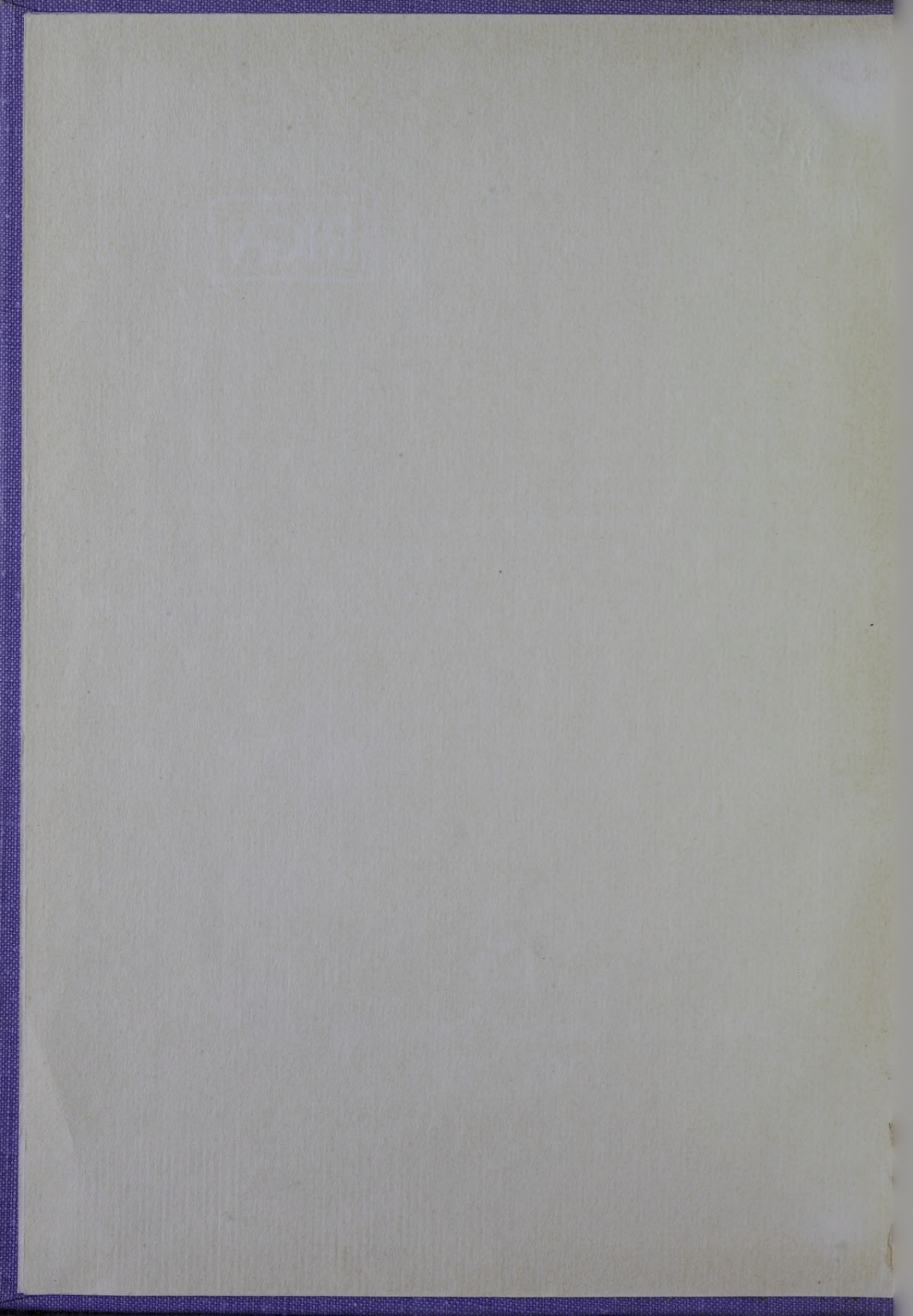

B
9(LR)

RIGA

65-21856

143

RĪGA

1875

B
9(LR)

RĪGA

APCERĒJUMI
PAR PILSĒTAS VĒSTURI

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ - 1965

L-3
B-1
M-1
F-1

9(L)
R:481

РИГА

Очерки по истории города

—
Латвийское
государственное издательство
Оформление М. Свидлера

—
На латышском языке

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

65-21.856

Sastādījis J. Skolis

Rediģējis prof. Dr. M. Stepermanis

NO REDAKCIJAS

Šis grāmatas uzdevums ir iepazīstināt lasītāju ar Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas galvaspilsētas — Rīgas izveidošanās un attīstības galvenajiem momentiem.

Tas ir novadpētnieciska rakstura darbs, kurā apcerējumu veidā apskatīta Rīgas vēsture no tās sākumiem līdz mūsu dienām. Apcerējumu autori parāda, kā no Rīgas ciemiem izaugusi pilsēta, pastāsta, kāda bijusi Rīgas ekonomiskā, politiskā un kultūras dzīve feodālisma un kapitālisma laikā, apgaismo pilsētas darbaļaužu revolucionāro cīņu.

Atsevišķs nodaļījums veltīts sociālistiskajai Rīgai; tajā parādīta Rīgas izaugsme un uzplaukums padomju varas gados.

Nodaļījuma «Rīgas vēstures sākumi un feodālā Rīga» I nodaļu sarakstījusi M. Vilsone, II, III un IV nodaļu — J. Skolis, V nodaļu — R. Širants; nodaļījuma «Kapitālistiskā Rīga» I nodaļu sarakstījusi M. Pāvele, II nodaļu — E. Sārts, III nodaļas 1., 2. un 3.§ — L. Blūmfelde, 4., 5., 6. un 7.§ — L. Tauriņa; nodaļījuma «Sociālistiskā Rīga» I un II nodaļu sarakstījis P. Novikovs, III nodaļu — N. Naišlose, IV nodaļu — L. Tauriņa.

COPIES

The following is a list of the copies of the report on the progress of the work done during the year 1910-11. The report is divided into two parts, the first dealing with the general progress of the work and the second with the results of the experiments. The copies are as follows: -

Rīgas
vēstures
sākumi un
feodālā
Rīga

Rigoo
vestures
sakkunni m
foobala
Rice

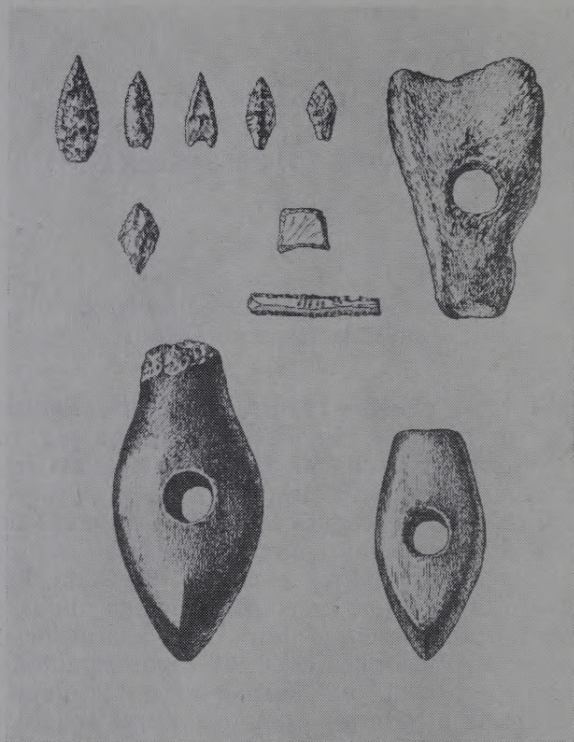
RĪGAS VĒSTURES SĀKUMI

*Arheoloģiskie atradumi un pirmās
rakstītās ziņas par Rīgu*

Ziņas par Rīgas pilsētas vēstures pirmajiem gadsimtiem ir trūcīgas un pretrunīgas. Sevišķi tas sakāms par rakstītiem avotiem — hroniku liecībām. Svarīgākais avots ir arheoloģiskie izrakumi un senlietu atradumi Rīgā.

Ūdeņiem un mežiem bagātā Lielupes, Daugavas un Gaujas lejtece bija labs zvejas un medību apgabals un piemērota apmešanās vieta pirmatnējās kopienas cilvēkam, kas uzturu ieguva, zvejojot, medījot un vācot pārtikas augus. Rīgā atrasta kaula harpūna un raga darba rīki, kas attiecas uz 6.—5. gadu tūkstoši pirms mūsu ēras. Pie Rīgas tagadējās robežas Lielupes labajā krastā pie Vārnas kroga 2. gadu tūkstoši pirms mūsu ēras atradusies apmetne, kuras iedzīvotāji pratuši darināt no akmens laivveida kara cirvjus un veidot māla traukus ar auklas iespaiduma rotājumu. Apmetnes iedzīvotāji piederēja pie indoeiropiešu ciltīm, kuru saimniecībā jau ievērojamu vietu ieņēma pirmatnējā lopkopība un zemkopība un no kurām cēlušies baltu cilšu senči. Šo laiku liecinieki — akmens kara un darba cirvji, kalti, krama bultu gali un kasīkļi, kas pieder auklas keramikas kultūrai, izkaisīti pa visu Rīgas teritoriju. Atrasti arī cirvji, kas ievesti no somu cilšu apdzīvotiem apgabaliem.

Daļa Rīgā atrasto akmens cirvju attiecas uz bronzas laikmetu, kas Latvijas teritorijā ilga no 2. gadu tūkstoša vidus līdz 1. gadu tūkstoša otrajai pusei pirms mūsu ēras. Dzelzs ieročus un darba rīkus Latvijā sāka gatavot 1. gadu tūkstoša otrajā pusē pirms mūsu ēras. Sākumā dzelzi ievada, bet drīz

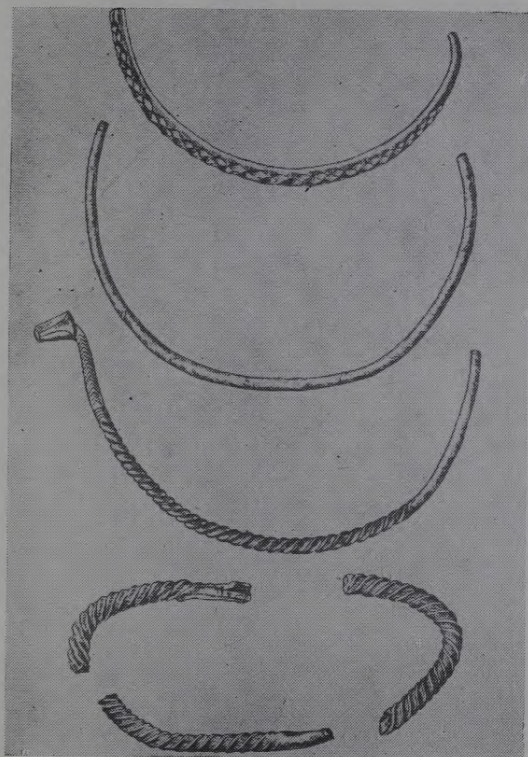

Neolita atradumi: krama bultu gali un kasikļi, raga kaplis un akmens cirvji

to iemācījās iegūt no vietējās purva rūdas. Līdz ar to strauji palielinājās dzelzs ieroču un darba rīku skaits.

Sakarā ar ražošanas attīstību mūsu ēras pirmajos gadsimtos kļuva plašāka maiņas tirdzniecība un iezīmējās tās galvenie virzieni. Sevišķi rosīgi kļuva Latvijas teritoriju apdzīvojošo cilšu sakari ar slāviem pa Daugavas-Dņepras ceļu.

Par laiku no 1. līdz 9. gadsimtam atradumu Rīgā nav daudz. Šeit atrastās 1.—4. gs. Rietumromas un Austrumromas mo-

6.—12. gs. sudraba un bronzas kakla gredzenu fragmenti

nētas un sudraba kakla gredzens liecina par sakariem ar kaimiņiem dienvidu un dienvidaustrumu virzienā.

Agrā feodālisma periodā — 10.—12. gs. Rīgas teritorijā jau bijušas apmetnes Iekšrīgā, un ir norādījumi par iespējamām dzīves vietām arī citos pilsētas rajonos. Šā laika darba rīki, ieroči, rotas lietas Rīgā atrastas daudz. Atradumi koncentrējas Vecrīgā. Rīgas teritorijai šajā laikā pieslejas zemgaļu un lībiešu apdzīvotie apgabali.

9.—12. gs. ieroči

Pirmās rakstveida ziņas par Rīgu sniedz 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā sarakstītā *Slāvu hronika*, kuras autors — Lībekas Arnolds stāsta, ka mūks Meinhards nodibinājis bīskapa sēdekli Livonijā, vietā, ko sauc par Rīgu. Ziņas, ka bīskapija dibināta Rīgā, balstās uz pārpratumu, jo pirmā bīskapija Livonijā tika nodibināta Iksķilē. 13. gs. sākumā sarakstītajā *Latviešu Indriķa Livonijas hronikā*, kas ir svarīgākais un ticamākais Livonijas vēstures avots, jo to sarakstījis labs vietējo apstākļu pazinējs un daļēji aprakstīto notikumu laika-

biedrs, teikts, ka Rīgu «dibinājis» trešais Livonijas bīskaps Alberts 1201. gadā. Bet nedrīkst aizmirst, ka Indriķis hroniku uzrakstījis bīskapa Alberta uzdevumā. Hronists izcēla bīskapa nopelnus kristietības ieviešanā Livonijā, lai nodrošinātu bīskapam pāvesta labvēlību un panāktu Livonijas virsbīskapijas nodibināšanu. Tomēr hronikā ir ziņas, kas runā preti apgalvojumam, ka Rīgu dibinājis bīskaps Alberts.

Otrs plašākais un ticamākais Livonijas vēstures avots — *Atskaņu hronika* par Rīgas dibinātāju uzskata otro Livonijas bīskapu Bertoldu. Tātad, pēc hronikas autora domām, Rīga nodibināta jau pirms 1198. gada. Vēlāko gadsimtu hroniku autoru uzskatus par Rīgas dibināšanu nosaka tas, kādas vecākās hronikas tie izmantojuši.

Jautājumu par Rīgas rašanos palīdz risināt pēdējo gadu (1945—1963) arheoloģiskie izrakumi. Balstoties uz tiem, iespējams jaunā gaismā vērtēt līdzšinējos uzskatus par Rīgas pilsētas izcelšanos un attīstību, tās celtniecību, ekonomiku, iedzīvotāju etnisko piederību, kultūras līmeni, sakariem un attiecībām ar kaimiņiem, kā arī tuvāk noteikt lībiešu un latviešu¹ lomu Rīgas dzīvē tās attīstības pirmajos un arī vēlākajos gadsimtos.

Rīgas ciemi — pilsētas tipa apmetne

Agrā feodālisma periodā — 10.—12. gadsimtā tirgus vietas, pie pilskalniem vai tirdzniecības ceļu krustojumos izveidojās amatnieku un tirgotāju apmetnes. No šādām apmetnēm radās agro viduslaiku pilsētas — preču ražošanas un maiņas centri. Arī Rīgas pilsēta izveidojusies no tirdzniecības apmetnes. Amatniecība Rīgas pilsētas vēsturē ieņem mazāk svarīgu vietu. Pilsētas attīstībā noteicošais bija vietas izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis — tās atrašanās pie lielā Dņepras-Daugavas ūdensceļa. Upju sistēma, kura šķērsoja Austrumeiropu un kurā ietilpa arī Daugava, bija sens sakaru ceļš starp Austrumiem un Rietumiem. Attīstoties ražošanas

¹ Ar vārdu «latvieši» apzīmēti toreizējie latgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši.

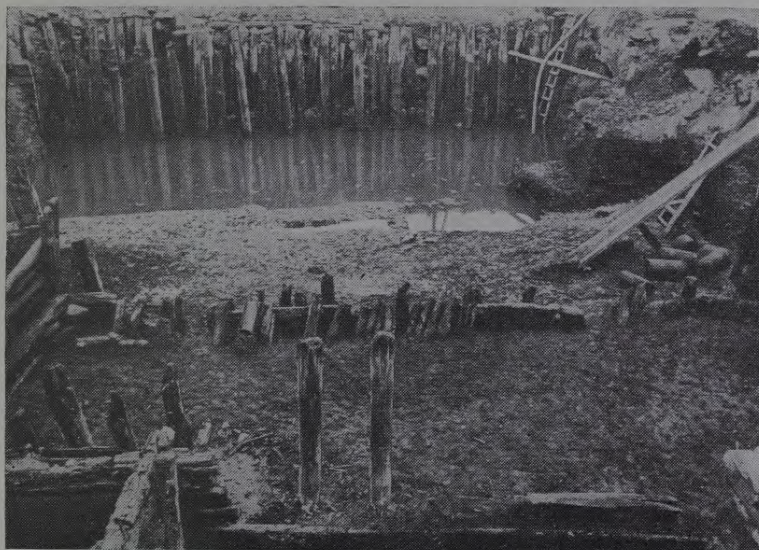
spēkiem 10.—12. gadsimtā, pieauga tirdzniecības apjoms. Tirdzniecība Baltijas jūras baseinā kļuva arvien rosīgāka. Ziemeļu un Baltijas jūras pilsētas centās nodrošināt sev tirgu austrumos. Liela daļa šīs tirdzniecības noritēja pa Daugavas ceļu.

Vieta pie Daugavas ietekas Baltijas jūrā bija ļoti izdevīga arī tādēļ, ka te saplūda ceļi, kas nāca no latviešu un lībiešu apdzīvotajiem apgabaliem. Pie daudziem pilskalniem jau bija izveidojušies amatniecības centri, kas daļu savu ražojumu laida tirgū. Rīgas ciemu iedzīvotājiem bija ērti mainīt un uzpirkt šo amatnieku ražojumus, iepirkt izejvielas un pārdot tālāk gan vietējiem, gan kaimiņzemju tirgotājiem, kas devās pa Daugavas-Dņepras ūdensceļu uz austrumiem vai pāri Baltijas jūrai uz Gotlandi un citiem Baltijas un Ziemeļu jūras tirdzniecības centriem.

No Rīgas ciemiem viegli bija sasniedzams Gaujas ūdens ceļš, pie kura atradās lībiešu un latgaļu apdzīvotās pilis ar amatnieku apmetnēm un kurš veda uz Pleskavu un Novgorodu un tālāk uz ziemeļaustrumiem. Sevišķi ērti no Rīgas pa Daugavu un Lielupi varēja nokļūt zemgaļu ostās un tirdzniecības centros un no šejienes pa ūdens ceļiem vai sauszemes ceļiem uz Lietuvu un tālāk uz dienvidiem. Vēl būtu minams ceļš, kas gāja gar jūrmalu uz Igauniju.

Precīzi noteikt Rīgas ciemu robežas pašreiz vēl nav iespējams. Rakstītās ziņas par ciemu atrašanās vietām ir ļoti aptuvenas. No Indriķa hronikas zinām, ka viens ciems atradies pie Rīgas ezera (tā 13. gadsimtā sauca Rīgas upes platāko vietu). Domājams, ka Rīgas pilsēta savu vārdu dabūjusi no Rīgas upes. Pilsēta arī vēlāk bieži nosaukta nevis par Rīgu vai Rīgas pilsētu, bet par «pilsētu pie Rīgas». Par Rīgas vārda nozīmi un piederību izteiktas dažādas domas. Populārākais ir valodnieku A. Bīlenšteina, K. Bugas un J. Endzelīna uzskats, ka vārds «Rīga» cēlies no baltu val. saknes «ring», kas nozīmē locīties, likumot. Tātad vārds «Rīga» nozīmētu — ličupe, lokupe.

Rīgas upe tās platākajā vietā veidoja ērtu, dabisku ostu, kuras krasti jau ļoti sen tikuši nostiprināti ar pāļiem. Ostas akvatorijs bijis līdz 50 m plats un līdz 5 m dziļš. Tā kā 9.—12. gadsimtā kuģi, kas brauca pa Baltijas jūru, bija no 8 līdz 23 m gari un to iegrime nepārsniedza vienu metru, tad osta

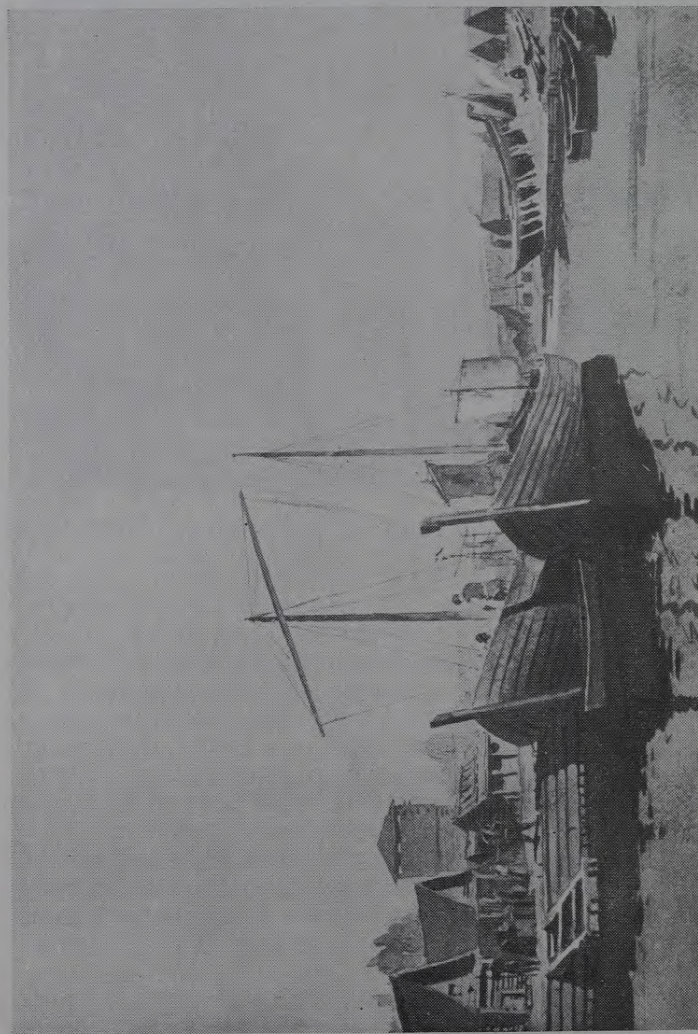
Rīgas senās ostas krastmalas nostiprinājumi

uzskatāma par ļoti ērtu un pietiekami plašu. Kļūst saprotams, kādēļ tieši te, pie Rīgas upes, izauga tirgotāju apmetne.

Otrs ciems, spriežot pēc Indriķa hronikas ziņām un arheoloģiskiem izrakumiem, atradies Daugavas krastā starp Jaunielu un Miesnieku ielu. Zemes gabals, kuru bīskaps Alberts ieguva no lībiešiem un uz kura 1211. gadā sāka celt Marijas (vēlāko Doma) baznīcu, šķiet, piederējis šim ciemam.

Celtniecība. Daudz vērtīgu ziņu par senās Rīgas celtniecību un plānojumu sniedz 1959.—1963. g. arheoloģiskie izrakumi Vecpilsētā, Alberta laukumā. Izrakumos atsegtais apakšējais slānis datējams ar 12. gs. un identificējams ar tirgotāju apmetni — ciemu.

Pilnīga ieskata par Rīgas ciemu plānojumu, ēku izvietojumu vēl nav, jo 11. un 12. gs. slāņi ir atsegti pārāk mazā teritorijā. Tomēr, iepazīstoties ar Rīgas 13.—15. gs. celtnēm,

Rīgas senā osta. Rekonstruēta pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem. Mākslinieka B. Jaunzema akvarelis

kas vēl nevarēja pārāk atšķirties no 12. gs. celtniecības tradīcijām, iegūstam zināmu priekšstatu par šā laika celtniecību. Pēdējo gadu izrakumos atsegta vairākas koka celtnu atliekas. Var secināt, ka pārsvarā bijušas skuju koku guļbūves, kuru pamata balķi likti uz akmeņiem vai koka bluķiem. Izņēmuma gadījumos celtnes balstījās uz pāļu rindām. Cēla arī vieglākas konstrukcijas ēkas, kuru karkass bija veidots no balķiem un sienas aizpildītas ar stāvus vai guļus liktiem dēļiem. Māju pamatus noklāja ar zilo glūdu, māliem vai speciāli sagatavotu un ļoti cieši noblietētu mēslu kārtu, kas bija sajaukta ar koka skaidām, kapātiem salmiem, niedrēm vai doņiem. Šādas celtnes bija sevišķi labi nodrošinātas pret mitrumu, bija sausas un siltas. Ēku grīdas bija vai nu no plēstiem kokiem, vai apaļkokiem, vai arī noklātas ar mālu. Ap-sildīšanai lietoja māla kleķa krāsnis, kuras izmantoja arī ēdiena gatavošanai un maizes cepšanai.

Pie ēkām ierīkoja nojumes. Šajās nojumēs un pagalmos strādāja amatnieki. Pagalmi bija segti apaļkoku klāstiem. Dažreiz ceļus un pagalmus noklāja ar kaļķakmens plāksnēm un laukakmeņiem vai akmens šķembu bruģi. Ēkas atradās cita citai ļoti tuvu. Ciešā apbūve izraisīja biežus ugunsgrēkus. Celtnes pēc nodeģšanas parasti atjaunoja vecajā vietā. Nereti jaunajai ēkai izlietoja vecās celtnes pamatus. Konstatēts, ka laikā no 12. līdz 15. gs. atsevišķas celtnes atjaunotas 5—6 reizes.

Kā rāda izrakumi, senais ielu tīkls gadsimtu gaitā maz mainījies. Galvenajām Vecrīgas ielām no 13. gs. mainījies tikai to segums, platums un dažreiz, pilsētai izaugot, tās tikušas pagarinātas. Tas ļauj domāt, ka vairākas vecākās Rīgas ielas sakrīt ar 12. gadsimta Rīgas galvenajiem ceļiem.

Ekonomika. Dzīve Rīgas pilsētā tās attīstības sākumā, tāpat kā visās agro viduslaiku pilsētās, vēl krasī neatšķīrās no dzīves laukos. Rīgas ekonomikā nozīme bija zvejniecībai, lopkopībai, dravniecībai un medniecībai, kas nodrošināja pilsētas iedzīvotājiem pārtiku un daļēji amatniecībai nepieciešamās izejvielas. Attīstoties tirdzniecībai un amatniecībai, šo saimniecības nozaru ekonomiskā nozīme strauji mazinājās. Zemkopībai derīgu zemju Rīgas tuvumā bija maz, tādēļ plašāk bija attīstīta lopkopība, ko veicināja labās pļavas un gaņības. No izrakumos iegūtajiem materiāliem redzams, ka

pārtikai bez mājas dzīvniekiem lietoti arī medijumi. Medija arī kažokzvērus tirdzniecībai.

No dravām, kas atradās mežā, ieguva medu, vērtīgu pārtikas vielu, un vasku. Vasku lietoja ne tikai mājsaimniecībā, tas bija nepieciešams arī amatniecībā. Vasks bija viena no vērtīgākajām tirdzniecības precēm.

Par zvejniecības nozīmi Rīgas saimnieciskajā dzīvē liecina arheoloģiskajos izrakumos lielā skaitā atrastie zvejas piederumi: tīklu linums, pludiņi, gremdi un tīklu aužamās saivas un lāpāmie irbuļi, makšķeru āķi, vizuļi, laivas un laivu daļas, kā arī citi zvejniecībā un zivju apstrādāšanā lietoti rīki. Vēlāk, attīstoties tirdzniecībai un paplašinoties satiksmei, no zvejnieku vidus nāca Rīgas loči, pārcēlāji un preču izkrāvēji.

Rīgas ciemu iedzīvotāji arvien vairāk pievērsās tirdzniecībai. Tā kļuva par iedzīvotāju galveno nodarbošanos. Ērtā dabiskā osta, kas bija labi aizsargāta pret pēkšņiem uzbrukumiem, jo atradās pietiekami tālu no jūras, bet ko tomēr viegli varēja sasniegt, bija viens no faktoriem, kas palīdzēja Rīgai izaugt par tirdzniecības pilsētu.

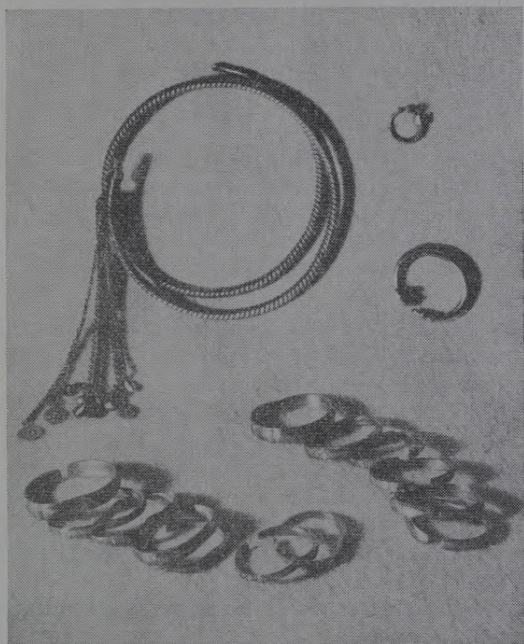
Bez tirdzniecības Rīgā attīstījās arī amatniecība. Viena no svarīgākajām amatniecības nozarēm bija metālapstrādāšana. Dzelzi ieguva, kausējot vietējo purva rūdu. 1960., 1962. un 1963. g. izrakumos Alberta laukumā apakšējos slāņos atrada lielos vairumos dzelzs sārņus, kas bija radušies, dzelzs rūdu apstrādājot — kausējot speciālās krāsnīs. Bez dzelzs kausētājiem un kalējiem ciemos strādāja rotkaļi, kuru izgatavotā produkcija — bronzas un alvas rotas lietas, darba rīki, kā arī izejmateriāli Rīgā atrasti lielā skaitā.

Senās amatniecības nozares — kaula un dzintara apstrādāšana attīstījās tālāk. Izrakumos izdevies konstatēt vietu, kur atradusies dzintara griezēja darbnīca.

Viens no vecākajiem amatniecības veidiem ir podniecība. Podnieki gatavoja traukus uz podnieku ripas un izrotāja tos ar viļņveida svītru un bedrīšu ornamentu.

Labi attīstīta bija ādas apstrādāšana — mīcēšana, krāsošana, ādas priekšmetu darināšana. No ādas tika pagatavoti grezni rotāti apavi, tērpi un tērpu piederumi, cimdi, zirglietas un citi ādas izstrādājumi.

Audumus gatavoja katrā mājā, jo vērppt un aust prata katra sieviete. To liecina ļoti daudzie atrastie vārpstas skriemeļi,

Kuršu rotas lietas, kas atrastas kapos pie Pētera baznīcas

kas lietoti vērpjot, aužamie šķietīņi, celu dēlītis celaiņu darināšanai, daudzās kaula un metāla adatas.

Amatnieku vidū ievērojamu vietu ieņēma kokamatniecības nozaru speciālisti. Ikdienā nepieciešamos koka rīkus un traukus — koka karotes, kausus, grebtus koka traukus, bļodīņas, šķīvjus, piestas pagatavoja katrā mājā. Viena no kokamatniecības nozarēm, kurai bija ciešs sakars ar tirdzniecību, bija kuģu un laivu būve. Bijušajā Rīgas upē vairākārt atrastas kuģu un laivu paliekas un piederumi.

Iedzīvotāju etniskā piederība. Pirmie rakstveida norādījumi par Rīgas iedzīvotāju etnisko piederību sastopami

Latviešu Indriķa Livonijas hronikā. Izsekojot hronikas ziņām, paliek iespaids, ka Rīgas pamatiedzīvotāji bijuši lībieši. Arī liela daļa Rīgā atrasto arheoloģisko priekšmetu ir lībiski. Tāpat toponīmiskais materiāls norāda, ka Rīgas apkārtnē dzīvojuši lībieši. Vairākām vecajām Daugavas salām ir lībiski nosaukumi.

Tomēr daudzās arheoloģiskajos izrakumos atrastās 11. un 12. gs. zemaģaļu, latgaļu un kuršu rotas lietas, ieroči un kuršu apbedījumi liecina, ka šajā laikā Rīgā dzīvojuši arī latvieši.

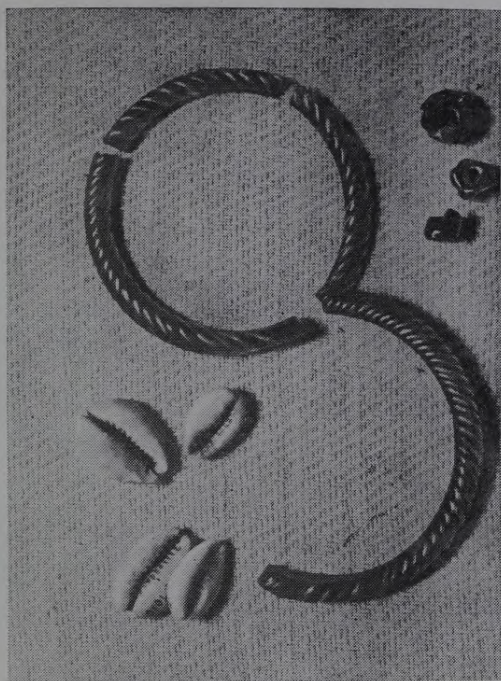
No Indriķa hronikas izriet, ka Rīgas ciemos uzturējušies arī leiši. Spriežot pēc daudzajiem pēdējos gados atrastajiem priekšmetiem, kas ievesti no Krievzemes 12. un 13. gadsimtā, un daudzajām stikla aprocēm un krellēm, var domāt, ka Rīgā iebraukuši un dzīvojuši krievu tirgotāji un varbūt apmetušies uz dzīvi arī daži krievu amatnieki.

Tāpat Rīgas iedzīvotāju etniskais sastāvs tās attīstības sākumā ir bijis visai raibs.

Ekonomiskie sakari ar kaimiņiem un to ietekme uz Rīgas iedzīvotāju materiālo kultūru. Šajā laikā lībiešiem un latviešiem bija savi valstiski veidojumi, savi feodālie kungi. Bet daļēji bija vēl saglabājušies daži ģints iekārtai raksturīgi institūti.

Ciešās ekonomiskās saites ar Krievzemi veicināja arī politisko sakaru izveidošanos. 12. gs. Daugavas lejteces lībieši maksāja meslus Polockas kņazam. Šī atkarība nebija smaga, jo meslus neievāca pat regulāri. Krievu feodāli nejaucās lībiešu un latgaļu iekšējā dzīvē. Viņus galvenokārt interesēja netraucēta tirdzniecība pa Daugavu ar rietumiem. Tirdzniecība veicināja draudzīgu attiecību izveidošanos un kultūras vērtību apmaiņu. Par to drošu liecību dod valoda.

Spriežot pēc izrakumu materiāliem un hroniku trūcīgajām ziņām, var teikt, ka Rīgas attīstības sākumā tās iedzīvotāju materiālā un garīgā kultūra bijusi līdzīga 11. un 12. gs. kaimiņzemju — Krievzemes, Lietuvas, Skandināvijas pilsētu kultūrai. Senajai Rīgai (12.—13. gs.) liela līdzība, sevišķi izbūvē, ar seno Novgorodu un Pleskavu — vienādas koka celtnes, baļķiem klāti pagalmi un ielas. Arī vācu un skandināvu pilsētās ap Baltijas jūru 12. un 13. gadsimtā pārsvarā bija koka celtnes. No mūra cēla parasti tikai sabiedriskās ēkas: baznīcas, klosterus, garīgo un laicīgo feodāļu pilis, rātsnamus,

No Krievzemes ievestās stikla aproces, krelles, kauri gliemežvāki

tirgotāju sabiedrību namus, pilsētu nocietinājumus. Arī Rīgā, tiklīdz tā no tirgotāju amatnieku ciema izveidojās par pilsētu, cēla mūra ēkas. Pirmās mūra celtnes Rīgā bija feodāļu pils, baznīcas un pilsētas aizsargmūris.

Rīgas iedzīvotāju dzīves veids daudz neatšķīrās no citu tā laika tirdzniecības centru iedzīvotāju dzīves veida. Arī apģērbs bija stipri līdzīgs. Tā, piemēram, tādas pašas ādas kurpes kā Rīgā valkāja Pleskavā, Novgorodā u. c. Bija tikai nelielas lokālas atšķirības formas un ornamenta ziņā. Šāda paša veida apavus valkāja arī Rietumeiropas pilsētās.

12. gs. importēta bronzas bļoda

Arī mājsaimniecībā lietotie priekšmeti ir līdzīgi citās pilsētās atrastajiem priekšmetiem. Tā, piemēram, Rīgas izrakumos lielā skaitā atrastie kriju trauki, kas apšūti ar bērza tāsīm, tāpat sīkie koka galdiņu trauki atrasti arī Igaunijas pilsētās, Novgorodā, Pleskavā, kā arī rietumslāvu, skandināvu un vācu apdzīvotajās apmetnēs un pilsētās. Tas pats sakāms par keramiku.

Ievedta rotas lietas un citus greznuma priekšmetus. Rīdzinieki sevišķi bija iecienījuši vācu alvas un bronzas riņķu saktas, krievu stikla aproces, krelles un kauri gliemežvākus. Starp darba rīkiem, kas atrasti Rīgā, un tiem, kas atrasti kaimiņu zemju pilsētās 10.—12. gadsimtā, būtisku atšķirību nav.

*Cīņa ar vācu iebrucējiem un vācu iekarotāju nostiprināšanās
Rīgā 13. gs. sākumā*

12. gadsimtā par ievērojamāko tirdzniecības centru Baltijas jūrā izveidojās Visbijas pilsēta Gotlandes salā. No šejienes gotlandiešu, zviedru un vācu tirgotāji devās uz Baltijas jūras austrumu piekrasti un Daugavu. Ar 12. gs. 60. gadiem strauji auga Libekas nozīme. 1189. gadā noslēdza tirdzniecības līgumu par brīvu tirdzniecību starp Novgorodas un Gotlandes vācu tirgotāju apvienību. Tā rezultātā uzplauka Novgorodas tirdzniecība ar rietumu pilsētām. Ievērojami paplašinājās arī Pleskavas, Polockas un Smoļenskas tirdznieciskie darījumi.

Baltijas jūras kuģniecībā un tirdzniecībā arvien vairāk iesaistījās arī igauņi, lībieši un kurši. Sevišķi rosīgi tirdzniecības sakari kuršiem un lībiešiem izveidojās ar Gotlandi. Visbija viņiem bija ērti sasniedzama un izdevīga gan pašu ražojumu, gan no Krievzemes tirgotājiem iegūto preču pārdošanas vieta. Te viņi iepirka no vācu pilsētām atvestās preces, lai pārdotu tās tālāk Krievzemes tirgotājiem.

12. gadsimta otrajā pusē vācu tirgotāji, kas brauca uz Gotlandes salu tirdzniecības nolūkā, sāka meklēt ceļus tiešu sakaru nodibināšanai ar krievu zemēm. Visērtākais bija Daugavas ūdens ceļš, kuru vācu tirgotāji centās sagrābt savās rokās. Tā sākās vācu militārā agresija pret Baltijas jūras austrumu piekrastes zemēm.

Vācu tirdzniecības pilsētu nolūks bija iegūt monopoltiesības tirdzniecībā ar Austrumu pilsētām, bet vācu feodāļu, kā arī katoļu baznīcas mērķis bija pakļaut savai varai Baltijas jūras austrumu piekrastes zemes un iedzīvotājus un nodibināt te spēcīgu bāzi tālākai agresijai pret Austrumiem. Par ieganstu šo zemju iekarošanai noderēja kristiānisma izplatīšana. Romas baznīca bija iecerējusi savus mērķus sasniegt ar vācu tirgotāju, vācu feodāļu un krusta karotāju palīdzību. Vācu feodāļi un tirgotāji labprāt atbalstīja baznīcas centienus, jo tie atbilda viņu ekonomiskajām interesēm. Līdz ar vācu tirgotājiem uz Baltijas jūras austrumu piekrastes zemēm devās arī garīdznieki. Viņi sāka sludināt kristiānismu lībiešiem, latviešiem un igauņiem.

Vāci apmetās Daugavas lejtecē pie Ikšķiles un kādā

Daugavas salā, nedaudz uz leju no Daugmales pilskalna iepretī Salaspilij. Tur vācieši vispirms uzcēla mūra baznīcas un pils, kas noderēja par cietokšņiem. Kristīgās ticības sludinātāju augustiniešu mūku Meinhardu no Holšteinas 1186. gadā iecēla par Ikšķiles bīskapu (vēlāk viņš kļuva par pirmo Livonijas¹ bīskapu).

Daži lībieši kristījās. Lai kristiānismu pieņemtu visi lībieši, vācieši viņiem apsolīja, ka uzcelšot spēcīgi nocietinātas mūra pils, kas lībiešus aizsargātu pret kaimiņu sirojumiem. Bet lībiešiem savukārt bija jāapsola, ka šajās pilīs varēs apmesties arī kristīgās ticības sludinātāji un vācu tirgotāji. Lībieši ātri aptvēra, cik šāda kopdzīve var būt bīstama, un pēc Ikšķiles pils un Salaspils uzcelšanas atteicās kristīties. Otrais Livonijas bīskaps Bertolds bija spiests bēgt uz Vāciju. Bet, savervējis krusta karotājus, viņš nākošajā gadā (1198) atgriezās. Salaspils lībieši par jaunu noraidīja bīskapu un kristīgo ticību. Pēc neveiksmīgām sarunām starp lībiešiem un vāciešiem 1198. gada 24. jūlijā notika kauja, kurā krita bīskaps Bertolds. Tomēr vāci neatteicās no nodoma saņemt savās rokās Daugavas ceļu un pakļaut Livonijas zemes savai varai. Šā mērķa sasniegšanai pāvests Inocents III 1200. gadā izdeva bullu, kurā pasludināja krusta karu pret Livoniju. Savervējis krusta karotājus Gotlandē, jaunieceltais Livonijas bīskaps Alberts 1200. gadā ieradās Livonijā. Sākumā viņš apmetās Ikšķilē, bet drīz vien mēģināja nostiprināties Rīgas ciemos. Ar viltu un varu viņam izdevās iegūt no lībiešiem zemes gabalu pie Rīgas upes blakus Rīgas tirgotāju un amatnieku ciemam.

Latviešu Indriķa Livonijas hronikā lasām: «Lībieši ieradīja bīskapam pilsētas vietu, kuru viņi sauca par Rīgu...» Te bīskaps Alberts 1201. gadā cēla savu pili — cietoksni un apmešanās vietu krusta karotājiem. Bīskapa pili uzcēla Rīgas upes labajā krastā, tagadējās Jāņa baznīcas tuvumā. Līdzās uzcēla pirmo Rīgas baznīcu, ko nosauca par Marijas baznīcu.

¹ Tā viduslaikos sauca tagadējo Latvijas un Igaunijas teritoriju. Vārds «Livonija» nozīmē «Līvu zeme», t. i., «Lībiešu zeme». Rietumzemju tirgotāji šeit ieradās pa jūru, un, tā kā Kurzemes ziemeļu krastu un arī Vidzemes piekrasti apdzīvoja lībieši, iebrucējiem pirmā saskare bija ar viņiem, un tā arī radās nosaukums.

Kuršu uzbrukums Rīgai 1210. g. Maksimieka V. Vimbas glezņas reprodukcija

1202. gadā tika nodibināts Zobenbrāļu ordenis pēc tempļiešu bruņinieku ordeņa parauga. Šāda militāri klerikāla organizācija bīskapam bija nepieciešama, lai piespiestu vietējos iedzīvotājus kristīties un pakļautu tos savai varai. Bez pastāvīga karaspēka bīskapam nebija cerību iekarot Livoniju, jo viņam nebija pietiekami daudz līdzekļu karaspēka algošanai, un krusta karotāji parasti rudenī kopā ar tirgotājiem devās atpakaļ uz Vāciju. Bez tam krustnešu vervēšana bija saistīta ar lielām grūtībām un izdevumiem. Dibinādams ordeni, bīskaps cerēja, ka ordeņa karaspēks būs viņam paklausīgs; ordeņa uzturēšanai bīskaps piešķīra tam lēni vienu trešdaļu jauniekaroto zemju. Taču, balstoties uz savu militāro spēku un saimniecisko neatkarību, ordenis drīz kļuva par bīskapa spēcīgāko sāncensi cīņā par varu Livonijā. Sevišķi asa cīņa abu starpā izvērsās Rīgas dēļ.

Livonijas iekarošanā vācieši veikli izmantoja vietējo feodāļu savstarpējās nesaskaņas un, atbalstot atsevišķus feodāļus viņu laupīšanas karos vai aizstāvot tos pret kaimiņu feodāļu uzbrukumiem, pieprasīja, lai viņi kļūtu par vācu sabiedrotajiem cīņā pret citiem vietējiem feodāļiem. Ar šādas politikas palīdzību vāciešiem izdevās ar samērā mazu, kaut arī apbruņotu karaspēku pēc simt gadu ilgām nīknām cīņām pakļaut savai varai Livoniju.

Noturēties un nostiprināties Rīgā vāciešiem nebija viegli. Lībieši un latvieši vairākkārt mēģināja atbrīvoties no vācu varas un padzīt tos no Rīgas. Vācu iebrucējiem par labu nāca tas, ka vietējie feodāļi nebija vienoti. Tā, piemēram, 1206. gadā Salaspils lībieši sapulcējās pie Rīgas, lai padzītu vāciešus, bet nevarēja izšķirties — uzbrukt vai ne, un daļa lībiešu aizgāja, nenogaidījuši izšķirošo uzbrukumu. Kad 1208. gadā Kokneses kņazs Vjačko uzaicināja Polockas Vladimiru doties uz Rīgu un to ieņemt, vairāki lībiešu feodāļi pievienojās vāciešiem. Zemgaļi vācu iebrukuma sākumā bija pret vāciešiem noskaņoti naidīgi, bet vēlāk meklēja kompromisu un 1202. gadā Rīgā noslēdza ar vāciešiem mieru.

Tomēr bija arī vairāki nopietni mēģinājumi apvienoties pret iebrucējiem, lai kopīgiem spēkiem padzītu tos no Rīgas. Tā 1206. gadā Salaspils lībiešu vecākais Ako organizēja pret vāciešiem Gaujas un Daugavas lībiešus, leišus un Polockas kņazu. Bet šī nodoma realizēšanu izjauca nodevība.

Kurši 1201. gadā noslēdza mieru ar vāciešiem. Jādomā, ka šajā laikā vācieši vēl netraucēja kuršu tirdzniecību. Bet, kad krustneši sāka kuršiem uzbrukt, attiecības saasinājās. Kurši sāka gatavoties cīņai. 1210. gadā kurši un lībieši aicināja uz cīņu pret vāciešiem igauņus, leišus, zemgaļus un krievus. 1210. gada 12. jūlijā Daugavā iebruca kuršu kuģi. Kurši atstāja kuģus Daugavā un sakārtoja karaspēku uzbrukumam Rīgai. Hronists šo karaspēku raksturo šādi: «Un, kad saule parādījās uz baltajiem vairogiem, ūdeņi un lauki kļuva gaiši no tiem, jo karaspēks, kas tuvojās, bija liels un stiprs.» Sākās kauja. Negaidīti vāciešiem pienāca palīgspēki no Daugavgrīvas, Ikšķiles un Siguldas, bet kuršu sabiedrotie neieradās. Tāpēc kurši, sadedzinājuši Daugavas kreisajā krastā savus kritušos, pēc trim dienām devās atpakaļ uz Kursu.

Pēc 1210. g. vācu ietekme un nozīme Rīgā pastiprinājās. Par pilsētas centru kļuva bīskapa un ordeņa pils. Visu Rīgu apjoza pilsētas nocietinājumu mūri. Veidojās Rīgas pilsēta, kuras iedzīvotāji bija vietējie un iebrukušie tirgotāji, amatnieki, zvejnieki, bīskapa ļaudis un garīdznieki, ordeņa brāļi, krusta karotāji un svešzemju amatnieki.

Sakarā ar izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli un labvēlīgo saimniecisko situāciju Rīga veidojās par ievērojamu tirdzniecības un ostas pilsētu, par starpnieku tirdzniecībā starp Rietumiem un Austrumiem.

II nodaļa

RĪGA — LIVONIJAS METROPOLE

(13.—16. gs.)

Rīgas ekonomiskais un politiskais stāvoklis 13.—16. gadsimtā

Tirdzniecība. Rīga veidojās un attīstījās kā tipiska tirdzniecības pilsēta. Tās ekonomiskās attīstības pamatā bija tranzīttirdzniecība. Rosīgie tirdznieciskie sakari starp Baltijas un Ziemeļu jūras apgabaliem veicināja Rīgas izveidošanos par svarīgu tranzītošu, jo šeit krustojās tirdzniecības ceļi no Austrumiem uz Rietumiem un saplūda iekšējie ūdens un zemes ceļi. Izmantojot šo izdevīgo apstākli, kas varēja nodrošināt Rīgai izņēmuma stāvokli tranzīttirdzniecībā Daugavas lejas galā, bīskaps Alberts panāca, ka 1200. g. pāvests aizliedza apmeklēt tirdzniecības nolūkos Zemgales ostu Lielupē. Tādā veidā Rīgas osta vairākus gadsimtus paturēja sev monopoltiesības ārējā tirdzniecībā.

Vasarā pa Daugavu, Lielupi un Gauju, bet ziemā pa zemes ceļiem uz Rīgu veda zvērādas, vasku, darvu, kaņepājus, linus un citus ražojumus. Sevišķi daudz preču nāca no Krievzemes. Svarīgāko vietu te ieņēma vasks un ādas, sevišķi kažokādas. Vasku Rīgā ievada lielos daudzumos. Šeit to šķiroja, saiņoja un sūtīja tālāk uz Rietumeiropu. No vaska gatavoja arī formas metāla apstrādāšanai un zīmogu nospiedumiem. Šajā laikā vasks bija līdzvērtīgs dārgmetāliem, un to lietoja arī kā maksāšanas līdzekli.

No Rietumeiropas Rīgā ievada siļķes, sāli, garšvielas, vadmalu, dzērienus un citas preces.

Tirdzniecības attīstība sekmēja Rīgas iedzīvotāju skaita pieaugumu. 13. gs. sākumā uz pastāvīgu dzīvi Rīgā sāka ar-

Spiedogs vaska apzīmogošanai

vien vairāk apmeties vācu tirgotāji un amatnieki. Rīgā dzīvoja arī diezgan daudz krievu tirgotāju, kas bija apmetušies t. s. Krievu sētā, kas atradās starp tagadējo Komjaunatnes, Aldaru un Trokšņu ielu.

Nodarboties ar tirdzniecību viduslaikos nebija viegli. Tirgotājiem bija jāsaduras ar dažādām grūtībām. Lai ar tām cīnītos, tirgotāji slēdza tirdzniecības līgumus.

Pirmie šādi līgumi tika noslēgti ar Krievzemes kņazistēm. Jau 1210. gadā Rīga noslēdza miera un brīvas tirdzniecības līgumu ar Polocku. To atjaunoja 1212. gadā un 1222. gadā. Liela nozīme bija tirdzniecības līgumam, ko 1229. gadā noslēdza Smoļenskas kņazs Mstislavs Davidovičs (Smoļenskas, Vitebskas un Polockas vārdā) ar Rīgas, Gotlandes, Groningenas, Brēmenes u. c. pilsētu tirgotājiem. Šis līgums nodrošināja brīvu savstarpēju tirdzniecību bez ievadmuītas un tranzītmuītas un sekmēja tirdzniecisko darījumu noslēgšanu.

Rīga noslēdza tirdzniecības līgumus ne vien ar krievu

pilsētām, bet arī ar Zviedrijas, Norvēģijas, Dānijas, Francijas un vairākiem vācu valdniekiem.

Lai aizstāvētu savas tirdzniecības intereses Rietumeiropā, Rīga 13. gs. beigās iestājās Ziemeļvācijas pilsētu savienībā Hanzā. Kā Hanzas loceklei Rīgai bija izcila nozīme tirdzniecībā ar Krievzemi. Rīgas pārziņā 14. un 15. gadsimtā atradās pat Hanzas tirdzniecības kantori Polockā un Novgorodā. Tomēr Rīga vienmēr centās nodrošināt vispirms savas tirdzniecības intereses un tādēļ bieži vien rīkojās pretēji Hanzas savienības interesēm. Pretišķības, kas pastāvēja starp Rīgu un citām Hanzas pilsētām, nereti izraisīja konfliktus. Tad Hanzas savienība bija spiesta lietot pret Rīgu sankcijas.

Ar jauno tirdzniecības ceļu attīstību (sakarā ar lielajiem ģeogrāfiskajiem atklājumiem) un nacionālo monarhiju veidošanos Baltijas jūras baseinā sāka mazināties Hanzas savienības nozīme un iesākās tās sairšana. 16. gs. vidū Hanza nebija vairs spējīga ar varas līdzekļiem ietekmēt Rīgas lokālo tirdzniecības politiku. Ar Hanzas norietu vēl vairāk pieauga Rīgas nozīme Baltijas jūras tirdzniecībā.

Plašā jūras tirdzniecība caur Rīgas ostu sekmēja kuģu būves attīstību pilsētā. Vecākā Rīgas kuģu būvētava atsegta 1959. g. arheoloģiskajos izrakumos Alberta laukumā. Šeit atrada labi saglabājušos kuģu būvei nepieciešamo iekārtu. Kāda cita kuģu būvētava, kā to liecina 1442. g. rakstītie avoti, atradusies senās Rīgas ostas ziemeļdaļā, ārpus Rīgas mūriem.

Pilsētas veidošanās sākumā kā vietējiem, tā svešzemju tirgotājiem bija vienādas tiesības. Pieaugot tranzītpreču apgrozībai, Rīgas tirgotāji centās vispirms sev nodrošināt starpnieka peļņu. 1376. gadā viņiem izdevās panākt, ka «viesiem», t. i., svešzemju tirgotājiem, Rīgā aizliedza tirgoties savā starpā. Tādēļ tie bija spiesti pārdot savas preces rīdziniekiem, kuri tās savukārt pārdeva tālāk svešzemju tirgotājiem, iegūstot starpnieka peļņu.

Sākumā ar tirdzniecību Rīgā varēja nodarboties katrs Rīgas iedzīvotājs neatkarīgi no tautības. Nostiprinājušies ekonomiski, izmantodami savu politisko varu, Rīgas vācu tirgotāji, sākot ar 14. gs., pamazām izstūma latviešus, krievus un leišus — «nevācus» no tirdzniecības. Tirdzniecība kļuva par šauras tirgotāju grupas monopolu. Savu šķirisko interešu aiz-

stāvēšanai vācu tirgotāji 1354. gadā apvienojās īpašā organizācijā — Lielajā gildē. Par Lielās gildes locekļiem uzņēma tikai vācu tautības tirgotājus.

Tā latvieši Rīgā tika atstumti no tirdzniecības. Viņu rokās palika tikai transporta — ekspedīcijas darbi, kas bija saistīti ar tranzīttirdzniecību. Visas preces, kas ienāca Rīgā pa zemes ceļiem vai pa ūdens ceļiem, bija jāizkrauj, jānosver, jānogādā noliktavās vai jāizdod pircējiem. Arī eksportam domātās preces — lini, kaņepāji, pelni, potašs, sveču tauki u. c. bija iepriekš jāapstrādā, jāizšķiro un jāiesaiņo. Visus šos darbus veica latviešu transportstrādnieki, kas bija apvienoti transportstrādnieku brālībās. Latviešu brālību vecākie statūti, kas saglabājušies, ir 1386. g. alus un vīna nesēju brālības statūti, štaueru jeb kuģu krāvēju brālības (1405) un ligeru jeb svērāju brālības (1469) statūti. Domājams, ka šīs brālības pastāvējušas agrāk, nekā apstiprināti to statūti.

Transportstrādnieku brālībām latviešu dzīvē bija liela nozīme, jo tās bija Rīgas latviešu sabiedriskās dzīves un kultūras centri. Tomēr no organizācijām, kas aptvēra visus transportstrādniekus, brālības vēlāk pārvērtās par uzņēmēju apvienībām, kurās uzņēma tikai turīgus cilvēkus.

Amatniecība. Amatniecībai Rīgas ekonomiskajā dzīvē bija mazāka nozīme nekā tirdzniecībai. Pilsētas amatnieki strādāja galvenokārt iekšējam tirgum. Sevišķi uzplauka amatniecības nozares, kas apkalpoja tirdzniecību. Lai nodrošinātos pret konkurenci un cīnītos pret feodālajiem spaidiem, Rīgas amatnieki, tāpat kā citās viduslaiku pilsētās, apvienojās pēc profesijām — amatos jeb cunftēs, kas savukārt bija apvienotas Mazajā gildē, ko nodibināja 1352. gadā. Cunftes sīki reglamentēja amatniecisko ražošanu. Tās noteica darbinieku skaitu katrā darbnīcā, preču cenu un kvalitāti, darba algu un darba dienas ilgumu. Bez tam cunftes bija arī savstarpējās palīdzības organizācijas. Pilsētas ielenkuma laikā katra cunfte bija atsevišķa kaujas vienība.

Amatu jeb cunftu iekšējo kārtību noteica īpaši statūti jeb šrāgas. Visvecākie Rīgas cunftu statūti saglabājušies no 14. gs. otrās puses. Katra amata priekšgalā atradās ievēlēts vecākais (eltermānis), 2 piesēdētāji, kasieris un rakstvedis. Amatu vecākie sekoja ražošanas procesam, un ražojuma kvalitātei. Viņi pārzināja arī amata kasi, uzlika disciplinārus

Amata kauss

sodus, rūpējās par slimajiem amata brāļiem un amatnieku at-
raitnēm.

Pilsētas amatnieku kārtai bija feodālas hierarhijas raksturs. Cunftes locekļi dalījās kategorijās — meistaros, zeļļos un mācekļos. Cunftes meistaram bija pašam sava darbnīca, un viņš izpildīja lielāko tiesu neliela, noteikta pircēju skaita vai arī vietējā tirgus pasūtījumus. Meistaram piederēja amata rīki, izejvielas un gatavā produkcija. Amatniecības uzņēmumā parasti strādāja meistara ģimenes locekļi, kā arī 2—5 strādnieki: mācekļi un zeļļi. Tā kā ražošanas apjoms bija mazs, meistars bija spiests strādāt arī pats. Amatniecības ražošanas mērķis, meistara saimnieciskās darbības mērķis nebija tik daudz dzišanās pēc naudas un bagātības, kā cenšanās pēc «viņa stāvoklim atbilstošiem pieklājīgiem dzīves apstākļiem» (K. Markss)¹. Mācekļiem un zeļļiem darbs pie meistara bija pagaidu stāvoklis. Nostrādājis, atkarībā no amata, 2—6 gadus pie meistara, māceklis nolika zeļļa eksāmenu. Pēc tam kā zeļļim viņam vajadzēja vēl 4 gadus nokalpot pie tā pašā meistara. Pēc meistara eksāmena zeļlis ieguva tiesības strādāt patstāvīgi. Katrs māceklis un zeļlis cerēja kļūt par meistaru. Tāpēc cunftu amata attīstības pirmajos posmos meistara, zeļļu un mācekļu interešu pretišķības sevišķi spilgti neizpaudās.

Bet ar 15. gs. beigām apstākļi mainījās. Arvien vairāk amatnieku ražojumu ievada no ārzemēm, pieauga preču ražošana pašā Rīgā, palielinājās arī meistaru skaits pilsētā. Lai novērstu konkurenci, cunftes sāka ierobežot meistaru skaitu. Zeļļi un mācekļi arvien vairāk pārvērtās par strādniekiem, un pretišķības starp meistariem, no vienas puses, un zeļļiem un mācekļiem, no otras puses, arvien vairāk saasinājās. Cīņā pret pastiprinātu ekspluatāciju zeļļi sāka dibināt savas atsevišķas arodnieciskās organizācijas, kas aizstāvēja viņu intereses.

Jau pēc Mazās gildes nodibināšanas 14. gs. vidū daudzos amatos sāka likt šķēršļus latviešu uzņemšanai par meistariem. Tos latviešus, kas nebija uzņemti amatos, bet turpināja patstāvīgi strādāt, vācu amati nesaudzīgi vajāja: atņēma darba rīkus un iznīcināja gatavo produkciju. Tādējādi, pieaugot

¹ «Архив Маркса и Энгельса», т. II (VII), стр. 111.

Rīgas saimnieciskajai nozīmei Baltijas jūrā, arvien vairāk saasinājās konkurences cīņa starp vācu un nevācu amatniekiem un pastiprinājās šķiru pretrunas pašās cunftēs.

Pilsētas iedzīvotāji un pārvalde. Pēc sava sociālā sastāva Rīgas iedzīvotāji dalījās patriciešos, namniekos jeb «birģeļos» un pilsētas trūcīgajos iedzīvotājos — plebejos. Pie patriciešiem piederēja bagāto pilsētas augļotāju, tirgotāju un zemes īpašnieku ģimenes. No mazāk turīgajiem iedzīvotājiem un amatniekiem veidojās pilsētnieku vidējā šķira — birģeļi jeb namnieki. Pilsētas nemantīgo iedzīvotāju — plebeju masas sastāvēja no zeļļiem, mācekļiem, mājkalpotājiem, algādžiem un dienas strādniekiem. Šiem pilsētas nabadzīgajiem iedzīvotājiem nebija tiesību patstāvīgi nodarboties nedz ar tirdzniecību, nedz ar amatniecību.

Pilsētas veidošanās sākumā par namnieku uzņēma katru, bez tautības un ticības izšķirības, ja vien viņš apmetās uz dzīvi pilsētā un nodarbojās ar kādu amatu vai tirdzniecību un samaksāja zināmu iepirkšanās summu. Vēlākos gadsimtos, kad, pastiprinoties dzimtbūšanas jūgam, daudzi zemnieki bēga uz Rīgu, arī viņi ieguva tiesības iestāties namniekos un kļuva brīvi, ja nodzīvoja pilsētā divus gadus un vienu dienu. Šī nošķiruma nolūks bija veicināt pilsētas iedzīvotāju pieaugumu.

Tomēr ar laiku par pilntiesīgiem namniekiem varēja kļūt tikai mantīgie, t. i., tie, kam pilsētā piederēja nekustams īpašums, tirdzniecības vai amatniecības uzņēmums. Arī iepirkšanās summa arvien palielinājās. 16. gadsimtā tā bija pieaugusi jau seškārtīgi.

Namniekiem bija savas tiesības un pienākumi. No daudzajām namnieku tiesībām vissvarīgākās bija monopoltiesības uz tā saukto «namnieku pārtiku», t. i., tiesības nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību. Galvenie namnieku pienākumi bija nodokļu maksāšana, piedalīšanās pilsētas sardzē, pilsētas aizstāvēšana, kā arī līdzdalība karagājienos, kur katram pašam bija jāgādā par uzturu un apbruņojumu.

Pilsētā dzīvoja dažādu tautību iedzīvotāji: libieši un latvieši, svešzemju tirgotāji, vācu krustneši un amatnieki. Administratīvi visas šīs grupas apvienoja Rīgas bīskaps, kam piederēja augstākā vara pilsētā kā pakļautās teritorijas senjoram.

Pieaugot iedzīvotāju skaitam un paplašinoties pilsētas ekonomiskajiem sakariem, pilsētas kopiena uzsāka cīņu pret bīskapa virskundzību. Šī cīņa 1221. gadā pārauga par sacelšanos. Varu Rīgā pārņēma pilsētas namnieku kopsapulce, kas ievēlēja padomi jeb rāti (maģistrātu). Tā vēstures avotos pirmo reizi minēta 1226. gadā.

Rāte kļuva par augstāko pilsētas pārvaldes un tiesas orgānu, tā reprezentēja pilsētu, tās vārdā noslēdza politiskos un saimnieciskos līgumus. Šīs funkcijas rāte lielā mērā paturēja arī turpmākajos gadsimtos, vienmēr rūpēdamās, lai katra jauna politiska vara, kuras kundzībā Rīga nonāca, apstiprinātu vecās privilēģijas.

Sākumā rātes locekļu skaits bija 12, bet jau 13. gs. otrajā pusē tas palielinājās līdz 16. 14. gadsimtā bija 20 rātes locekļu — 16 rātskungi jeb konsuli ar 4 birģermeistariem jeb prokonsuliem priekšgalā. Šāds sastāvs bija līdz pat 19. gs. otrajai pusei. Sākumā rātes locekļus ievēlēja visu namnieku kopsapulcē, pie tam tikai uz gadu, bet no 13. gs. otrās puses iepriekšējā rāte vēlēja jauno rāti. Tā kā atkalievēlēšana nebija aizliegta, pārvēlēšanas kļuva par tukšu formalitāti un rātes locekļu amats faktiski pārvērtās par mūža amatu.

Tā izveidojās pilsētnieku valdošais slānis (patriciāts). Pārējos tirgotājus un amatniekus kopš 13. gs. beigām vairs nevarēja ievēlēt pilsētas pārvaldes amatos. Viņi veidoja to iedzīvotāju kārtu, ko F. Engelss nosaucis par birģeļu opozīciju.

Tādējādi rāte, kas sastāvēja no bagāto tirgotāju un augļotāju pārstāvjiem, sagraba savās rokās varu, kas deva iespēju realizēt šķirisku politiku, sevišķi nodokļu jautājumos. Piešķirot dažādus atvieglinājumus bagātnieku virsslānim, viss nodokļu smagums gūlās uz pārējiem tirgotājiem un amatniekiem, kuri pilnīgi bija atstumti no līdzdalības pilsētas politiskajā dzīvē.

Tāpat kā citām viduslaiku pilsētām, Rīgai bija savas īpašas pilsētas tiesības. 13. gs. divdesmitajos gados bīskaps Alberts piešķīra Rīgai tādas pašas tiesības, kādas bija Visbijas pilsētai Gotlandes salā. Vēlāk, iestājusies Hanzas savienībā, Rīga pieņēma Hamburgas pilsētas tiesības, kas 14. gs. sākumā tika pārstrādātas un papildinātas. Šie tā sauktie pārstrādātie

Rīgas pilsētas 1226. g. zīmogs

Rīgas statūti ar nelieliem grozījumiem palika spēkā līdz pat 17. gadsimtam.

Bez šīm tiesībām Rīgā bija spēkā rātes izdotie pilsētas iekšējās kārtības noteikumi, t. s. «namnieku runas» (lejasvācu valodā «Burspraken»). Vecākās Rīgas «Burspraken» saglabājušās no 1376. gada. Tie bija rīkojumi, kas bija jāievēro pilsētas iedzīvotājiem un ko parasti nolasīja no rātes balkona tirgus laukumā sapulcinātiem Rīgas iedzīvotājiem.

Kā Rīgas statūti, tā arī «namnieku runas» sargāja mantīgo iedzīvotāju, galvenokārt bagāto tirgotāju un amatu meistarū privilēģijas.

Rīgai bija savs ģerbonis, zīmogs un karogs. Vecākais Rīgas ģerbonis saglabājies no 1226. gada. Tajā redzami pilsētas vārti ar diviem torņiem, kuriem paralēli novietotas divas slēdzenes ar bīskapa zizli, kas simbolizē bīskapa virsvaru pār pilsētu. Pēc 1330. gada, kad par Rīgas virskungu kļuva ordenis, ģerbonī virs sakrustotajām atslēgām bīskapa zizļa vietā bija ordeņa krusts. Vēlāk pilsētas vārtos iezīmēja lauvas galvu, kas, domājams, simbolizēja rīdzinieku drošsirdību cīņā pret ordeni. 16. gadsimtā ģerbonī parādās divas lauvas, kas tur Rīgas ģerboni. Šā laika ģerbonis (1554) vēl tagad redzams

Rīgas pilsētas 14. gs. zīmogs

Lielajā Pils ielā 19, pagalma namā. Pilsētas karogs bija melns ar baltu krustu. Šis karogs pastāvēja līdz 16. gs. otrajai pusei, kad Rīgu savai varai pakļāva Polija.

*Cīņa starp Rīgas pilsētu, Livonijas ordeni
un Rīgas arhibīskapu. Reformācijas kustība*

Rīgas tirdzniecībai arvien vairāk paplašinoties, sadūrās pilsētas kopienas, Livonijas ordeņa un Rīgas arhibīskapa intereses. Ordenis centās pakļaut sev Rīgu, lai kontrolētu tās tirdzniecību. Tam pretojās arhibīskaps. 13. gs. beigās sākās ilgstoša un sasprindzināta cīņa starp Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapu par virskundzību Rīgas pilsētā. Atklāta cīņa starp ordeni un Rīgu uzliesmoja 1297. gadā. Rīdzinieki

ieņēma ordeņa pili un to sagrāva. Cīņa turpinājās ar pārtraukumiem, līdz 1305. gadā ordenis pārdeva Rīgai savas tiesības pilsētā un savu pili Rīgā. Bet tanī pašā laikā ordenis nopirka no cisterciešu klostera tā Daugavgrīvas īpašumus un nociecinājumus un varēja kontrolēt izeju jūrā. Ordeņa nostiprināšanās Daugavgrīvā traucēja rīdzinieku kuģniecību pa Daugavu. Tāpēc 1328. gadā Rīgas namnieki uzbruka Daugavgrīvai, nodedzināja miestīņu pie klostera un nogalināja ap 50 cilvēku.

Vadību cīņā pret Rīgu uzņēmās jaunais Livonijas ordeņa mestrs Munheimas Eberhards, kas 1329. g. rudenī ar lielu karaspēku aplenca Rīgu. Pēc 6 mēnešu ilga aplenkuma Rīga kapitulēja un 1330. g. 30. martā bija spiesta noslēgt ar Livonijas ordeni miera līgumu, pēc kura atzina ordeņa virskundzību pār pilsētu.

Līdz ar ordeņa uzvaru un miera noteikumiem Rīgas arhibīskaps faktiski zaudēja visas tiesības uz Rīgu.

Ar šādu situāciju nebija apmierināta ne Rīga, ne arī arhibīskaps. Rīga mēģināja nokratīt ordeņa jūgu, tās cīņu atbalstīja Rīgas arhibīskaps. Ilgstošā, asā cīņa starp Rīgu, ordeni un arhibīskapu uz laiku izbeidzās, kad saskaņā ar 1452. g. 30. novembrī noslēgto Salaspils līgumu ordenis un arhibīskaps dalījās virskundzībā pār Rīgu. Tomēr ordeņa mestra un Rīgas arhibīskapa vienprātība nepastāvēja ilgi. Savstarpējās sadursmes uzliesmoja vienmēr no jauna, līdz beidzot rīdzinieki, izmantodami labvēlīgo saimniecisko stāvokli, kas ļāva algot karaspēku, 1482. g. 22. martā sakāva ordeņa karaspēku netālu no Daugavgrīvas un piespieda kapitulēt arī ordeņa garnizonu Rīgā.

Taču ordenis nerimās. Tas mobilizēja spēkus prettriecienam, kas sākās 1489. g. 30. novembrī. Šoreiz ordeni atbalstīja arī arhibīskaps. 1491. gadā Valtera Pletenberga vadībā ordenis sakāva rīdziniekus pie Ādažiem. Rīga bija spiesta piekrist smagiem miera līguma noteikumiem.

Kaut gan ordenis uzvarēja un Salaspils līgums par ordeņa un arhibīskapa divvaldību formāli palika spēkā līdz 1562. g., tomēr faktiski Rīga bija samērā patstāvīga.

Rīgas atbrīvošanā no katolisko feodāļu divvaldības svarīga loma bija reformācijai, kas Rīgā sāka izplatīties 16. gs. sākumā. Reformācija savā būtībā bija politiska un sabiedriska

kustība, kas bija vērsta pret katoļu baznīcas feodālo organizāciju, un tajā izpaudās dažādu šķiru intereses cīņā pret feodālo iekārtu. No vienas puses, tā bija cīņa pret katolicismu un reizē ar to pret ordeni un arhibīskapu, lai atbrīvotos no ienīstās feodāļu virskundzības. No otras puses, tā bija namnieku opozīcijas cīņa pret pilsētas patriciāta politisko kundzību. Rīgas rāte sākumā izturējās pret reformācijas kustību atturīgi, jo baidījās no sociālām pārmaiņām. Bet pārliecinājusies, ka Lutera mācība tās varu neapdraud, rāte sāka veicināt tās izplatīšanos.

Sākumā luterisma sludinātāju darbība ierobežojās ar reliģiskiem disputiem, bet 1522. g., kad Rīgā ieradās radikālāk noskaņoti sludinātāji — Silvestrs Tegetmeijers, Melhior Hofmans u. c., reformācijas kustība pieņēma arvien vētraināku raksturu, un 1524. g. pavasarī izraisījās sociālie nemieri.

Pilsētā sākās svētbilžu grautiņi. Katoļu dievkalpojumu laikā pūlis ielauzās baznīcās, izdemolēja tās, salauza svēto tēlus un relikvijas un izsvieda tās uz ielas. Mūkus piespieda atstāt Rīgu. Šajos svētbilžu grautiņos, kuros piedalījās arī pilsētas zemākie slāņi, izpaudās apspiesto masu protests pret pastāvošo kārtību.

Reformācijas kustībai paplašinoties, ordeņa mestrs bija spiests 1525. gadā piešķirt Rīgai ticības brīvību, bet 1551. gadā pēdējais Rīgas katoļu arhibīskaps Vilhelms Brandenburgs pārdeva Doma baznīcu Rīgas rātei par 18 000 Rīgas markām.

Reformācijas kustības rezultātā katoļu baznīcas ietekme Rīgā tika likvidēta. Baznīcas lietu vadīšanu uzņēmās rāte. Tā pārņēma baznīcas un klosteru īpašumus un līdz ar to ieguva jaunus materiālus labumus. Tikai trūcīgā pilsētas iedzīvotāju masa, kas bija reformācijas virzošais spēks, nekā neieguva.

No katoļu feodāļu senjoriem — Rīgas arhibīskapa un ordeņa Rīga galīgi atbrīvojās Livonijas kara laikā. Livonijas karā krievu karaspēks galīgi sakāva ordeņa un Rīgas arhibīskapa spēkus. Livonijas valstiņas sabruka.

Vācu feodāļi meklēja palīdzību pie Lietuvas un Polijas valsts, lai nodrošinātu sev tiesības tālāk ekspluatēt latviešu zemniekus un saglabātu savas vecās privilēģijas. 1561. g. 28. novembrī Viļņā Livonijas ordeņa mestrs, Rīgas arhibīskaps un Livonijas kārtu pārstāvji zvērēja uzticību Sigismundam II Augustam — Polijas karalim un Lietuvas lielkņazam.

Rīgas pārstāvji atteicās zvērēt uzticību Polijas karalim, jo pret Rīgu bija izvirzīta prasība, lai tā kļūtu par karaļa pilsētu. Tā kā karaļa vara Polijā bija stipri ierobežota un viņš nevarēja nodrošināt militāru palīdzību bez Polijas seima piekrišanas, Rīgas pārstāvji gribēja panākt, lai Rīgu pakļautu nevis tikai karalim, bet arī Lietuvas un Polijas valstij. Tādēļ Rīga neparakstīja padošanās līgumu 1561. g. novembrī un kļuva par patstāvīgu pilsētu-republiku. Savu patstāvību Rīgai izdevās paturēt 20 gadus. Visus šos divdesmit gadus Lietuvas un Polijas muižnieki centās gan ekonomiski, gan politiski pakļaut Rīgu, bet viņu politika te atdūrās pret nepārvarāmām grūtībām, kuru pamatā bija toreizējie starptautiskie apstākļi un politiskās attiecības pašā Rīgā.

Padošanās līgumu noslēdza 1581. g. sākumā, bet 1581. g. 14. janvārī Polijas karalis Stefans Batorijs apstiprināja pilsētas privilēģijas. 7. aprīlī Rīgas rāte un namnieki nodeva uzticības zvērestu jaunajam Rīgas kungam — Polijas karalim.

Tādējādi Rīga, atbrīvojusies no ordeņa un arhibīskapa kundzības, 16. gs. beigās nokļuva jaunā politiskā atkarībā — Polijas un Lietuvas valsts, bet 17. gs. Zviedrijas varā.

III nodaļa

RĪGA POLIJAS UN ZVIEDRIJAS VARĀ

(1581—1710)

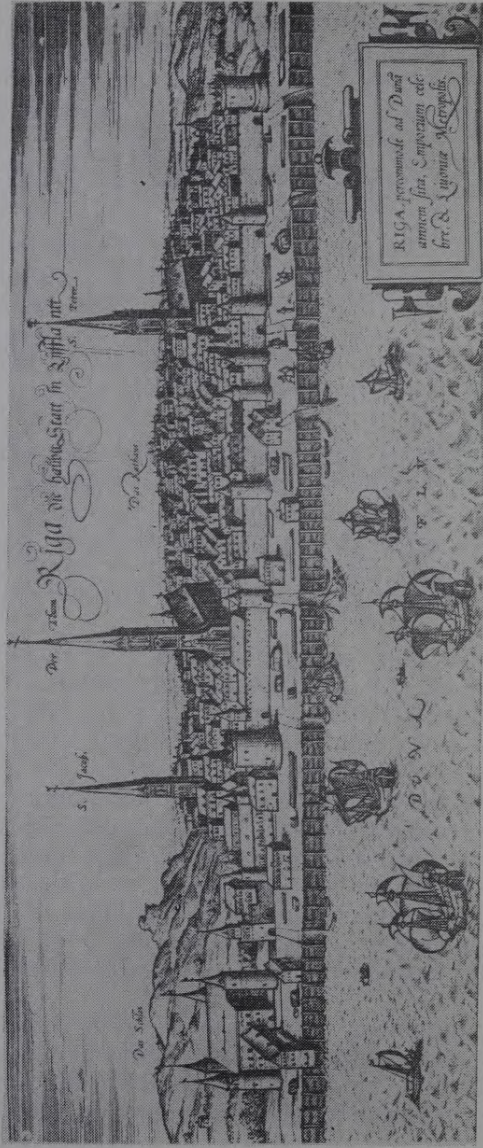
Pilsētas ekonomiskais stāvoklis 16. gs. otrajā pusē un sociālie nemieri

1582. gadā Polijas seims apstiprināja Rīgas privilēģijas. Tās bija labvēlīgas pilsētas ekonomikas tālākai attīstībai, bet tanī pašā laikā ierobežoja Rīgas rātes tiesības. Rātes likumdošanas aktiem bija vajadzīga karaļa sankcija. Svarīgu lietu izskatīšanai karalis iecēla burggrāfu — vienu no pilsētas četriem birģermeistariem. Pilsētai bija jāsniedz karalim militāra palīdzība.

Starp svarīgākajām ekonomiska rakstura privilēģijām Rīgai bija tiesības pārvaldīt Daugavas ūdeņus. Visai ārējai tirdzniecībai bija jānotiek caur Rīgas ostu. Pilsētai bija tiesības kalt arī savu naudu. Atvieglinājumi tirdzniecībā sekmeja Rīgas ostas apgrozības palielināšanos.

Tirdzniecība deva pilsētai prāvus ienākumus. Polija tos centās izmantot savas valsts kases papildināšanai. Šai nolūkā 1582. gadā Polijas karalis noteica Rīgā īpašu muitas nodokli jeb portoriju. Divas trešdaļas šā nodokļa saņēma Polijas valsts, bet vienu trešdaļu — pilsēta. Tikai 17. gs. sākumā, kad bija sācies karš ar Zviedriju, karalis atļāva ņemt pilsētai divas trešdaļas muitas nodokļa, lai nodrošinātu Rīgas uzticību Polijai.

Ārējās tirdzniecības uzplaukums ievērojami ietekmēja amatniecības tālāko attīstību Rīgā. Radās jaunas amatniecības nozares. Līdz ar amatniecības paplašināšanos vācu amatnieki centās amatus monopolizēt un panākt, lai aizliegtu ar

Rīga 16. gs. otrajā pusē

amatiem Rīgā nodarboties t. s. nevācu amatniekiem, t. i., latviešiem, libiešiem un krieviem. Taču nevācu amatniekiem pilsētas saimniecībā bija jo svarīga loma, un Rīgas rāte bija spiesta piekrist, ka līdzās vācu cunftēm dibina arī tā saucamos nevācu amatus. Tā, amatu un tajos nodarbināto amatnieku skaitam pieaugot, vēl vairāk saasinājās nacionālās pretrunas starp latviešu un vācu amatniekiem.

16. gs. beigās pretrunas starp Rīgas rāti un gildēm vēl vairāk padziļinājās. Rāte centās noturēt savās rokās visu varu pilsētā, bet namnieku opozīcija, kuru vadīja abas gildes, cīnījās par rātes tiesību ierobežošanu, par vienlīdzīgām tiesībām pilsētas pārvaldē. Sakarā ar namnieku opozīcijas pastiprināšanos un nacionālo pretilšķību pieaugumu pilsētā Rīgas rāte meklēja atbalstu pie Polijas karaļa Stefana Batorija. Karalis sāka izmantot rāti kā savas politikas realizētāju. Ar rātes piekrišanu Jēkaba baznīca tika nodota katoļiem, pilsētā atļāva brīvi darboties jezuītiem, kas izvērta aktīvu pretreformācijas darbību. Paklausot karaļa pavēlei, Rīgas rāte 1584. g. beigās ieviesa pāvesta Gregorija XIII apstiprināto kalendāru un lika svinēt ziemas svētkus pēc jaunā stila. Šos pasākumus gildes iztulkoja kā uzbrukumu Rīgas namnieku politiskajām tiesībām un iejaukšanos ticības lietās. Un, kad 1584. gadā ziemas svētku dienās jezuīti noturēja dievkalpojumu Jēkaba baznīcā pēc jaunā stila, baznīcā ielauzās pilsētnieku pūlis, izdemolēja to un padzina baznīcēnus.

Gregoriāņu kalendāra ieviešana un ziemas svētku piespiedu svinēšana pēc jaunā stila kļuva par tiešu iemeslu atklātiem nemieriem, tā saucamiem Kalendāra nemieriem, kas pēc savas būtības izvērtās par pilsētas zemāko slāņu, kā arī cunftu amatnieku un tirgotāju cīņu pret pilsētas patriciātu un rātes kungiem.

Šie nemieri, kas notika no 1585. līdz 1589. gadam, pēc sava šķiriskā rakstura bija ne tikai namnieku opozīcijas sacelšanās pret Rīgas patriciātu, bet arī cīņa pret Polijas varu un tās katolizācijas politiku.

Nemieri sākās Rīgā 1585. g. 12. janvārī, kad pilsētnieku pūlis ielauzās rātsnamā un atbrīvoja tai dienā apcietināto Domscolas rektoru Molleru, kas savās runās atklāti bija uzbrucis ne tikai pilsētas rātei, bet vērsies arī pret Polijas karali.

«Kalendāra nemiēri» 1885. gadā. Mākslinieka A. Ritova zīmējums

Uzbrukumā rātsnamam aktīvi piedalījās pilsētas iedzīvotāju zemākie slāņi. Tie kopā ar citiem nemierniekiem izdemolēja Rīgas burggrāfa namu, dažu bagātāko namnieku un rātes locekļu dzīvokļus. Nemierniekiem pieaugot, vara faktiski pārgāja nemiernieku rokās. Par kustības vadoņiem izvirzījās viņa tirgotājs Brinkens, Mazās gildes pārstāvis — amata meistars Zengeizens un jurists Mārtiņš Gīze. Kā birģeļu opozīcijas pārstāvji viņi centās nemierniekus ievirzīt sev vēlamā gultnē — panākt rātes politisko tiesību ierobežošanu.

Rāte bija spiesta piekāpties. 1585. g. 23. janvārī abas puses noslēdza nolīgumu, pēc kura jauno kalendāru atcēla, noteica, ka stingri jāturas pie protestantu ceremonijām, un aizliedza jezuītu darbību pilsētā. Rātes tiesības tika ierobežotas, svarīgākās lietas tai bija jāapspriež kopā ar īpašu komiteju, kas sastāvēja no ģilžu vecākajiem un viņu palīgiem. Pilsētas īpašumi bija kopīgi jāpārvalda rātes un ģilžu locekļiem. Pilsētas kases pārvaldē gildes guva pat pārsvaru, jo tajā piedalījās seši ģilžu pārstāvji un tikai divi rātes pārstāvji.

Namnieku opozīcijas vadoņi ar Mārtiņu Gīzi priekšgalā centās iztapt cunftu meistariem un amatniekiem. Cunftu meistarību labā, kas bija apvienoti Mazajā gildē, tika paredzētas nesaudzīgas represijas pret t. s. bītniekiem, t. i., amatniekiem, kas nebija uzņēmti cunftēs. Pilsētas iedzīvotājiem, kas nepiederēja ne pie vienas no abām gildēm, tika liegta tā saucamā «namnieku pārtika». Nodarboties ar tirdzniecību aizliedza visiem, kas nebija sešus gadus kalpojuši par mācekļiem pie kāda tirgotāja. Šie noteikumi liecina, ka Kalendāra nemiernieku pilsoņu opozīcija bija vērsta ne tikai pret pilsētas patriciātu, bet arī pret visiem, kas nebija ģilžu, pastāvošo cunftu vai brālību locekļi. Tādējādi pilsētas zemākajiem slāņiem nolīgums nekā nedeķa, jo to stāvokļa uzlabošanā nebija ieinteresēta ne rāte, ne gildes. Opozīcijas norobežošanās no pilsētas zemākajiem slāņiem bija cēlonis tam, ka turpmākā cīņa pret pilsētas patriciātu un poļu karali cieta neveiksmi.

Kaut arī rāte parakstīja nolīgumu, tā nedomāja šo nolīgumu pildīt un sūdzējās Polijas karalim. Stefans Batorijs nolīgumu anulēja un pieprasīja atjaunot rātes agrāko varu, bet galvenos nemiernieku vadoņus nodot karaļa tiesai. Kad

1586. g. aprīlī Rīgā ieradās karaļa komisārs, namnieki atteicās izdot savus vadītājus tiesāšanai. Nemieri pieņēma noteiktu prepoļu raksturu. Pilsētā sākās poļu piekritēju vajāšana. 1586. g. vasarā ar nāves sodu sodīja ievērojamākos Polijas karaļa piekritējus — rātes locekļus Tastiju un Vellingu. Rīgas burggrāfs Eke un vairums rātskungu aizbēga no Rīgas.

Tad Polijas seims iecēla komisiju, kas ieradās Rīgā un 1589. g. jūlijā sāka darboties. Rātes un pilsētnieku pārstāvji bija spiesti izpildīt visas komisijas prasības. Aizbēgušajiem rātes locekļiem atļāva atgriezties pilsētā un izdeva tiesāšanai Gizi un Brinkenu. Pēc nežēlīgas spīdzināšanas abus kustības vadonius sodīja ar nāves sodu.

Pēc izrēķināšanās ar opozīciju 1589. g. 26. augustā tika noslēgts t. s. Severina līgums, ar kuru visumā atjaunoja rātes varu. Rīgā atļāva atgriezties arī jezuītiem, kuriem atdeva atpakaļ nemieru laikā atņemto Jēkaba baznīcu. Severina līgumā bija stingri noteikts Rīgas administrācijas sastāvs un funkciju sadalījums. Visa augstākā vara atradās rātes rokās, bet atsevišķas nozares — tiesu, finansu, tirgus, karaspēka, policijas lietas un amatus pārzināja ieceltas personas. Severina līgumā bija paredzēta netieša gilžu līdzdalība pilsētas pārvaldē ar ļoti ierobežotām tiesībām. Tiesības nepiešķīra pašām gildēm, bet vecajo solam (70 ieceltiem vīriem no Lielās un Mazās gildes).

Severina līgums nepastāvēja ilgi. Baidīdamās no jauniem nemieriem, 1604. gadā Rīgas rāte bija spiesta noslēgt ar abu gilžu vecākajiem jaunu līgumu. Pēc tā pilsētas kases pārvaldē ietilpa gilžu pārstāvji un svarīgākie jautājumi — kā politiskie, tā nodokļu — rātei bija jāapspriež kopā ar Lielās un Mazās gildes vadītājiem.

Rīga 17. gadsimtā

Polijas virskundzība pār Rīgu nebija ilga. Jau 16. gs. otrajā pusē asās pretrunas starp Poliju un Zviedriju izraisīja sašprindzinātu cīņu par kundzību Baltijas jūrā. Iesākās sīva cīņa arī par Rīgu. Šai laikā Rīga bija izveidota par stipru cietskoksni, ko nebija iespējams ieņemt bez lielākiem sauszemes un flotes spēkiem. 17. gs. sākumā zviedri vairākkārt mēģināja Rīgu ieņemt, bet tika atsisti. Tikai 1621. gadā, izmantojot izdevīgo situāciju, kad Polija bija saistīta karā pret turkiem un Rīga varēja rēķināties tikai ar savu garnizonu, zviedri, sapulcinājuši lielu karaspēku un floti, uzbruka Rīgai. Gustava Ādolfa vadībā 1621. g. augustā sākās Rīgas aplenkšana. Lai gan Rīgas garnizons sīvi pretojās, 15. septembrī Rīga bija padoties zviedriem. Parakstot padošanās līgumu, zviedru karalis solīja neaizskart Rīgas privilēģijas, bet pieprasīja, lai rāte un namnieki zvērētu viņam uzticību un atļautu novietot pilsētā zviedru garnizonu. Šī ieruna deva iespēju Zviedrijas karalim jebkurā laikā ar militāru spēku apspiest Rīgas rātes pretestību. 25. septembrī Gustavs Ādolfs apstiprināja Rīgas privilēģijas un Rīgas līdzšinējās tiesības. Tāpat kā agrāk Polijai, Rīga Zviedrijai ik gadus maksāja 1000 florīnu lielu nodokli, nodeva karaļa rīcībā 300 karavīru un dažus lielgabalus. Bez tam ridziniekiem bija jāgādā par pilsētas nocietinājumu uzturēšanu kārtībā un vajadzības gadījumā pašiem jāaizstāv pilsēta. Tiesas vara Rīgas robežās joprojām palika rātes rokās. Sakaru uzturēšanai starp zviedru iestādēm un rāti karalis ik gadus iecēla burggrāfu. Ar īpašu zvērestu burggrāfs solījās uzraudzīt, lai pilsētā netiktu aizskartas Zviedrijas intereses.

Karalis centās dabūt savā pusē pilsētas ietekmīgākās personas, gan dāvinot tām zemi, gan ieceļot tās valsts amatos, gan arī piešķirot zemes īpašumus pašai Rīgai. Tā Rīgā poļu piekritēju skaits samazinājās un rāte pārgāja Zviedrijas pusē.

Pēc 1629. gadā Altmarkā noslēgtā pamiera starp Poliju un Zviedriju Rīga kopā ar Vidzemes lielāko daļu kļuva par Zviedrijas aizjūras koloniju.

Zviedru nostiprināšanās Rīgā ierobežoja krievu tirgotāju rīcības brīvību Daugavas ūdens ceļā uz jūru. Cīņā par izeju

Rīgas nocietinājumu plāns 17. gs. otrajā pusē

uz Baltijas jūru 1656. g. augusta beigās krievu karaspēks nonāca līdz Rīgai un aplenca to. Bet, tā kā spēkus vajadzēja koncentrēt, lai turpinātu karu ar Poliju Ukrainas dēļ, Rīgas aplenkšanu 5. oktobrī pārtrauca.

Zviedru kundzības laikā tāpat kā agrāk Rīgas saimnieciskās dzīves pamats bija ārējā tirdzniecība, kaut gan kuģniecību 17. gs. traucēja kara darbība Baltijas jūrā.

Šinī periodā nozīmīgākās Rīgas eksporta preces bija līni, kaņepāji un kokmateriāli. Šīs preces lielos daudzumos pieprasīja kuģu būves manufaktūras Rietumeiropā. Caur Rīgas ostu izveda arī daudz labības un citus lauksaimniecības ražojumus. 17. gadsimtā Rīgas ostā iebrauca ap 65—75% visu Baltijas jūrā ienākošo kuģu. Ar saviem 10—15 tūkstošiem iedzīvotāju Rīga bija viena no lielākajām jūras ostām Baltijas jūrā.

Izmantojot to, ka Rietumeiropā bija liels pieprasījums pēc lauksaimniecības ražojumiem, Zviedrija, tāpat kā pirms tam Polija, centās iegūt no Rīgas pēc iespējas lielākus ienākumus. Tāpēc 1629. gadā zviedri noteica jaunu muitas nodokli — licenci, kuru valsts ņēma 3—5% apmērā no visu importa un eksporta preču vērtības. Bez tam Zviedrija saņēma pusi portorija. 17. gs. vidū ieviesa t. s. Lietuvas muitu precēm, kas nāca no Lietuvas un Austrumiem. Tādējādi visas no Krievijas ievestās preces tika apliktas ar papildu muitu. 1668. gadā noteica jaunu jūras muitu — karalisko pielikumu. Ienākumi no Rīgas muitām sastādīja ievērojamu procentu Zviedrijas valsts budžetā.

Līdz ar tirdzniecības paplašināšanos pieauga arī ārzemju tirgotāju konkurence. Rīgas tirgotāji centās nepieļaut tiešus tirdznieciskus darījumus starp ārzemju tirgotājiem. Preces no vietējiem, kā arī krievu, leišu un poļu tirgotājiem drikstēja iepirkt tikai Rīgas tirgotāji. Rīgas tirgus tika sadalīts starp atsevišķiem tirgotājiem, kuru lielākā grupa, ap 100 cilvēku, nodarbojās ar «krievu tirdzniecību». Vienīgi viņiem bija atļauts pirkt no Krievijas un Baltkrievijas tirgotājiem lauksaimniecības ražojumus, kā arī tiem pārdot sāli un siļķes. Otrā, mazākā grupa, ap 40 tirgotāju, tirgojās ar Lietuvu, Kurzemi un Zemgali. Ar Vidzemi tirgojās kādi 30 namnieki.

Plaši izplatīta bija tirdzniecība uz kredīta. Rīgas tirgotāji

aizdeva naudu un preces muižniekiem un zemniekiem un tā guva labu peļņu. No šādas kredīta sistēmas sevišķi cieta zemnieki, kuri, saņemot aizdevumu no tirgotāja, bija spiesti pārdot savus lauksaimniecības produktus par zemu cenu un iepirkt no tā paša tirgotāja preces par augstu cenu. Tā kā parādos iestīgušais zemnieks nedrīkstēja pārdot savu preci citam tirgotājam, tad parādu nasta arvien pieauga. Pēc zemnieka nāves parādu dzēšana bija jāturpina viņa dēlam, bet ja zemnieks aizbēga no mājām un tajās ienāca cits, tad arī viņš bija parādnieks. Zemnieku parādus Rīgas tirgotāji ierakstīja zemnieku parādu grāmatās. Tās pārdeva un ieķīlāja kā vērtspapīrus. Tā Rīgas tirgotāji ekspluatēja zemniekus, gūdami lielu peļņu.

17. gadsimtā notika ievērojamas pārmaiņas arī amatniecībā. Ārzemju manufaktūru izstrādājumu iekļūdums un manufaktūru rašanās Rīgas apkaimē apdraudēja cunftu amatniecības tālāko attīstību. Tāpēc glābiņu no pieaugošās konkurences Rīgas privileģētie amatnieki meklēja cunftu noslēgtībā. Viņi vēl vairāk ierobežoja meistarību skaitu, normēja katras darbnīcas ražošanas apjomu, zeļļu un mācekļu skaitu u. tml. Pastiprinājās arī cīņa pret neorganizētajiem amatniekiem, t. s. bītniekiem, kuru skaits 17. gadsimtā nemitīgi auga, Rīgā ieplūstot izbēgušiem dzimtcilvēkiem. Vācu amatnieki centās vēl vairāk norobežoties no latviešiem, krieviem un citiem nevācu amatniekiem. Sakarā ar šo norobežošanu un ražošanas specializāciju 17. gadsimtā Rīgā nodibinājās vairāk nekā 20 jaunu amatu. Kopā ar agrākajām cunftēm šajā laikā bija ap 40 organizētu cunftu. Puse amatu bija latviešu amati.

Tāpat kā iepriekšējos gadsimtos, pilsētu pārvaldīja rāte, kas noteica pilsētas tiesisko un saimniecisko dzīvi. Taču rātes tiesības patvaļīgi rīkoties ar Rīgas līdzekļiem, ko tā bieži izmantoja savtīgos nolūkos, apstrīdēja abas ģildes. 17. gs. beigās ģildes panāca, ka zviedru valdība izdeva jaunus noteikumus par Rīgas pilsētas kases pārvaldīšanu. Jaunnodibinātajā kases kolēģijā ģildēm bija nodrošināts pilnīgs pārsvars pār rāti, un ģildes līdz ar rāti piedalījās pilsētas pārvaldīšanā. Ar to izbeidzās rātes un namnieku opozīcijas savstarpējā cīņa. Rāte un namnieku opozīcija cieši apvienojās cīņai pret Rīgas iedzīvotāju zemākajiem slāņiem.

Zviedru varas laikā pārveidoja Rīgas karogu un ģerboni. 17. gadsimtā blakus baltajam karogam ar sarkano pilsētas ģerboni, kāds bija Polijas kundzības laikā, pastāvēja arī zils karogs ar dzeltenu krustu un mazo Rīgas ģerboni sarkanā krāsā. 1673. gadā Rīgas statūti noteica Rīgas kuģiem zili baltu karogu. Šīs krāsas kļuva arī par pilsētas krāsām. Zviedru valdība 1660. gadā lika ģerboni papildināt ar zviedru karaļa kroni virs lauvas galvas un arī virs sakrustotajām pilsētas atslēgām.

IV nodaļa

RĪGA KRIEVIJAS IMPĒRIJAS SASTĀVĀ

(18. gs.)

Rīgas iekļaušana Krievijas impērijā

Rīgu no zviedru kundzības atbrīvoja Krievijas uzvara pār Zviedriju Ziemeļu karā. Karš iesākās 1700. gadā ar Krievijas sabiedroto — poļu un sakšu uzbrukumu Rīgai. Triecienā Rīgu ieņemt neizdevās, aplenkšana ieilga. 1701. g. vasarā Rīgā ieradās Zviedrijas karalis Kārlis XII un ar lielākiem spēkiem sakāva poļu un sakšu armiju Spilves pļavās. Cīņā pret zviedriem sevišķu varonību parādīja neliela krievu karaspēka daļa, kas bija ieņēmusi Lucavas salu un sargāja pāreju pār Daugavu. Palikdami uzticīgi savam pienākumam, visi 400 šīs daļas karavīri krita varoņa nāvē. Kaujas vietā viņiem 1891. gadā uzcēla pieminekli.

Pēc Krievijas izšķirošās uzvaras pār zviedriem pie Poltavas atjaunojās cīņa par Rīgu. Pēteris I vērsa savus militāros spēkus pret Rīgu kā vienu no pēdējiem spēcīgākajiem zviedru atbalsta punktiem Baltijā un 1709. g. novembrī personīgi ievadīja Rīgas apšaudīšanu. Pēc 9 mēnešus ilga aplenkuma 1710. g. 14. jūlijā Rīgas zviedru garnizons kapitulēja.

Saskaņā ar kapitulācijas noteikumiem zviedru garnizons un visi Zviedrijas pavalstnieki varēja atstāt Rīgu, bet pašai pilsētai tika garantētas visas agrākās tiesības un priekšrocības. 15. jūlijā cara vārdā Šeremetjeva parakstītie un dažus mēnešus vēlāk cara apstiprinātie t. s. «Akorda punkti» apstiprināja visas agrākās Rīgas pilsētas patriciāta tiesības un privilēģijas, arī tās, ko bija atcēlusi zviedru valdība. Rīga

Pēteris I Rīgā, 18. gs. freska Valsts Rīgas vēstures muzejā

saglabāja savu aristokrātisko pilsētas pašvaldību, jurisdikcijas tiesības un burggrāfa tiesu, tirgotāju un amatnieku privilēģijas, vācu valodu kā valdošo kancelejās, patrimoniālos apgabalus utt. Ievērojot sarežģīto starptautisko stāvokli un vēlēdamies nostiprināties Baltijā, Pēteris I bija spiests rēķināties ar t. s. vācu pilsētnieku sevišķajām tiesībām pilsētas saimnieciskajā un politiskajā dzīvē. Tādējādi Rīgas rātei un vācu namniekiem izdevās vēl kādu laiku pasargāt savu valdošo privilēģēto stāvokli. Tomēr Rīgas šaurajai korporatīvajai viduslaiku iekārtai dienas bija skaitītas. Ņemot vērā karastāvokli ar Zviedriju un neuzticēdamies vācu rātei, Pēteris I 1712. gadā iecēla t. s. Rīgas rātes prezidentu un virsinspektoru, kam bija jāpārrauga rātes darbība un kas piedalījās rātes sēdēs. Viņš bija starpnieks starp rāti un ģenerālgubernatoru un kā virsinspektors pārzināja valsts ienākumus Rīgā un saņēma pavēles tieši no Krievijas valdības. Bez virsinspektora atļaujas kases kolēģija nedrīkstēja izdarīt nekādas ārkārtējus izdevumus. Rīgas rāte vairs nejutās pilsētas saimnieks, vēl jo vairāk tāpēc, ka no 1720. g. pārraudzības tiesības pār rāti un tiesas darbību Rīgā pēc Pētera I norādījumiem piederēja Rīgas ģenerālgubernatoram, kas bija iecelts par Krievijas valsts varas pārstāvi Vidzemē ar sēdekli Rīgā. Rātes mēģinājumi pretoties valdības rīkojumiem tika salauzti. Rīga no šā laika bija padota Krievijas valsts varai un tās likumiem tāpat kā citas pilsētas.

Pilsētas ekonomikas uzplaukums

Rīgas iekļaušanai Krievijas impērijas sastāvā bija progresīva nozīme. Militārā ziņā varenā Krievijas impērija nodrošināja Rīgai ilgstošu mieru — visnepieciešamāko priekšnoteikumu tālākajai attīstībai. Tagad Rīgai bija pieejama arī plašā un bagātā Krievu zeme, no kurienes brīvi un netraucēti varēja plūst preces uz Rīgas ostu. Pavērās jaunas iespējas arī iekšējās tirdzniecības attīstībai. Tāpēc, lai gan Rīgas tirdzniecība un amatniecība Ziemeļu kara laikā bija cietusi smagus zaudējumus, pilsētas saimnieciskā dzīve pēc kara

sāka strauji atplaukt. Tomēr šis uzplaukums dzimtbūtnieciskās Krievijas apstākļos nāca par labu tikai valdošajai šķīrai.

Lielu uzmanību pilsētas ekonomikas attīstībai veltīja Pēteris I. Viņš centās izveidot Rīgu par lielu Krievijas tirdzniecības centru. Lai veicinātu Rīgas kuģniecības atdzimšanu, Pēteris I uzdāvināja pilsētai 12 tirdzniecības kuģus un ierosināja iekārtot Rīgā kuģu būvētavu. Pēc maitu likvidēšanas 18. gadsimtā Daugavas baseinā Rīgai nodibinājās vēl ciešākas ekonomiskās saites ar pārējām Krievijas impērijas daļām. Ar katru gadu pieauga Rīgas ostā ienākošo kuģu skaits. Ziemeļu kara pēdējā (1721) gadā Rīgā iebrauca 238 kuģi, bet turpmāko desmit gadu laikā ienākošo kuģu skaits strauji pieauga, un 1730. gadā Rīgas ostā ienāca jau 414 kuģi. 18. gs. vidū Rīgas ostu apmeklēja vidēji ap 540 kuģu gadā, bet gadsimta beigās — ap 1000 kuģu. Tomēr kuģu skaits vien neraksturo preču apgrozību Rīgas ostā. 18. gadsimtā sakarā ar kuģu būvniecības tehnikas tālāko attīstību kuģus sāka būvēt arī lielākus.

18. gadsimtā caur Rīgas ostu izveda no Vidzemes un Iekš-krievijas gubernām labību, linus, kaņepājus, kokus, darvu u. c. Ievedā sāli, garšvielas un dažādus rūpniecības izstrādājumus.

18. gs. beigās Rīga izvērtās par vienu no lielākajām ostām un tirdzniecības centriem Krievijā. Pieaugot tirdzniecības apgrozībai, Rīgas tirdzniecības sastingušās viduslaiku formas nonāca krasā pretrunā ar visas valsts ekonomikas attīstību. Pastāvošie tirdzniecības noteikumi, kas aizliedza viesim tirgoties ar viesi, traucēja brīvu tirdzniecības darījumu noslēgšanu. Tāpēc krievu tirgotāji, kas arvien biežāk iebrauca Rīgā, iesniedza valdībai daudz sūdzību par Rīgas rāti, kas neatļāva viņiem pārdot savas preces tieši ārzemju tirgotājiem, bet piespieda pārdot tās vietējiem vācu tirgotājiem, kuri, izmantojot savas monopoltiesības tirdzniecībā, noteica precēm zemas cenas. Arī zemnieki bija padoti šiem Lielās gildes tirgotāju spaidiem. Tas viss traucēja lauksaimniecības ražojumu pārdošanu ārzemēm. 1765. gadā izdeva jaunu likumu par tirdzniecību Rīgā. Rīgas rātei un gildēm aizliedza izdot saistošus noteikumus par tirdzniecību un atcēla pastāvošos ierobežojumus zemnieku tirdzniecībā. Tas bija pirmais solis vācu tirgotāju novecojušo privilēģiju likvidēšanā.

Rīgas osta 18. gs. beigās. Mākslinieka G. Brusena gleznas reprodukcija (1776)

Rīgas viduslaiku satversmes struktūra, kas deva iespēju nelielai vācu namnieku grupai noteikt visu pilsētas saimniecisko dzīvi, vairs neatbilda jaunajiem saimnieciskajiem apstākļiem un traucēja topošās buržuāzijas attīstību. Tāpēc jo svarīga loma Rīgas tirdzniecības un rūpniecības tālākā attīstībā bija 1785. gadā pasludinātajam Krievijas pilsētu nolikumam, ko 1786. gadā attiecināja arī uz Rīgu. Pēc jaunā nolikuma pilsētas pārvaldes orgāni tika vēlēti. Ne vairs izcelšanās un tautība, kā līdz šim, bet kapitāls noteica pilsoņa tiesības piedalīties vēlēšanās un tikt ievēlētam. Sakarā ar augsto mantas cenzu, ko prasīja no vēlētajiem, plašas Rīgas iedzīvotāju masas joprojām nevarēja piedalīties pilsētas pārvaldīšanā. Rīgas pārvalde nonāca turīgās buržuāzijas rokās.

Uz nolikuma pamata tika likvidēta Lielā ģilde un līdz ar to Lielās ģildes tirgotāju monopoltiesības tirdzniecībā. Lielās ģildes vietā stājās trīs tirgotāju ģildes, kurās locekļus uzņēma neatkarīgi no tautības, bet pēc atsevišķas personas rīcībā esošā kapitāla lieluma.

Kaut arī Krievijas valdības 18. gs. 80. gados izdarītajām reformām bija progresīva nozīme Rīgas ekonomikas tālākajā attīstībā, tām sīvi pretojās privilēģētās šķiras, kas centās atgūt savas agrākās privilēģijas. Zināmus panākumus šīm šķirām izdevās gūt tad, kad Krievijas tronī nāca Pāvils I, iepriekšējo reformu pretinieks. 1796. gadā atjaunoja veco Rīgas pārvaldes struktūru, kas saglabājās līdz 1878. gadam. Rīgas patriciešiem izdevās atjaunot arī Lielo ģildi. Kaut arī rātei visumā izdevās saglabāt veco viduslaiku iekārtu, tomēr dažas reformas, sevišķi tirdzniecībā, palika spēkā, un savu laiku nodzīvojušās viduslaiku iekārtas pilnīga restaurācija nebija iespējama.

Šķirisko un nacionālo pretrunu saasināšanās

Rīgas saimnieciskā attīstība norisa asas šķiru cīņas un nacionālo pretrunu apstākļos. Šīs cīņas pamatā bija tas, ka aizvien vairāk pieauga Rīgas neprivilēģēto nevācu iedzīvo-

tāju saimnieciskā nozīme. Neprivileģēto iedzīvotāju skaitu Rīgā palielināja galvenokārt ienācēji no laukiem. Arvien pieaugošais dzimtbūšanas jūgs spieda zemniekus bēgt uz Rīgu, kur saskaņā ar Rīgai piešķirtajām privilēģijām dzimcilvēki, ja tie pilsētā bija nodzīvojuši divus gadus, kļuva brīvi cilvēki. Šie ienācēji no laukiem atrada nodarbošanos kā algots darbaspēks tirdzniecībā un amatniecībā vai arī kā mājkalpotāji. Nemantīgie pilsētas iedzīvotāji pēc dažu gadu nostrādāšanas centās iekļūt latviešu amatu brālībās. Šāds nevācu pieplūdums radīja nemieru privileģēto vācu amatnieku vidū un it sevišķi vācu muižniecībā, kas ar zemnieku masveida bēgšanu uz pilsētu zaudēja darbaspēku. Lai novērstu bēgšanu no laukiem, Vidzemes muižniecībai izdevās panākt, ka 1726. gadā senāts pieņēma lēmumu, kas atcēla izbēgušajiem Vidzemes dzimtcilvēkiem patvēruma tiesības Rīgā. Turpmāk pilsētas iedzīvotāju skaitu papildināja bēgļi no citiem Latvijas novadiem un no Lietuvas. Rīgā iebrauca arī daudz krievu obroka zemnieku, kas cerēja pilsētā ko nopelnīt. Līdz ar to ievērojami izmainījās Rīgas iedzīvotāju nacionālais sastāvs. 1776. gadā Rīgā dzīvoja 19 058 cilvēki, no tiem vāciešu bija 45%, latviešu — 33%, krievu — 13% un citu tautību — 9%. Pilsētas iedzīvotāju vairākumam vācu privileģētā virsotne liedza namnieku tiesības, un līdz ar to tie nedrīkstēja ieņemt amatus pilsētas pārvaldē, darboties ienesīgākās saimniecības nozarēs un nodarboties ar tirdzniecību. Uz šī pamata starp nevāciem un Rīgas privileģētajiem namniekiem pastāvēja asas sociālās pretrunas, kuras vēl vairāk padziļināja nacionālās pretrunas.

18. gadsimtā vēl vairāk pastiprinājās cīņa pret katru amatnieku, kas iedrošinājās strādāt ārpus cunftes. Rīgas vāciskās cunftes un ģildes izdeva dažādus noteikumus, kas garantēja vācu mazākumam valdošo stāvokli un visādi ierobežoja nevācu iekļūšanu cunftēs. Tomēr sakarā ar Rīgas ekonomikas uzplaukumu pieauga to nevācu turība, kas darbojās nozarēs, kuras bija saistītas ar tirdzniecību. Bez pastāvīgiem strādniekiem latviešu brālības, kas bija saistītas ar tirdzniecības apkalpošanu, arvien vairāk nodarbināja sezonas strādniekus. Tā radās turīgo latviešu slānis un pastiprinājās diferencēšanās starp Rīgā dzīvojošajiem latviešiem. Sevišķi lielu turību un nozīmi ieguva latviešu mastu šķīrotāji. No viņu vidus

nāca tādi turīgi latvieši kā Jānis un Dāniels Šteinhaueri, kuriem 18. gadsimtā Rīgā piederēja prāvi nekustami īpašumi. Lai nodrošinātu savu sociālo un ekonomisko stāvokli, viņi uzsāka cīņu par Rīgas namnieku tiesībām. Ar 1784. g. senāta rīkojumu Rīgas rāte bija spiesta uzņemt par namniekiem daudzus latviešus — mastu šķirotājus. Tādējādi ar Krievijas valdības tiešu atbalstu, kas bija ieinteresēta kapitālistisko attiecību izveidošanā, latviešu amatu brālībām bija pavērts ceļš uz kapitālistisko attīstību. Ar laiku latviešu amatu brālības pārvērtās par kapitālistiskām uzņēmēju organizācijām, kas ekspluatēja algotu darbaspēku.

Līdz ar tirdzniecības paplašināšanos 18. gadsimtā Rīgā arvien vairāk sāka pārdot no ārzemēm vai no Iekškrīevijas gubernām ievestās manufaktūru preces, kuras bija daudz lētākas nekā cunftu amatnieku ražotie izstrādājumi. Lai izturētu konkurenci, cunftu amatnieki centās vēl vairāk ierobežot meistarų skaitu katrā cunftē, tā ka zeļļiem faktiski vairs nebija iespējams kļūt par meistariem. Meistara nosaukums pārvērtās par nedaudzu ģimeņu mantojamu privilēģiju. Mirušā meistara vietu ieņēma viņa dēls vai cits tuvs radnieks. Mācekļiem un zeļļiem bija jāklūst par algotiem strādniekiem, kurus nežēļīgi ekspluatēja darbnīcu īpašnieki — amatu mestari. Līdz ar to vērtās plašumā zeļļu cīņa par sava stāvokļa uzlabošanu, kas izpaudās zeļļu nemieros. Plaši zeļļu nemieri uzliesmoja Rīgā 1788. gadā kā protests pret cunftu statūtu grozīšanu.

Zeļļu cīņai 18. gs. beigās bija reakcionārs raksturs, jo zeļļi aizstāvēja rūpniecības feodālo formu saglabāšanu un uzstājās pret kapitālistisko attīstību.

Jauno, kapitālistisko attiecību veidošanās Rīgā bija saistīta ar ļoti sasprindzinātu un asu šķiru cīņu, kuru vēl padziļināja nacionālās pretrunas.

FEODĀLĀS RĪGAS CELTNIECĪBA
UN KULTŪRA

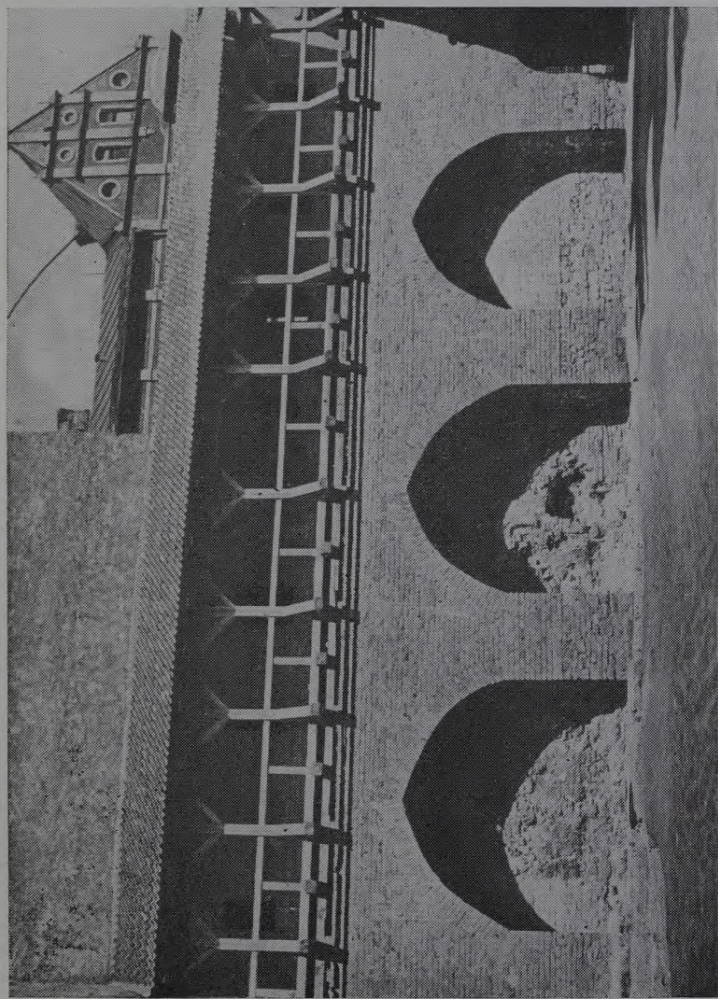
Pilsētas izbūve (13. gs. — 19. gs. vidus)

Bīskaps Alberts, ieguvis atbalsta punktus pie senās Rīgas ostas, 13. gs. sākumā sāka celt pirmos mūra nocietinājumus.

Vispirms pret gaidāmajiem vietējo iedzīvotāju uzbrukumiem nocietināja samērā nelielu zemes joslu — pussalu starp Rīgas upi un Daugavu, ko pie tagadējās Zirgu ielas un Rozena ielas līdz Daugavai norobežoja ar platu nocietinājumu grāvi. Šo teritoriju apjoza mūra nocietinājumi. Šī mūra siena pacēlās Rīgas upes labajā krastā no grīvas gar tagadējo Minsterejas ielu, Kalēju ielu un Meistaru ielu līdz Zirgu ielai, tālāk līdz Daugavas krastmalai un atkal sasniedza Rīgas upes grīvu pie Minsterejas ielas. Līdz ar to Rīga tika izveidota par stipru cietoksni.

No ķieģeļiem un kaļķakmeņiem celtais nocietinājumu mūris bija vairāk nekā 9 m augsts un apm. 1,30 m biezs. Daļu šī mūra atsedza 1937. gadā, kad nojauca pie tā piemūrētās ēkas Jāņa sētā, bet pirmatnējā veidā to te rekonstruēja 1960. gadā. Tas dod iespēju iepazīties ar bijušo nocietinājumu konstrukciju un to nozīmi pilsētas aizsardzībā.

Ārpusē nocietinājumi izskatījās kā augsta un stāva mūra siena, kas pilsētas pusē bija sadalīta 2 stāvos. Apakšstāvā atradās apm. 6 m augstas un 1,2 m dziļas arkas, bet virs tām gar mūri stiepās platforma pilsētas aizstāvjiem. Plecu augstumā sienā bija ierīkotas šauras spraugas, pa kurām novēroja pilsētas apkārtni un tuvojošos ienaidnieku apšaudīja ar bultām. Virs šaujāmām lūkām pāri karavīru galvām uz leju sliecās slīpa nojume. Mūra pamati zemē sniedzās apmēram 2,5 m dziļi, bet pie Rīgas upes ietekas Daugavā Valsts Rīgas

Nocietinājuma mūris Jaņa sētā pēc rekonstrukcijas 1960. gadā

vēstures muzeja 1958. gada arheoloģiskajos izrakumos tos atklāja pat 4 m dziļumā.

Pilsētā iekļūt varēja tikai pa vārtiem. Labākas aizsardzības dēļ pie tiem uzbūvēja augstus torņus, kas sniedzās pāri nocietinājumu mūrim. Torņu augšējos stāvos arī bija ierīkotas šaujāmās lūkas.

Nocietinājumu iekšpusē, kas ietvēra arī vienu no vietējo iedzīvotāju ciemiem Rīgas upes krastā, sāka veidoties pilsēta.

Galvenās celtnes šeit bija pirmā Doma baznīca, Rīgas bīskapa pils tagadējās Jāņa sētas rajonā un blakus tai Zobenbrāļu ordeņa pils, kas aizņēma tagadējo Konventa sētu starp Kalēju ielu un Skārņu ielu.

Zobenbrāļu ordeņa pils laukums izveidoja regulāru četrstūri. Ziemeļpusi noslēdza pilsētas nocietinājumu mūris, bet gar pārējām malām pacēlās pils korpusi.

Tagad no šīm celtnēm saglabājusies tikai viena — bijusī ordeņa pils kapela, t. s. Jura baznīca — vecākā mūra celtnē Rīgā, ko jau kopš 16. gs. beigām izmanto kā noliktavu.

Iepretim tai rīdzinieki par saviem līdzekļiem uzcēla trešo ievērojamāko jaunās pilsētas celtni — Pētera baznīcu. Sākotnējā — 1209. gadā pirmo reizi dokumentos pieminētā celtnē bija daudz mazāka par tagadējo.

Kad 15. gs. sākumā daudzajās cīņās ar Rīgas arhibīskapu un ordeni izkarotā pilsētas vara un tiesības arvien vairāk pieauga, rāte sāka Pētera baznīcu paplašināt. Rostokas celtnieka Johana Rumešotela vadībā 1409. gadā nobeidza grandiozās altārtelpas jaunbūvi, kas saglabājusies līdz mūsu dienām un ir izteiksmīgākais un tīrākais gotiskās celtniecības paraugs Rīgā.

Pārējās celtnes — dzīvojamās un saimniecības ēkas pa lielākai daļai bija koka būves. To paliekas atrastas vairākus metrus zem tagadējā ielu līmeņa, rokot pamatus jaunajām celtnēm. Pēdējo gadu arheoloģiskajos izrakumos Alberta laukumā tās atsegtas vairākos kultūras slāņos.

Lielus postījumus pilsētai parasti sagādāja biežie ugunsgrēki. Bojā aizgāja pat veseli kvartāli. Tā 1215. gadā uguns liesmas iznīcināja lielāko tiesu uzcelto namu. Nodega bīskapa pils un pirmā Doma baznīca. Otrs tikpat liels un postošs ugunsgrēks notika 1293. gadā. Tādēļ Rīgas rāte izdeva būv-

Skats no Konventa sētas uz bijušās Jura baznīcas altārgalu un Pēteris baznīcas torni. Mākslinieka J. Boitmaņa gleznas reprodukcija (1891. g.)

noteikumus, aizliedzot nocietinājumu iekšpusē celt koka būves. Turpmāk atļāva būvēt vienīgi mūra namus ar ugunsdrošu jumta segumu. Noteikumos bija paredzēts, kādā veidā ceļams stūra nams, un norādīts pieļaujamais ārsienu un abu zeltiņu biežums. Visādas piebūves pie ēkām aizliedza, jo ugunsgrēka gadījumā tās paātrināja uguns izplatīšanos.

Lai veicinātu mūra namu celšanu, Rīgas rāte apsoliņa ķieģeļu piegādes izdevumus segt ar saviem līdzekļiem. Tomēr noteikumus ievēroja tikai pa daļai.

Pilsēta jau 13. gs. pirmajā pusē sāka izplesties ārpus pirmajiem nocietinājumu mūriem, tiecoties pievienot sev otra vietējo iedzīvotāju ciema teritoriju. Kad 1210. gadā kuršu uzbrukuma laikā tā lielāko daļu nodedzināja, Rīgas bīskaps atbrīvotajā laukumā lika pamatus jaunai Doma baznīcai. Daļa celtnes bija gatava 1226. gadā.

Blakus baznīcai šai pašā laikā sāka celt klosteri augstākajiem garīdzniekiem, t. s. domkungiem, kas apkalpoja bīskapa katedrāli — Doma baznīcu. Klosters korpusi no trim pusēm ieslēdza nelielu pagalmu. Apakšējā stāvā atradās gaitenis, t. s. krusteja, kurš savienoja klosters atsevišķos spārnus un pa kuru varēja nokļūt arī baznīcā. Tagad, iekļauta Valsts Rīgas vēstures muzeja celtnē, krusteja ir viens no ievērojamākajiem 13. gs. sākuma arhitektūras pieminekļiem ne vien Rīgā, bet arī visā Baltijā.

Doma baznīcu būvēja bīskapa varas nostiprināšanas laikā. Tās izveidošanai viņš veltīja vislielāko uzmanību un ieguldīja milzīgus līdzekļus, ko ieguva, izmantojot pakļauto zemju iedzīvotājus. Baznīcā vēl saskatāmi romāņu arhitektūras elementi, sevišķi vecākajā celtnes daļā — baznīcas korī ar pusaploču logu ailām. Turpretim velvju un arku veidojums ar diezgan manāmo tiekšanos pēc lauztās smailes jau iezīmē jaunu celtniecības stilu — gotiku. Abu stilu ietekme izpaužas arī baznīcas ziemeļportāla veidojumā. Ar savu bagātīgo profilējumu un akmens kalumu rotājumu tas uzskatāms par izcilāko dekoratīvās plastikas paraugu Rīgā. Baznīcas cēlāju vārdi nav zināmi, bet viņu meistarību apliecina paveiktais darbs, kas norāda, ka būves veidošanā bīskaps pieaicinājis izcilus tā laika meistarus.

Grandiozās celtnes būvdarbi nav iedomājami bez vietējo iedzīvotāju darbaspēka. Pie baznīcas kora ārsienas darinātā

Krusteja

konsole ar libiešu attēlu pēc nostāstiem vēsta par viņu līdzdalību celtnes veidošanā. Libieši un citi vietējie iedzīvotāji bija prasmīgi namdari, bet līdz tam vēl nepazīstamo mūrēšanas māku tie apguva, piedaloties pilsētas nocietinājumu un pirmo mūra namu celtniecībā. No viņu vidus vēlāk izauga latviešu mūrnieku un namdaru amats, kam turpmākajos gadsimtos Rīgas celtniecībā bija izcila nozīme.

Otrs svarīgs rajons ārpus pilsētas pirmajiem nocietinājumiem izauga ap tagadējo, 1226. gadā pirmo reizi pieminēto

Jēkaba baznīcu, ko uzcēla apkārtnes iedzīvotāju vajadzībām. Pie tās 13. gs. otrajā pusē nodibināja cisterciešu mūķeņu klosteri.

Doma un Jēkaba baznīcu ar blakus esošajām klostera celtnēm ieslēdza mūri. Sākumā tie bija vienīgie nocietinātie punkti ārpusē rajonā.

Pieaugot iedzīvotāju skaitam, ārpus mūriem radās arvien vairāk jaunu dzīvojamo un saimniecības ēku. Apmēram 13. gs. vidū šo apbūvēto rajonu pievienoja pilsētai, ieslēdzot kopējā nocietinājumu sistēmā. Mūra sienu Rīgas upes krastā pagarināja no tagadējās Zirgu ielas līdz Pulvera tornim un no turienes Torņu ielas virzienā līdz Daugavai. Gar krastu to turpināja līdz vecajam, 13. gs. sākumā celtajam mūrim. Tā izveidojās paplašinātā Rīgas teritorija, kas pastāvēja vairākus gadsimtus.

Jaunais, 13. gs. vidū celtais nocietinājumu mūris vēl ir redzams L. Trokšņu ielā. Kamēr nocietinājumu mūri izmantoja aizsardzībai, no apbūvētās pilsētas to šķīra šaura josla t. s. Trauksmes (tagad L. Trokšņu) iela, kas apjoza pilsētu. Uzbrukumam sagaidot, pilsētnieki netraucēti varēja piekļūt pie mūra, pievest kara materiālus un aizstāvēties.

Minētajā vietā bijušajā nocietinājumu mūra sienā saglabājušies vairāki torņi. Viens no tiem tagad iekļauts Arhitektu namā Torņu ielā 11. Šķērsgrīzumā tam bija pakavveidīga forma, un ar savu vaļējo daļu tas bija vērsts pret pilsētu.

Netālu no tā atrodas Pulvera tornis — senākais Smilšu tornis. Zviedru uzbrūkuma laikā 1621. gadā torni sagrāva, bet 1650. gadā virs bojājumu neskartā pagraba uzcēla jaunu — 25,6 m augstu ķieģeļu torni 14,3 m diametrā, ar 3 m biezām sienām. Tas bija viens no svarīgākajiem nocietinājumu punktiem pilsētas aizsardzības sistēmā, jo sedza galveno ieeju Rīgā no sauszemes puses.

Sai pašā pusē, apmēram tagadējās Komjaunatnes ielas un Torņu ielas krustojumā, atradās Jēkaba vārti. Pa tiem katru rītu pilsētnieki dzina savus mājlopus uz pilsētas ganībām. Ganību dambja nosaukums tagad atgādina vietu, kur senāk ganījās pilsētnieku ganāmpulki.

Caur trešajiem — Peitava vārtiem, iepretim tagadējam Centrālajam kolhozu tirgum, ceļš veda gar Daugavas krastu tālāk austrumu virzienā.

Doma baznīca. 1877. g. litogrāfija

Skats uz Pulvera torni un Smilšu ielu. Mākslinieka J. Boitmaņa
glezņas reprodukcija

Daudz vairāk vārtu atradās Daugavmalā. Vārtu ailas pilsētas nocietinājumu mūrī bija pie tagadējās Miesnieku ielas, Muzeja ielas, Jaunielas, Ļeņina ielas, I. Sudmaļa ielas, Peldu ielas un Mārstaļu ielas.

Pie galvenajiem vārtiem aizsardzības nolūkos uzceltie masīvie torni ar savu formu atgādināja tagadējo Pulvera torni. Viens no lielākajiem — Mārstaļu tornis noslēdza pilsētas nocietinājumu mūra sienu pie Rīgas upes ietekas Daugavā.

Otra — stratēģiskā ziņā vēl nozīmīgāka vieta Daugavas krastmalā bija tur, kur tagad atrodas Rīgas Pionieru pils. No šejienes varēja pārredzēt ostā iebraukušos kuģus. Ordenis 1330. gadā šai vietā lika pamatus jaunai piliij, jo vecā ordeņa pils Rīgas upes krastā ilgo cīņu laikā bija sagrauta.

Jaunās celtnes būvlaukums veidoja četrstūri. Pret Daugavu vērstajā stūrī pacēlās Sv. gara tornis, bet pa diagonāli pretējā stūrī pilsētas pusē — Svina tornis. Saasinoties attiecībām starp ordeni un pilsētu, ap pili izraka platu nocietinājumu grāvi, kas aizņēma visu tagadējo pils laukumu. Ordeņa mestra jaunā mītne tika pārvērsta stiprā cietoksnī, ap kuru arī turpmākajos gadsimtos norisinājās sīvas cīņas.

Pilsētnieki 1484. gadā pili nopostīja. Bet vēlāk, kad ordenis uzvarēja, nopostītās celtnes vietā rīdziniekiem bija jāuzceļ jauna pils, ko no Tallinas ataicinātā meistara Niklasa vadībā galīgi pabeidza 1515. gadā.

Papildināta ar vēlākā laika piebūvēm, šī pils saglabājusies līdz mūsu dienām. Tajā ir arī dažas telpas no 14. gs. sākumā celtās pils. Tagad tur iekārtotas Tēlotājas mākslas un Raiņa literatūras muzeja ekspozīcijas. Senatnīgais velvju veidojums kā interesants viduslaiku celtniecības paraugs papildina tos nedaudz gotiskās celtniecības pieminekļus, kas vēl saglabājušies Rīgā. Pils pagalma sienā novietotas ordeņa mestra Pletenberga un sv. Marijas skulptūras, kas darinātas 1515. gadā. Tie ir raksturīgi viduslaiku mākslas darbi. Sv. Marijas tēls mākslinieciskā ziņā ir visizteiksmīgākā tā laika akmens skulptūra Rīgā.

Mūra sienu iežogotās pilsētas izbūve attīstījās sava laikmeta ekonomisko prasību apstākļos.

Galvenā iela bija Smilšu iela, pa kuru katru dienu caur Smilšu vārtiem iebrauca vezumnieku straume no visattālākajiem Vidzemes novadiem. Pa tagadējo Sķūņu ielu un Skārņu

Rīgas pilsēta un priekšpilsētas ap 1640. g. Plāns

ielu tā novirzījās uz Vecpilsētu — senās Rīgas ostas rajonu, kur tuvumā atradās arī pirmais tirgus.

Tā kā Rīga izauga svarīgā Austrumu un Rietumu tirdzniecības ceļu krustojumā un tai no laika gala piemita tirdzniecības pilsētas raksturs, tad tirgus vieta bija pilsētas centrs. Vēlāk tirgus pārvietojās uz pilsētas vidu un kļuva arī par feodālās Rīgas administratīvo centru. Tur atradās ne vien tirgus būdas un pilsētas svāri, koncentrējās gandrīz visi tirdzniecības darījumi, bet kopš 14. gs. pirmās puses arī pilsētas galvenā pārvaldes orgāna — Rīgas rātes un svarīgāko sabiedrisko organizāciju ēkas.

Iepretim Rīgas rātes namam laukuma otrajā pusē pacēlās t. s. Jaunais nams. Tur sākumā pulcējās Rīgā iebraukšie ārzemju tirgotāji vai viņu zēlli, bet vēlāk tas kļuva par Rīgas neprecēto tirgotāju sanāksmju vietu. Par savu patronu viņi, tāpat kā citur, izvēlējās sv. Maurīciju. Viņus dēvēja par melngalvjiem un ēku, kur atradās viņu organizācija, par Melngalvju namu.

Tuvu pie pilsētas nocietinājumu mūra atradās Lielās ģildes nams. No tā vēl saglabājusies 14. gs. sākumā celtā sanāksmju zāle, kas pēc pārbūves 1858. gadā tika iekļauta jaunajā Lielās ģildes — tagadējās Valsts filharmonijas namā. Pagaro divjomu telpu sedz krusta velves, un tā ievērojama kā raksturīgs gotiskas iekštelpas paraugs.

Sabiedrisko ēku celšanai parasti no ārzemēm aicināja mācītus celtniekus. Viņu projektus realizēja galvenokārt vietējie amatnieki, arī latviešu mūrnieki un namdari. Privātos namus izplānoja un cēla vietējie amatnieki.

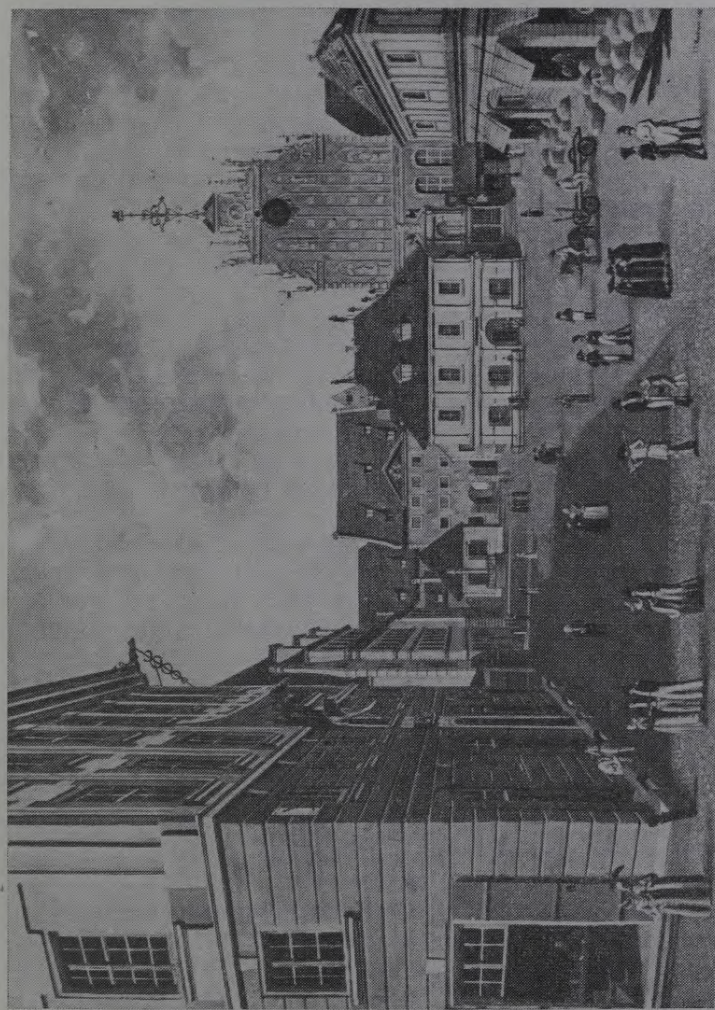
Dzīvojamās ēkas, vērstas ar zelmīni pret ielu, bija apvienotas ar noliktavām. Dzīvošanai izmantoja tikai apakšējo stāvu, bet augšējo stāvu — noliktavas vajadzībām. Caur griestos ierīkoto lūku tirgotāji uzvilka preces uzglabāšanai, bet amatnieki — izejmateriālus produkcijas pagatavošanai.

Atsevišķu amatniecības nozaru darbnīcas parasti atradās vienā noteiktā ielā; uz to norāda vēl saglabājušies ielu nosaukumi, piemēram, Kalēju iela, Miesnieku iela, Mucinieku iela, kā arī citi ielu nosaukumi.

Lielas pārmaiņas pilsētas izbūvē notika, sākot ar 16. gs. pirmo pusi, sakarā ar to, ka sāka izmantot šaujamos ieročus. Rīgas nocietinājumu mūris līdz ar to zaudēja savu sākotnējo

Rātslaukums 19. gs. pirmajā pusē. Rīgas rātsnams (pa kreisi). Maksliniece K. Fehelma
gleznas reprodukcija

Rātslaukums 19. gs. pirmajā pusē. Melngalvju nams un pilsētas svāri (pa labi). Maksliniece K. Fehelma gleznas reprodukcija

nozīmi, jo ar jaunajiem ieročiem — lielgabaliem to bija iespējams sagraut. Tādēļ jau 1537. gadā pilsētu sāka nocietināt, uzberot ārpus nocietinājumu mūriem vaļņus un izrokot nocietinājumu grāvi.

Jauno nocietinājumu sistēmu beidza izveidot zviedru varas laikā — 17. gs. otrajā pusē. Pilsētu ieslēdza augsts zemes uzberums — vaļņu josla un plats nocietinājumu grāvis apmēram starp tagadējo Raiņa bulvāri un Padomju bulvāri. Vaļņi aiz pilsētas pacēlās 11 m, bet Daugavas krastmalā 8 m augstumā. Nocietinājumu grāvī starp bastioniem izveidoja trīsstūra veida nocietinātas salas — ravelīnus. Koka tilti tos savienoja ar abiem krastiem, un pāri ravelīniem ceļš veda uz pilsētas vārtiem.

Lai pilsētu nodrošinātu pret iespējamiem uzbrukumiem no jūras puses, 17. gs. vidū netālu no pils Daugavas krastā sāka celt otru — mazāku cietoksni, citadeli, ko, tāpat kā pilsētu, nocietināja ar grāvi, vaļņiem, bastioniem un ravelīniem. Nocietinājumos apmetās daļa zviedru garnizona.

Zem vaļņiem izraka apakšzemes ejas, pa kurām vajadzības gadījumā pilsētas aizstāvji, ienaidnieka nemanīti, varēja izkļūt ārpus vaļņiem.

Uzberot vaļņus ārpus pilsētas mūriem, pilsētas teritorija nedaudz palielinājās. Apbūvei drīz vien sāka izmantot jauniegūto joslu starp tagadējo Kalēju ielu, Meistaru ielu un Vaļņu ielu. Veco nocietinājumu mūri sāka izmantot praktiskām vajadzībām, abās pusēs pie tā uzceļot dzīvojamās un saimniecības ēkas. Daļa no tām vēl tagad redzama Meistaru un L. Trokšņu ielā.

Smilšu vārtus 1639. gadā pārcēla apmēram uz to vietu, kur tagad krustojas Ļeņina iela un Padomju bulvāris. Par galveno maģistrāli izveidojās Kaļķu iela (tagad Ļeņina ielas sākums), pa kuru no Smilšu resp. Kaļķu vārtiem taisnā virzienā nokļuva Rātslaukumā un sasniedza galvenos vārtus Daugavas pusē — Svērtuves vārtus.

Sākot ar 16. gs., attīstījās rosīgi tirdzniecības sakari ar Hollandi, un holandiešu ietekmē Rīgas celtniecībā parādījās jaunas arhitektūras formas.

Viens no pirmajiem jaunā stila — renesanses izcilākajiem paraugiem bija izteiksmīgā Jāņa baznīcas altārtelpas jaunbūve, ko uzcēla 1587.—1589. gadā. Renesanses motīvi sa-

skatāmi arī 16. gs. sākumā celtajā gotiskajā pakāpju zelmīnī, kas rotā šo pašu celtni.

Rīgas celtniecībā atbalsojās arī 16. gs. vidū Antverpenē plaši izplatītais dekoratīvais stils — manierisms. Ar tam raksturīgo lentas ornamentu un galos savīto spirāli, obeliski, garām un šaurām skulptūrām 17. gs. sākumā pārveidoja Melngalvju nama gotisko pakāpju zelmīni. Rotāta vēl ar citiem akmens un dzelzs kalumiem, tā vēlāk pārvērtās par greznāko nama fasādi Rīgā.

Tomēr visvairāk līdzekļu pilsēta izdeva Pētera baznīcas būvei. Jau 15. gs. otrajā pusē sākās lieli pārbūves un paplašināšanas darbi, ko veica ar daudzu Rīgas sabiedrisko organizāciju atbalstu. Izcilā vietā celtnes veidošanā izvirzījās latviešu mūrnieki. Ar viņu palīdzību latviešu nesēju brālība virs savas altāra telpas dienvidu sājnomā uzcēla ķieģeļu stiegru veidojumā greznu zvaigžņu velvi.

Latviešu būvamatnieki Pētera baznīcas būvdarbos rosīgi piedalījās arī 17. gs. otrajā pusē, kad atjaunoja 1666. gadā nogāzušos torņa smaili un izlaboja 1677. gada lielā ugunsgrēka postījumus. Viņu vidū bija tā laika pazīstamie Rīgas mūrniekmeistari Fricis Everts, Mārtiņš Muša, Miķelis Švāns-Gulbis, Fricis Veselis, Mārtiņš Kārklīšs, Jirgens Sasavs, Hermanis Fogelis-Kaija un daudzi citi.

Pētera baznīcas atjaunošanu pilnīgi pabeidza 17. gs. beigās. Celta dažādos laikos, Pētera baznīca atspoguļo gan gotikas, gan arī baroka celtniecības tradīcijas un glabā savās sienās daļu pilsētas celtniecības vēstures.

Sākot ar 16. gs., lielas pārmaiņas notika dzīvojamo ēku celtniecībā. Pieaugot tirdzniecības apgrozībai, noliktavu telpas dzīvojamo namu bēniņos kļuva par šaurām. Preču novietošanai sāka celt īpašas vairākstāvu ēkas ar uzvelkamu ierīci — vinču nama zelmīnī vai arī sānu fasādē. Kā raksturīgi sava laika pieminekļi, šādas noliktavas saglabājušās Vecpilsētā, Aldaru ielā, Miesnieku ielā, kā arī citās ielās.

Pieaugot iedzīvotāju skaitam, radās nepieciešamība mainīt dzīvojamo namu plānojumu. Vecajos namos dzīvošanai sāka izmantot arī augšējos stāvus, kur senāk atradās noliktavas, bet jaunās ēkas necēla vairs ar gala zelmīni pret ielu, bet pret to bija vērsta nama sānu fasāde.

Jaunā tipa namos gaisma brīvi ieplūda telpās no ielas un

pagalma puses. Parastais ēkas rotājums bija akmens kaluma portāls. Vairāki no tiem vēl tagad grezno veco Rīgas dzīvojamo ēku ieejas.

Ievērojamākais šāda veida celtnes paraugs ir 1698. gadā celtais dzīvojamais nams Mārstaļu ielā 21. Virs tā novietots mākslinieciski darināts dzelzs kalums — vēja rādītājs.

Savā laikā šādi vēja rādītāji pacēlās gandrīz virs katras Rīgas celtnes. Baznīcu torņu smailēs pret vēju vērsās gaiļu izslietās krūtis, virs Melngalvju nama zelmiņa ar zobenu rokā pār uzvarēto nezvēru zirgā auļoja sv. Juris, virs sabiedriskajām un dzīvojamām ēkām vējiem līdzī kustējās dzelzs kalumi, veidoti mednieks ar šaujamo loku, pūķa galva vai arī vienkāršas bultas — vēja virziena rādītāji. Rīga bija tirdzniecības pilsēta, un buru kuģu laikmetā bija svarīgi zināt, no kuras puses pūš vējš. Zem vēja rādītājiem iestiprinātajā lodē parasti pēc būvdarbu nobeigšanas ielika uz pergamenta rakstītus dokumentus ar ziņām par celtnes tapšanu vai arī aprakstus par svarīgākajiem notikumiem pilsētā.

Pieaugot iedzīvotāju skaitam, pilsētas nocietinājumu iekšpusē apbūvei izmantoja katru brīvu laukumu. Bieži vien namus paplašināja, sašaurinot ielas platumu. Dažas ielas kļuva tik šauras, ka braucēji nevarēja viens otram pabraukt garām. Satiksmi traucēja arī sliktais ielas bruģis.

Līdz pat 19. gs. sākumam ielas bruģēja lielāko tiesu ar nekalti akmeņiem. Trotuāra nebija; kā gājēji, tā arī braucēji ielu izmantoja visā tās platumā.

Bruģi ierīkoja un atjaunoja katrs saimnieks sava nama priekšā atsevišķi. Tādēļ nevienādā bruģējuma dēļ ielas bija nelīdzenas, izbrauktās bedres bieži tik dziļas, ka ūdens smēlās ratos un ziemā kamanas draudēja apgāzties.

Senās Rīgas ielas vakaros grima pilnīgā tumsā. Vāja gaisma atspīdēja no gājēju rokas laternām, bez kurām, iestājoties krēslai, bija stingri aizliegts uzturēties ielās. Tikai 1743. gadā pirmo reizi pie namu sienām piestiprināja lukturus ar svečiem.

Lielas grūtības pilsētniekiem radīja tīra dzeramā ūdens sagāde. Sākumā ierīkotās akas biežās apdzīvotības un kanalizācijas trūkuma dēļ vēlāk, izrādījās, vairs nebija derīgas. Netīro ūdeni katrs izlēja sava nama pagalmā vai arī novadīja Rīdziņā — senajā Rīgas upē, kas, zaudējusi agrāko nozīmi,

pārvērtās par netīra ūdens kanālu, līdz to pilnīgi aizbēra 1861. gadā.

Dzeramo ūdeni rīdziniekiem parasti ar mucām no Daugavas piegādāja īpaši ūdens vedēji. Tas sagādāja diezgan daudz grūtību un neērtību. Tādēļ jau samērā agri sāka domāt par to, kā ūdens piegādi mehanizēt. To noorganizēja 1663. gadā, kad tagadējās I. Sudmaļa ielas galā atklāja jauno ūdens apgādes iekārtu.

Ūdeni pa apakšzemes caurulēm no Daugavas ar mehānisku sūkni, ko parasti iedarbināja zirgu vilkts zobrats, uzsūknēja torņa augšstāva rezervuārā. No turienes to pa koka caurulēm novadīja dažādos pilsētas rajonos. Savā laikā jaunā ierīce bija viens no lielākajiem tehnikas un labierīcības sasniegumiem Rīgā. Tādā veidā pilsētas iedzīvotājus ar ūdeni apgādāja 200 gadus, t. i., līdz 1863. gada maijam.

17. gadsimtā sāka strauji veidoties Rīgas priekšpilsētas. Bet Daugavas pusē to attīstību stipri kavēja neizdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis — zemā vieta. Pavasaros Daugava applūdināja plašu apkārtni un tās ūdeņi dažreiz sniedzās līdz pat tagadējai Tallinas ielai. Priekšpilsētas tad lidzinājās lielam ezeram, kur virs ūdens līmeņa pacēlās applūdināto namu jumtgales. Satiksmi uzturēja ar laivām, iedzīvotāji atradās pastāvīgās bailēs par savu likteni. Bieži vien plūdi apdraudēja pašu pilsētu, un to glāba vienīgi augstā vaļņu josla.

Lai priekšpilsētas nodrošinātu pret plūdu briesmām, sākot ar 16. gs. beigām, Daugavas straumi ierobežoja ar dambjiem. Viens no pirmajiem bija Jāņa resp. Inču dambis, kuru uzcēla Maskavas priekšpilsētas aizsargāšanai un kuru vēlāk pārveidoja par tagadējo Maskavas ielu.

Vēlāk — 1764. gadā Krievijas valdības uzdevumā artilērijas kapteinis G. Veismanis sastādīja Daugavas regulēšanas plānu, paredzot uzcelt dambjus no Ķengaraga līdz pat ietekai jūrā. Ar jaunajiem dambjiem Daugavas straumi savaldīt izdevās tikai 19. gs. otrajā pusē.

Otrs apstāklis, kas kavēja priekšpilsētu attīstību, bija to militāri stratēģiskā nozīme. Ar nocietinājumiem nodrošinātā iekšpilsēta nekādā ziņā nevarēja pielaut, ka ienaidnieks nostiprinātos priekšpilsētās un no turienes uzsāktu izšķirošu uzbrukumu. Tādēļ, līdzko samanija kara draudus, priekšpil-

sētas nopostīja, lai ap pilsētu radītu tālu pārredzamu klajumu un vieglāk atsistu pretinieka spēkus.

Tā notika arī 1812. gada Tēvijas kara laikā, kad franču armijas 10. korpuss jau bija nonācis līdz Doles salai, Olainei un Slokai. Priekšpilsētas nodedzinot, bojā gāja 705 nami, 4 baznīcas un 35 sabiedriskas celtnes.

Pēc 1812. g. Tēvijas kara priekšpilsētu atjaunošanu un apbūvi pirmo reizi veica pēc izstrādāta plāna. Nodedzinātajos rajonos izplānoja jaunas ielas un apstādījumu joslas.

Vadoties pēc stratēģiskiem apsvērumiem, visu priekšpilsētu teritoriju sadalīja 5 distancēs. Pirmās divas sniedzās no vaļņiem līdz tagadējai Kirova ielai. Tas bija tukšs klajums — esplanāde, kur neatļāva celt nevienu ēku. Daļu tās rīdzinieki izmantoja ģimeņu dārziņu vajadzībām. Tagadējās Gorkija ielas rajonā aiz nocietinājumiem sākās plašie Rīgas artilērijas komandas kāpostu lauki. No bijušās 130 asu platās neapbūvētās joslas līdz pēdējam laikam saglabājies tagadējais Komunāru laukums.

Apbūves rajons sākās tikai ar trešo distanci, sākot no tagadējās Kirova ielas. Šeit atļāva celt tikai koka ēkas, pie tam katras jaunceltnes projektu apstiprināja militāra iestāde — inženieru komanda. Dzīvojamās ēkas ar fasādēm pret ielu atļāva celt vienīgi pēc tipprojektiem, ko bija izstrādājuši ievērojamie Pēterburgas celtnieki A. Zaharovs, V. Stasovs, K. Rosi, A. Mihailovs u. c. Pilsētas celtniecībā iezīmējās jauni raksturīgi vilcieni — krievu klasicisms.

Ievērojamākās celtnes šai rajonā bija Aleksandra Ņevska baznīca (1825) un Jēzus baznīca (1822), kuru arhitektoniskais veidojums ieturēts klasicisma līnijās un kuras saglabājušās vēl tagad.

Uz galvenās priekšpilsētas maģistrāles — Lielā jeb Pēterburgas ceļa šaipus tagadējā Gaisa tilta pacēlās Aleksandra vārti, kas bija uzcelti 1818. gadā par godu krievu armijas uzvarām 1812. g. Tēvijas karā un tagad atrodas Viestura dārzā. Šo ceļu sāka saukt par Aleksandra ielu, un tā bija viena no nedaudzajām priekšpilsētas ielām, ko klāja bruģis. Pārējās ielas bija smilšainas un grūti izbraucamas.

Klasicisma iezīmes samērā agri parādījās arī iekšpilsētas celtniecībā. Vispirms tās jaušamas 17. gs. beigās celtajā namā

Mārstaļu ielā 21. Ēkas fasāde darināta pēc klasicisma paraugiem, kas pārņemti no Holandes.

Blakus vecajai arhitektūrai, kas bija veidojusies gadsimtiem ilgi, celtniecībā arvien plašāku vietu ieņēma klasicisma vienkāršās un izteiksmīgās līnijas. Krievijas valsts iestādēs strādājošie celtnieki izstrādāja būvprojektus vairākām Rīgas celtnēm, kurās vēlāk atradās valsts vai pilsētas iestādes. 1765. gadā pēc Rīgas inženieru komandas virsleitnanta J. Etingera projekta pabeidza jaunā Rīgas rātes nama būvi. Fasādē vēl stipri bija manāmi baroka elementi, bet priekšplānā izvirzītais balkons ar toskāņu kolonām pauda atgriešanos pie antīkā stila.

Paplašinot Rīgas pili, pie tās 18. gs. beigās klasicisma garā uzcēla lielu piebūvi, kas veido tagadējo pils galveno fasādi. Arī pārējās ēkas ap laukumu, piemēram, Gubernas ģimnāziju, Pēterburgas viesnīcu u. c., uzcēla tai pašā stilā un tā izveidoja kopēju ansambli.

Krievu klasicisma stilā citadeles rajonā celta Pētera-Pāvila baznīca (1786), artilērijas arsenāla ēka (1801) u. c. celtnes.

Dzīvojamo ēku būvniecībā jaunas izmaiņas izraisīja kapitālisma iespīšanās pilsētas saimnieciskajā dzīvē. Veco, nelielo viduslaiku namu vietā sāka celt vairākstāvu īres namus, kas bija viens no topošo kapitālistu peļņas avotiem. Pirmos šāda veida namus 18. gs. beigās uzcēla Jēkaba, tagadējā Komjaunatnes ielā iepretim Čerņiševska (bijušā Jēkaba) laukumam, un daži no tiem saglabājušies vēl tagad, piemēram, Komjaunatnes ielā 24.

Straujā ekonomiskās dzīves attīstība izraisīja jaunas pārvērtības arī Rīgas ielās. Satiksmes uzlabošanai 1818. gadā sāka ierīkot pirmos ķieģeļu trotuārus. Labi domāto jaunievēdumu rīdzinieki tomēr sākumā neprata pienācīgi novērtēt un pēc vecu vecās parašas joprojām staigāja pa ielas vidu. Lai piesaistītu pircēju uzmanību, uz trotuāriem tirgotavu priekšā sakrāva siļķu mucas, miltu maisus, katlus un citas preces, bet tos neizmantoja staigāšanai.

Kustības pieaugums tomēr spieda arvien meklēt jaunus ceļus satiksmes atvieglināšanai. Vecajam bruģim bija jāpazūd. Pirmā iela, ko 1847. gadā noklāja ar jaunu segumu, ar t. s. «galvaskausa» akmeņiem, kuri virspusē bija nokalti plakani, bija Tirgoņu iela. Vēlāk ar šādu bruģi noklāja gandrīz

visas iekšpilsētas un dažas priekšpilsētu ielas. Ielu bruģēšanu, sākot ar 1848. gadu, uzņēmās pilsēta. Namu īpašnieki no šī pienākuma tika atbrīvoti, bet par to viņiem vajadzēja maksāt īpašu bruģēšanas nodokli.

Kapitālisma attīstība daudz jaunu pārvērtību atnesa arī priekšpilsētās. Ap 18. gs. beigām un 19. gs. pirmajā pusē ierīkotajām manufaktūrām un pirmajām rūpniecām izauga jauni apdzīvoti rajoni.

Iedzīvotāju skaits nemitīgi pieauga. 1799. gadā Rīgā bija 27 795 iedzīvotāji, bet 19. gs. vidū to skaits sasniedza jau ap 75 000; 60 000 no tiem dzīvoja priekšpilsētās.

Tas viss liecināja par pilsētas straujo attīstību. Tomēr izplešanās iespēja bija tikai priekšpilsētām. Pilsētas centrs joprojām smaka cietokšņa ietvaros. Senākais drošības balsts tagad kļuva par smagu slogu un nedeva iespēju pilsētai augt un veidoties tā, kā to prasīja jaunais laikmets.

Sadzīve un kultūra

13. gadsimtā Rīga sāka veidoties par vācu iekarotāju centru, kas attīstījās valdošās šķiras interesēs. Kultūras attīstību un sadzīvi noteica kristīgās reliģijas mācība un katoļu baznīcas vara. Sludinot ideju par paklausību un padevību kā vienu no galvenajiem kristīgās morāles principiem, baznīca stiprināja feodālās sabiedrības pamatus, no ceļa novākdama visu, kas kavēja šīs idejas izplatīšanos.

Tomēr, dziļi apslēptas, saglabājās tradīcijas un tautas kultūra, kas bija veidojusies vietējo iedzīvotāju vidū. To, piemēram, spilgti apliecina arheoloģiskie izrakumi pie Pētera baznīcas 1957. gadā.

Viduslaikos pie katras Rīgas baznīcas bija izveidojusies neliela kapsēta, kur apbedīja trūcīgākos pilsētas iedzīvotājus. Bagātos turpretim guldīja baznīcā ierīkotajās kapenēs vai arī apraka zem grīdas klāsta. Kā vienus, tā otrs pēc kristīgās ticības priekšrakstiem apbedīja bez rotas lietām.

Bet, atverot 1957. gadā pie Pētera baznīcas atraktos šķirstus, atklājās, ka mirušajiem kapā līdz guldīts arī daudz rotas

lietu. Pēc savas formas un ornamenta tie neapšaubāmi bija kuršu izstrādājumi. Spriežot pēc kāda piekariņa — monētas imitācijas, apbedījums noticis ne agrāk kā 13. gs. beigās vai 14. gs. sākumā.

Atrastie priekšmeti vispirms liecina par to, ka Rīgā šai laikā dzīvojuši arī kurši. Tas, ka viņi apbedīti baznīcas iesvētītajā zemē, norāda uz viņu piederību pie kristiānisma, bet pieliktās daudzās rotas lietas un pārējie priekšmeti — par viņu uzticību senajām tautas tradīcijām.

Otrreiz tas pats konstatēts ļoti interesantajā atradumā Jēkaba baznīcā. Atverot kapeni, ko sedza akmens plāksne ar iekaltu gada skaitli 1461, atklājās, ka šeit guldīti kādas latviešu ģimenes piederīgie, par ko liecināja klāt pieliktās rotas lietas, lielāko tiesu sudraba saktas.

Rīgas latvieši joprojām ģērbās savos tautiskajos tērpos. Tā tos attēlojis mākslinieks, zīmēdams gravīru «Rīga 1612. gadā», un tādus tos attēlojis J. Broce savā zīmējumā krājumā, parādot dažādus Rīgas iedzīvotāju tipus.

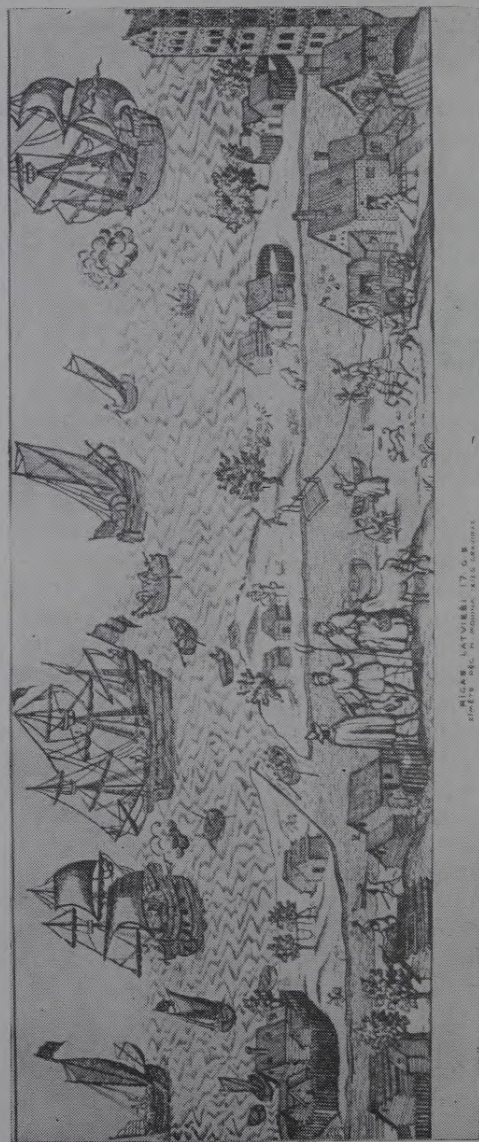
Reizē ar pārējo tautas daiļradi veidojās arī latviešu folklorā, visspilgtāk izpauzdamās tautas dziesmās, teikās un pasakās.

Bagātāko klāstu devušas tautas dziesmas. Apdziedātas augstās Rīgas torņu smailes un daudzie mūra nami, kas krasi atšķīrās no zemnieku mājām. Dziesmās teikts, ka pilsētas bagātību un krāšņumu smagā darbā vairojuši vidzemnieki un kurzemnieki, bet pašiem tiem liegta iespēja baudīt pilsētnieku vieglo dzīvi. Tā ir Rīgas kungu privilēģija, un tādēļ dziesmās spilgti izpaužas naids pret sociālo netaisnību un dziļas skumjas par tautas sūro likteni.

Latviešu tautas kultūra turpināja pastāvēt un saglabāt savas īpatnības, lai gan baznīcai bija noteicošā loma visās viduslaiku kultūras dzīves nozarēs.

Vairākus gadsimtus Rīgā darbojās tikai divas skolas, un tās pašas galvenokārt bija domātas garīdznieku sagatavošanai. Vecākā no tām — Rīgas domskola jau 13. gs. pirmajā pusē atradās vienā no Doma klostera korpusiem. Mācības notika latīņu valodā.

Jaunas vēsmas izglītībā 16. gs. sākumā atnesa reformācijas kustība. Katoļu garīdzniecības vara skolu lietās tika likvidēta, un tās vietu ieņēma jaunā protestantu baznīca.

РИГАС ЛАТВИЕШУ 17 0 2
СІМЪНЪ ДЪЛЪ ИМЪНІА КІСІО САРДИС

Rīgas latvieši. Kopija no N. Mollina gravīras «Rīga 1612. gadā». (Fragments)

Domskola pārvērtās par augstāko latīņu skolu, bet no otrās — 14. gs. sākumā pie Pētera baznīcas nodibinātās Pētera skolas 16. gs. vidū izveidojās pirmā skola ar vācu mācību valodu. Tomēr arī šīs skolas galvenais uzdevums sākumā bija kalpot baznīcai — iemācīt baznīcas dziedāšanu, lūgšanas un bībeles stāstus.

Tikai vēlāk, 17. gs. sākumā, mācību programmu vairāk sāka piemērot praktiskās dzīves vajadzībām. Skolā sāka mācīt rēķināšanu un grāmatvedību. Te, t. s. rēķinu skolā, nepieciešamās zināšanas ieguva Rīgas tirgotāju jaunākā paaudze.

Pēc reformācijas uzvaras Rīgā 16. gs. otrajā pusē sāka rasties arī latviešu skolas. To uzdevums bija latviešu tautības iedzīvotājus vēl ciešāk piesaistīt baznīcai un iepotēt tiem kristīgās mācības sludināto paklausības morāli. Vecākā latviešu skola tika nodibināta pie Jēkaba baznīcas. Sākumā galvenais šīs skolas uzdevums bija iemācīt bērniem dziedāšanu, lai viņi varētu piedalīties baznīcas ceremonijās.

Vēlāk latviešu skolas nodibināja pie Jāņa baznīcas un pie Ģertrūdes baznīcas, kā arī Pārdaugavā. Pavisam 17. gs. 80. gados Rīgā noorganizēja 8 latviešu skolas, kur mācīja ne tikai dziedāšanu, kas vēl joprojām bija viens no svarīgākajiem mācību priekšmetiem, bet arī lasīt, rakstīt un rēķināt.

Rīgas rāte 1681. gadā publicēja noteikumus par obligātu skolas apmeklēšanu priekšpilsētās un pilsētas novadā t. s. patrimoniālajā apgabalā. Tika izvirzīta prasība, lai nevienu, kas nemāk lasīt un rakstīt, neuzņemtu amatā.

18. gs. sākumā latviešu skolas pamazām sāka iznīkt sakarā ar Ziemeļu karu un šķirisko un nacionālo pretilšķību saasināšanos starp latviešu un vācu iedzīvotājiem. Tās tika pārvērstas par skolām ar vācu mācību valodu. Latviski lasīt un rakstīt bērni iemācījās tikai mājās. Mājas mācība turpmāk bija vienīgais latviešu izglītības avots.

Viduslaiku zinātnes problēmas risināja klostera cellēs. Galvenais temats, kam veltīja vislielāko uzmanību, bija bībeles izprašana un iztulkošana. Par šo jautājumu sarakstīja biežus jo biežus sējumus, un tie bija pirmie darbi, kas 15. gadsimtā Rietumeiropā pārādījās iespīestā veidā. Kā reti dārgumi tie glabājās Rīgas klostēru bibliotekās.

Šeit meklējami Rīgas bibliotēku sākumi. Reformācijas laikā pēc klostēru likvidēšanas palikušās grāmatas Rīgas rāte

1524. gadā sāka vākt vienkopus un novietoja vienā no bijušā Doma klostera korpusiem. Tā sāka veidoties Rīgas pilsētas biblioteka.

Vēlākajos gados krājumu papildināja privātu personu dāvinājumi un iepirktās grāmatas. Tagad tās glabājas Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas reto izdevumu sektorā un ir vērtīgs avots viduslaiku kultūras dzīves pētīšanai.

Šeit, starp citu, glabājas arī ievērojamā 16. gs. sākuma dzejnieka Burharda Valdisa fābulu izlase, kas izdota 18. gadsimtā. Dzejniekā dzīve un darbība cieši saistās ar Rīgu reformācijas laikā. Dzimis Hesenē, ieradies šeit kā franciskāņu mūks, viņš iestājās vietējā franciskāņu klosterī. Sabrūkot katoļu baznīcas varai, Valdiss novilkā mūka tērpu un turpmāk strādāja par kannu lējēju. Vaļas brīžos viņš sacerēja fābulas par zvēriem, putniem un citiem dzīvniekiem, beigās dodot morālistisku pamācību. Savos darbos viņš vērsās pret katoļu baznīcas varu un garīdznieku mantkārību. Lielu savīļojumu izraisīja viņa «Pazudušā dēla» uzvedums Rīgā 1527. gadā, kur, tāpat kā citos savos darbos, autors asi nostājās pret katoļu baznīcas liekulību. Mūža beigās B. Valdiss pavadīja savā dzimtenē, kur darbojās kā protestantu mācītājs.

Pilsētas bibliotēkas grāmatu krājums sevišķi pieauga tad, kad Rīgā nodibināja pirmo grāmatu spiestuvi. To noorganizēja viens no tā laika izglītotākajiem rīdziniekiem — Dāvids Hilhens (1561—1610). No ārzemēm viņš uzaicināja holandieti — grāmatu iespiedēju Nikolaju Mollinu, kas te ieradās 1588. gadā.

Pirmo grāmatu veikalu un spiestuvi Rīgā ierīkoja Krāmu ielā. Līdz 1625. gadam N. Mollins izlaida apmēram 165 darbus, no tiem 3 reliģiska satura grāmatas latviešu valodā. Pārējie bija vācu un latīņu valodā izdotie kalendāri, darbi filozofijas, vēstures un citos jautājumos. Šeit iespieda arī dažas gravīras ar Rīgas skatiem, no kurām pati ievērojamākā ir Rīgas panorāma 1612. gadā.

N. Mollina spiestuvē iznāca arī vairāku Rīgas humānistu darbi, kuros pretēji valdošai viduslaiku «dieva zinātnei» — teoloģijai galvenā vērība bija pievērsta cilvēkam, viņa morālajām un ētiskajām īpašībām. Tomēr arī šie humānistu darbi pilnvērtīgiem cilvēkiem uzskatīja tikai muižniekus un pilsētu valdošās šķiras pārstāvjus. Livonijā visskaidrāk to pateica

15. gs. kokgriezums «Marijas nāves». Atrodas Valsts Rīgas vēstures muzejā

Dāvids Hilhens savā Vidzemes zemes tiesību projektā, deklarējot, ka kungam pieder neierobežota vara pār savu dzimtaļu dzīvību un mantu. Kaut gan projekts neieguva likuma spēku, tomēr uzskatāmi raksturo toreizējo zemnieku beztiesīgo stāvokli.

Personīgos pārdzīvojumus Livonijas kara laikā dzejā pauda viens no ievērojamākajiem Austrumreiropas humānistu pārstāvjiem Daniels Hermanis. Latīņu valodā sacerētajās vārsnās viņš slavēja Rīgas krāšņumu, uzskatīja to par Livonijas vienīgo rotu un tādēļ aicināja darīt visu iespējamo, lai pasargātu to no kara briesmām.

Slavas dziesmas Rīgai veltījis otrs humānists — dzejnieks Bazilijs Plinijs, dzimis Rīgā. Viņa plašais dzejojums par Rīgu, par pilsētas izbūvi, nocietinājumiem, iedzīvotājiem, viņu nodarbošanos, apgērbu, sadzīvi un kultūru publicēts 1595. gadā. Tēlainais apraksts papildina materiālu, ko par pilsētas kultūras dzīvi sniedz viduslaiku glezniecība un tēlniecība. Vislabāk saglabājusies koka skulptūra.

Līdz reformācijas kustībai tās tematika galvenokārt bija veltīta bībeles nostāstu un daudzo svēto tēlu atveidošanai. Spilgti izkrāsoti kokgriezumi senāk greznoja gar baznīcas sienām uzstādītos altārus.

Lielākā daļa no šiem viduslaiku mākslas darbiem gāja bojā reformācijas trauksmainajās dienās, kad pilsētnieki aiznaida pret katoļu varu ielauzās Rīgas baznīcās un iznīcināja visus tur uzstādītos altārus. No šī perioda glezniecības paraugiem kaut cik labā stāvoklī nekas vairs nav saglabājies.

Pēc reformācijas «bilžu grautiņiem» baznīcas iekšiene kļuva daudz vienkāršāka. Tomēr drīz vien pie tās kailajām sienām parādījās jauni mākslas darbi — epitafijas: mirušo un baznīcā apglabāto pilsētnieku piemiņai darinātās gleznas, kokgriezumi un citi rotājumi.

Tāpat kā literatūrā, arī tēlotājā mākslā 16. gadsimtā sāka just jaunas vēsmas. Bībeles tēlu vietā mākslinieki vairāk uzmanības veltīja cilvēkam, tā atveidošanai gleznās un skulptūrās.

Līdz mūsu dienām saglabājušās vairākas 17. gs. epitafijas, kur attēlotas tā laika Rīgas sabiedriskajā un kultūras dzīvē pazīstamas personas gan atsevišķi, gan arī kopā ar ģimenes locekļiem.

Šai laikā jau rodas darbi, kur reālā skatījumā redzam Rīgas ainavas un pilsētas galveno pārvaldes iestāžu locekļu portretus. Tādas, piemēram, ir nezināmu mākslinieku gleznas — Rīga 17. gadsimtā, Rīgas osta, Rīgas rātes sēde u. c.

Plašāk sāka attīstīties arī mūzika. Par pilsētas muzikantiem runāts jau 15. gadsimtā. Viņi spēlēja galvenokārt pūšamos mūzikas instrumentus — trompetes, bazūnes u. c.

Pilsētas muzikants ar saviem 4 palīgiem bija pilsētas dienestā. Katru rītu un vakaru viņi Pētera baznīcas tornī nospēlēja korāli, bet svētdienās, otrdienās un ceturtdienās pusdienas laikā, kā arī vakaros sapulcējās rātes nama tornī, kur spēlēja garīgu dziesmu melodijas. Lielāko baznīcas svētku laikā pilsētas muzikanti muzicēja pilsētas ielās, apstaigājot vairākus kvartālus. Bieži viņi Lielās gildes zālē piedalījās kāzu svinībās. Vēl tagad tur saglabājusies 1646. gadā darinātā muzikantu lukta, no kurienes mielasta laikā atskaņoja mūziku.

Trompetu skaņas un bungu rīboņa sevišķi bieži bija dzirdamas vastlāvju laikā, īsi pirms lielā gavēņa februāra mēnesī. Tad melngalvji savā namā sarīkoja dzīres, dejojami nonāca Rātslaukumā un dejas solī pa Tirgoņu ielu devās uz Lielo gildi, lai arī šeit pēc vecu vecās tradīcijas turpinātu iesākto deju, ko nobeidza atceļā uz savu mītni. Šajā laikā melngalvji rīkoja arī savus turnīrus. Pilnā apbruņojumā auļodami zirgos, viņi ar zobeniem rokās sacentās vainagu notriekšanā, kuri bija piestiprināti pie Rātslaukumam pāri pārvilkta tauvas.

Dažus mēnešus vēlāk — maijā ar mūzikas skaņām sagaidīja pavasara svētkus. Šai dienā rīdzinieki atstāja pilsētas mūrus un apsveica pavasara atnākšanu.

Rudenī rīdzinieki pulcējās t. s. umurkumūrā — ābolu tirgū, kas sakarā ar 17. gs. sākuma bada gadu atceri (Hunger — bads, Kummer — bēdas) notika augusta un septembra mēnesī. Pēc gadu simteņiem ilgas parašas laukumā uzstādīja augstu kārti ar galā piekārtiem cepumiem, augļiem, drānām u. c. priekšmetiem. Visu to varēja iegūt tas, kam pa gludo, noziesto kārti izdevās uzrāpties līdz pašai augšai.

Tie bija nedaudzie prieka un liksmības brīži citkārt drūmajā pilsētnieku dzīvē, kur plaši bija izplatīta māņticība. Daudzus apvainoja buršanā, sadarbībā ar velnu un ļauniem

gariem. Uz aizdomu pamata apcietinātos svieda Daugavas attekā — Sarkandaugavā, lai pārbaudītu, vai tie grimst vai ne. Ja negrima, tad apsūdzība bija pierādīta, jo vainīgo esot glābis pats velns. Sekoja nāves sods — sadedzināšana uz sārta vai arī nelaimīgā ciešanas izbeidza bendes zobens.

Rīgas nocietinājumu torņos bija ierīkoti moku kambari, kur, nežēligi spīdzinot, panāca katru vēlamo atzišanos. Pat vēl 1677. gadā, kad Rīgā izcēlās liels ugunsgrēks, kur bojā gāja vairāki pilsētas kvartāli, dedzināšanā apsūdzēja divus jaunekļus. Tā kā lietišķu pierādījumu nebija, bende abus speciālās ierīcēs tikmēr spīdzināja, kamēr panāca «atzišanos».

Valsts Rīgas vēstures muzejā vēl tagad glabājas akmens staba fragments, kurā iecirstais teksts stāsta par šo notikumu. Senāk stabs atradās Stabu ielā (tagadējā F. Engelsa ielā) kā brīdinājums visiem pilsētniekiem, liecinot par pilsētas tiesas nežēlību un varu.

Staba tuvumā atradās karātavas, bet pašā pilsētas centrā — Rātslaukumā kauna stabs — kāķis. Notiesātajam ap kaklu aplika dzelzs riņķi un piesaistītu pie staba turēja tik ilgi, cik tas bija paredzēts tiesas spriedumā. Spriedumus izpildīja pilsētas bende.

Pilsētnieku sadzīvi lielā mērā noteica piederība pie zināmas kārtas, ko regulēja laiku pa laikam publicētie Rīgas rātes noteikumi. Greznāk tērpties, vairāk ēdienu uz galda dzīrēs pasniegt atļāva tikai izcilākajiem namniecības pārstāvjiem. Īpaši likuma sargi sodīja ar naudas sodu katru, kas gērbās bagātākā tērpā, nekā tas bija atļauts viņa kārtai.

Rīgas tirgotāju un cunftu meistarų sabiedriskās dzīves centri bija abas ģildes, bet latvieši pulcējās ap savām amatu organizācijām — brālībām, par kurām kaut cik sīkākas ziņas saglabājušās kopš 15. gadsimta.

Brālību locekļi gādāja par slimiem un nespējīgiem biedriem, kā arī sniedza materiālu pabalstu bez apgādnieka palikušajiem ģimenes locekļiem. Gadskārtējās sanāksmes viņi sarīkoja gan pie amata vecākā, gan arī savas organizācijas namā, ja tāds bija. Tagadējā Peldu ielā 16. gs. sākumā sāls nesējiem un alus nesējiem vēl piederēja savi nami, un tādēļ šis rajons bija par latviešu sabiedriskās dzīves centru. Lielākus sarīkojumus tiem atļāva noturēt Lielās ģildes zālē

un Melngalvju namā, jo Rīgas tirgotāji bez viņu darbaspēka nevarēja iztikt.

Kultūras dzīves noteicēji 17. gadsimtā vēl joprojām bija vācu valdošās šķiras pārstāvji. Pirmo laikrakstu Rīgā — «Rigische Novellen» (1681—1710) iespieda vācu valodā.

Abās augstākajās mācību iestādēs — Rīgas domskolā un 1675. gadā nodibinātajā licejā, ko sākumā ierīkoja Jēkaba baznīcas dienvidu kapelā, mācījās vācu tautības audzēkņi. Retos gadījumos šeit iekļuva arī Rīgas latviešu turīgāko amatnieku dēli.

Viens no tādiem bija Jānis Reiters, kas pēc domskolas beigšanas 1650. gadā izglītību turpināja Tērbatas augstskolā. Vēlāk viņš kļuva par pazīstamu rakstnieku, teologu, juristu un ārstu, latviešu valodā pārtulkoja un sacerēja vairākus darbus. No tiem saglabāties ļoti maz, jo visi manuskripti sadega lielajā ugunsgrēkā Rīgā 1677. gadā un iespiestie darbi vai nu pazuduši, vai arī atrodas ārzemju bibliotekās.

Lielas izmaiņas Rīgas kultūras dzīvē un sadzīvē sākās 18. gadsimtā.

Pilsētas iedzīvotāju privilēģētie slāņi, kļūdami arvien bagātāki, centās sagādāt sev arvien ērtākus un patīkamākus dzīves apstākļus. Ārpus pilsētas mūriem priekšpilsētu un pilsētas novada plašajos laukos radās vesels mazu muižiņu tīkls, kur turīgākie Rīgas pilsoņi izbrauca pavadīt vasaru. Pilsētā nodibinājās vairākas sabiedriskas organizācijas — klubi, kur varēja jautri un bezbēdīgi pavadīt brīvo laiku.

Ārkārtīgi spilgts pretstats šādai dzīvei bija dzimtbūšanas drūmā ikdiena. Vienīgajā Rīgas laikrakstā «Rigische Anzeigen», kas sāka iznākt 1761. gadā, daudz vietas aizņēma muižnieku sludinājumi par aizbēgušajiem dzimtļaudīm, minot bēgļu ārējās pazīmes un piesolot atlīdzību par viņu uzrādīšanu. Slejā ar virsrakstu «Priekšmeti pārdošanai» līdzās sienam, sadzīves priekšmetiem un dzīvniekiem piedāvāja pārdošanai arī dzimtilvēkus.

70. un 80. gados plašo Vidzemes zemnieku nemieru ietekmē progresīvākie vietējās inteliģences pārstāvji sāka asi kritizēt dzimtbūšanu un vācu feodāļu privilēģijas. Rīgas domskolas skolotājs K. Snels savā 1794. g. publicētajā darbā atzina, ka nekur citur dzimtbūšanas jūgs nav tik smags kā Vidzemē un Igaunijā.

Tomēr visasākos vārdus pateica Garlībs Merķelis (1769—1850), kas ilgus gadus Rīgā darbojās kā žurnālists. Darbā «Latvieši» viņš drosmīgi atmaskoja dzimtbūtnieciskās iekārtas netaisnīgumu, muižnieku cietsirdīgo un nežēlīgo apiešanos ar dzimtcilvēkiem. Garlībs Merķelis bija arī tas, kas pirmo reizi atklāti aizstāvēja latviešu tautas tiesības, ticēja tās nākotnei, paredzot, ka tā reiz pacelsies no apspiestības un veidos pati savu, no vācu mācītājiem neatkarīgu kultūras dzīvi. «Tauta vairs nav sētas suns,» viņš rakstīja, «kas ļauj sevi piesiet ķēdē. Tā ir tiģeris, kas mēmā niknumā griež zobus un savās važās gaida mirkli, kad varēs tās saraut un nomazgāt savu kaunu asinīs.»

Feodālisma sairuma un kapitālistisko attiecību veidošanās laikā Rīgas kultūras dzīve kļuva arvien plašāka un daudzveidīgāka. Radās un attīstījās tādas kultūras nozares, kādu senāk nebija, un interešu loks paplašinājās. Modās interese par dabas zinātnēm, par augu un dzīvnieku valsti, kā arī par pašu cilvēku. Jau 18. gs. vidū Rīgā L. Kalēju ielā darbojās t. s. anatomijas teātris, kur vietējie ārsti papildināja savas zināšanas medicīnā. Tais pašās telpās pirmo reizi publikas apskatei 1773. gadā atklāja Rīgas ārsta Nikolaja Himzela (miris 1764. gadā) Rīgas pilsētai novēlēto dabas zinātņu, mākslas darbu un vēsturisko priekšmetu kolekciju. Uz šīs kolekcijas pamata vēlāk izveidojās tagadējais Valsts Rīgas vēstures muzejs.

Rosīgs kultūras darbinieks bija Rīgas liceja konrektors J. Broce (1742—1823). Interesēdamies par pagātņi, viņš savāca plašu vēsturisku dokumentu krājumu, ko papildina daudzi zīmējumi, starp tiem arī Rīgas skati, ielu ainas, no-cietinājumu un ievērojamāko celtnu attēli. J. Broces materiāli vēl tagad noder par vērtīgu avotu ikvienam Latvijas un Rīgas vēstures pētniekam.

Vietējie zinātnieki vēlāk sāka apvienoties īpašās biedrībās un izdeva periodiskus rakstu krājumus, kur publicēja savus pētījumus. Tā 1802. gadā Rīgas aptiekārs D. Grindels nodibināja farmaceitu biedrību. 1822. gadā līdzīgā organizācijā apvienojās praktizējošie ārsti, 1833. gadā — vietējie vēsturieki un 1845. gadā — dabas pētnieki.

Notika pārmaiņas arī izglītībā. Rīgas domskolas mācību programmu, kur agrākajos gadsimtos galveno vietu ieņēma

teoloģija un klasiskās valodas, tagad papildināja ar jauniem priekšmetiem — ģeogrāfiju, dabas zinātnēm un krievu valodu.

Mācību spēku vidū kādu laiku bija pazīstamais vācu dzejnieks un filozofs J. Herders, kas Rīgā dzīvoja no 1764. līdz 1769. gadam, rosīgi piedaloties pilsētas sabiedriskajā dzīvē. Viņš strādāja arī pilsētas bibliotēkā un izpildīja palīgmācītāja pienākumus priekšpilsētas Jēzus baznīcā un Ģertrūdes baznīcā. Šeit nonācis tuvā saskarē ar latviešu tautības iedzīvotājiem, J. Herders sāka interesēties par viņu tautas dziesmām un bija viens no pirmajiem, kas krāja tās. Pārtulkotas vācu valodā, dažas no tām vēlāk tika publicētas.

Vairākus Herdera darbus izdeva pazīstamais grāmatu izdevējs J. Hartknohs, kas Rīgā sāka darboties 1763. gadā, nodibinot pirmo kapitālistisko uzņēmumu Rīgas grāmatu tirgū. Viņa apgāds sagādāja lasītājiem ārzemju grāmatas ne vien Rīgā un citās Baltijas pilsētās, bet arī Pēterburgā. Paša Hartknoha izdevniecība laida klajā tā laika ievērojamāko rakstnieku un zinātnieku darbus, piemēram, filozofa I. Kanta sacerējumus.

Rīgas grāmatniecības attīstībā nozīmīga vieta bija V. Hekera izdevniecībai. Kopš 1806. g. tā atradās virs bijušā domklostera krustejas rietumu spārna. Šeit iespieda G. Merķeļa rediģētos laikrakstus, pirmo laikrakstu krievu valodā «Rossijskoje Ježenedeļnoje Izdaņije v Rige» (1816), vietējo zinātnieku pētījumus, kā arī vairākus izdevumus latviešu valodā, piemēram, Vidzemes latviešu kalendāru u. c. Vēlāk, 1859. gadā, turpat krustejā atvēra pirmo latviešu grāmatu veikalu Rīgā.

Hekera izdevniecībā iespieda samērā daudz skolas grāmatu, kas bija nepieciešamas sakarā ar skolu skaita pieaugumu Rīgā. Viena no pirmajām, kas papildināja esošo skolu skaitu, bija 1789. gadā atvērta Katrīnas skola — pirmā krievu skola Rīgā. Daudz straujāk mācību iestāžu skaits pilsētā pieauga pēc izglītības reformas realizēšanas Krievijā un tautas izglītības ministrijas nodibināšanas 1802. gadā.

Rīgas skolas līdz šim bija atradušās pilsētas rātes pārziņā, bet tagad tās pakļāva jauno Krievijas izglītības iestāžu uzraudzībai.

Ar likumu bija paredzēts, ka katrā guberņas pilsētā jābūt

vienai ģimnāzijai. Par tādu Rīgā pārvērtā bijušo liceju, kas kopš 1787. gada atradās jaunbūvētā skolas ēkā iepretim pilij. Rīgas domskola tika pārvērsta par aprinča skolu. Pamatizglītību ieguva t. s. elementārskolās. Pavisam 1814. gadā Rīgā bija 18 skolas ar 1430 skolēniem, no tām 1 ģimnāzija, 3 aprinča skolas, 1 meiteņu augstākā skola un 13 elementārskolas. Tās visas, atskaitot 1 krievu skolu, bija vācu skolas.

Liels notikums Rīgas kultūras dzīvē bija pastāvīga teātra nodibināšana 1782. gadā, ko vācu buržuāzijas interesēs noorganizēja Vidzemes valsts padomnieks G. Fitinghofs. Teātris atradās tagadējās ZA Fundamentālās bibliotēkas namā Komunālajā ielā 4.

Rīgas teātrī bez lugām uzveda arī dziesmu spēles un operas. Repertuāru bieži mainīja, katru uzvedumu atkārtoja tikai nedaudz reizu. Teātri augstās ieejas maksas dēļ apmeklēja tikai neliels skaits turīgāko tirgotāju, muižnieku un citu mantīgo šķiru pārstāvju, kas prasīja arvien ko jaunu. Tādēļ izrādēs bieži pieaicināja viesus no citām zemēm un pilsētām.

Ievērojamus panākumus teātris sasniedza Riharda Vāgnera laikā. Teātrī viņš strādāja par pirmo kapelmeistaru no 1837. līdz 1839. gadam.

Rīgā R. Vāgners dzīvoja Kalēju ielā iepretim Jāņa ielai, bet vēlāk divstāvu koka namā tagadējās Leņina ielas un Dzirnāvu ielas stūrī; šo namu nojauca pirms pirmā pasaules kara. Šeit 24 gadus vecais mūziķis sāka komponēt savu pirmo lielo operu «Rienci». Neatradis piemērotus apstākļus sava talanta izaugsmei un eksistences nodrošināšanai, pēc diviem gadiem viņš Rīgu atstāja.

19. gs. pirmajā pusē Rīgā viesojās daudzi ievērojami mākslinieki. Braukdami caur Rīgu uz Pēterburgu vai arī no tās uz Rietumeiropas pilsētām, viņi Rīgā uzstājās vairākos koncertos.

Rīgā 1842. gadā trīs koncertus deva slavenais pianists un komponists Ferencs Lists, bet divus gadus vēlāk ar savu mākslu rīdziniekus dziļi saviļņoja izcilā pianiste Klāra Šūmane.

Tai pašā gadā Rīgā pirmo reizi uzstājās Antons Rubinšteins kopā ar savu 8 gadus veco brāli Nikolaju. Slavenais krievu mākslinieks un komponists šeit koncertēja vairākas reizes arī vēlākajos gados.

Izcilu mākslinieku viesošanās veicināja vietējās mūzikas dzīves attīstību, un Rīga pamazām sāka pārvērsties par ievērojamu mūzikas centru Baltijā.

Rīgas kultūras dzīvē šai laikā rosīgi sāka darboties daži latviešu mākslinieki un zinātnieki, kuriem bija izdevies iegūt augstāko izglītību.

Tēlotājā mākslā panākumus guva Vecgulbenes kurpnieka dēls Oto Bērtiņš (1818—1885). Viņš bija mācījies Pēterburgā, bet pēc tam ilgus gadus dzīvoja Rīgā, strādādams Katrīnas skolā par zīmēšanas skolotāju. Bērtiņš bija pirmais latviešu gleznotājs, kas šeit sarīkoja savu darbu izstādi. Pēc studijām ārzemēs un pirmās pakāpes mākslinieka grāda iegūšanas Pēterburgas Mākslas akadēmijā turpmākos dzīves un darba gadus viņš pavadīja Dienvidkrievijā.

Augstskolas izglītību ieguva Vietalvas muižas nomnieka dēls Jānis Frīdrihs Zobens (1803—1831). J. Zobens bija viens no tā laika izglītotākajiem jauniešiem Rīgā. Viņš prata daudz valodas, lasīja indiešu dzejnieku darbus sanskrita valodā, studēja angļu, franču, spāniešu, itāliešu un vācu klasiskus oriģinālvalodās, ar aizrautību nodevās matemātikas un dabas zinātņu studijām, lai gan, pēc vecāku vēlēšanās, studēja teoloģiju. Pēc Tērbatas universitātes beigšanas J. Zobens sāka strādāt Rīgas ģimnāzijā par matemātikas un fizikas skolotāju un kļuva ļoti populārs.

Izcila zinātnieka slavu ieguva Rīgas mastu šķirotāja dēls Dāvids Hieronīms Grindels (1776—1836). Pēc dabas zinātņu studijām Jēnā viņš darbojās Rīgā kā aptiekārs, bet no 1804. līdz 1814. gadam kā ķīmijas profesors Tērbatā, divus gadus pildīdams arī universitātes rektora pienākumus. Vēlāk viņš turpat studēja medicīnu un pēc tam Rīgā praktizēja kā ārsts. Atklātībā parādījās vairāki viņa zinātniskie pētījumi ķīmijā, botānikā, farmācijā un medicīnā. D. H. Grindels bija viens no pirmajiem, kas vērsa uzmanību uz Ķemeru avotu dziednieciskajām īpašībām.

Šie pirmie latviešu zinātnieki un mākslinieki vēl ieplūda vai nu vietējo vācu kultūras darbinieku saimē, vai arī pievienojās krievu intelīģencei. Tomēr šai laikā sāka iezīmēties arī latviešu nacionālās kultūras centieni. Sevīški manāmi tie kļuva pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemē (1817) un Vidzemē (1819), kad, sākot ar 19. gs. 30. gadiem, nemitīgi pie-

auga latviešu iedzīvotāju skaits Rīgā. Vācu valdošās šķiras ideologi centās uzņemt latviešu kultūras attīstības vadību un virzīt to sev vēlamā virzienā. Pirmais latviešu laikraksts Rīgā — «Tas Latviešu Ļaužu Draugs», ko 1832. gadā sāka izdot Jāņa draudzes mācītājs vācietis H. Treijs, sludināja pazemību un paklausību kungiem. Tomēr pamodusies prasība pēc īstas, no vācu mācītājiem neatkarīgas latviešu kultūras nerima.

Garlībs Merķelis savā laikrakstā 1836. gadā atgādināja, ka Rīgā nav nevienas latviešu skolas, lai gan latviešu skaits arvien vairāk pieaug.

Pirmo latviešu skolu pēc ilgāka pārtraukuma izdevās organizēt 1838. gadā Pārdaugavā un 1841. gadā iekārtot to īpašā ēkā Kuldīgas ielā 27. Līdzekļus skolas vajadzībām savāca no apkārtnes fabriku strādniekiem un amatniekiem.

Tieši Pārdaugavā, darba cilvēku vidū, radās latviešu sabiedriskās un kultūras dzīves pasākumi. Sevišķi rosīgi tie kļuva 19. gs. 50. gados Tīlava manufaktūras fabrikā Daugavgrīvas ielā. Pēc neatlaidīgas cīņas skolotājam J. Caunītim izdevās tur nodibināt strādnieku skolu, pirmo latviešu biblioteku un kori.

Dziņa pēc izglītības, pēc plašāka pasaules uzskata darba cilvēku vidū vairs neaprīma, bet kļuva arvien spēcīgāka. Viņi bija tie, kas vēlāk Rīgas kultūras dzīvē kļuva par jaunu, progresīvu spēku.

Rapitālistiskā
Rīga

Rapport
Riga

I n o d a ļ a

KAPITĀLISMA ATTĪSTĪBA UN IMPERIĀLISMA SĀKUMA POSMS RĪGĀ

(19. gs. — 20. gs. sākums)

Rīgas ekonomika

Kapitālisma elementi Rīgā kā tirdzniecības pilsētā parādījās agri. Jau 17. gadsimtā, pieaugot preču apgrozībai un paplašinoties ražošanai tirgus vajadzībām, radās pirmie manufaktūrveidīgie uzņēmumi ar algotu darbaspēku, bet, tā kā, pastāvot dzimtbūšanai, vēl nebija pietiekama kapitāla, brīva darbaspēka un plašāka tirgus, tie drīz vien iznīka.

18. gs. beigās, kad Rīgas osta kļuva par vienu no ievērojamākajām Krievijas impērijas ostām un lielais preču apgrozījums deva iespēju Rīgas tirgotājiem gūt lielu peļņu, viņi uzkrāja kapitālus, no kuriem daļu sāka ieguldīt arī ražošanā, dibinot manufaktūras. Tādējādi uz vietējā tirdzniecības kapitāla bāzes Rīgā 18. gs. otrajā pusē sāka attīstīties un nostiprināties kapitālistiskā manufaktūra.

Pret manufaktūru dibināšanu cīnījās cunftu amata meistari, kas ražošanu negribēja izlaist no savām rokām. Viņi panāca, ka manufaktūras Rīgā dibināja tikai tādās nozarēs, kas nebija pakļautas cunftēm un nekonkurēja ar amata meistariem, piemēram, papīra un pārtikas ražošanā, kokapstrādāšanā. Manufaktūras atļāva ierīkot tikai ārpus pilsētas centra cietokšņa. Tā radās manufaktūru celtnes Rīgas priekšpilsētās Pārdaugavā, Sarkandaugavā, Ķengaragā un citur.

Manufaktūras līdzinājās lielām amatnieku darbnīcām, kurās strādāja algots darbaspēks. Atšķirībā no cunftu amatnieku darba veida šeit darba process bija sadalīts atsevišķās darba

operācijās, kuras varēja veikt nekvalificēts darbaspēks. Lietoja arī mehāniskās ierīces, izmantojot vēja vai ūdens dzinēj-spēku. Amata meistaru darbnīcas strādāja tikai pēc pasūtī-juma, bet manufaktūras ražoja vairumā tirgus vajadzībām. Manufaktūrās darbu vadītāji pa lielākai daļai bija ārzemju meistari, bet strādnieki — galvenokārt Rīgas plebejiskie iedzīvotāji un krievu zemnieki, kuri bija atlaisti peļņā.

Viena no pirmajām Rīgas kapitālistiskajām manufaktūrām bija latviešu mastu šķirotāja un kokrūpnieka Jāņa Šteinhau-era 1765. gadā dibinātā papīra manufaktūra, kuru viņš ierī-koja savā Zasulauka muižīņā, tagadējā Daugavgrīvas ielā 54. Šeit ražoja iespiežamo un ietinamo papīru.

18. gs. beigās svarīgā vietā izvirzījās Rīgas cukura manu-faktūras. Pirmo tādu Rīgā nodibināja 1784. gadā tirgotājs J. Rāve Sarkandaugavā, tagadējā Duntē ielā 12/14.

Rīgas cukura manufaktūru produkcijas noņēmēji bija ne vien vietējie muižnieki un pilsētas turīgākie pilsoņi, bet arī Iekšskrievijas tirgus.

19. gs. vidū cukurniedres izkonkurēja jauna izejviela — cukurbietes un Rīgas cukura manufaktūras savu darbību iz-beidza, nespēdamas vairs sacensties ar ārzemju uzņēmumiem, jo Baltijā cukurbietes neaudzēja, un to transports no attālā-kām vietām izmaksāja pārāk dārgi.

Rīgā darbojās arī cita veida manufaktūras. Bija tabakas manufaktūras, kurās izmantoja galvenokārt sieviešu un bērnu lēto darbaspēku, tekstilmanufaktūras, ķieģeļu krūku, pīpju, stērķeļu, pūdera, spēļu kāršu, balzāma un etiķa manu-faktūras, kokzāģētavas, dzelzs lietuves u. c. manufaktūru uz-ņēmumi.

Manufaktūrām izejvielas, piemēram, kokvilnu, cukurnied-res, tabaku u. c. ievēda no ārzemēm pa jūras ceļu, bet no Iekšskrievijas pa Daugavu ar strūgām un ploštiem un pa jūru no Pēterburgas ievēda Ukrainas lapu tabaku, kaņepājus, li-nus, kokmateriālus u. c. izejvielas.

Rīgas manufaktūru ražojumu realizācija savukārt bija cieši saistīta ar Krievijas iekšējo tirgu. Ar cukuru Rīga apgādāja Lietuvas un Baltkrievijas guberņas, bet tabakas preces un vadmalu sūtīja uz Pēterburgu un Maskavu. Rīgas kokvilnas ražojumi atrada noietu Nižņijnovgorodas tirgū, no kurienes tie tika sūtīti uz Austrumiem, uz Ķīnu.

Konkurences cīņa un dziņa pēc lielākas peļņas Rīgas manufaktūru īpašniekus pamudināja ražošanas procesā ieviest mašīnas un tvaika dzinējus. Līdz ar to sākās rūpniecības apvērsuma periods — pāreja uz jaunu ražošanas formu — mašīnizēto ražošanu fabrikās. Šī pāreja notika 19. gs. 30.—60. gados.

Mašīnu ieviešana fabrikās prasīja lielus kapitāla ieguldījumus. Mašīnas bija dārgas, un tās sākumā ieveda galvenokārt no ārzemēm, jo vietējā mašīnbūve vēl nebija attīstīta. Liela daļa manufaktūru, kuru īpašniekiem nebija vajadzīgo kapitālu, izbeidza savu eksistenci.

19. gs. vidū par Rīgas rūpniecības vadošo nozari kļuva tekstilrūpniecība, kuras lieluzņēmumi izcēlās gan ražošanas apjoma, gan mehanizācijas ziņā.

Tā, piemēram, viena no vecākajām Rīgas tekstilmanufaktūrām, kas bija dibināta 1810. gadā, sākumā bija apgādāta tikai ar dažām stellēm un nedaudziem vērpjamiem ratiņiem, bet 19. gs. vidū tā izauga par fabriku ar vairāk nekā simts aužāmām stellēm, vairākām vērppjamām mašīnām, vilnas velšanas un mazgāšanas mašīnām, kuras iedarbināja tvaika dzinēji.

Par lieluzņēmumu 19. gs. 30. gados kļuva 1827. gadā dibinātā T. Pihlava kokvilnas manufaktūra Strazdumuižā. 1834. g. šeit jau strādāja 269 strādnieki, kas gadā ražoja 272 800 aršīnu drānas, bet 1842. gadā — 511 strādnieki, kas izgatavoja 411 400 aršīnu drānas. Šis kokvilnas manufaktūras attīstību stimulēja lielais pieprasījums pēc kokvilnas audumiem Iekš- krievijas un Vidusāzijas tirgū.

Uzņēmumi, kuros pārsvarā bija roku darbs, pamazām iznīka.

Par mašīnbūves pamatlicēju Rīgā var uzskatīt Vērmaņa dzelzslietuvi Sarkandaugavā, kas dibināta 1833. gadā. Tā bija pirmā fabrika Rīgā, kura sāka izgatavot tvaika mašīnas un tvaika katlus citiem rūpniecības uzņēmumiem.

Kapitālistiskā rūpniecība 19. gs. pirmajā pusē vēl visumā attīstījās lēni. To kavēja kļaušu saimniecība, kas zemniekus saistīja pie zemes un neļāva izveidoties brīvam algotam strādniekam, kāds bija vajadzīgs rūpniecībai. Arī patēriņa tirgus vēl nebija liels.

1860. gadā Iekšrīgā un priekšpilsētās darbojās vēl tikai 70 uzņēmumi ar 3933 strādniekiem.

Jauns attīstības posms Rīgas rūpniecības vēsturē sākās 19. gs. 60. gados, kad radās labvēlīgi apstākļi kapitālisma attīstībai visā Krievijā. To ievadīja 60. gadu agrārreformas. 1863. gadā izdots jaunais pasu likums paplašināja zemnieku un kalpu pārvietošanās tiesības, un tā radās iespēja brīvajam lauku darbaspēkam doties uz pilsētu. No lauku bezzemniekiem Rīgas rūpniecība ieguva lētu darbaspēku. Tūkstošiem bezzemnieku pameta laukus un devās uz pilsētu. Lielā skaitā šurp devās bezzemnieki no Krievijas tuvākajām gubernām — Pleskavas, Vitebskas un citām vietām. Rīgas proletariāts veidojās kā daudznāciju proletariāts, kaut arī tā sastāvā pārsvarā bija latvieši. Zināmu strādnieku daļu sastādīja arī bijušie manufaktūru strādnieki un sikamatnieki.

Darbaspēka ieplūšana pilsētā vēl vairāk pastiprinājās 80. gados lauksaimniecības krīzes laikā, kad bezzemnieku stāvoklis laukos bija sevišķi slikts. Rīgas iedzīvotāju skaits strauji auga. 1863. gadā Rīgā bija ap 77,5 tūkstoši iedzīvotāju, bet 1897. gadā — jau 282 tūkstoši. Rīgas strādnieku skaits 19. gs. beigās bija palielinājies vairāk nekā astoņas reizes. Pēc nodarbināto strādnieku skaita Rīga jau 1879. gadā ieņēma 3. vietu starp Krievijas pilsētām, tūlīt aiz Pēterburgas un Maskavas.

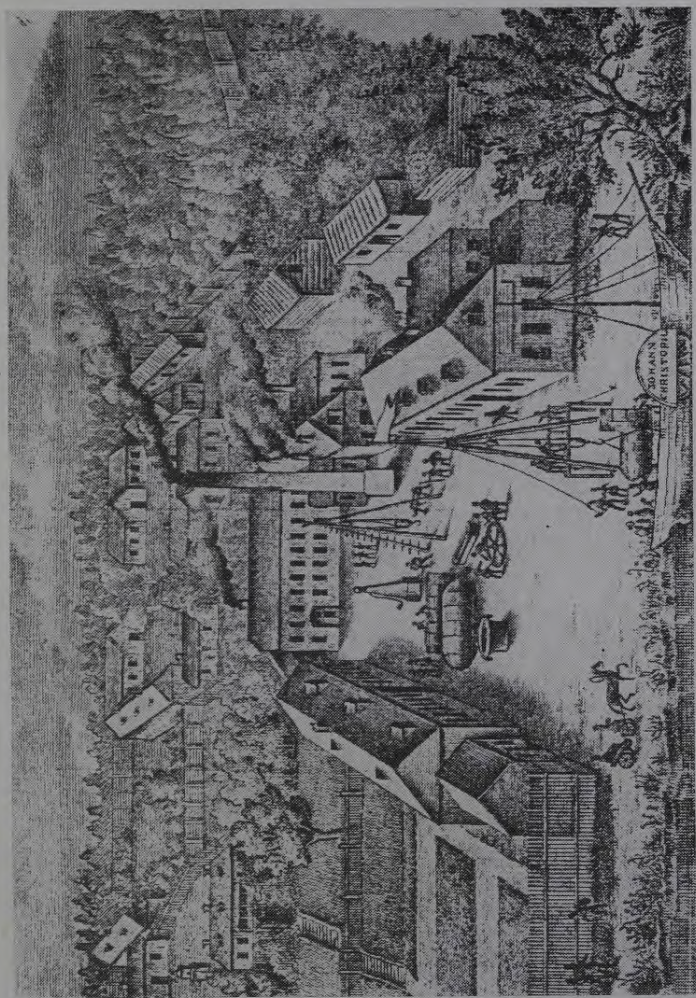
Svarīga nozīme Rīgas kapitalistiskās rūpniecības un tirdzniecības attīstībā 19. gs. otrajā pusē bija jaunizbūvētajam Krievijas dzelzceļu tīklam, kas Rīgu savienoja ar tālajiem Krievijas tirgiem un izejvielu avotiem.

1861. gadā atklāja Latvijas pirmo dzelzceļa līniju Rīga—Daugavpils, 1867.—1871. gadā to pagarināja līdz Orlai un Caricinai (tagadējai Volgogradai). Pa šo līniju transportēja lielāko daļu labības no Dienvidkrievijas uz Rīgu.

Pa 1899. gadā atklāto līniju Rīga—Pleskava, kas pievienojās dzelzceļa līnijai uz Pēterburgu, uz Rīgu veda dažādas izejvielas un pusfabrikātus Rīgas rūpniecības vajadzībām.

Preču kravas apgrozība pa dzelzceļiem strauji auga. 1866. gadā caur Rīgu pa dzelzceļu vidēji pārvadāja 7,37 miljoni pudu, 1876. gadā — 34,19 miljoni, bet 1897. gadā — 48,18 milj. pudu dažādu preču.

No Krievijas iekšējām gubernām un no ārzemēm pa dzelzceļiem un ūdens ceļiem Rīgā ievada rūpniecībai nepieciešamās mašīnas, izejvielas un pusfabrikātus — dzelzi, varu,

Vērmapa dzelzs lietuves Sarkandaugavā 19. gs. vidū

svinu, alvu, tēraudu utt. Tas viss sekmēja Rīgas rūpniecības, it sevišķi vagonbūves, metālapstrādāšanas un mašīnbūves attīstību.

19. gs. 60. gadu beigās nodibinājās uzņēmumi, kuri lika pamatus Rīgas vagonbūves un kuģu būves rūpniecībai.

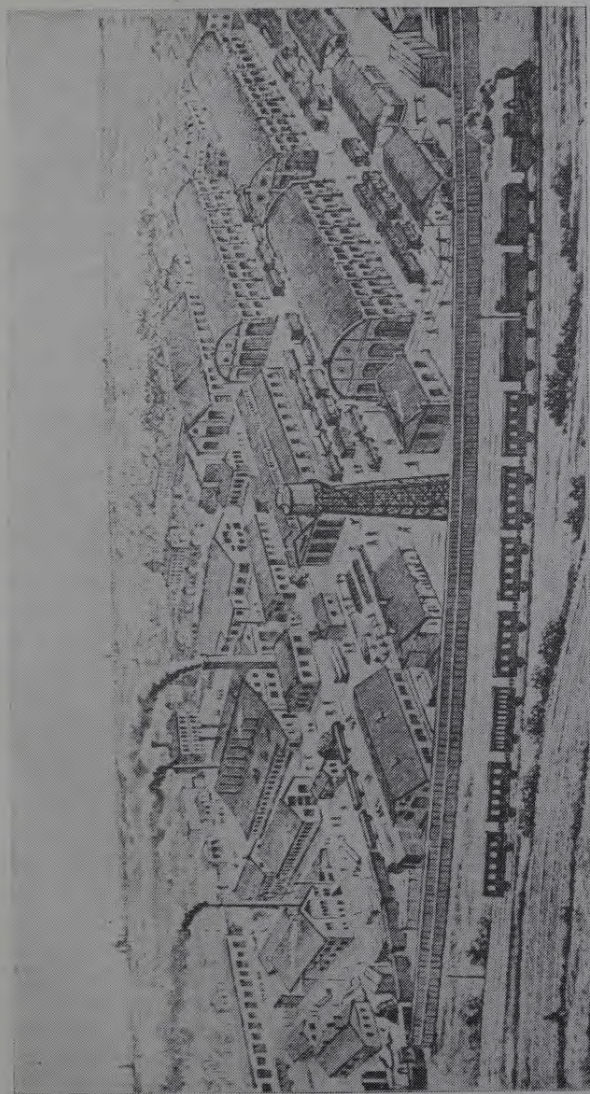
Pēc Rīgas-Daugavpils dzelzceļa līnijas atklāšanas Rīgai radās nepieciešamība pēc vagoniem. Sākumā preču vagonus uz vietas montēja no gatavām detaļām, kuras pa jūru ieveda no Anglijas, bet pasažieru vagonus gatavā veidā ieveda no Anglijas, Francijas, Vācijas un Beļģijas.

1869. gadā Rīgas-Daugavpils dzelzceļa vadība pasūtīja beļģu-vācu firmai «Cipens un Šarljē» Ķelnē 500 preču vagonus. Tas toreiz bija ļoti liels pasūtījums un ierosināja šo firmu atvērt Rīgā savu nodaļu. Tā Valmieras ielā pie dzelzceļa nodibinājās «Krievu-Baltijas vagonu fabrika». Sākumā tā aizņēma 5,9 ha lielu laukumu un uz vietas būvēja tikai koka daļas. Vēlāk fabrika ražoja visas vagonu detaļas un apgādāja ar tām pat savu galveno firmu, ražoja preču un pasažieru vagonus, kļūdama par vienu no lielākajām vagonbūves fabrikām Krievijā. 1913. gadā tā izlaida 6000 preču un 400 pasažieru vagonu.

20. gs. sākumā fabrika aizņēma jau pāri par 18 ha lielu zemes platību, bija apgādāta ar jaunākās konstrukcijas mašīnām, lielu elektrostaciju, ražoja arī tramvaju vagonus, kara ratus un kopš 1907. g. — automobiļus. No 1908. līdz 1915. g. tā izlaida 450 automašīnas un arī automobiļu ražošanā kļuva par galveno uzņēmumu Krievijā. 1914. gadā starptautiskajās autosacīkstēs rūpnīcas ražotā automašīna ieguva pirmo vietu 3250 verstu braucienā.

1869. gadā nodibināja lielāko Rīgas kuģu būvētavu «A. Lange un J. Skuje» Kuģu ielā 44. Sākumā uzņēmums nodarbojās ar kuģu remontiem, bet, pastāvīgi paplašinādamies, izveidojās par lielu, modernu uzņēmumu, sāka ražot upju un jūras tvaikopus un kara kuģus. Līdz 1912. g. uzņēmums pavisam bija izlaidis 232 kuģus.

70. gados Rīgā radās vairākas mašīnbūves fabrikas. Tā, piemēram, uzņēmums «Pole un Veitmans» sāka ražot tvaika mašīnas, tvaika katlus, mašīnas kokapstrādāšanas un ādas rūpniecībai, «Felters un Ko» ražoja mašīnas kokzāgētavām,

Krievu-Baltijas vagonu fabrika

lauksaimniecībai, «Pirvics un Ko» un «R. H. Mantels» — tvaika katlus, turbīnas un dažādas citas mašīnas.

Zemais muitas nodoklis uz importēto metālu sekmēja drāšu un naglu rūpniecības attīstību Rīgā. 1873. gadā Rīgā Daugavgrīvas ielā 22 nodibinājās viens no lielākajiem tāda veida uzņēmumiem — Vestfāles firmas filiāle «Rīgas drāšu rūpniecības akciju sabiedrība». Rūpnīca ražoja lielā daudzumā drātis Krievijas telegrāfa būves vajadzībām, bez tam arī naglas, skrūves, ķēdes un citus metāla izstrādājumus, ar kuriem apgādāja galvenokārt Maskavu, Pēterburgu, Odesu un Pievolgu.

80. gadu beigās Rīgas lielrūpniecības uzņēmumos bija jau samērā augsta strādnieku koncentrācijas pakāpe. Šo procesu veicināja rūpniecības krīze ar tai sekojošo depresiju (1881—1888), kad daudzi sīkie uzņēmumi bankrotēja, kā arī ārzemju kapitāla ieplūdums.

Šai laikā uzsāka darbību viena no lielākajām Rīgas rūpnīcām — gumijas un gutaperčas izstrādājumu fabrika «Provodņiks» tagadējās Rīgas elektromašīnu būves rūpnīcas «RER» teritorijā. To 1888. gadā nodibināja krievu-franču gumijas, gutaperčas un telegrāfa piederumu rūpnīcu sabiedrība. Fabrika ražoja ķirurģisko gumiju, linoleju, galošas, azbesta izstrādājumus, riepas, rotaļlietas. Rūpnīcā darbojās eksperimentālā un ķīmiski analītiskā laboratorija, kurā strādāja Rīgas politehnikuma absolventi ķيميķi.

Pirmā pasaules kara priekšvakarā fabrikā strādāja 13,5 tūkstoši strādnieku. Riepu ražošanā tā ieņēma 2. vietu pasaulē. Ar saviem ražojumiem «Provodņiks» iekaroja ne vien iekšējo, bet arī pasaules tirgu. Rūpnīcas pārstāvniecības atradās 87 vietās, pat Ķīnā, Persijā un Austrālijā.

Sakarā ar velosporta attīstību Eiropā 1886. gadā Rīgā sāka darboties pirmā velosipēdu fabrika Krievijā — A. Leitnera «Rossija». A. Leitners, ārzemēs iepazinies ar divriteņu ražošanu, nopirka dažas nepieciešamās mašīnas un darba rīkus un ierīkoja nelielu darbnīcu. 1890. gadā viņš savu uzņēmumu paplašināja, uzceļot četrstāvu ēku Suvorova (tagad Kr. Barona) ielā 21. Te ar 60 strādniekiem uzņēmums ražoja jau 500 velosipēdu gadā. Lielais velosipēdu noiets sekmēja fabrikas attīstību, un 1894. gadā Leitners uzcēla jaunu ēku Aleksandra (tagad Leņina) ielā pie Cēsu ielas, kur jau ražoja

1000 velosipēdu gadā. Fabrika nepārtraukti palielinājās. Speciāla ēka tika uzcelta arī automobiļu remontiem un montāžai. 1907. gadā fabrikā strādāja jau 300 strādnieku un 60 kalpotāju, darbojās 270 speciālas mašīnas. Uzņēmums paplašinājās līdz pirmajam pasaules karam.

90. gados Rīgas rūpniecībā ļoti strauji ieplūda ārzemju kapitāls. Tas notika sakarā ar augstajiem muitas nodokļiem importprecēm. Ārzemju kapitālistiem bija izdevīgāk ieguldīt savus kapitālus Krievijas rūpniecībā nekā eksportēt turp precēs. Bez tam ļoti izdevīgi bija izmantot vietējo lēto darbaspēku un plašo Krievijas tirgu.

Tika dibinātas daudzas akciju sabiedrības, kas vai nu pārņēma jau pastāvošos uzņēmumus, tos paplašinot un rekonstruējot, vai arī dibināja pilnīgi jaunus uzņēmumus.

Tā, piemēram, par akciju sabiedrību uzņēmumiem izveidojās vecās fabrikas «R. Pole», «R. Mantels», «Felzers», «J. Lange un dēls» u. c.

1895. gadā Rīgā tagadējās Vagonu rūpnīcas teritorijā tika nodibināta otra vagonu rūpnīca — akciju sabiedrības uzņēmums «Fenikss». Uz 35,7 ha lielā zemes gabala tika uzceltas 58 mūra ēkas ar 500 modernām mašīnām. Rūpnīca ražoja visāda veida vagonus, sākot ar preču vagoniem un beidzot ar greznajiem «Lux» pasažieru vagoniem. Ap 1913. g. rūpnīca izlaida ap 4000 preču vagonu un 200 pasažieru vagonu gadā.

Metālapstrādāšanas un mašīnbūves rūpniecība šai laikā izauga par tik spēcīgu nozari, ka 1900. gadā tajā jau bija nodarbināti 15 000 strādnieku (apmēram trešā daļa visu Rīgas strādnieku). Dibinājās jauni lieli uzņēmumi, kā, piemēram, vācu mašīnbūves akciju sabiedrības filiāle «Brāļi Kleini» Rumpmuižā, tagadējā Augusta Deglava ielā. Šeit ražoja metālapstrādāšanas uzņēmumu rūpnieciskās iekārtas, ar kurām apgādāja Pēterburgu, Varšavu, Urālus un Krievijas dienvidu rajonus.

1895. gadā Zaslaukā nodibinājās pirmā Rīgas transmisiju rūpnīca «Motors», kas ražoja jaunas konstrukcijas transmisijas, vēlāk arī lidmašīnu motorus.

Par attīstītu rūpniecības nozari izveidojās arī ķīmiskā rūpniecība. 1892. gadā Rīgā nodibinājās pirmā Krievijas superfosfāta rūpnīca «M. Heflingers un Ko». Rūpnīca ražoja sērskābi, superfosfātu, salpetri un citas ķīmikālijas, kas atrada

noietu visā Krievijā. 1898. gadā nodibinājās vēl otrs liels ķīmiskās rūpniecības uzņēmums — akciju sabiedrība «Glovers».

Sakarā ar plašo koktirdzniecību ļoti attīstījās kokapstrādāšanas rūpniecība. Šai nozarē 1900. gadā Rīgā bija nodarbināti ap 6000 strādnieku.

Tekstilrūpniecībā 90. gados radās vairāki jauni lieli uzņēmumi. 1897. gadā nodibinājās viens no lielākajiem Rīgas vilnas rūpniecības uzņēmumiem — akciju sabiedrība «Tekstils». Tā bija apgādāta ar jaunāko tehnisko iekārtu, un tajā strādāja ap 1000 strādnieku. Fabrika ražoja vietējam un visas Krievijas tirgum dažādus vilnas audumus vīriešu un sieviešu apģērbiem.

1898. gadā pie Ķīsezera nodibinājās viens no lielākajiem Rīgas tekstiluzņēmumiem — linu un džutas manufaktūras akciju sabiedrība, kas ražoja linu dziju un maisus visai Krievijai. Ar šo uzņēmumu saistās strādnieku revolucionārās kustības vēsturē pazīstamā Džutas jeb tā sauktā Rīgas dumpja izcelšanās.

Jauna rūpniecības nozare Rīgā šai laikā bija elektrotehniskā rūpniecība, kas drīz vien ieguva Viskrievijas nozīmi. Viens no lielākajiem Rīgas elektrotehniskās rūpniecības uzņēmumiem bija rūpnīca «Unions» tagadējās VEF rūpnīcas teritorijā. Rūpnīca attīstījās straujos tempos. 1910. gadā šeit bija nodarbināti ap 1200 strādnieku, bet 1913. gadā — 2000. Rūpnīca ražoja elektromotorus, transformatorus, elektroarmatūru, elektriskos skaitītājus, telefonu aparātus u. c. produkciju. Rūpnīcas attīstību veicināja lielais pieprasījums pēc elektrodzinējiem, kurus arvien vairāk sāka ieviest Rīgas un citu Krievijas pilsētu rūpnīcās, kā arī pāreja uz elektrisko apgaismošanu Rīgā un citās Krievijas pilsētās.

Rūpnīcas specifika visumā prasīja augsti kvalificētu darbaspēku. Tāpat kā citās rūpnīcās, arī šeit strādnieki tika nežēlīgi ekspluatēti. Oficiālais darba laiks bija 10 stundas, bet parasti bija jāstrādā vēl 3 papildu stundas. Plaši praktizēja naudas sodus. 1902. gadā vien no strādniekiem iekasēja 980 rubļus 66 kapeikas soda naudas.

Lai gan akcionāri plaši reklamēja savu uzņēmumu kā paauguzņēmumu tehniskā iekārtojuma un arī darba apstākļu ziņā, īstenībā uzņēmumā nebija nekādas darba aizsardzības.

Pēc fabriku inspekcijas oficiālajām ziņām, 1900. gadā rūpniecā bija notikuši 118 nelaimes gadījumi.

1900. gadā Rīgas strādnieku skaits pārsniedza 47 tūkstošus. Šī Rīgas iedzīvotāju galvenā daļa, tās attīstības pamats, dzīvoja vistrucīgāk. Fabrikanti un to rokaspuīši gan prata no strādniekiem izspiest maksimumu darba, bet neatzina nekādas viņu tiesības. Šo stāvokli labi raksturojis kāds Krievu-Baltijas vagonu fabriķis strādnieks. Viņš rakstīja: «Baltijas vagonu fabrikā, kurā pats direktors un gandrīz visi meistari ārzemnieki, netur strādniekus par cilvēkiem, bet par mašīnām. Mums, ja gribam palikt fabrikā, jāstrādā un jādara tas, kas viņiem tikai iegribas un patīk, neskatoties uz to, vai mums par lieko darbu atlec kāda peļņa vai ne. Ja izlūdzam kādu labāku darbu, tad ilgi nevaram tur strādāt, ja mēs, kā tas arī visās citās fabrikās atrodams, no savas peļņas kādu upuri neatmetam arī saviem meistariem — darba devējiem, tā ka mums vispēdīgi jāpaliek atkal pie savas dienas algas. Ja viņiem nerunājam pa prātam, bet sakām pretī viņu domām, tad tiekam spiesti no darba laukā caur algas pamazināšanu vai tiekam atlaisti. Ja kāda nepārspējama iemesla dēļ izlaižam kādu darba dienu, tiekam sodīti ar 1 rubli. Kad nenākam pēc viņu pavēles svētdien strādāt, tad tiekam no darba pavisam aizdzīti...» («Baltijas Vēstnesis», 1882. g., 245. nr.)

Ekonomiskā krīze, kas sākās 1900. gadā, strādnieku stāvokli pasliktināja vēl vairāk. Ražošana sašaurinājās, daudzi uzņēmumi likvidējās un strādnieki palika bez darba. Rūpniecības strādnieku skaits samazinājās gandrīz par 7000 cilvēkiem.

Rūpniecības depresija Rīgā, tāpat kā visā Krievijā, turpinājās līdz 1910. gadam, kad pastiprinājās bruņošanās un sākās jauns rūpniecības kāpinājums, kas turpinājās līdz pirmajam pasaules karam. Manāmi palielinājās rūpniecības uzņēmumu un strādnieku skaits. 1913. gadā darbojās 323 uzņēmumi ar 76 280 strādniekiem.

20. gs. sākumā Rīgas rūpniecībā norisa imperiālismam raksturīgais monopolizācijas process. Tā rezultātā daudzi Rīgas uzņēmumi iznīka, bet daļa lielāko uzņēmumu tika iekļauti trestos, sindikātos un karteļos. Tā, piemēram, ar 1905. g. «Unionu» pārņēma Vācijas trests AEG (Allgemeine Elektri-

zitāts Gesellschaft), kas pārvaldīja Krievijas elektrotehnisko rūpniecību. Ar 1907. g. «Fenikss» un «Krievu-Baltijas vagonu fabrika» tika iekļauta sindikātā «Prodvagon», kas pārvaldīja Krievijas vagonu rūpniecību, «Provodņiks» — gumijas kartelī. «Felzers» atradās pilnīgā vācu finansistu grupas (Krupa u. c.) kontrolē.

Rūpniecības monopolizācija sekmēja ražošanas koncentrāciju, kas pirms pirmā pasaules kara sasniedza augstu attīstību. Pirmajā vietā te izvirzījās metālrūpniecība — rūpnīcās «Fenikss» un «Krievu-Baltijas vagonu fabrika» strādāja apmēram puse no visiem Rīgas metālrūpniecības strādniekiem.

Otrajā vietā strādnieku skaita un ražošanas apjoma ziņā izvirzījās gumijas rūpniecība. Lielākā fabrika bija «Provodņiks», kurā 1910. gadā strādāja vairāk nekā 90% Latvijas gumijas rūpniecības strādnieku un gandrīz 40% Krievijas gumijas rūpniecības strādnieku.

Šo Rīgas rūpniecības attīstības procesu pārtrauca pirmais pasaules karš.

Vēl isumā jāpieskaras Rīgas ostas izveidošanai.

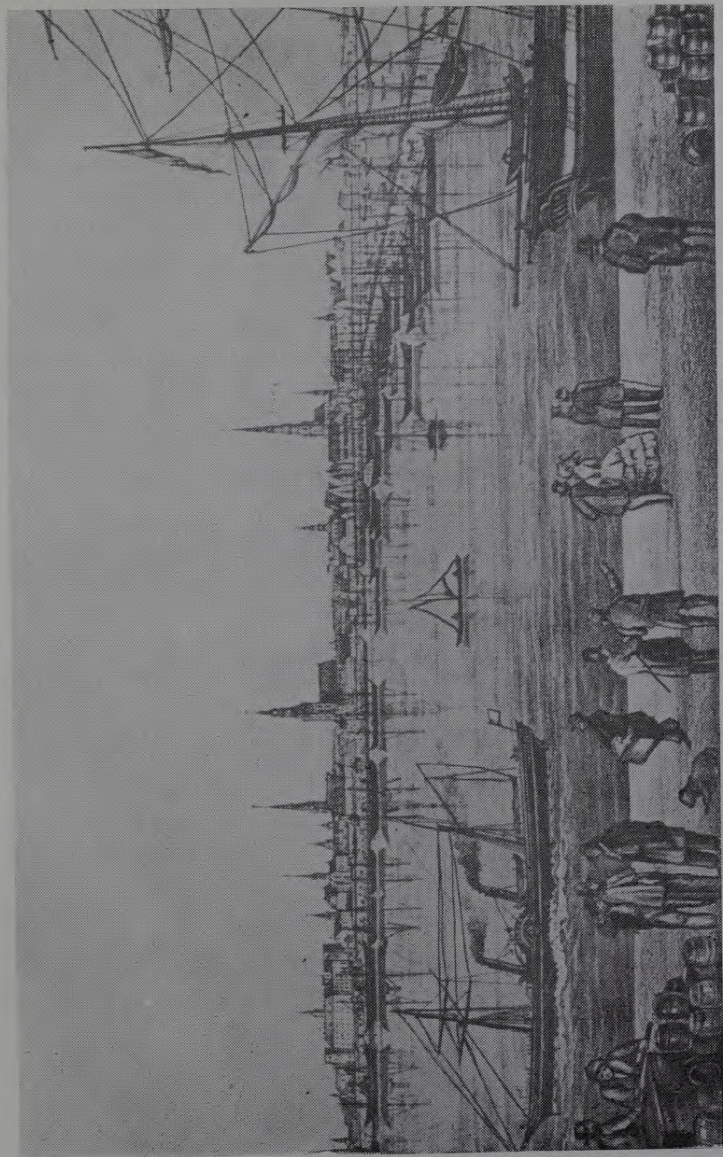
Dabiski, ka līdz ar Rīgas rūpniecības paplašināšanos pieauga pilsētas tirdznieciskie sakari ar Iekškrieviju un ārzemēm, un te liela nozīme bija Rīgas ostai.

Rīgas jūras ostas tirdznieciskais apgrozījums, izņemot ne-lielas svārstības 19. gs. 80. gados, pastāvīgi palielinājās līdz pat 1914. gadam. 20. gs. sākumā Rīgas osta tirdzniecības apjoma ziņā bija izveidojusies par pirmo eksporta ostu Krievijā. Tā, piemēram, 1901. gadā Rīgas ostas apgrozība bija 195,8 miljoni rubļu, Pēterburgas — 175,5 milj. rubļu un Odesas — 157,8 milj. rubļu. 1913. gadā Rīgas ostas apgrozība jau bija 409 milj. rubļu, Pēterburgas — 332 milj. rubļu, bet Odesas — 153 milj. rubļu.

Koktirdzniecībā Rīgas osta līdz pirmajam pasaules karam ieņēma pirmo vietu pasaulē.

Arī kā importa osta Rīga ieguva arvien lielāku nozīmi, un ap 1900. gadu tā ieņēma otro vietu Krievijā pēc Pēterburgas.

Līdz karam visvairāk preču importēja no Lielbritānijas. No turienes Rīgā ievēda mašīnas, kaučuku, akmeņogles, siļķes, tēju, kokvilnu, tēraudu, svinu u. c. preces.

Rīgas osta 19. gs. otrajā pusē

Rīgas eksportpreces pa lielākai daļai bija lauksaimniecības un mežsaimniecības ražojumi: sviests, labība, kaņepāji, lini, kokmateriāli.

Tirdzniecības apgrozījumam pieaugot, jau 19. gs. pirmajā pusē Rīgas ostu sāka paplašināt un padziļināt. Rīgas jūras līča piekrastē uzstādīja brīdinājuma zīmes, un Bolderājā pie ieejas Rīgas ostā 1818. gadā uzcēla pirmo bāku, lai atvieglotu kuģiem iebraukšanu ostā. Bolderāju ar Rīgu savienoja elektromagnētiskā telegrāfa līnija, ko 1852. gadā ierīkoja tirdzniecības vajadzībām, lai paziņotu par kuģu ienākšanu Rīgas ostā.

19. gs. pirmajā pusē Daugavas gultnes regulēšanā tika veikti tikai atsevišķi pasākumi, bet otrajā pusē jau pēc ostas izbūves komitejas izstrādātajiem projektiem norisa sistemātiski Daugavas gultnes regulēšanas un ostas izbūves darbi. 19. gs. beigās kuģošanas ceļu pa Daugavu padziļināja līdz 22—24 pēdām.

Daugavas krastus nostiprināja, izbūvējot krastmalu un uzceļot dambjus. 1887.—1891. gadā rajonā no tagadējā dzelzceļa tilta līdz Andreja ostai veco, koka nostiprinājumiem veidoto Daugavas krastmalu izbūvēja granitā.

1873. gadā paplašināja ostas rajonu, ierīkojot jaunas izkraušanas vietas Mīlgrāvī un Bolderājā. Mīlgrāvja krastā vien no 1874. līdz 1879. g. uzcēla 18 noliktavas. Bolderāju un Mīlgrāvī ar Rīgas dzelzceļa staciju savienoja īpašas dzelzceļa nozarojumu līnijas. 1872. gadā atklāja dzelzceļa līniju Rīga—Mīlgrāvis, bet 1873. gadā Rīga—Bolderāja.

Sakarā ar Bolderājas līnijas izbūvi pāri Daugavai uzcēla pirmo Rīgas dzelzceļa tiltu, ko nodeva ekspluatācijā 1872. gada oktobrī. Izbūvēja vēl atsevišķas nozarojumu līnijas, kas savienoja Bolderājas un Mīlgrāvja ostu ar apkārtējām fabrikām.

19. gs. beigās izbūvēja un labiekārtoja ostas vajadzībām Andreja salu, kurā uzcēla labības elevatoru. Tā ietilpība bija līdz 750 000 pudu labības.

1902. gadā Andreja salā ierīkoja arī saldētavu pārtikas preču uzglabāšanai.

Tirdzniecības apgrozībai nepārtraukti augot, jaunizveidotais ostas rajons kļuva par šauru, un tāpēc izprojektēja taga-

dējās Preču stacijas un Eksporta ostas izbūvi, ko iesāka 1902. gadā un turpināja līdz pirmajam pasaules karam.

Diezgan plaši izbūves darbi 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā norisa ne vien Rīgas ostas rajonā, bet arī pašā pilsētā.

Rīgas izbūve

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā sakarā ar Rīgas rūpniecības un tirdzniecības attīstību izveidojās noteikta pilsētas iedzīvotāju sociālā struktūra. Iedzīvotāju galvenā un lielākā sastāvdaļa bija proletārieši un pusproletārieši, kuriem pilsētas saimniecības vadīšanā nebija nekādu tiesību, bet iedzīvotāju nelielais mazākums — ap 20—30 tūkstoši bija augstākie ierēdņi, vācu lielburžuāzija un latviešu lielo nam-saimnieku grupa. Šis mazākums savās rokās turēja visu pilsētas dzīvi.

Šīs tiesības viņiem nodrošināja 1877. g. Baltijas pilsētu pašvaldības nolikums, ko Rīgā realizēja 1878. gadā, atceļot vecās vācu aristokrātiskās rātes varu. Tās vietā stājās vēlēta pilsētas dome, kas sastāvēja no 72 domniekiem, kuru ievēlēšanā varēja piedalīties pilsētas iedzīvotāji tikai pēc īpašuma nodokļa maksāšanas cenza. Tādēļ ievēlēto domnieku skaitā bija 2 latviešu lielburžuāzijas pārstāvji, 64 — vācu lielburžuāzijas un 6 — pārējo tautību lielburžuāzijas pārstāvji. Tādējādi pilsētas pašvaldībā joprojām noteicošā loma bija vācu lielburžuāzijai, un reizē ar to visa pilsētas komunālā saimniecība bija koncentrēta vācu lieltirgotāju, lieli rūpnieku un baņķieru rokās, kas to izmantoja personīgās interesēs kā labu ienākumu avotu.

Ekonomiski nostiprinoties, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā latviešu buržuāzija uzsāka cīņu par tiesībām plašāk piedalīties pilsētas pašvaldībā, bet arvien pilsētas domes vēlēšanās vācu buržuāzijai izdevās gūt virsroku, un reizē ar to tai bija nodrošinātas visas priekšrocības pilsētas saimnieciskajā dzīvē.

Nepārtraukti augot Rīgas rūpniecības un tirdzniecības ka-

pitālam un iedzīvotāju skaitam, 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā līdz pat pirmajam pasaules karam Rīgā attīstījās intensīva fabriku un īres namu celtniecība, kas pilsētas buržuāzijai kļuva par jaunu ienākumu avotu.

Šo posmu pilsētas izbūvē ievadīja Rīgas nocietinājumu vaļņu nojaukšana 1857.—1863. gadā. Tika atcelts arī aizliegums būvēt mūra ēkas ārpus nocietinājumu vaļņiem. Radās brīva satiksme starp pilsētas daļām, un Rīgas celtniecībai pavērās plašas perspektīvas.

Pirmos nojauca Smilšu vārtus tagadējā Ļeņina ielā pie Vaļņu ielas, jo tie visvairāk kavēja satiksmi ar priekšpilsētu.

Pēc vārtu nojaukšanas pāri tagadējam pilsētas kanālam, sākot no tagadējā Padomju bulvāra līdz Merķeļa ielai, izveidoja Aleksandra (tagad Ļeņina) ielu. 1858. gadā izveidoja Suvorova (tagad Krišjāņa Barona) ielu un 1861. gadā arī Marijas (tagad Suvorova) ielu. Jaunas ielas ierīkoja ne vien pāri kanālam, bet arī gar to. Pirmais Rīgas bulvāris, kuru izveidoja, atklājot pa to satiksmi 1861. gadā, bija Basteja (tagad Padomju) bulvāris. Tam sekoja Troņmantnieka (tagad Raiņa) bulvāra izbūve.

Uz bijušā Pankoka bastiona 1863. gadā uzcēla jauno pilsētas teātri (tagad LPSR Valsts akadēmiskais operas un baleta teātris). Pilsētas kanālu daļēji aizbēra. Uz Smilšu bastiona no nocietinājumu vaļņu atliekām uzbēra tagadējo Basteja kalnu.

No vaļņiem atbrīvotajā un līdz šim apbūvei aizliegtajā priekšvaļņu teritorijā, tagadējā Padomju, Raiņa un Komunāru bulvāra rajonā, sāka celt mūra namus ar lieliem dzīvokļiem buržuāzijas vajadzībām. Līdz 19. gs. beigām tika izveidots un apbūvēts jaunais pilsētas centrs — bulvāru rajons ar lieliem daudzstāvu mūra namiem. Šī rajona izbūvē liela loma bija latviešu arhitektam Jānim Baumanim (1834—1891), pēc kura projektiem Rīgā uzcelti 80 nami, kas vēl šodien saglabājušies Raiņa bulvārī pie Gorkija ielas, Krišjāņa Barona ielas sākumā, Leona Paegles ielā u. c.

Visumā bez pārmaiņām saglabājusies pēc J. Baumaņa projekta 1876. gadā uzceltā Aleksandra ģimnāzija — tagadējā konservatorija, kuras koncertu zālē ir ļoti laba akustika.

Pēdējās J. Baumaņa projektētās lielākās celtnes Rīgā bija

1889. gadā uzceltā cirka ēka un bijušais apgabaltiesas (tagad LPSR Augstākās Tiesas) nams.

J. Baumanis ieviesa daudz tehnisku un konstruktīvu jauninājumu ēku celtniecībā. Telpu pārsegumiem pirmo reizi sāka plašāk lietot arī dzelzs materiālu. Tā cirka ēkas kupols meistariski veidots no dzelzceļa sliežu savienojumiem. Lai ietaupītu būvmateriālu, J. Baumanis samazināja mūra iekšsienu skaitu un biežumu. Telpu iekārtojumā caurstaigājamo istabu sistēmas vietā viņš ieviesa gaiteņu sistēmu.

20. gs. sākumā arhitektūrā vērojama tieksme ļaut vaļu brīvai fantāzijai un formu dažādībai. Šī tieksme radās tā sauktā «jugendstila» ietekmē, kas nāca no Rietumeiropas. Modernā stila spilgtākais pārstāvis Rīgas celtniecībā bija inženieris Mihails Eizenšteins. Pēc viņa projektiem celti gandrīz visi nami tagadējā Friča Gaiļa ielā. Namu iekšējais iekārtojums piemērots lieliem 4—5 un vairāk istabu dzīvokļiem.

Tagadējā Friča Gaiļa ielā 12 atrodas pēc pazīstamā latviešu arhitekta K. Pēkšēna (1859—1928) projekta 1904. gadā uzceltais nams. Arhitekts K. Pēkšēns bija viens no pirmajiem latviešu arhitektiem, kas speciālo izglītību ieguva Rīgas Politehniskajā institūtā. Pēc viņa projekta 1887. gadā uzcelto namu komplekss vēl saglabājies tagadējā Suvorova ielā starp Kirova ielu un Dzirnau ielu.

Īres namu un rūpnīcu celtniecība sevišķi attīstījās, sākot ar 19. gs. 90. gadu beigām, sakarā ar Rīgas lielrūpniecības izveidošanos un pilsētas iedzīvotāju skaita straujo pieaugumu.

Šī intensīvā celtniecība ar nelielu atslābumu ekonomiskās krīzes laikā 20. gs. sākumā turpinājās līdz 1914. gadam. Apstiprināto būvprojektu skaits bija šāds: 1894. gadā — 692, 1897. gadā — 1353, 1905. gadā — 542, 1911. gadā — 1500, 1913. gadā — 1082, 1914. gadā — 763.

Šai laikā tika apbūvēts ne vien priekšpilsētu rajons līdz dzelzceļu lokam, bet arī Sarkandaugava, Čiekurkalns, Mežaparks. Rosīga celtniecība norisa arī Pārdaugavas rajonos — Torņakalnā, Āgenskalnā, Ilģuciemā un citur.

Sakarā ar intensīvo apbūvi notika spekulācija ar zemes gabaliem. To cenas nepārtraukti auga. Pilsētas pašpārvaldes «saimnieki» rikojās bez jebkādas kontroles, pārdodot zemes

Pilsētas kanāla apstādījumi 19. gs. 70. gados

gabalus privātām personām un gūstot tā milzīgus ienākumus.

Pilsētas centrā atsevišķu rajonu apbūvē pastāvēja zināma kontrole arhitektūras ziņā, bet nomaļu rajonos apbūve norisa stihiski, bez plānojuma.

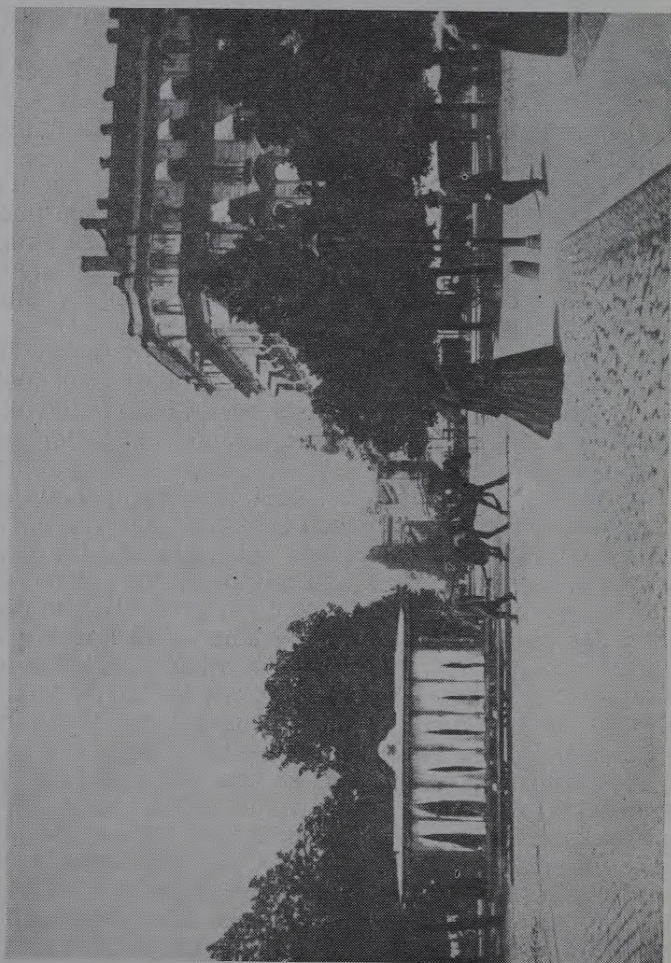
Centrā zemes gabali bija dārgi un deva pilsētas kasei lielus ienākumus. Šo rajonu labiekārtoja: bruģēja ielas, iekārtoja ietves, ierīkoja apgaismošanu utt., turpretī strādnieku apdzīvotajos nomaļu rajonos nedarija nekā.

Tā kā apbūve visumā netika plānota, tad vietām namu nebija, bet vietām tos tik ļoti sablīvēja, ka tie, no visām pusēm aptverot nelielu pagalma laukumiņu, izveidoja tumšu aku, un šaurajos dzīvokļos nekad neiespīdēja saules gaisma. Dzīvokļu īres maksa bija ļoti augsta. Priekšpilsētu rajonā par vienu istabiņu bija jāmaksā vidēji gandrīz viena trešā daļa algas, pie kam dzīvokļu īres pastāvīgi auga. Rīgas darbaļaudis bija spiesti dzīvot šauros un nehygiēniskos apstākļos. Tūkstošiem cilvēku mitinājās naktis patversmēs un pagrabu dzīvokļos. Šādi apstākļi bieži izraisīja epidēmijas un radija lielu mirstību, sevišķi bērnu vidū.

Ļoti gausi tika kārtoti pilsētas labiekārtošanas jautājumi. Sliktā stāvoklī atradās satiksme. Divus milzīgos rūpniecības rajonus abos Daugavas krastos līdz 1896. gadam, kad uzcēla pontonu tiltu, savienoja tikai neērtais plosta tilts, kas vairākus mēnešus gadā nebija lietojams, un kopš 1872. gada dzelzceļa tilts. Par pontonu tilta būvi pilsētas valdē notika garas diskusijas, jo kopš 1884. g. jūlija bija atklāta regulāra upju tvaikoņu satiksme starp abiem Daugavas krastiem, kas, pastāvot augstajai biļešu cenai, pilsētai deva labus ienākumus.

Arī zirgu tramvaja ierīkošana ilga pāri par 10 gadiem: 1871. gadā Eizens Dipons ievadīja sarunas par zirgu tramvaja satiksmes iekārtošanu, bet līgums stājās spēkā tikai 1882. gadā, un tā paša gada augustā tika atklāta satiksme pa tagadējo Ļeņina ielu un Maskavas ielu. 20. gs. sākumā ierīkoja elektrisko tramvaju un tā līnijas tika pagarinātas arī rūpniecības rajonu virzienā, bet braukšanas maksa bija augsta. Tikai 1911. gadā noteica speciālu pazeminātu tarifu strādniekiem braukšanai uz rūpnīcām agrās rīta stundās.

1862. gadā Rīgas centra ielas sāka apgaismot ar gāzi. Pie Basteja kalna, tagadējā Gāzes, ūdensvada un kanalizācijas

Zirgu tramvajs Rīgā 1882. gadā

tresta teritorijā, uzcēla pirmo gāzes fabriku. Otru gāzes fabriku ar 5 reizes lielāku ražotspēju uzcēla 1875. gadā tagadējās Revolūcijas ielas galā pie dzelzceļa. Pakāpeniski visu gāzes ražošanu pārņēma šī fabrika.

19. gs. beigās Rīgas pilsētas centra atsevišķus namus sāka apgaismot ar elektrību. 1887. gadā Rīgas pilsēta izbūvēja pagaidu elektrisko spēkstaciju pie tagadējā LPSR Valsts akadēmiskā operas un baleta teātra pilsētas kanāla malā, no kuras sāka dot strāvu teātrim un tuvumā esošajiem namiem. Spēkstacija ražoja gadā ap 80 000 kilovatstundu elektriskās enerģijas. Bet patērētāju skaits augs, un stacija nespēja tos apkalpot, tāpēc pilsēta atļāva arī privātiem uzņēmējiem ražot elektrisko strāvu līdz tam laikam, kad pilsēta izbūvēs centrālo elektrisko spēkstaciju. 1903. gadā tika apstiprināts jaunās elektriskās spēkstacijas izbūves projekts, un 1905. gadā Andreja salā tā sāka darboties.

Sliktā stāvoklī atradās pilsētas apgāde ar ūdeni. Ūdensiestāde, kuru 1862. gadā uzcēla pie Krīdenera dambja Maskavas ielā, uzlaboja tikai ūdens piegādi iedzīvotājiem, bet, tāpat kā agrāk, ņēma Daugavas ūdeni, kas nebija piemērots dzeršanai un veicināja epidēmisku slimību izcelšanos. Beidzot 1883. gadā izdevās atrast plašu gruntsūdens bagātu slāni Bukultos pie Baltezera. Jaunā ūdensvada projekta izstrādāšana un izbūve ļoti aizkavējās. To realizēja tikai pēc 20 gadiem — 1904. gadā, jo līdzšinējā ūdensvada ekspluatācijas tiesības bija vācu «kārtu» rokās, un tās ļoti pretojās jaunā ūdensvada būvei. Ūdensvada izbūves nepieciešamību pēdīgi izraisīja briesmīgā tīfa epidēmija 1900. gadā, kas ilga vairāk nekā 8 mēnešus.

Kopš 1875. g. pastāvēja arī kanalizācijas tīkla izveidošanas projekts, bet pie tā realizēšanas stājās tikai 90. gadu vidū. 1898. gadā kanalizācijas tīkls aptvēra galvenokārt centra rajonus. Strādnieku apdzīvotajās nomalēs netīrumus izgāza atkritumu bedrēs.

Labiekārtojumi skāra galvenokārt Rīgas pilsētas centra rajonu. Jaunajā pilsētas centrā veidojās apstādījumiem rotāti bulvāri un plašas ielas ar buržuāzijas vajadzībām labiekārto tiem lieliem īres namiem un savrupmājām, turpretī Rīgas priekšpilsētās — Maskavas ielas apkaimē, Grīziņkalna (tagad 1905. gada parka) rajonā, Sarkandaugavā un Pārdaugavā pa-

cēlās daudzu jauncelto rūpnīcu lielie dūmeņi, un ap tiem īres namu šaurajos dzīvokļos un puspagraba telpās vai mazās koka mājiņās bez kanalizācijas un ūdensvada mitinājās Rīgas strādnieku ģimenes.

Kultūras dzīve Rīgā

19. gs. vidū latviešu buržuāzijā radās pirmā latviešu inteliģence, kuras progresīvākie pārstāvji uzsāka cīņu pret vācu muižnieku un vācu buržuāzijas nacionālo un ekonomisko virskundzību. Sākās latviešu buržuāzijas nacionāli liberālā, tā sauktā «jaunlatviešu» kustība, kuras pārstāvji cīnījās par savas šķiras ekonomiskajām un sociālajām interesēm un reizē veica lielu darbu latviešu literatūras, kultūras un izglītības laukā.

1856. gadā Tērbatā nodibinājās pirmais latviešu studentu pulciņš un Rīgā sāka iznākt latviešu avīze «Mājas Viesis». Šai laikā arī Rīgā radās jaunlatviešu pulciņš Pārdaugavā, kura dibinātājs bija Tilava fabrikas skolas skolotājs Juris Caunītis.

Kā Tērbatas, tā arī Pārdaugavas pulciņa biedri savus uzskatus pauda avīzē «Mājas Viesis». Te parādījās arī jaunlatviešu J. Alunāna un Krišjāņa Barona raksti par latviešu valodas, kultūras un vēstures jautājumiem. Vācu mācītājiem un baroniem šie raksti likās pārāk progresīvi, un avīzes redakcija, negribēdama ar viņiem saasināt attiecības, pārtrauca avīzē ievietot jaunlatviešu rakstus. Tāpēc izcilākie jaunlatvieši — Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons un Juris Alunāns nolēma paši izdot laikrakstu.

1862. gadā Pēterburgā, kur cenzūras spaidi nebija tik stipri kā Rīgā, sāka iznākt jaunlatviešu laikraksts «Pēterburgas Avīzes». Laikraksts pauda jaunlatviešu idejas, kritizēja feodālās dzimtbūšanas paliekas, aicināja latviešus izglītoties un krāt mantu, lai tie kļūtu neatkarīgi. Vācu mācītāju un baronu denūciācijas panāca, ka 1865. gadā laikraksts bija spiests darbību izbeigt.

Pēc «Pēterburgas Avīžu» slēgšanas par jaunlatviešu kustī-

bas centru kļuva Rīgas Latviešu biedrība, kuru 1868. gadā nodibināja latviešu amata meistarū, tirgotāju, uzņēmēju un atsevišķu inteliģences pārstāvju grupa. Rīgas Latviešu biedrībai sākumā bija nenoliedzami nopelni latviešu nacionālās kultūras un izglītības veicināšanā. Tā rosīgi dibināja izglītības biedrības, organizēja pirmos latviešu vispārējos dziesmu svētkus, latviešu skolotāju konferences un veica daudz citu kultūras pasākumu. Bet 19. gs. 80. gados, kad padziļinājās latviešu šķiriskā noslāņošana, izveidojās latviešu proletariāts un sāka saasināties šķiru pretrunas, Rīgas Latviešu biedrība pārvērtās par reakcionārās latviešu buržuāzijas organizāciju. Gadsimta beigās tā uzsāka asu cīņu pret latviešu demokrātisko inteliģenci — jaunstrāvnikiem.

19. gs. otrajā pusē nedaudz paplašinājās Rīgas skolu tīkls. 1884. gadā pilsētas elementārskolu skaits jau bija pieaudzis līdz 28, bet tās visas bija vācu skolas. Tikai 1885. gadā nodibinājās 2 latviešu elementārskolas. Šis skolu skaits tomēr bija visai niecīgs salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaitu. Vēl 1901. gadā Rīgā uz katriem 7500 iedzīvotājiem bija tikai viena pilsētas elementārskola.

Visās elementārskolās pastāvēja diezgan augsta mācību maksa, pie tam privātās skolās tā bija vēl augstāka. Skolās mācības galvenokārt notika vācu valodā, bet ar 1887. gadu visās Rīgas skolās par mācību valodu tika noteikta krievu valoda. Tā cara valdība centās realizēt pārkrievošanas politiku.

Elementārskolās galvenie mācību priekšmeti bija bībeles stāsti un baznīcas dziesmu dziedāšana, nedaudz lasīšanas, rakstīšanas, aritmētikas un ģeogrāfijas. Sākumā elementārskolas bija ar divu gadu mācību kursu, bet ar 1885. gadu ar četru gadu mācību kursu.

Palielinājās arī pilsētas ģimnāziju skaits. 1885. gadā Rīgā darbojās četras ģimnāzijas. No tām viena bija sieviešu ģimnāzija — 1868. gadā dibinātā Lomonosova ģimnāzija, pirmā krievu sieviešu vidusskola Rīgā, un 3 vīriešu ģimnāzijas: 1867. gadā dibinātā Aleksandra ģimnāzija — pirmā krievu ģimnāzija Rīgā, 1861. gadā dibinātā Rīgas pilsētas ģimnāzija (tagadējā Rīgas Leona Paegles 1. vidusskola Raiņa bulvārī) un Nikolaja ģimnāzija tagadējās Gorkija ielas un Kronvalda bulvāra stūrī. Visas ģimnāzijas bija klasiska tipa. Vīriešu

ģimnāzijas bija astoņklasū, ar sagatavošanas klasi, bet sieviešu — septiņklasū, ar astoto — pedagogisko klasi. Programmas apjoma un prasību ziņā sieviešu ģimnāzijā līmenis bija zemāks nekā vīriešu ģimnāzijās.

Ģimnāziju mācību plānos galvenā vērība bija veltīta latīņu un grieķu valodai, kas aizņēma pusi paredzētā mācību plāna. Tāpat svarīga vieta bija ierādīta ticības mācībai.

Lai apmierinātu vajadzību pēc kvalificētiem tehniskiem kadriem tirdzniecībā un rūpniecībā, 19. gs. otrajā pusē Rīgā atvēra arī divas pilsētas reālskolas. Viena atradās tagadējās Rīgas M. Skreijas un Dž. Bankoviča 2. vidusskolas ēkā, otra — t. s. Pētera I reālskola — tagadējā Kronvalda bulvārī 1. Te senās valodas nemācīja, toties lielāku stundu skaitu paredzēja matemātikai, fizikai un ķīmijai. Reālskolas bija nepilnas vidusskolas, un pēc to beigšanas nevarēja iestāties universitātēs.

Rīgas rūpniecības augšana sekmēja arī augstākās tehniskās izglītības attīstību, un 1862. gadā tika nodibināta augstākā tehniskā mācību iestāde — Politehnikums, kura vajadzībām 1869. gadā uzcēla namu tagadējā Raiņa bulvārī 19. Vēlākos gados tam vēl piebūvēja 3 namus, izveidojot tagadējo LPSR Valsts Pētera Stučkas universitātes ēku. Rīgas politehnikums sākumā bija šaurām turīgo iedzīvotāju aprindām domāta mācību iestāde ar ļoti augstu mācību maksu — 120 un 150 rubļu gadā, lai gan citās Krievijas augstākajās mācību iestādēs mācību maksa bija 50 un 40 rubļu.

1896. gadā apstiprināja Rīgas politehnikuma jaunus statūtus; reizē ar to politehnikumu reorganizēja par Rīgas Politehniko institūtu, pielīdzinot pārējām Krievijas augstskolām. Līdzekļus turpmāk deva galvenokārt valsts. Studentu skaits sāka strauji augt. 1869./1870. mācību gadā Politehnikumā mācījās 106 studenti, bet 1896./1897. gadā — jau 1395 studenti. Šeit gatavoja būvzinātniekus, arhitektus, mašīnbūvētājus, tirdzniecības un ķīmijas speciālistus, kā arī mērniekus.

Pastāvošās pilsētas skolas nespēja apmierināt augošās rūpniecības lielpilsētas iedzīvotāju vajadzības pēc izglītības, tāpēc darbojās arī plašs privāto skolu tīkls.

Lai sekmētu strādnieku bērnu izglītību, gandrīz visas strādnieku palīdzības biedrības atvēra skolas, kuras uzturēja ar strādnieku līdzekļiem. Populārākās no tām bija Jonatāna

strādnieku palīdzības biedrības un Tornakalna strādnieku palīdzības biedrības elementārskolas.

Rīgas skolu tīkla tālāko paplašināšanos sekmēja 1905.—1907. g. revolūcija. Tautas masu revolucionārās cīņas rezultātā cara valdība bija spiesta paplašināt zemāko skolu tīklu un atvēlēt līdzekļus to uzturēšanai. Tomēr trūcīgo apstākļu dēļ daudzi strādnieku bērni palika bez pamatizglītības, un tikai nedaudziem no tiem izdevās iekļūt augstākā tipa skolās.

19. gs. otrajā pusē nodibinājās pirmās latviešu grāmatu izdevniecības, kas latviešu valodā izdeva periodiku, populārzinātniskus apcerējumus, latviešu folkloras materiālus, jaunāko latviešu rakstnieku darbus, krievu un cittautu klasiķu tulkojumus. Populārākā no latviešu grāmatu izdevniecībām šajā laikā bija 1886. gadā nodibinātā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Derīgu grāmatu nodaļa, bet 20. gs. sākumā viena no pazīstamākajām bija 1903. gadā dibinātā A. Gulbja izdevniecība, kuras lētās grāmatu sērijas «Universālā biblioteka» izdevumi guva lielu popularitāti lasītāju masās. Progresīva nozīme bija arī 1908. gadā nodibinātajai rakstnieka E. Birznieka-Upīša izdevniecībai «Dzirciemnieki».

19. gs. beigās pirmo reizi latviešu literatūrā sāka atspoguļoties Rīgas iedzīvotāju sociālā un sabiedriskā dzīve. Pilsētas strādnieku un bagātās buržuāzijas šķiru attiecības un pretrunas, kā arī citas tā laika sadzīves problēmas spilgti attēloja Augusts Deglavs (1862—1922) savos romānos «Zelteni» (1896), «Starp divām ugunīm» (1891—1892), «Jaunā pasaule» (1897—1898) un «Rīga» (1912). Kapitālistiskās sabiedrības sociālās pretrīnības savos darbos attēloja arī citi latviešu rakstnieki: Pērsietis (1862—1901), A. Saulietis (1869—1933), Jānis Poruks (1871—1911) un citi.

20. gs. sākumā proletariāta revolucionārās cīņas ietekmē un uz proletāriskā sociālistiskās ideoloģijas pamata uzplauka latviešu revolucionārā literatūra. Tanī ieskanējās 1905. gada revolūcijas tēma, kuras pirmais iezvanītājs bija revolucionārā proletariāta dzejnieks Jānis Rainis (1865—1929). 1903. gadā Rīgā iznāca viņa trimdas laikā radītais neaizmirstamais darbs «Tālas noskaņas zilā vakarā», kas bija pirmais revolucionāro dzeju krājums latviešu lirikā.

Rīga bija arī ievērojams mākslas centrs. Šeit viesojās slaveni krievu un ārzemju mākslinieki, kas labvēlīgi ietekmēja

vietējās mākslas dzīves attīstību. Visbiežāk viesizrādes notika 1863. gadā uzceltajā pilsētas teātra namā — tagadējā LPSR Akadēmiskajā operas un baleta teātrī.

Kad 1883. gadā nodibinājās Krievu teātris krievu akcionāru sabiedrības «Uļeja» namā, kur arī tagad atrodas LPSR Valsts krievu drāmas teātris, šeit sāka bieži viesoties krievu teātru un operu mākslinieku trupas, kas rīkoja krievu klasisko lugu un operu uzvedumus.

1902. gadā Krievu teātrim uzcēla jaunu ēku (tā tagad ir LPSR Valsts akadēmiskā drāmas teātra ēka). Šeit sevišķi kuplā skaitā sāka uzvest krievu klasiku lugas. Izrādīja vairākas Maksima Gorkija lugas, piemēram, «Foma Gordejevs» un «Dibenā». Gorkija lugu «Sikpilsoņi» un «Vasarnieki» uzvedumu sagatavošanā 1904. gadā piedalījās arī pats autors un bija klāt lugu pirmizrādē. Krievu teātri apmeklēja arī latviešu skatītāji un šeit iepazinās ar slaveno krievu skatuves mākslinieku — Varlamova, Medvedeva, Komisarževskas, Streļska un citu aktieru mākslu.

Krievu teātra mākslas reālisms ietekmēja latviešu teātra mākslas attīstību 19. gs. beigās un pavēra ceļu latviešu aktieru saimei uz īstu jaunradi.

Pirmā teātra izrāde latviešu valodā Rīgā tika organizēta 1868. gadā Vingrotāju biedrības namā, kas atradās tagadējā Raiņa bulvāra un Komunāru ielas stūrī. Uzveda Stendera lugu «Žūpu Bērtulis». Pēc Rīgas Latviešu biedrības nama atklāšanas teātra rīcībā bija jaunā biedrības skatuve un reizē ar to iespēja dibināt pastāvīgu teātri.

Latviešu teātra organizēšanu Rīgas Latviešu biedrība uzticēja aktierim Ādolfam Alunānam (1848—1912), kas arī uzskatāms par latviešu teātra pamatlicēju. Rīgas latviešu teātri viņš darbojās 15 gadus (1870—1885). Viņš noorganizēja un sagatavoja teātri pastāvīgu aktieru grupu un bija arī viens no pirmajiem latviešu dramaturgiem, kas deva latviešu teātrim pirmās oriģināllugas. Oriģināllugu bija maz, tāpēc teātra repertuāru pa lielākaī daļai aizpildīja vācu sentimentālo lugu tulkojumi un pārstrādājumi.

Pirmais klasiskā darba iestudējums bija N. Gogoļa komēdija «Revidents», ko teātris uzveda 1870. gadā.

Rīgas Latviešu biedrības teātris iestudēja arī dziesmu spēles. 19. gs. otrajā pusē teātri darbojās talantīgi latviešu ska-

tuves mākslinieki, kas bija pazīstami arī kā labi dziedātāji. Tādi sākumā bija pats teātra direktors Ā. Alunāns un aktrise Magone-Vilhelmīne Zvirgzdiņa, bet vēlāk aktieris Jēkabs Duburs, Fricis Lepševics un izcilās mākslinieces Maija Brigadere un Dace Akmentiņa.

Pirmā opera, ko Rīgas Latviešu biedrības teātris uzņēma savā repertuārā, bija M. Gļinkas «Ivans Susaņins», ko 1886. gadā uzveda pārstrādātā veidā kā dziesmu spēli. Pārstrādājums bija vājš, tomēr tā uzvedums bija vesels notikums Rīgas skatuves mākslas dzīvē. Pirmā opera, ko Rīgas Latviešu biedrības teātris uzveda nepārstrādātā veidā, bija 1897. gadā iestudētā Flotova «Marta».

1893. gadā Rīgas Latviešu biedrības teātris uzveda arī pirmo latviešu operu — Jēkaba Ozola romantisko operu «Spoku stunda» vienā cēlienā.

Rīgas Latviešu biedrības teātris darbojās arī 20. gs. sākumā, bet tā repertuārs vairs nespēja apmierināt progresīvi noskaņotās aprindas. Radās prasība pēc jauna teātra, it sevišķi, kad 1898. gadā nodibinātais Maskavas Dailes teātris bija sācis iet jaunus ceļus skatuves mākslā.

1902. g. rudenī Rīgā atklāja otro profesionālo latviešu teātri — Latviešu amatnieku palīdzības biedrības jaunajā namā, tagadējā LPSR Valsts Jāņa Raiņa dailes teātra telpās. Šo teātri nosauca par Jauno latviešu teātri, un tas sprauda sev par mērķi sekot Maskavas Dailes teātra tradīcijām. Teātri materiāli atbalstīja progresīvās aprindas, un tas kļuva par demokrātiski domājošo latviešu kultūras centru.

Teātris darbību atklāja ar K. Kreicera operu «Nakts no metne Granādā», ko iestudēja diriģenta Nikolaja Alunāna vadībā. Operu uzvedumos galvenās partijas dziedāja V. Egliņa-Nāra, Fr. Podnieks un Rūdolfs Bērziņš, kas iesāka savu dziedoņa karjeru ar Fausta partijas izpildījumu 1903. gadā.

Ievērojamu vietu Jaunā latviešu teātra repertuārā ieņēma progresīvā dramaturģija. Ar lieliem panākumiem šeit izrādīja A. Ostrovska «Negaisus», J. Raiņa «Pusideālistu», Aspāzijas «Sidraba šķidrautu» un citas lugas.

1905. gadā teātra telpās notika revolucionāru sapulces un kongresi. Arī pašas izrādes revolucionizēja un savīlņoja skatītāju masas. Reakcionārās aprindas teātri ienīda, un, tikko sākās kontrevolūcijas akcijas Rīgā, 1905. gada decembrī

teātri slēdza. Padzītie aktieri noorganizēja izrādes vasaras teātri «Apollo», kuru Pērnavas ielā — tagadējā 1905. gada parkā peļņas nolūkos bija uzcēlis kāds Rīgas fabrikants.

Pēc 3 gadiem — 1908. gadā Jaunā latviešu teātra telpās sāka darboties Jaunais Rīgas teātris (1908—1915), kas, veidodams idejiski vērtīgu repertuāru un sekmīgi celdams savu daiļrades līmeni, kļuva par tā laika vadošo latviešu teātri Rīgā. Jaunā Rīgas teātra ansambli tika iesaistīti spilgti talanti, tādi kā Jēkabs Duburs, Aleksis Mierlauks, Alfrēds Amtmanis-Briedītis, Eduards Smiļģis, Berta Rūmniece, Tija Banga, Lilija Ērika, Milda Brehmane-Štengele un citi.

Jaunā Rīgas teātra pirmais direktors bija Jēkabs Duburs (1866—1916), izcils tā laika skatuves mākslinieks, režisors, skatuves mākslas pedagogs, kritiķis un dramaturgs. Viņš lika pirmos pamatus latviešu aktieru teorētiskajai izglītībai un 1909. gadā nodibināja pirmos latviešu dramatiskos kursus Rīgā.

Vislielākos panākumus Jaunais Rīgas teātris guva ar J. Raiņa lugām. «Uguns un nakts» pirmizrāde 1911. gadā bija latviešu teātra mākslas un visas latviešu demokrātiskās kultūras triumsfs. Pirmo reizi latviešu teātra vēsturē lugu vienā iestudējumā izrādīja vairāk nekā 100 reizes.

Pirmā pasaules kara laikā teātris savu darbību izbeidza, un trupas kodols 1915. gadā pārcēlās uz Pēterburgu, kur darbojās līdz 1918. gadam kā Pēterpils Jaunais latviešu teātris.

Arī mūzikas dzīvē, sākot ar 19. gs. pēdējiem gadu desmitiem, arvien noteicošāku vietu sāka iegūt jaunie latviešu mūziķi, kas muzikālo izglītību bija ieguvuši Pēterburgas un Maskavas konservatorijā izcilāko krievu klasiskās mūzikas meistarību vadībā.

Pēterburgā pie izcilā krievu komponista N. Rimskā-Korskova mācījās Jurjānu Andrejs, Nikolajs Alunāns, Ludvigs Bētiņš, Jāzeps Vītols un citi, bet Maskavas konservatorijā pie ievērojamā krievu komponista un pianista Pētera Čaikovska mācījās Ernests Vīgners, kas bija viens no pirmajiem latviešu mūziķiem ar akadēmisko izglītību.

Vasaras brīvlaikā jaunie latviešu mūziķi Jurjānu Andrejs, Vīgneru Ernests, Jāzeps Vītols un citi Rīgā rīkoja koncertus, un arvien biežāk sāka atskaņot savus skaņdarbus. Tā Rīga

kļuva par jauno komponistu un mākslinieku jaunrades sniegumu skates vietu.

Sakarā ar latviešu tautas melodiju un mūzikas materiālu vākšanu un apstrādāšanu tika likti pamati latviešu kora dziesmai. Pie visām kultūras un izglītības biedrībām Latvijā sāka organizēt korus, kuru rosīgās darbības panākumi izpaudās Rīgā sarīkotajos pirmajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos. Tie kļuva par latviešu tautas kultūras sasniegumu skati un demonstrāciju pret gadsimtiem ilgo vācu iekarotāju nacionālo jūgu.

Pirmajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos, kas notika tagadējā Viestura dārzā 1873. gadā, piedalījās 45 kori ar 1019 dziedātājiem. Svētkos atskaņoja 16 dziesmas, no kurām 12 bija latviešu komponistu sacerētas.

Pēc 7 gadiem — 1880. gadā Rīgā notika otrie vispārējie latviešu dziesmu svētki, kuros jau piedalījās 69 kori ar 1624 dalībniekiem. Latviešu mūzikas jaunrades sasniegumi vispilgtāk bija redzami trešajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos Rīgā 1888. gadā. Te piedalījās 110 kori ar 2600 dziedātājiem.

Revolūcijas laika trauksmainība izpaudās latviešu komponistu Emīļa Melngaiļa, Emīļa Dārziņa un Alfrēda Kalniņa darbos. Revolucionāro jauniešu vidū populāra kļuva Emīļa Melngaiļa (1874—1955) dziesma «Zeltītās lapas», kas ar savu optimistisko izskaņu iedvesmoja turpmākai cīņai. Reakcijas gados radās E. Melngaiļa «Pastarā diena», kas pauda naidu pret apspiedējiem un ticību nākotnei. Abu šo dziesmu pamatā ir Tautas dzejnieka Jāņa Raiņa dzeja.

Revolucionārās noskaņas atbalsojās arī Emīļa Dārziņa (1875—1910) dziesmās «Ciānas bērni» un «Lauztās priedes». «Lauztās priedes» ar Raiņa tekstu bija viena no iemīļotākajām strādnieku dziesmām, kas aicināja uz cīņu pret apspiedējiem. 1905. gada revolūcijas pārdzīvojumu ietekmē radās Alfrēda Kalniņa (1879—1951) ievērojamais klavierdarbs «Balāde» un dziesma «Jūras vaidi» ar J. Raiņa tekstu.

Revolucionāro strādnieku vidū populāras un iemīļotas kļuva arī komponistu Jāņa Reinholda (1882—1938) un Jūlija Sproģa (1885) dziesmas. Ļoti populāra bija J. Reinholda 1907. gadā komponētā dziesma «Māte», kas pauda vajāto revolucionāru pārdzīvojumus. J. Sproģa dziesma «Gaidot»

(«Pagraba dzīvokli drūmā») ar J. Akurātera tekstu kļuva par īstu strādnieku dziesmu, kas pauda viņu drūmo likteni un nesalaužamo ticību brīvībai.

19. gs. otrajā pusē strauji sāka attīstīties arī latviešu tēlotāja māksla. Progresīvās latviešu tēlotājas mākslas attīstība cieši saistīta ar progresīvo krievu mākslu, jo izcilākie latviešu mākslinieki savu profesionālo izglītību guva Krievijā.

Latviešu tēlotājas mākslas sniegumu pirmā skate notika Rīgā 1896. gadā latviešu etnogrāfiskajā izstādē, kurā tika demonstrēti latviešu tautas sasniegumi ekonomikā un kultūras dzīves dažādās nozarēs. Izstādē piedalījās tā laika izcilākie latviešu gleznotāji — J. Rozentāls, A. Alksnis, V. Purvītis, J. Valters un A. Baumanis. Šo mākslinieku reālistiskajai daiļradei bija milzīga nozīme latviešu tēlotājas mākslas turpmākajā attīstībā.

Sakari ar krievu progresīvo demokrātisko kultūru un mākslu, reālisma un demokrātisko tradīciju ieviešana latviešu literatūrā un mākslā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija Rīgas kultūras un mākslas dzīves pamats.

II nodaļa

REVOLUCIONĀRĀ KUSTĪBA RĪGĀ

(19. gs. otrā puse — 20. gs. sākums)

Revolucionārās kustības sākums Rīgā

19. gs. otrajā pusē ievērojamas pārmaiņas notika arī iedzīvotāju šķiriskajā sastāvā.

Līdz ar straujo kapitālisma attīstību pilsētā izveidojās pastāvīgi fabriku strādnieku kadri. Galvenais Rīgas proletariāta papildinājuma avots bija Latvijas lauki, kur līdz ar kapitālisma attīstību radās izputināto sīkzemnieku un bezzemnieku masas. Rīgas proletariāts veidojās kā lielā Krievijas proletariāta organiska sastāvdaļa, kur līdzās latviešiem, kas bija Rīgas proletariāta vairākums, bija daudz citu tautību strādnieku (krievu, poļu, igauņu, ebreju u. c.).

Rīgas strādnieku šķiras formēšanās process visumā noslēdzās jau 19. gs. 90. gados. Apmēram trīsdesmit gadu laikā strādnieku skaits Rīgā bija pieaudzis vairāk nekā astoņas reizes. 1890. gadā Rīgā bija 226 fabrikas ar 16 306 strādniekiem, bet 1900. gadā — 245 fabrikas ar 43 428 strādniekiem. Faktiski strādnieku skaits bija daudz lielāks, jo te nav pieskaitīti ne ostas, ne celtniecības, ne transporta strādnieki. Rīga strādnieku skaita ziņā bija kļuvusi par trešo lielāko pilsētu cariskajā Krievijā. Rīgā bija izveidojusies jauna skaitliski liela šķira — rūpniecības proletariāts.

Līdz ar straujo kapitālisma attīstību un strādnieku skaita palielināšanos pastiprinājās ekspluatācija. Ražošanā arvien vairāk iesaistīja sievietes un bērnu lēto darbaspēku. Jau 1874. gadā starp Rīgas strādniekiem 27% bija sievietes, 7,33% zēni un 6,99% meiteņi. Sievietēm un bērniem gandrīz visur

darba diena bija tikpat gara kā vīriešiem, bet par savu darbu viņi saņēma daudz mazāku algu. Darba dienas ilgums parasti bija 11—14 stundas. «Ik rītus, gaismai austot, redz simtiem zēnu un meiteņu, kas vēl nav miesīgi attīstījušies, uz fabrikām steigdamies. Slikti ģērbti, slikti ēdināti, viņi strādā no agra rīta līdz vēlam vakaram puteklainās darbnīcās. Daudzi no šiem mazajiem strādniekiem dabū četrus rubļus mēnesī,» — 1890. gadā rakstīja laikraksts «Dienas Lapa».

Darba apstākļi mašīnām pārblīvētajās, vāji apgaismotajās fabrikās, kur nebija ventilācijas, bija ļoti smagi. Pārmērīgā darba slodze, nogurums, vāja darba aizsardzība bieži izraisīja nelaimes gadījumus. Pirmie protesti pret smagajiem darba apstākļiem stihisku streiku veidā izpaudās atsevišķās rūpnīcās jau 70. gados. Tie cieši saistāmi ar 1870.—1880. g. revolucionārās kustības attīstību Krievijā.

Pirmie streiki Rīgā 70. un 80. gados parasti izcēlās pār-mērīgo naudas sodu un algas likmju pazeminājuma dēļ, kā arī sakarā ar strādnieku mānīšanu un krāpšanu, aprēķinot un izmaksājot algu. Viens no pirmajiem streikiem Latvijā notika 1870. g. augustā Vērmaņa kokzāģētavā.

1874. g. 11. decembrī sāka streikot Kuzņecova fabrikas strādnieki, prasot palielināt algu. Streikotāju prasības tika daļēji apmierinātas, bet pēc streika beigšanās gubernatora kanceleja pieprasīja ziņas par aktīvākajiem streikotājiem, lai varētu tos sodīt administratīvā kārtā.

Grūto apstākļu spiesti, strādnieki sāka dibināt tā saucamās savstarpējās palīdzības kases, bēru kases u. c. tamlīdzīgas organizācijas, kas Rīgā sāka veidoties jau 1860. g. beigās. 1867. gadā Torņakalnā Holma vilnas austuves meistari un strādnieki nodibināja savstarpējo palīdzības biedrību «Cerība», bet 1869. gadā Āgenskalnā Šneidemaņa austuves audēji — «Jonatānu». 19. gs. beigās šādu palīdzības biedrību un bēru kasu Rīgā bija krietns skaits. Daudzas no tām apvienoja pat pāri par tūkstoti strādnieku un amatnieku. Šīs biedrības nebija strādnieku šķiras cīņas organizācijas, bet tās sekmēja strādnieku apvienošanos un veica plašu kultūras un izglītības darbu, dibināja bibliotekas, rikoja priekšlasījumus un teātra izrādes. Pēc gadsimta beigās izdarītās tautas skaitīšanas datiem, Rīgas proletariāta vidū lasīt un rakstīt pratēju bija 83%.

Marksisma idejas Rīgas strādnieku kustībā pirmie ienesa latviešu demokrātiski noskaņotie inteligēti, kuru pievienošanās marksismam sekmēja saskare ar krievu revolucionārajiem studentiem un iepazīšanās ar rietumu marksistisko literatūru, ko nelegāli ievēda Rīgā. Latviešu strādnieku šķiras apziņas modināšanā, kā arī marksisma propagandā liela nozīme bija Jaunajai strāvai. Tā radās kā idejiska latviešu progresīvās inteligēnces kustība, kas cīnījās pret latviešu buržuāzijas nacionālistisko ideoloģiju, pāuda progresīvas idejas un arvien noteiktāk sāka legāli propagandēt marksismu. Šī progresīvā inteligence grupējās ap laikrakstu «Dienas Lapa», kas Rīgā sāka iznākt ar 1886. g. Par šī laikraksta redaktoru no 1888. g. kļuva viens no pirmajiem latviešu marksistiem Pēteris Stučka (1865—1932), vēlākais Latvijas Padomju valdības vadītājs (1919). Vairākus gadus avīzi vadīja tautas dzejnieks Jānis Pliekšāns-Rainis (1865—1929). «Dienas Lapā» kā līdzstrādnieki darbojās dzejnieks Eduards Veidenbaums, viens no pazīstamākajiem tā laika revolucionārajiem publicistiem Fricis Roziņš-Āzis, Jānis Asars, J. Jansons-Brauns, P. Dauge, D. Bundža u. c. Avīze ātri kļuva populāra strādnieku vidū. Daļa jaunstrāvnīeku propagandas darbam strādnieku vidū izmantoja strādnieku pašpalīdzības biedrības, uzstājoties tur jautājumu izskaidrošanas vakaros. Sevišķi iecienīta strādnieku vidū bija «Jonatāna» biedrība, kur laikā no 1884. līdz 1894. g. notika 75 jautājumu vakari, ko apmeklēja pavisam 14 500 cilvēku. Jautājumu vakarus «Jonatānā» bieži vadīja J. Rainis, bet Ārrīgas Pēterburgas biedrībā — P. Stučka. Nolasīto referātu un debašu galvenais nolūks bija audzināt strādniekos šķiras apziņu, atklāt pastāvošās iekārtas netaisnību, modināt gribu cīnīties. Tā pamazām no strādnieku vidus izauga daudzi profesionāli revolucionāri, piemēram, J. Lenčmanis, J. Daniševskis, J. Luters-Bobis un leģendārie kaujinieki F. Grīniņš un J. Dubelšteins. Viņiem bija ievērojama loma LSDSP nodibināšanā un 1905.—1907. g. revolucionārajos notikumos Latvijā.

«Dienas Lapā» aktīvi darbojās Rīgas Politehniskā institūta studenti — nelegālo pulciņu dalībnieki. Rīgas Politehniskajā institūtā 19. gs. 80. gados ietilpa dažādu tautību studenti, kas bija izslēgti no citām Krievijas augstākajām mācību iestādēm par revolucionāru darbību. Nelegāls marksistisks stu-

Pēteris Stučka

dentu pulciņš tika nodibināts pat Rīgas garīgajā seminārā. No šī pulciņa nāca tāds ievērojams aģitators un propagandists kā J. Kažmers.

1890. g. otrajā pusē Rīgas Politehniskā institūta studenti — nelegālo pulciņu dalībnieki jau veica ievērojamu darbu marksisma izplatīšanā Latvijā. 1896. gadā Rīgā pirmo reizi iznāca

Jānis Pliekšāns-Rainis

hektografēts 1. Maija uzsaukums, ko bija izdevusi nelegālo studentu pulciņu grupa. Sāka veidoties arī pirmie nelegālie strādnieku marksistiskie pulciņi.

Jau 1896. g. rudenī notika pirmais šo pulciņu organizētais streiks Krīgsmaņa korķu fabrikā. Ar šo streiku sākās Rīgas proletariāta sistemātiska ekonomisko streiku cīņa.

Jaunstrāvnieku darbības laiks bija īss. 1897. gadā cara pat-

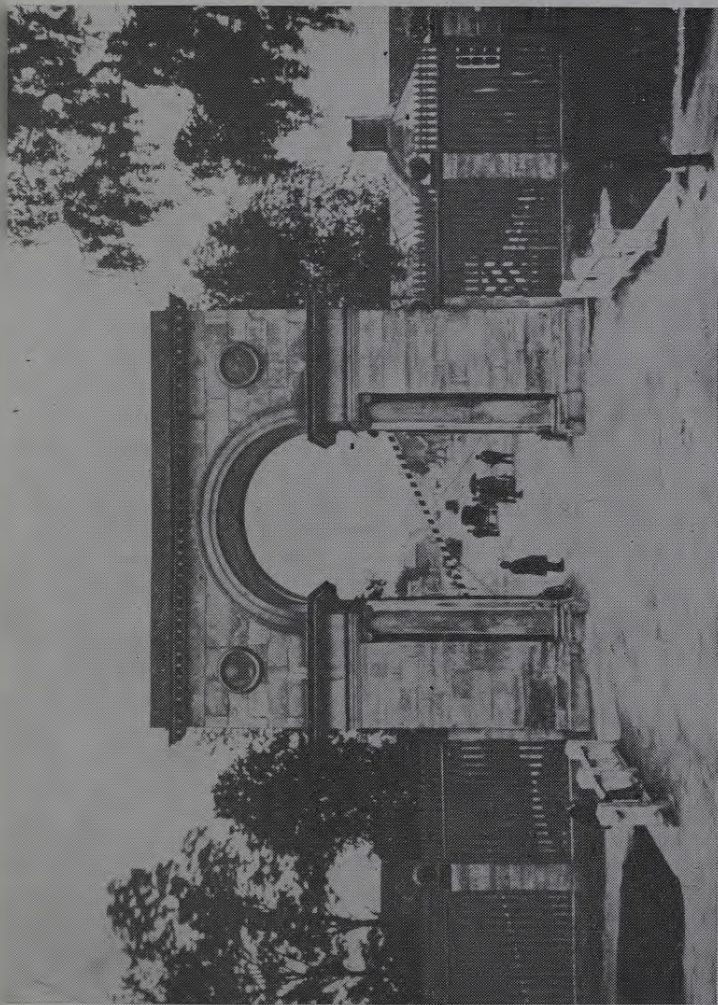
valdība uzsāka plašu uzbrukumu šai kustībai. Ņemot vērā to, ka jaunstrāvnieki darbojās legāli, carismam bija viegli šo kustību sagraut. «Dienas Lapu» slēdza, tās pazīstamākos līdzstrādniekus, kā arī aktīvākos strādnieku pulciņu dalībniekus, kopskaitā vairāk par simtu, arestēja. Tika arestēti arī P. Stučka un J. Rainis. Dažiem jaunstrāvniekiem izdevās emigrēt uz ārzemēm un tur organizēt latviešu sociāldemokrātiskās literatūras izdošanu, ko nelegāli iesūtīja Rīgā.

Bet strādnieku šķiras kustība vairs nebija apturama. Organizējās jauni strādnieku pulciņi, un no pašu strādnieku jaunatnes vidus izauga to vadītāji. Šie jaunie pulciņi jau bija kaujinieciskas proletariāta organizācijas pirmie dīgļi.

Sevišķi bagāts revolucionāriem notikumiem bija 1899. gads. Februārī Rīgu savīlņoja Politehniskā institūta studentu nemieri, kas bija Krievijas vispārējo studentu nemieru atbalss. Institūtu slēdza līdz jauna mācību gada sākumam, un no tā izslēdza 295 studentus. 1. maijā sākās Džutas strādnieču streiks par darba algas paaugstināšanu. Šis streiks izvērās par plašiem nemieriem — par spilgtu proletariāta solidaritātes demonstrāciju, un tas ir pazīstams vēsturē ar nosaukumu «Rīgas dumpis».

5. maijā streikojošās strādnieces devās uz pilsētas centru, lai iesniegtu savas prasības gubernatoram. Pie Aleksandra vērtiem, tagadējās Ļeņina ielas Gaisa tilta rajonā, tās aizturēja policija un ieslēdza Aleksandra dārzā. Strādniecēm palīgā devās «Feniksa» u. c. tuvāko fabriku strādnieki, kuri šajā laikā nāca no darba. Kad uz neapbruņotajiem strādniekiem sāka šaut, strādnieki aizstāvējās ar akmeņiem un mietiem. Pēc oficiāliem datiem, sadursmē tika nogalināti 5 strādnieki un 21 smagi ievainots.

Asinainā izrēķināšanās plaši atbalsojās visā Rīgas strādniecībā. Naktī no 7. uz 8. maiju Arkādijas dārzā notika strādnieku masu sapulce, kurā nolēma Pārdaugavas uzņēmumos uzsākt vispārēju streiku. 9. maijā darbu pārtrauca 900 «Zasulauka manufaktūras» un 250 «Matora» strādnieki. 10. maijā tiem pievienojās «Ilģuciema manufaktūras», «Rīgas drāšu fabrikas», «Mindeļa gumijas fabrikas» un «Sellija un Bello» patronu fabrikas strādnieki. Nemieri pieņēma tik plašus apmērus, ka Vidzemes guberņas žandarmērijas priekšnieks ziņoja Policijas departamenta direktoram par ārkārtējiem pa-

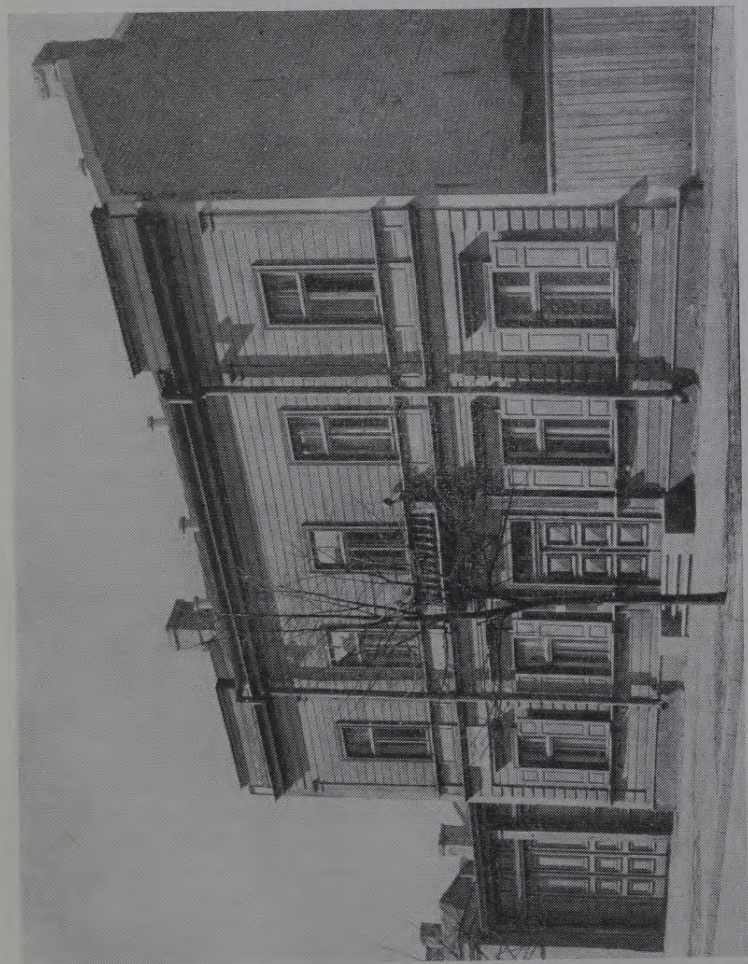
Aleksandra vārti un Aleksandra iela (tagadējā Leņina iela), kur notika strādnieku sadursme ar policiju un karaspēku

sākumiem, kas veikti nemieru apspiešanai: «Sacelts kājās viss garnizons, ieņemti pilsētas svarīgākie punkti.» Nemieru apspiešanai pilsētā izvietoja vēl 6000 zaldātu un izsauca četras kazaku sotņas. Nemieri ilga divas nedēļas. Streiki aptvēra 28 fabrikas, tajos piedalījās ap 12 000 strādnieku. Taču šie streiki vēl nepārauga vispārējā streikā, un ne visur strādnieki guva panākumus. Nemieri bija izraisījušies stihiski un noritēja visumā vēl neorganizēti, bet tiem bija ievērojama nozīme, jo Rīgas strādnieki sāka apzināties sevi kā šķiru, kuras spēks ir vienotība. Šie nemieri arī pierādīja, cik nepieciešami ir strādniekiem organizēties.

Strādnieku organizācijai pamati tika likti jau pēc dažiem mēnešiem, kad 1899. g. augustā Rīgā sanāca strādnieku un Politehniskā institūta latviešu studentu nelegālo pulciņu pārstāvji, kas nolēma, ka jāizveido vienota Rīgas sociāldemokrātiska organizācija. Rīgas organizācija nostiprinājās un izveidojās pakāpeniski. Savas darbības sākumā tā bija sociāldemokrātiska organizācija bez statūtiem, bet jau stingri disciplinēta un konspiratīva. Katrs organizācijas biedrs darbojās vienā no nelegālajiem pulciņiem un atbalstīja to materiāli. Pulciņu darbu vadīja un kontrolēja centrs — Rīgas komiteja. Svarīga vieta organizācijas darbā bija propagandistu kolēģijai. Tā organizēja arī marksisma teorijas studijas, sagatavoja politiskus darbiniekus no strādnieku vidus.

1900. g. pavasarī šī organizācija nodibināja sakarus ar Krievijas proletariāta vadoni V. I. Leņinu. Dzīvodams pēc trimdas Pleskavā, V. I. Leņins sarakstījās ar vienu no saviem trimdas biedriem — M. Siļvinu, kas, atrazdamies karadienestā Rīgā, bija nodibinājis sakarus ar latviešu sociāldemokrātiem. Organizējot nelegālas Viskrievijas avīzes izdošanu, V. I. Leņins pēc Siļvina uzaicinājuma ieradās Rīgā. Šeit V. I. Leņins apmetās Cēsu ielā 17, kur tagad ir V. I. Leņina memoriālais muzejs. Revolucionāra J. Kovaļevska dzīvoklī tagadējā Kirova ielā 18 notika V. I. Leņina apspriede ar vadošajiem latviešu sociāldemokrātiem. Apspriedes rezultātā Rīga kļuva par vienu no pilsētām, caur kurām sūtīja V. I. Leņina noorganizēto avīzi «Iskra» uz Iekšskrieviju. Reizē ar «Iskras» iesūtīšanu pastiprinājās arī V. I. Leņina darbu un citas nelegālās literatūras ieplūšana Rīgā.

1902. g. aprīļa sākumā Rīgā sanāca konference, kurā Rīgas,

V. I. Ļepina memoriālā ēka

Talsu, Ventspils un Liepājas sociāldemokrātiskās organizācijas apvienojās. Tika izstrādāti statūti un pieņemts kopīgs nosaukums — Baltijas Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku organizācija (BLSDSO). To vadīja Centrālā Komiteja, kurā darbojās J. Treimanis, J. Ozols, J. Kažmers, V. Dermanis, J. Luters u. c. BLSDSO nodibināšanai bija liela nozīme latviešu sociāldemokrātisko organizāciju apvienošanā un nostiprināšanā.

Pēc dažiem gadiem — 1904. g. jūnijā Rīgā nelegāli sanāca pirmais Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibināšanas kongress, kas apvienoja latviešu sociāldemokrātiskās organizācijas vienotā LSDS partijā. Šeit izcila loma bija P. Stučkam. LSDSP Centrālā Komiteja darbojās Rīgā. Centrālā Komiteja turpmāk vadīja visas Latvijas proletariāta un zemniecības revolucionāro cīņu. Par LSDSP CK orgānu kļuva «Cīņa», kas nelegāli sāka iznākt Rīgā 1904. g. martā.

No krievu strādnieku un studentu nelegālajiem pulciņiem Rīgā izveidojās iskriešu grupa, kurā darbojās arī Rīgas Politehniskā institūta students Stepans Šaumjans — izcilais revolūcijas darbinieks, vēlāk viens no Baku komisāriem. 1904. gadā šī Rīgas iskriešu grupa sāka saukties par Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Rīgas komiteju, kurā darbojās arī M. Ļitvinovs, toreiz KSDSP CK pilnvarotais Ziemeļrietumu novadā.¹

KSDSP Rīgas komiteja kļuva par spēcīgu organizāciju, kas darbojās līdzās LSDSP un uzturēja ar to ciešus sakarus. KSDSP Rīgas komitejai bija sava nelegāla tipogrāfija tagadējā Sarkanarmijas ielā 39, ko vadīja Rīgas Politehniskā institūta students E. Liphards.

Rīgas proletariāta cīņas organizācijas tika dibinātas smagos ekonomiskos apstākļos, kad, pastāvot rūpniecības krīzei, bezdarbnieku skaits sniedzās pāri par 12 000. Reizē ar to saasinājās šķiru pretrunas un vērsās plašumā strādnieku streiku cīņa. Strādnieku kustība pieņēma arvien revolucionārāku raksturu — līdzās ekonomiskām prasībām streikotāji izvirzīja

¹ No 1918. g. M. Ļitvinovs bija Ārlietu tautas komisariāta kolēģijas loceklis, no 1921. līdz 1930. g. — PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks un no 1930. līdz 1939. g. — ārlietu tautas komisārs. Lielā Tēvijas kara laikā viņš bija PSRS sūtnis ASV.

arī politiskas prasības. Plašu vērīenu guva jauns proletariāta cīņas veids — politiskās ielu demonstrācijas. Tās sasaucās ar politiskajām demonstrācijām citās Krievijas pilsētās. 1903. g. 26. martā pēc M. Gorkija lugas «Dibenā» izrādes tagadējā Valsts krievu drāmas teātri no galerijas zālē izkaisīja lapiņas. Tanī pašā laikā atskanēja saucieni — «Nost patvaldību!». Lapiņas tajā pašā dienā tika izplatītas arī Aleksandra ģimnāzijā, kurā notika lekcija par M. Gorkija daiļradi. Ap 300 cilvēku, kas bija piedalījušies lekcijā, pēc tās uz ielas sarīkoja demonstrāciju. Ar masveidīgu uzstāšanos — streikiem, demonstrācijām un mītiņiem proletariāts atzīmēja 1904. gadā 1. Maija svētkus. 1. Maija demonstrāciju, kurā piedalījās vairāki tūkstoši cilvēku, izdevās izklīdināt tikai tad, kad policija saņēma lielus papildspēkus. 1904. g. decembrī Rīgā notika plašas strādnieku demonstrācijas, kas bija vērstas pret krievu-japāņu karu, ar lozungiem — «Nost ar patvaldību!», «Nost ar mobilizāciju!». Viena no šādām demonstrācijām sākās pie Krievu-Baltijas vagonu fabrikas. Demonstrācijā piedalījās vairāki tūkstoši strādnieku. Streikoja Džutas fabrikas, Ilģuciema manufaktūras, Baltijas stikla fabrikas, Grindīņa kokzāģētavas un Eikerta fabrikas strādnieki. Rīgas apkārtnes mežos bieži notika nelegālas masu sapulces.

Cara patvaldība pastiprināja represijas. Strādniekus arestēja un to dzīvokļos izdarīja kratīšanas, arvien biežāk darbā tika laisti ieroči. Daudzus sociāldemokrātus un aktīvākos strādniekus ieslodzīja cietumos. Taču represijas cīņu nespēja apturēt. Tuvojās revolūcija.

Revolucionārā kustība Rīgā Krievijas pirmajā buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā, reakcijas laikā un jauno revolucionāro uzplūdu posmā (1905—1914)

Ziņas par 1905. gada Asiņaino svētdienu Pēterburgā ātri izplatījās visā Krievijā. Cars devis pavēli šaut uz neapbruņotiem strādniekiem, to sievietēm un bērniem! Strādnieki cēlās cīņai. Pēterburgas strādnieki uzsāka ģenerālstreiku. «Metiet darbu pie malas! Pievienosimies Pēterburgas ģenerālstrei-

kam!» — aicināja LSDSP izplatītie uzsaukumi. «Kauns tagad strādāt un svīst mūsu izsūcēju labā, kad sniegs uz Pēterburgas ielām sārtojas mūsu biedru asinīm!» Atsaucoties uz partijas aicinājumu, 12. janvārī Rīgas proletariāts sāka vispārēju protesta streiku un izgāja ielās plašās demonstrācijās ar lozungu «Nost patvaldībul!».

Streiks un demonstrācijas turpinājās arī 13. janvārī. Pievakarē, kad milzīga demonstrantu kolona pa Maskavas ielu virzījās uz pilsētas centru, Daugavmalā pie dzelzs tilta to apšaudīja karaspēka daļa. Krita vairāk nekā 70 cilvēku, ievainoti tika ap 200, daudzi noslika, meklējot glābiņu uz Daugavas nedrošā ledus. Kritušo starpā bija 31 partijas biedrs, kas bija gājuši kolonas priekšgalā.

Demonstrantu apšaušanas vietā 1959. gadā uzcelts mākslinieka A. Terpilovska veidots piemineklis.

Strādnieku apšaušana 13. janvārī nesalauza Rīgas strādniecības cīņas garu, un tai pašā naktī nelegālajās tipogrāfijās Rīgā iespieda jaunu uzsaukumu ar aicinājumu turpināt cīņu. Kritušo biedru apbedīšana izvērtās plašās demonstrācijās. Pie Politehniskā institūta plīvoja melns sēru karogs ar uzrakstu — «Slava kritušiem! Lāsts slepkavām!». Šeit 13. janvāra demonstrācijā nogalinātā studenta K. Pečurkina bērū dienā notika plaši protesta mītiņi.

Vispārējais streiks Rīgā ilga astoņas dienas, pēc tā izbeigšanās vēl turpinājās atsevišķi streiki. Rīgas proletariāta streiku cīņa pieņēma grandiozus apmērus, izvirzot to vienā no pirmajām vietām proletariāta revolucionārajā cīņā Krievijā: janvārī no 440 000 Krievijā streikojošo strādnieku 100 000 streikoja Rīgā.

Vēl piecas reizes 1905. gadā Rīgas proletariāts puda savu protestu ar vispārēju streiku: 1. Maijā, pirmo reizi atzīmējot starptautisko strādnieku solidaritātes dienu ar politisku ģenerālstreiku; jūnijā, atceroties 9. janvāra — Asiņainās svētdienas pusgada dienu; no 15. līdz 21. oktobrim, pievienojoties visas Krievijas strādnieku ģenerālstreikam; no 22. līdz 28. novembrim, protestējot pret karastāvokļa izsludināšanu Rīgā; un gada beigās Maskavas bruņotās sacelšanās laikā.

Novērtējot 1905.—1907. g. revolūcijas streiku cīņu Krievijā, V. I. Lēņins ierindoja Rīgu vienā no pirmajām vietām: «Trīs lielas pilsētas, kurās dzīvo visapzinīgākie strādnieki un

Piemineklis 1905. g. cīnītājiem

kurās to skaits ir vislielākais, Pēterburga, Rīga un Varšava, dod nesalīdzināmi vairāk streikotāju attiecībā pret strādnieku kopskaitu nekā visas citas pilsētas, nerunājot jau par laukiem.»¹

Lielākā daļa streiku Rīgā beidzās ar strādnieku uzvaru — gandrīz visās rūpniecības nozarēs strādnieki panāca darba dienas saīsināšanu un daudzās fabrikās izcīnīja darba algas paaugstināšanu.

¹ V. I. Leņins, Raksti, 23. sēj., 224. lpp.

1905. g. 13. jūlijā Rīgā sākās streiki vagonbūves un metāl-apstrādāšanas rūpnīcās. «Feniksa» strādnieki izveidoja bruņotu apsardzi. «Feniksa» fabrika streika laikā kļuva par centru, kur uz mītiņiem ieradās strādnieki no visām Rīgas fabrikām. Drīz «Feniksa» streikam pievienojās «Etnas», «Pihlava», «Manteļa», «Pirvica», «Motora» u. c. fabriku strādnieki. Rīgas strādnieku streika ietekmēti, streiku uzsāka arī Liepājas, Jelgavas, Ventspils un Daugavpils fabriku strādnieki. Streiku rezultātā strādnieki daudzās fabrikās panāca darba apstākļu uzlabošanu un darba algas palielināšanu.

Cara valdība sāka mobilizēt spēkus revolucionārās kustības apspiešanai. Pēc Rīgas biržas komitejas ierosinājuma pil-sētā izvietoja kazakus, kuru uzturēšanai Rīgas rūpnieki un tirgotāji deva naudu.

LSDSP un KSDSP Rīgas komiteja gatavoja proletariāta spēkus bruņotai cīņai. Vairākās Rīgas rūpnīcās — «Feniksā», Bartuševiča, Kleina u. c. rūpnīcās strādnieki paši kala aukstos ieročus, lēja bumbas, gatavoja sprāgstvielas. Strādnieki organizējās īpašās kaujas grupās. Tās atbruņoja uz ielām policistus, organizēja ieroču ieviešanu no ārzemēm, apmācīja strādniekus ar tiem rīkoties. Starp izcilākajiem Rīgas kaujiniekiem ar savu darbību un drosmi izcēlās F. Grīniņš-Burlaks, A. Dēliņš-Čoms, J. Čoke-Brašais, R. Semenčikovs-Zaharovs u. c.

Plašu vērienu revolucionārā kustība sasniedza 1905. g. vasarā. Fabriku augstajos dūmeņos bieži plīvoja sarkanie cīņas karogi. Streiku kustībā jūlijā un augustā iesaistījās jau plašākas darbaļaužu masas — streikoja ielu dzelzceļa darbinieki, ostas strādnieki, maiznieki, miesnieki, dzelzceļa strādnieki u. c. Fabrikās notika mītiņi, kuros runāja sociāldemokrāti. Strādnieki ievēlēja savus delegātus, kas aizstāvēja viņu intereses sarunās ar fabriku administrāciju. Lielākajās rūpnīcās un fabrikās, piemēram, «Feniksā» un Krievu-Baltijas vagonu fabrikā, organizējās delegātu padomes.

1905. gadā no 11. līdz 13. jūnijam Rīgā sanāca LSDSP II kongress. Kongress darbojās stiprā KSDSP III kongresa boļševistisko lēmumu ietekmē. Kongress apsprieda un pieņēma LSDSP programmu un statūtus, apsprieda jautājumu par attiecībām pret cittautu sociāldemokrātiskām organizācijām, kā arī vairākus taktikas jautājumus — par generālstreiku un bru-

notu sacelšanos, par petīcijām un baznīcu demonstrācijām, par aģitāciju uz laukiem un karaspēkā. Pēc LSDSP II kongresa 1905. gada vasarā notika streiki Rīgā un pārējās Latvijas pilsētās, kā arī plaši laukstrādnieku streiki, kuri Viskrievijas oktobra streika laikā pārvērtās par bruņotu cīņu.

Kā lielu LSDSP panākumu aģitācijas darbā armijā var atzīmēt 1905. g. 15. jūlija matrožu sacelšanos Liepājas ostā, kā arī kareivju nemierus Daugavgrīvas cietoksnī. Rīgas nelegālā armijas sociāldemokrātiskā organizācija sāka izdot avīzi «Golos soldata»; tā izlaida arī 78 870 eksemplāru lapīņu un biļetenu, kā arī citu revolucionāru literatūru.

Revolucionārās kustības vērienu un spēku lieliski atspoguļo Rīgas kaujinieku uzbrukums Rīgas Centrālcietumam 1905. gada naktī no 6. uz 7. septembri. Uzbrukumu organizēja LSDSP Rīgas komiteja kopā ar KSDSP Rīgas komiteju. Tā uzdevums bija atbrīvot vairākus politiskos ieslodzītos, kam draudēja nāves sods. Iebrukumā piedalījās 52 kaujinieki. 17 no tiem iekļuva cietumā, bet pārējie izvietojās cietuma pagalmā, lai atsistu cietuma sardzes uzbrukumus. Cietumā iekļuvušajiem kaujiniekiem neizdevās atbrīvot visus ieslodzītos, jo cietuma administrācija iepriekšējā vakarā bija pārmainījusi kameru atslēgas. Kaujinieki izlauza ar dzelzi apstās durvis divām kamerām un atbrīvoja divus politiskos ieslodzītos.

Drosmīgais Rīgas kaujinieku uzbrukums plaši atbalsojās Krievijas un ārzemju presē. V. I. Ļeņins savā rakstā «No aizsargāšanās — uzbrukumā» rakstīja: «Sveiciens revolucionārā pulka varoņiem! Lai viņu panākumi noder par uzmuninājumu un paraugu sociāldemokrātiskajiem strādniekiem visā Krievijā. Lai dzīvo tautas revolucionārās armijas celmlauži!»¹

Revolucionārā kustība savu kulminācijas punktu sasniedza oktobrī un decembrī. 15. oktobrī Rīgas proletariāts pievienojās Viskrievijas politiskajam streikam. Apstājās vilcieni, nestrādāja fabrikas, veikali un skolas bija slēgtas. Lai gan 18. oktobrī Rīgā pienāca ziņa par cara izdoto manifestu, kas solīja pilsoniskās brīvības un likumdevējas domes sasaukšanu, streiki ar lozungu «Nost patvaldību! Lai dzīvo revolūcija!» turpinājās. Neredzēti plaši mītiņi notika Pārdaugavā

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 9. sēj., 239. lpp.

Lēģeru laukumā, kur piedalījās 60 000 cilvēku, un Grīziņkalnā (tagad 1905. gada parks) ar 100 000 dalībnieku, kur no daudzām tribīnēm runāja partijas biedri gan latviešu, gan krievu, gan arī poļu, vācu un ebreju valodā. Rīgas strādniecība šais streika dienās sāka dibināt jaunas strādnieku organizācijas pēc ražošanas principa — arodbiedrības.

1905. g. novembrī pastiprinājās cīņa par skolu demokrātizāciju. LSDSP CK 10. novembrī Rīgā, tagadējā Jāņa Raiņa Valsts dailes teātrī sasauca tautskolotāju kongresu, kurā piedalījās ap 1000 skolotāju. Kongress pieprasīja skolu šķirt no baznīcas un noturēt skolās mācības dzimtajā valodā, kā arī nolēma boikotēt veco mācību programmu. Kongress saliedēja skolotājus tālākai revolucionārai cīņai.

Pēc dažām dienām — 19. novembrī turpat sanāca LSDSP vadītais pagastu delegātu kongress. Tas nolēma, ka gaidīt no cara patvaldības un baroniem kaut kādas brīvības ir pašapmānīšanās. Zemniekiem jāiegūst sev brīvība revolucionārā ceļā, pārkārtojot vietējos pašvaldības orgānus, ievēlējot pagastu valžu vietā revolucionāras izpildkomitejas, t. s. rīcības komitejas. Nolēma arī organizēt un apbruņot tautas miliciju.

24. novembrī pienāca ziņa, ka cars parakstījis «ukazu» par karastāvokļa izsludināšanu Vidzemē, bet nākamajā dienā pēc partijas aicinājuma Rīgas proletariāts uzsāka vispārēju protesta streiku, kas drīz vien aptvēra visus rūpniecības centrus Latvijā.

Rīgas proletariāts bija cieši saistīts ar revolucionāro cīņu arī laukos. Rīgas labākie kaujinieki — J. Čoke, K. Treimanis un K. Legzdīns piedalījās kaujās ar dragūniem Skrīveru — Lielvārdes rajonā. Izcilais Rīgas kaujinieku organizators — F. Grīniņš bija arī viens no bruņotās cīņas organizatoriem Tukumā. Rīgas celulozes fabrikas strādnieks K. Bočs noorganizēja 600 cilvēku lielu milicijas jātnieku nodaļu Rūjienas rajonā, kur bruņotā cīņa uzliesmoja decembrī.

Kad sākās cīņa uz barikādēm Maskavā, Rīgas proletariāts atbalstīja Maskavas cīnītājus ar trīs dienas ilgu vispārēju streiku.

Cīņā pret revolucionāro kustību cara patvaldība mobilizēja visus kontrrevolūcijas spēkus un pastiprināja teroru. Revolūcijas apspiešanai Rīgā cara valdība veltīja sevišķu uzmanību.

Tika palielināts policijas sastāvs. Pilsētu pārplūdināja ar kara spēku. Ielenca veselus rajonus un izdarīja masveida kratīšanas uz ielām. Vajāja visas strādnieku biedrības, sevišķi strādnieku vidū populāro «Jonatāna» biedrību. Līdz pat 1911. gadam Rīgā darbojās kara tiesas, kas piesprieda revolucionāriem nāves sodus un izsūtīšanu katrogā. Pratināšanas laikā Rīgas slepenpolicijā revolucionārus nežēlīgi spīdzināja. Centrālcietums bija pārpildīts. Uz nāvi notiesātie tika nošauti pie cietuma mūriem. Šī vieta ietilpst tagad Matīsa kapu teritorijā. Šajos kapos guldīti daudzi nošautie revolucionāri.

1959. gadā te uzcelts tēlnieka Ļ. Bukovska un arhitektu A. Birznieka un O. Zakamenija veidotais monumentālais piemineklis revolūcijas cīnītāju piemiņai. Pieminekļa pelēkā granīta sienā iekalti tautas dzejnieka J. Raiņa revolucionārajam proletariātam veltītie vārdi:

Tev, pamatšķira, —
Kur lielāks gods kā tas, tev kareivs būt?
Tu izej cilvēci un sauli gūt.

Proletariāts sīvi pretojās kontrrevolūcijas uzbrukumam. Sevišķa nozīme šai cīņā bija Rīgas kaujinieku darbībai. 1905. g. decembrī pilsētu saviļņoja kaujinieku sekmīgais uzbrukums dragūnu apsardzes daļai Rīgas lielākajā fabrikā «Provodņiks» un 1906. g. janvārī drosmīgais kaujinieka J. Dubelšteina iebrukums Rīgas slepenpolicijas pārvaldē, kur viņš atbrīvoja apcietinātos biedrus.

Streiku kustības līmenis Rīgā bija augsts vēl visu 1906. un arī 1907. g., bet ar 1908. g. tas sāka apsīkt.

Pirmā tautas revolūcija Krievijā bija beigusies ar sakāvi. Revolūcijas sakāves cēloņi Latvijā bija tie paši, kas visā Krievijā.

Revolūcija bija sakauta, taču tā deva tautas masām cīņas pieredzi, bez kuras nebūtu iespējama ne buržuāziski demokrātiskā, ne sociālistiskā revolūcija 1917. gadā.

Latvijas proletariāts, zemniecība un plašās bezzemnieku masas, sevišķi kalpi, Latvijas revolucionāro sociāldemokrātu vadībā ierakstīja vienu no spožākajām lappusēm latviešu tautas vēsturē. 1905.—1907. gada revolūcijā, kā atzīmēja V. I. Ļeņins, «latviešu proletariāts un latviešu sociāldemo-

krātija ieņēma vienu no vissvarīgākajām, pirmajām vietām cīņā pret patvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem».¹

Revolūcija saliedēja dažādu tautību strādniekus Krievijā un noveda pie LSDSP apvienošanās ar KSDSP. Revolūcija atsedza latviešu liberālās buržuāzijas kontrrevolucionāro lomu un deva pirmo lielo triecienu vācu muižniecībai.

Rīgas rūpniecība laikā no 1907. līdz 1909. g. pārdzīvoja smagu depresiju, kas sevišķi skāra svarīgākās Rīgas rūpniecības nozares — metālapstrādāšanu un mašīnbūvi, kur bija koncentrēts vislielākais strādnieku skaits — ap 33% visu strādnieku. Bez tam Rīgas lielākie rūpnieki sāka apvienot spēkus cīņai ar streiku kustību un revolūciju. Jau 1905. g. decembrī Rīgas biržas komiteja bija nodibinājusi Rīgas fabrikantu biedrību, kas apvienoja pāri par 150 Rīgas lielrūpnieku. Šī biedrība organizēja lokautus un centās atbrīvoties no revolucionārajiem strādniekiem. Radīja īpašu biroju darbaspēka pieņemšanai fabrikās, kas ietilpa šajā biedrībā. Šim birojam fabrikas iesūtīja atlaisto revolucionāro strādnieku sarakstus, t. s. «melnos sarakstus». Sarakstos uzrādītos strādniekus neviena fabrika darbā vairs nepieņēma.

Izmantojot strādnieku grūtō stāvokli, rūpnieki sāka uzbrukumus strādnieku iekarojumiem, kas bija gūti revolūcijas uzplūdu laikā. Ievērojami tika samazinātas algas, pagarināta darba diena, atjaunoti naudas sodi u. tml. Šajā pašā laikā dzīvokļu īres un pārtikas cenas auga. Sakarā ar to strādnieku dzīves līmenis strauji pasliktinājās un līdz 1911. g. noslīdēja zemāk par pirmsrevolūcijas līmeni.

Revolūcijas cīņu gaitā izvirzījās nepieciešamība ciešāk saliedēt visus sociāldemokrātiskos spēkus Latvijā, izveidojot cīņai vienotu revolucionāru fronti. Jautājumu par LSDSP apvienošanu ar KSDSP galīgi izlēma LSDSP III kongress, kas notika 1906. g. jūlijā Rīgas jūrmalā, Majoros, Konkordijas ielā 56. Visi sociāldemokrātiskie spēki, kas līdz šim darbojās Latvijā, ieplūda tagad KSDS partijā un turpināja darboties Latvijā kā KSDSP novada organizācija ar nosaukumu — KSDSP Latvijas Sociāldemokrātija. Paralēli avīzei «Cīņa» Rīgā nelegāli sāka iznākt krievu valodā laikraksts «Borba» («Cīņa») un karavīru avīze «Štik» («Durklis»).

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 16. sēj., 230. lpp.

Nelegālās partijas organizācijas Rīgā joprojām vadīja Rīgas strādnieku kustību arī smagajā terora un vajāšanu posmā, gatavojot arvien plašākas un apzinīgākas revolucionāro cīņtāju masas. Plaši tika izmantotas visas legālās propagandas iespējas, Domes tribīni ieskaitot.

Jau II Domes vēlēšanās 1907. gadā Rīgas proletariāts guva lielu uzvaru: no Rīgas Domē ievēlēja LSD CK locekli J. Ozolu, kas izmantoja Domes tribīni, lai atmaskotu cara valdības izrēķināšanos ar proletariātu, soda ekspedīciju mežonības un spīdzināšanu Rīgas slepenpolicijā. Arī III Domē proletariāts panāca LSD CK locekļa — A. Priedkalna ievēlšanu.

Reakcijas gados LSD sevišķu vērību veltīja arodbiedrību atjaunošanai un jaunu arodbiedrību organizēšanai. Šī darba koordinēšanai LSD izveidoja īpašu nelegālu arodbiedrību biroju, kas izdeva legālu žurnālu «Arodnieks». Žurnāls kļuva par arodkustības vadītāju, kaut arī pastāvīgo respresiju dēļ četros gados tas bija spiests 9 reizes mainīt redaktorus un vairākkārt tika sodīts ar naudas sodu.

Liela nozīme bija Rīgas sociāldemokrātu darbībai jaundibinātajos patērētāju kooperatīvos — «Pamats», «Produkts», «Klints» u. c., kā arī atturības, izglītības un dziedāšanas biedrībās. Tās tika izmantotas nelegālā darba veikšanai un masķēšanai.

Pēc smagiem reakcijas un saimnieciskās depresijas gadiem ar 1911. g. sākās strādnieku kustības aktivizēšanās. Rīgas Politehniskajā institūtā atkal sākās studentu nemieri. 1911. g. februārī notika vairākas studentu sadursmes ar policiju.

1912. gada 9. janvārī Rīgas strādnieki atzīmēja Asiņainās svētdienas gadadienu. Notika demonstrācijas un mītiņi pie Krievu-Baltijas vagonu fabrikas un «Provodnikā». Demonstrācijas notika ar lozungiem: «Nost ar patvaldību!», «Lai dzīvo demokrātiska republika!».

Sevišķi plašus apmērus Rīgas proletariāta revolucionārā kustība pieņēma 1912. g. aprīlī pēc strādnieku apšaušanas Sibīrijā, Ļenas zelta raktuvēs. Rīgā notika demonstrācijas, kas atgādināja revolūcijas sākuma laiku. Rīgas strādnieku ekonomiskie un politiskie streiki kļuva arvien plašāki. 12. aprīlī sāka streikot Rīgas drāšu fabrikas un nažu fabrikas «Mausner» strādnieki. Nākamajās dienās streikam pievienojās fabriku «Fenikss», «Lange un dēls», «Rihards Pole», «Elektra»,

kā arī citu fabriku strādnieki. Laikā no 12. līdz 17. aprīlim streikos piedalījās ap 25 000 Rīgas strādnieku.

Intensīvāka kļuva darbība strādnieku legālajās biedrībās, kuru valdēs iekļuva arvien vairāk sociāldemokrātu. Sevišķa nozīme bija strādnieku biedrībai «Kultūra» un pēc tās slēgšanas — biedrībai «Strādnieku kultūra», kuras valdē ietilpa LSD Rīgas organizācijas pārstāvji.

Rīgā iznāca arī legāla avīze «Dzīves Balss», kas laikā no 1912. līdz 1914. gadam trīspadsmit reižu tika sodīta, un tikpat daudz reižu mainījās tās redaktori.

Par spēcīgu boļševiku centru Rīgā bija izveidojies t. s. Aleksandra vārtu rajons, kura nelegālajā organizācijā darbojās tādi cīnītāji kā K. Pečaks, J. Šilfs-Jaunzems, R. Eihe, A. Arājs-Bērce, E. Zvirbulis u. c.

Tāpat kā 1905.—1907. g. revolūcijas laikā, arī 1912.—1914. gadā Rīgas proletariāts ieņēma vienu no pirmajām vietām Krievijas proletariāta cīņā pret ekspluatāciju un patvaldības jūgu.

1913. un 1914. gadā Vidzemē notika 659 streiki, kuros piedalījās 304611 strādnieki, pie kam 73% visu streiku bija politiska rakstura. Streiku cīņas priekšgalā atradās metālisti.

Revolucionārās kustības uzplūdu gados bija ievērojami plašinājies partijas masu darbs. Uzplūdu gadi parādīja, ka nekādas cara valdības represijas nespēj apturēt proletariāta cīņu. To nespēja apturēt arī pirmais pasaules karš, kas tikai uz laiku nobremzēja revolucionārās kustības attīstību Latvijā.

Rīga pirmā imperiālistiskā pasaules kara un Februāra revolūcijas laikā (1914—1917)

Kara sākumā Latvija kā Krievijas pierobežas apgabals pārvērtās par piefrontes joslu. Vācu kara flotes darbība Baltijas jūrā pārtrauca tirdzniecības operācijas Rīgas ostā. Kara pirmajos divos mēnešos no Rīgas ostas izbrauca tikai četri kuģi, bet oktobrī Rīgas jūras līcī izlika mīnas, lai neļautu vācu

kara kuģiem piekļūt Rīgai. Līdz ar to Rīgas ostas darbība tika pilnīgi paralizēta.

Izbeidzās izejvielu un kurināmā pievedumi Rīgas rūpniecībai. Grūtības bija arī gatavās produkcijas nosūtīšanā uz Krievijas iekšieni, jo dzelzceļus noslogoja kara materiālu pārvadājumi.

Tādēļ augusta sākumā «Provodņiks», «Unions» u. c. lielas rūpnīcas pārtrauca darbu, bet daudzi uzņēmumi, piemēram, «Stella», «Iļģuciema manufaktūra», Krigsmaņa korķu fabrika, darba apjomu samazināja, strādāja tikai dažas dienas nedēļā. Rīgas rūpniecību sāka pārkārtot kara pasūtījumu izpildīšanai. Rūpnīcās, kas strādāja kara vajadzībām, darbus paplašināja. Tā, piemēram, rūpnīcā «Motors», kas apgādāja Petrogradas aviācijas rūpnīcas ar aviamotoriem, 1915. gadā ražoja 13—15 motorus mēnesī, bet 1916. gadā — līdz 50 motoru. Fabrika «Union» sāka ražot frontes vajadzībām artilērijas lādīņus. Krievu-Baltijas vagonu fabrika ražoja bruņu automašīnas. 1915. gadā tā izgatavoja pēc krievu konstruktora A. Poročovčikova projekta pirmo tanku, ko montēja šim nolūkam speciāli iekārtotās darbnīcās. Tanku izmēģināja Rīgā 1915. gada 18. maijā un 20. jūnijā. Lai gan izmēģinājumu rezultāti bija labi, valdība nenovērtēja šīs kaujas mašīnas nozīmi un tās ražošanu atlika.

Strādnieku stāvoklis krasi pasliktinājās 1915. g. maijā ar vācu armijas iebrukumu Kurzemē. Jau jūlijā vācieši ieņēma Tukumu, bet 1. augustā Jelgavu. Jūlijā cara valdība izdeva pavēli par Rīgas evakuāciju. Bija paredzēts aizvest uz Krievijas iekšieni lielāko un nozīmīgāko rūpnīcu iekārtu, gatavo produkciju, izejvielas, kā arī evakuēt šo rūpnīcu strādniekus ar to ģimenēm. Evakuācija noritēja lielā steigā, bez sistematiska plāna. Pavisam no Rīgas izveda 350 fabrikas. 1916. gadā Rīgā darbojās tikai 55 fabrikas, bet no 87 000 strādnieku bija palikuši tikai 3 400. Sākot ar 1915. g. maiju, Rīgu pārplūdināja Kurzemes bēgļi no vācu okupētajiem apgabaliem, kas vairoja jau tā lielo bezdarbnieku skaitu pilsētā.

No Rīgas evakuēja arī Politehnisko institūtu un vidusskolas, to ēkās iekārtoja lazaretas. Izbeidza darbību Rīgas teātri. Noņēma un aizveda arī pieminekļus, piemēram, pieminekli Pēterim I, feldmaršalam Barklajam de Tolli u. c. Nojauca pontonu tiltu pāri Daugavai. Evakuēja pusi tramvaja vagonu,

12 upju tvaikonīšus, daļēji arī elektrostacijas iekārtu u. c. Krasi samazinājās pilsētas ienākumi.

Pilsētā strauji pieauga dzīves dārdzība, asi bija izjūtams pārtikas trūkums. Šo katastrofālo stāvokli Rīgā 1915. g. augustā raksturo Rīgas biržas komitejas priekšsēdētāja ziņojums Valsts padomei: «Rīgas iedzīvotājiem draud galīgs trūkums un bads. Sevišķi smagi trūkums gulstas uz Rīgas strādniecību... Šis trūkums neizbēgami novedīs pie bada, kas viegli var pamudināt tieši strādniekus un pilsētas nabadzīgākos cilvēkus uz nekārtībām un varas darbiem...»

Izmantojot sev labvēlīgos apstākļus darbaspēka tirgū Rīgā, uzņēmēji neierobežoti pastiprināja ekspluatāciju. Karš Rīgas strādniecībai atnesa jaunas ciešanas.

Šai laikā frontes līnija bija pavirzījusies Rīgai tuvāk un atradās tikai 20—30 km no tās. Krievijas armija vietām bija atkāpusies līdz Daugavai. Ziemeļu frontes Rīgas iecirknim bija sevišķi svarīga nozīme, jo tas sedza pieeju pie galvaspilsētas Petrogradas. Vidzemē bija novietota pati spēcīgākā šīs frontes armija — XII armija. Tās štābs atradās Rīgā. Rīga kļuva par piefrontes pilsētu.

Tomēr Rīgā turpinājās pagrīdes darbs. Līdz 1916. g. maijam regulāri iznāca avīzes «Biedrs» un «Ziņotājs». Tiesa, tās iznāca samērā reti, tomēr palīdzēja orientēties sarežģītajos kara apstākļos. Cik grūti bija avīzi iespiest, par to liecina kaut vai tas fakts, ka tipogrāfijas atrašanās vieta neilgā laikā bija jāmaina daudzas reizes. 1915. g. sākumā tipogrāfija atradās Grāvmuižas ielā 2 (tagad Pārslas iela), Raudas ielā 6, Kurzemes (tagad Mārupes) ielā 9, Dārtas ielā 20, Slokas ielā 80. 1916. gadā tipogrāfiju pārveda uz Zemītes ielu 2, pēc tam uz Morica ielu 2a. Te arī cara žandarmērijai izdevās tipogrāfiju izsekot un tipogrāfijas darbiniekus arestēt.

Šai kritiskajā brīdī, kad Rīgai draudēja okupācija, virspavēlniecība deva piekrišanu atsevišķu nacionālo karaspēka daļu — latviešu brīvprātīgo strēlnieku bataljonu formēšanai, ko bija ierosinājusi latviešu buržuāzija. Izmantodama latviešu tautas naudu pret mūžseno ienaidnieku un verdzinātāju — vācu muižniecību, latviešu buržuāzija propagandēja, ka imperiālistiskais karš ir turpinājums senajai cīņai pret vācu spaidiem Baltijā. Tomēr drīz vien noskaidrojās, ka no brīvprātīgajiem vien latviešu strēlnieku bataljonus nebūs

iespējams sakomplektēt. Šajos bataljonos sāka pārskaitīt latviešus no citām karaspēka daļām, un turpmāk šīs vienības papildināja ar armijā iesauktajiem latviešiem. Bataljonu organizēšana notika Rīgā un tās tuvākajā apkārtnē, tie galvenokārt komplektējās no laukstrādniekiem, sīkzemniekiem un fabriku strādniekiem. Steigā pavirši apmācītus, tos jau oktobrī sūtīja kaujās Rīgas pievārtē pie Slokas un Tīreļpurvā.

Fronte pie Rīgas kļuva par vienu no asiņainākajām pirmā pasaules kara frontēm. Te visatbildīgākajos rajonos — Nāves salā pie Daugavas, Ložmetēju kalnā un Tīreļpurvā nemākulīgi un nodevīgi organizētās operācijās noasiņoja Sibīrijas strēlnieku un latviešu strēlnieku pulki.

Latvijas Sociāldemokrātija, karam sākoties, nostājās ļēniskās pozīcijās attieksmē pret karu. LSD CK un Rīgas pilsētas komiteja pirmajā kara gadā vien izlaida pāri par 40 uzsaukumu, kopskaitā vairāk nekā pusmiljona eksemplāru. Tie aicināja latviešu strēlniekus uz cīņu pret patvaldību un karu, pret latviešu buržuāziju un sociālšovinismu. Kaut gan sakarā ar rūpniecības uzņēmumu evakuāciju un strādnieku mobilizāciju armijā, kā arī represijām pret revolucionārajiem strādniekiem bija ievērojami samazinājies partijas biedru skaits Rīgā, Latvijas boļševiki turpināja cīņu pret karu, par proletāriskā internacionālisma principiem. Viņi veica aktīvu propagandu Rīgas strādnieku vidū, kā arī armijā starp latviešu un krievu kareivjiem un frontes darbos nodarbināto strādnieku vidū. LSD ieņēma arī pareizu nostāju sakarā ar latviešu bataljonu izveidošanu. Nelegālais laikraksts «Cīņa» 1915. gada decembrī rakstīja: «Mēs uzskatām latviešu bataljonu dibināšanu par tīšu noziegumu pret tautas masām, un ar visdziļāko rūgtumu mēs nožēlojam visus tos, kas krīt par upuri šai aplamībai. Tā nav tautas brīvības lieta, par ko nelaimīgie latviešu strēlnieki iet nāvē, tie uzpurējas par velti cariskās varmācības labā, tie lej savas asinis, lai ar viņu nobendētām dzīvībām tautiskā pilsonība varētu apliecināt savu verdzisko lojālismu.»¹

Boļševiku veiktā propagandas un izskaidrošanas darba rezultātā jau 1916. gadā Rīgas frontē kareivji sāka atteikties iet uzbrukumā. Gada beigās Ziemeļu frontes pavēlnieks ģene-

¹ «Cīņa», 58. nr., 1915. g.

rālis Ruzskijs bija spiests atzīmēt: «Rīga un Daugavpils ir Ziemeļu frontes nelaime. It īpaši Rīga. Tie ir divi stipri sa-propagandēti perēkļi.»

Pretkara noskaņojums armijā un tautā pastiprinājās vēl vairāk pēc neveiksmīgajām kaujām Rīgas pievārtē. Tieši šo kauju sākumā 1916. g. decembrī sākās nemieri armijā — masveidīga atteikšanās iet uzbrukumā. Pēc kara tiesas sprieduma nošāva 63 strēlniekus no 7. Sibīrijas strēlnieku korpusa. Tas atstāja satraucošu iespaidu armijā un vēl vairāk pastiprināja revolucionāro garu kareivju masās. Brieda revolūcija.

Kad 1917. g. februārī Petrogradā tika gāzta cara valdība, bija svarīgi, lai revolūciju atbalstītu plašās kareivju masas frontē. Šajā ziņā Ziemeļu fronteī armiju revolucionizēšanā bija sevišķa nozīme.

Kontrevolūcijas spēki šajās dienās darīja visu, lai izolētu armiju un Rīgu no Petrogradas. Rīgā bija sperti visi soļi nemieru apspiešanai ar militāru spēku. Svarīgākajos pilsētas centros novietoja ložmetējus, pastiprināja policijas posteņus utt. Tomēr izolēt Rīgu un frontē kareivjus nebija iespējams — ziņas par revolūciju Petrogradā un carisma gāšanu drīz vien izraisīja lielu savīļojumu. Oficiāli par patvaldības krišanu Rīgas laikraksti ziņoja tikai 3. martā, bet jau dienu iepriekš pēc sociāldemokrātu pagrīdnieku ierosmes tika sasaukta Rīgas strādnieku apvienību (galvenokārt strādnieku kooperatīvu) pārstāvju sapulce strādnieku varas orgāna radīšanai. Šī sapulce nolēma izvirzīt pagaidu biroju Rīgas Padomes vēlēšanu organizēšanai.

1917. gada 7. martā notika otrā Rīgas strādnieku pārstāvju sapulce, kur piedalījās vairāk nekā 150 delegātu no dažādām strādnieku organizācijām. Ievēlēja Rīgas Strādnieku deputātu padomi 39 cilvēku sastāvā, kuru vēlāk papildināja līdz 117. Rīgas Strādnieku deputātu padome ar 15. martu ik dienas sāka izdot avīzi «Zinotājs».

Pirmais Padomes pasākums bija Rīgas milicijas organizēšana atbrūnotās cariskās policijas un žandarmērijas vietā. Lai gan uzņēmēji sīvi pretojās, Rīgas Strādnieku deputātu padome noteica 8 stundu darba dienu. Revolucionārā kustība auga, tās priekšgalā atradās boļševiki. 20. martā notika pirmā legālā LSD Rīgas organizācijas sapulce, kurā piedalījās ap 300 partijas biedru. Šī sapulce ievēlēja LSD Rīgas komi-

teju. Radās nepieciešamība atjaunot arī Rīgas rajonu organizācijas. 7. aprīli sanāca visas Pārdaugavas partijas biedru kopsapulce — pavisam 66 biedri. Sapulce ievēlēja rajona komiteju. Komitejas telpas atradās Mazajā Nometņu ielā 24.

Februāra revolūcijas ietekmē aktivizējās arī V un XII armija. Kareivji sāka vēlēt kareivju komitejas. Nedaudzie boļševiku pulciņi armijā nespēja vadīt visu kareivju padomju organizēšanas darbu, tādēļ 1917. gada 9. martā ar pavēlniecības tiešu atbalstu meņševiki un eseri nedemokrātiskā ceļā nodibināja XII armijas Kareivju deputātu padomes Izpildu komiteju (Iskosolu) un ieguva tajā vairākumu. Iskosols līdz pat Oktobra revolūcijai realizēja izlīgšanas politiku, šķēla un bremzēja strādniekus, bezzemnieku un kareivju revolucionāro kustību Latvijā.

Latviešu strēlnieki, kas komplektējās no strādniekiem un lauku pusproletāriešiem, strauji revolucionizējās. Tas skaidri izpaudās jau latviešu strēlnieku pirmajā kongresā, kas notika Rīgā no 27. līdz 29. martam. Kongresa delegātu vairākums atbalstīja LSD biedru priekšlikumus. Kongress noraidīja oportunistiskos priekšlikumus un visos galvenajos jautājumos pieņēma boļševistiskus lēmumus. Kongress ievēlēja latviešu strēlnieku pulku Apvienotās deputātu padomes Izpildu komiteju (Iskolastrelu). Apmēram trešā daļa Iskolastrela locekļu un puse Iskolastrela prezīdija locekļu bija LSD biedri.

LSD stingri ievēroja principu — strādāt tur, kur ir masas, un revolūcijas turpmākajā attīstības gaitā panāca, ka Latvijas darbaudis vienprātīgi atbalstīja boļševiku partiju un saliedējās ap to.

III nodaļa

RĪGAS DARBAĻAUŽU CĪŅA PAR PADOMJU VARU

(1917—1940)

Rīga Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas periodā

Revolūcijas tālāko attīstību sekmēja V. I. Ļeņina Aprīļa tēzes, kas deva revolucionārajām masām teorētiski pamatotu, konkrētu plānu par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas pāraugšanu sociālistiskajā revolūcijā.

Rīgā Aprīļa tēzes kļuva zināmas no «Cīņas» 1917. g. 9. (22.) aprīļa redakcijas raksta «Proletariāta uzdevumi revolūcijā».

Latvijas Sociāldemokrātija, bruņojusies ar Viskrievijas Aprīļa konferences lēmumiem, uzsāka Rīgas darbaļaužu organizēšanu un saliedēšanu cīņai par padomju varu. Šo darbu ļoti sekmēja tas, ka maija sākumā no Maskavas uz Rīgu pārcēlās LSD CK, kurā darbojās tādi izcili profesionāli partijas darbinieki kā J. Lencmanis, J. Šilfs-Jaunzems, J. Daniševskis u. c. Liela loma šai darbā bija arī tam, ka ar 1917. g. 13. (26.) maiju Rīgā legāli sāka iznākt LSD centrālais orgāns «Cīņa».

Šinī laikā bija stipri pieaugusi Rīgas Strādnieku deputātu padomes loma Rīgas dzīvē, auga tās deputātu skaitliskais sastāvs. Sakarā ar to jau maijā ievēlēja jaunu Izpildu komiteju lielākā sastāvā. Tajā ietilpa LSD CK locekļi J. Daniševskis, R. Endrups, J. Bērziņš-Andersons, R. Eihe, O. Kārklis, kā arī četri Rīgas komitejas locekļi. Rīgas Strādnieku deputātu padome darbojās tiešā LSD vadībā. Tā enerģiski cīnījās par strādnieku materiālā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanu, sevišķu

1917. g. 1. Maija demonstrācija Rīgā

uzmanību pievēršot 8 stundu darba dienas ieviešanai. Šajā laikā dzīves dārdzība salīdzinājumā ar pirmskara laiku bija palielinājusies seškārtīgi, darba alga pieaugusi tikai nedaudz, bet darba diena bija stipri garāka. Strādnieku stāvoklis bija ļoti smags. Cīņa par astoņu stundu darba dienas ieviešanu un algas paaugstināšanu sevišķi asi uzliesmoja aprīlī un maijā. Šais mēnešos, kā arī jūnijā Rīgā notika 43 streiki, kuros piedalījās 268 dažādu uzņēmumu strādnieki. Vairums uzņēmēju bija spiesti piekāpties. Tajās fabrikās, kur īpašnieki nepiekāpās, Rīgas Padome izdarīja revīzijas un, ja uzņēmēji vēl turpināja pretoties, uzņēmumus rekvizēja un nodeva kooperatīvu rīcībā.

Rīgas Strādnieku deputātu padome veica neatlaidīgu cīņu pret kontrrevolūcijas aktivizēšanos, gan slēdztot buržuāzijas militāra rakstura sporta biedrības, izjaucot armijas pavēlniecības un Iskosola mēģinājumus aizliegt pretkara aģitāciju un arestēt boļševiku preses darbiniekus, gan nepieļaujot revolucionāro pulku izvešanu no Rīgas utt.

Rīgas Strādnieku deputātu padomei bija liela autoritāte arī pārējo Latvijas padomju vidū, — piemēram, visas Vidzemes padomes to atzina par savu centru un sūtīja savus pārstāvjus uz Rīgas Padomes bezzemnieku sekciju. Tāpat ļoti cieši sakari tai bija ar latviešu strēlnieku pulkiem, ar 109. divīzijas un citu divīziju revolucionārajiem pulkiem. Iskolastrela pārstāvjiem Rīgas Padomē bija padomdevēju balsstiesības.

LSD nepārtraukti cīnījās ne tikai par padomju, bet arī par latviešu strēlnieku pulku un visas XII armijas revolucionizēšanu. Latviešu strēlnieki pilnīgi pārgāja boļševiku pusē 1917. g. 17. maijā, kad tie latviešu strēlnieku II kongresā, kas notika Rīgā, pieņēma savu vēsturisko rezolūciju, kura pauda boļševistisku nostāju visos svarīgākajos revolūcijas jautājumos. Latviešu strēlniekus atbalstīja arī vairāki citi XII armijas pulki. Sevišķi spilgtu liecību par strēlnieku un Rīgas darbaļaužu noskaņojumu deva 18. jūnija (1. jūlija) demonstrācija, kurā latviešu strēlnieki kopā ar sibiriešu strēlniekiem apsargāja demonstrantu kolonas, kas, solidarizējoties ar Petrogradas proletariātu, izgāja Rīgas ielās ar šādiem lozungiem: «Visu varu padomēm!», «Mieru bez aneksijām un kontribūcijām!».

Pēc 4. (17.) jūlija demonstrācijas apšaudīšanas Petrogradā Petrogradas Padome visu varu nodeva Pagaidu valdībai. Sākās kontrrevolūcijas uzbrukums.

Lai iebiedētu revolucionāros strēlniekus un Rīgas darbaļaudis, karaspēka pavēlniecība Rīgā izvietoja «nāves bataljonu» un citas Pagaidu valdībai uzticamas karaspēka vienības, ko centās uzrīdīt latviešu strēlniekiem. Tika izprovocētas vairākas sadursmes, Rīgas Strādnieku deputātu padomes telpās notika kratišanas, kazaki izdemolēja boļševistisko laikrakstu «Okopnaja pravda» («Ierakumu Taisnība») un «Cīņas» redakcijas un ekspedīcijas telpas.

Šādos saasinātos šķiru cīņas apstākļos 1917. g. 9. (22.) jūlijā pirmo reizi legāli Rīgas pili sanāca LSD V kongress, kas apsprieda politisko un ekonomisko situāciju valstī un ievēlēja jaunu LSD Centrālo Komiteju, kuras sastāvā ietilpa izcilākie latviešu revolucionārās kustības darbinieki — P. Stučka, J. Bērziņš-Ziemelis, J. Daniševskis, J. Lencmanis u. c. Kongress nolēma izveidot Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un kareivju deputātu padomi.

29. un 30. jūlijā (11. un 12. augustā) Rīgā notika šīs padomes sanāksme, kurā ievēlēja Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildu komiteju — Iskolatu. Iskolats ar savu darbību vēl vairāk sekmēja revolucionāro spēku apvienošanu ap LSD, kura kopā ar Krievijas boļševikiem veda tautas masas pretī sociālistiskajai revolūcijai.

Rīgas saimnieciskajā un kultūras dzīvē liela loma bija pilsētas domei. Kad maijā tika izsludinātas jaunās pilsētas domes vēlēšanas, sākās rosīga pirmsvēlēšanu kampaņa. Tajā aktīvi piedalījās arī LSD, veicot plašu propagandas un agitācijas darbu Rīgas iedzīvotāju vidū. LSD bija sava domes vēlēšanu platforma, kurā tā izvirzīja plašu programmu politiskajos, administratīvajos un saimnieciskajos jautājumos.

Šai platformā bija ietverta prasība nekavējoties izbeigt karu un slēgt patiesi demokrātisku mieru, nodot valsts varu strādnieku, zaldātu un bezzemnieku padomēm, radīt vispārēju tautas miliciju līdzšinējā karaspēka un policijas vietā utt. Saimnieciskajā sfērā LSD izvirzīja uzdevumu vispusīgi rūpēties par darbaļaužu labklājību: nokārtot apgādi ar pārtiku, nodrošināt strādniekus ar ērtiem un lētiem dzīvokļiem, gan izremontējot rekvizētos namus, gan ceļot jaunus. Visi

komunālās saimniecības uzņēmumi — pirtis, slimnīcas, aptiekas, tāpat ūdensvads, apgaismošana, satiksme pilsētai jāpārņem savā rīcībā un jānodod darbaļaužu bezmaksas lietošanā. Uz valsts rēķina jāorganizē obligāta vispārējā izglītība, skolēniem jāizsniedz bezmaksas siltās brokastis, apģērbs, apavi, mācību līdzekļi utt. LSD vēlēšanu platformā liela vērtība bija veltīta arī strādnieku darba apstākļiem un darba aizsardzībai, noteikta 8 stundu darba diena, strādnieku apdrošināšana slimību un nelaimes gadījumos, vecuma pensijas un daudz citu demokrātisku pasākumu.

Šī vēlēšanu platforma pilnīgi atbilda Rīgas darbaļaužu interesēm un noteica LSD lielos panākumus domes vēlēšanās.

Vēlēšanu priekšvakarā Rīgā 12. (25.) augustā reakcijas spēki izprovocēja sadursmi starp «nāves bataljonu» un latviešu strēlniekiem. Jau iepriekš uz daudziem namu jumtiem bija uzstādīti ložmetēji. Notika apšaudīšanās, kuras rezultātā bija nogalinātie un ievainotie. Tomēr ietekmēt nākamajā dienā paredzēto vēlēšanu gaitu buržuāzijai neizdevās. Pilsētas domes vēlēšanās LSD ieguva 49 no 120 domnieku vietām, kas bija vislabākā liecība tam, ka LSD ietekme Rīgas darbaļaužu masās ir pieaugusi.

Februāra buržuāziski demokrātiskā revolūcija izraisīja ne tikai ļoti plašu masu sabiedriski politisko aktivitāti, bet ienesa jaunas vēsmas arī pilsētas kultūras dzīvē. Visspilgtāk tas izpaudās cīņā par skolu darba pārorganizēšanu. Rīgā notika skolotāju konferences, kurās dedzīgi debatēja par aktuāliem skolu dzīves jautājumiem. Rīgas skolotāji aktīvi gatavojās Latvijas skolotāju II kongresam, kas notika Tērbatā 1917. g. vasarā. Tajā pirmo reizi pieņēma vēsturiskos lēmumus par skolas šķiršanu no baznīcas, par latviešu valodas kā mācību valodas ieviešanu skolās, par skolu uzbūvi, skolēnu sagatavošanu praktiskajam darbam, pieņēma rezolūciju par augstskolas dibināšanu un apsprieda daudzus citus jautājumus.

Rosīgu darbību uzsāka kara laikā panīkušās vai slēgtās strādnieku palīdzības un kultūras biedrības. LSD vadībā daudzās biedrībās dibinājās jaunatnes pulciņi. Šajos pulciņos strādnieku jaunatnei organizēja dažādus kursus, lekcijas, diskusijas par politiskiem un literāriem jautājumiem, darbojās sporta sekcijas, kori, bibliotēkas. Jaunatne te mācījās cīnīties par savām tiesībām, izprast proletariāta cīņas uzdevumus

un mērķus. Jaunatnes organizēšanas darbs notika asā cīņā ar latviešu buržuāziju, kas arī sāka dibināt savas it kā «bezpartejiskas» jaunatnes organizācijas. Tomēr, pateicoties LSD izskaidrošanas darbam, šo organizāciju ietekme darba jaunatnes vidū nepārtraukti mazinājās.

1917. gada 4. un 5. jūnijā notika LSD Jaunatnes Savienības dibināšanas kongress, kurā pieņēma LSDJS statūtus un programmu, ievēlēja LSDJS Centrālo Komiteju. LSDJS mērķis bija izplatīt darba jaunatnē marksisma idejas, celt tās kultūras līmeni, sagatavot labākos biedrus boļševiku partijai.

Februāra revolūcija radīja pārmaiņas arī mākslas dzīvē. Rīgas teātri sāka izrādīt progresīva satura lugas, piemēram, teātris «Komēdija» uzveda Raiņa «Ģirtu Vilku», Aspāzijas «Sidraba šķidrautu», Gorkija lugu «Dibenā», Šillera «Vilhelmu Tellu». Revolucionāra tematika dominēja arī latviešu strēlnieku pulku dramatisko kolektīvu izrādēs Rīgā. Revolucionāro notikumu ietekmē radās nodoms dibināt īpašu Strādnieku teātri, kura rīcībā Rīgas dome nodeva Krievu teātra (tagadējā LPSR Valsts akadēmiskā drāmas teātra) ēku. Jaunā teātra radošo darbu pārtrauca nodevīgā Rīgas atdošana ienaidniekam.

Rīgas atdošana ienaidniekam bija viens no Pagaidu valdības un ģenerāļa Korņilova pasākumiem, lai atbrīvotu vācu armijai ceļu uz revolucionāro Petrogradu un nodibinātu valstī militāru diktatūru.

1917. gada 19. augustā (1. septembrī) sākās vācu karaspēka uzbrukums Rīgai. Revolucionārie XII armijas pulki pie Mazās Juglas drosmīgi stājās pretī ienaidniekam, dodot iespēju visai XII armijai izklūt no ielenkuma. 21. augustā (3. septembrī) vācu karaspēkam tomēr izdevās ielauzties pilsētā.

Vācu okupācijas jūgs Rīgā 1917. un 1918. gadā

Jau ar pirmajām savas varas dienām ķeizarkās Vācijas militāristi Rīgā nodibināja smagu terora režīmu. Tūdaļ pēc Rīgas ieņemšanas 1917. g. 4. septembrī ģenerālis fon Hutjē izdeva pavēli, kurā vispirms paziņoja, ka «tas vecais vācu

pilsēts Rīga ir atkal vācu rokās», un publicēja vairākas pavēles un aizliegumus, par kuru neievērošanu draudēja smagi sodi, sākot ar 3 gadiem cietuma un beidzot ar nāves sodu.

Okupanti iznīcināja visas Februāra buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā izcīnītās brīvības. Tie aizliedza politiskas biedrības, strādnieku pašpalīdzības biedrības un arodbiedrības, aizliedza demonstrācijas un sapulces. Okupanti aizliedza izdot laikrakstus un jebkādas iespieddarbus. Tikai oktobrī Rīgā sāka iznākt vienīgais latviešu laikraksts — «Rīgas Latviešu Avīze», par kura redaktoru apstiprināja pazīstamo reakcionāru Frici Veinbergu. Okupanti padzina arī jaunievēlēto pilsētas domi un atjaunoja veco domi, kuras sastāvā bija vācu un latviešu proģermāniskās buržuāzijas pārstāvji. Jau septembra sākumā likvidēja Rīgas Strādnieku deputātu padomi, bet daļu tās locekļu ieslodzīja koncentrācijas nometnēs. Izformēja arī Rīgas pilsētas strādnieku miliciju.

Visus iedzīvotājus pārreģistrēja, izdodot jau no desmit gadu vecuma īpašas, t. s. armijas pases, bez kurām nedrīkstēja rādīties uz ielas. Visā pilsētas dzīvē bija jūtams naglotais vācu papēdis.

Rīgas rūpniecība pilnīgi panīka. Okupanti darbus atjaunoja tikai elektrostacijā, kādā nelielā konservu fabrikā un Langes kuģu būvētavā, kuras strādāja armijas vajadzībām. Pilsētā valdīja bezdarbs. Iedzīvotājus gan spieda strādāt tiltu atjaunošanas un citos militāras nozīmes darbos, bet maksāja tik zemas algas, ka tiem draudēja bada nāve.

Pārtikas stāvoklis bija ļoti smags. Par noteiktajām cenām veikalos un tirgū nekā nevarēja nopirkt. Zēla spekulācija. Tā kā pieauga badā izmocīto iedzīvotāju neapmierinātība, okupanti bija spiesti ierīkot sabiedriskās ēdināšanas punktus, t. s. «kara ķēķus», kur ik dienas uz īpašām zupas kartītēm pārdeva ļoti zemas kvalitātes virumu.

Vācu okupācijas laikā sabiedriskā rosība, kā arī kultūras dzīve pilsētā apsika. Uz katru tās atdzīvināšanas mēģinājumu okupanti raudzījās ar neuzticību un pieļāva kādu pasākumu tikai tad, ja tā vadība atradās galēji labējo vācu orientācijas piekritēju rokās un ja tas varēja veicināt iedzīvotāju ātrāku pārvācošanu.

Ķeizariskās Vācijas imperiālisti un baltvācu baroni izvirzīja dažādas teorijas, kas paredzēja pakāpenisku latviešu

pārvācošanu un pat pilnīgu Baltijas atbrīvošanu no nevāciem.

Visreakcionārākā vācu imperiālistu daļa, piemēram, tās pārstāvis grāfs Jorks fon Vartenburgs, kā to redzam no «Rīgas Latviešu Avīzes» 1917. g. 9. oktobra numurā atstāstītā «Leipziger Neueste Nachrichten» ievadraksta, domāja, ka «visa zeme, kādu Krievija mums atdotu, būtu mums nododama no iedzīvotājiem iztukšota». Minētais vācu laikraksts secināja, ka jāprasa «pie miera līguma ar Krieviju, ka tā krievu un latviešu iedzīvotājus aizvestu iz Lietuvas, Kurzemes un Vidzemes uz Austrumiem un mums tai vietā atdotu vācu zemniekus Volīnijā, Podolijā un Kaukāzā, kuriem mēs dosim jaunu dzimteni Baltijas guberņās».

Pārvācošanas politika visspilgtāk izpaudās tieši skolu jautājumā. Pirmajos «Rīgas Latviešu Avīzes» numuros 1917. g. oktobrī bija ievietoti Rīgas pilsētas priekšnieka vietnieka kapteiņa Makenzena rīkojumi par skolu darbības atjaunošanu. Bija paredzēts atvērt 6 vidusskolas un augstākās skolas ar vācu mācību valodu un prūšu mācību programmām, kā arī 5 zēnu un 5 meiteņu tautskolas, kurās atļāva atvērt paralēlklases ar latviešu un krievu mācību valodu. Visiem skolotājiem bija no jauna jāiesniedz dokumenti un lūgums apstiprināt darbā. Pilsētas valde to darīja, vispirms ņemot vērā skolotāja zināšanas vācu valodā.

Šāds skolu jautājuma atrisinājums saskanēja ar daudzu pārvācošanas politikas piekritēju uzskatu, ka tieši vāciskā skola visātrāk veikšot latviešu turīgo šķiru pārvācošanu.

Ar lielām grūtībām militāro cenzoru uzraudzībā vajadzēja darboties latviešu aktieriem. Kopš 1917. g. rudens Krievu teātra telpās darbojās Rīgas Latviešu teātris. Tā repertuārs bija visai raibs. Tādas lugas kā F. Šillera «Vilhelmu Tellu» un brāļu Kaudzišu «Mērnieku laikus» vāca kara cenzors aizliedza izrādīt.

Neļāva darboties arī strādnieku kultūras un izglītības biedrībām. Vienīgās legālās strādnieku apvienības, kas turpināja darbību, bija patērētāju biedrības. Nelegālā LSD šīs biedrības plaši izmantoja ciešāku sakaru uzturēšanai ar darbaļaudīm.

Latvijas Sociāldemokrātijai vajadzēja darboties dzilā pagrīdē. Partijas organizācija bija jāpārveido, piemērojoties

jaunajiem apstākļiem. Šis darbs LSD CK un Rīgas komitejas vadībā tika pabeigts divu mēnešu laikā. Novembrī jau sanāca LSD Rīgas organizācijas konference. Lai parādītu, ka tā solidarizējas ar Vācijas sociāldemokrātijas «Spartaka» grupu, Rīgas organizācija sāka saukties par LSD «Spartaka» grupu. Rīgas organizācijā šinī laikā darbojās vairāki pulciņi un propagandistu kolēģijas. Darbību uzsāka arī divas nelegālas tipogrāfijas. Viena no tām bija LSD CK tipogrāfija. Tajā darbojās izcilie latviešu revolucionāri Jānis Šilfs-Jaunzems un Augusts Arājs-Bērce. Otra tipogrāfija atradās Rīgas komitejas pārziņā. Šo tipogrāfiju organizēja un vadīja Jānis Mirāms-Zibens. Laikā no 1917. g. novembra līdz 1918. g. februārim ik mēnesi iznāca ap 7—8 uzsaukumi ar kopējo metienu 100—120 tūkstošu eksemplāru. Iznāca arī periodiski izdevumi «Spartaks», «Spartaka Biļetens», «Ziņotājs», «Biedrs» un ar 1918. g. maiju «Cīņa».

Kaut gan par skrejlapu izplatīšanu draudēja nāves sods, tās nokļuva līdz iedzīvotājiem un tika izplatītas arī vācu karavīru vidū. Nelegālajās skrejlapās un uzsaukumos LSD aprakstīja terora režīmu Rīgā, apgaismoja politisko situāciju un aicināja Rīgas darbaļaudis cīnīties pret okupantiem.

Latviešu buržuāzijas pārstāvji ar meņševiku līdzdalību 1917. g. decembrī nosūtīja Austrumu frontes virspavēlniekam Bavārijas princim Leopoldam petīciju, kurā lūdza atļauju sasaukt apspriedi par «Latvijas nākotnes jautājumiem». Leopolds atļāva sasaukt šo apspriedi ar okupantu iepriekš noteiktu darba kārtību reakcionāra Krastkalna vadībā. Sapulce notika Rīgā 1917. g. 22. decembrī. Tā pieņēma lēmumu par Latvijas atdalīšanos no Krievijas, izveidojot personālūniju ar Vāciju, ar vācu princi priekšgalā. Šīs sapulces lēmumus, kuri neatbilda pat visas latviešu buržuāzijas interesēm, nemaz jau nerunājot par plašākām iedzīvotāju masām, vācu imperiālisti izmantoja Brestas miera sarunu laikā, lai pamatotu savas teritoriālās prasības Baltijā. LSD šai sakarā izdeva skrejlapu «Jūs topat pārdoti», kur atmaskoja latviešu buržuāzijas nodevīgo politiku.

Savā uzsaukumā «Uz ielas, biedri un pilsoņi!» LSD aicināja Rīgas darbaļaudis iziet 1918. g. 6. janvārī protesta demonstrācijā. Lai demonstrāciju izjauktu, okupanti naktī no 5. uz 6. janvāri arestēja ap 100 pirmsokupācijas laika sabiedrisko

darbinieku. Pilsētas centrā izvietoja karaspēka vienības. Tomēr 6. janvārī Āgenskalnā un Grīziņkalnā pulcējās darbaļaudis. Pie Pāvila baznīcas notika mītiņš, pēc tam demonstrantu kolona devās uz pilsētas centru, bet ceļā tai stājās pretī vācu kareivji un policija, kas, piedraudot atklāt uguni, izklīdināja demonstrantus un dažus no tiem arestēja.

1918. g. 3. februārī LSD vadībā notika demonstrācija ar lozungu «Nost karu! Lai dzīvo revolūcija!». Rīgas darbaļaudis atkal izgāja ielās, bet vācu varas orgāni pret demonstrantiem bija sakopējuši lielus spēkus. Pie jaunās Ģertrūdes baznīcas, Gogoļa ielā un Pārdaugavā notika sadursmes, vairāki demonstranti tika nošauti, daudzi ievainoti un arestēti.

1918. gadā sakarā ar reakcijas uzvaru Vācijā smagāks kļuva arī okupācijas režīms Rīgā. LSD vairs nevarēja turpināt atklātu masu cīņas taktiku. Masu demonstrācijas šais mēnešos nenotika, tomēr skrejlapas un uzsaukumi, kā arī sarkanie karogi parādījās nepārtraukti. Turpinājās arī agitācijas un propagandas darbs darbaļaužu masās un vācu armijā.

LSD joprojām vadīja strādnieku ekonomisko cīņu. Jūlija beigās streikvoja Rīgas ostas kuģu remontstrādnieki un Mīlgrāvja kuģu remontstrādnieki, kuri prasīja 8 stundu darba dienas atjaunošanu un algas paaugstināšanu. Viņu prasības darbu vadītāji bija spiesti izpildīt. Turpretim Rīgas ostas transportstrādnieku un Pirvica fabrikas strādnieku streiks beidzās neveiksmīgi. Daudzus streikotājus atlaida no darba, ieslodzīja koncentrācijas nometnēs un vairākus aktīvākos strādniekus nošāva.

Jūtamas pārgrozības okupācijas režīmā izraisīja 1918. gada novembra revolūcija Vācijā. 11. novembrī Vācija bija spiesta parakstīt pamieru ar Antantes valstīm. Padomju Krievijai tas deva iespēju anulēt Brestas miera līgumu un sākt cīņu par okupēto apgabalu atbrīvošanu no vācu imperiālisma jūga.

Arī pašās okupētajās teritorijās darbaļaudis cēlās aktīvai cīņai par padomju varu. Izveidojās revolucionāra situācija, un šajos apstākļos Rīgā 1918. g. 18. un 19. novembrī nelegāli sanāca LSD XVII konference. Par galveno uzdevumu tā nosprauda cīņu par padomju varas atjaunošanu bruņotas sacelšanās ceļā. Sacelšanās sagatavošanai un vadīšanai nolēma izveidot īpašu kara organizāciju, ko vadīja Latvijas Revolucionārā kara komiteja.

Visai rosīgu darbību šai laikā attīstīja arī latviešu buržuāzija. Tā kā vācu karaspēka izvešana no Latvijas nozīmētu varas pāreju padomju rokās, latviešu buržuāzija nolēma pasludināt «patstāvīgu» Latviju, bet cīņai pret boļševikiem lūgt palīdzību no spēcīgākajām kapitālistiskajām valstīm. Vācu okupācijas armija šai laikā bija vienīgais reālais spēks, kura atbalstu latviešu buržuāzija varēja izmantot cīņai pret tautas masām, tādēļ tā stājās ciešos sakaros ar vācu okupācijas orgāniem.

Ar okupācijas orgānu ziņu 1918. gada 17. novembrī izveidojās t. s. «Tautas padome», kas pārstāvēja Latvijas galvenās buržuāziskās partijas. 1918. g. 18. novembrī tā proklamēja «neatkarīgo» Latviju un sastādīja Latvijas Pagaidu valdību ar budžu partijas — «Zemnieku savienības» līderi Ulmani priekšgalā.

Tautas masās ne Tautas padomei, ne Pagaidu valdībai atbalsta nebija. Tās sekoja Latvijas Sociāldemokrātijai un novembra otrajā pusē uzsāka neatlaidīgu cīņu par padomju varu.

Jau 1918. g. 16. novembrī LSD CK un Rīgas komiteja aicināja Rīgas iedzīvotājus piedalīties masu sapulcēs sakarā ar Rīgas Strādnieku deputātu padomes dibināšanu. Sapulces notika 17. novembrī Rīgas Latviešu biedrības un Torņakalna Palīdzības biedrības telpās. To dalībnieki prasīja visas varas nodošanu strādnieku un bezzemnieku rokās, kā arī ievēlēja pārstāvjus Organizācijas komitejā, kas stājās pie vēlēšanu sagatavošanas. Novembra beigās gan nelegāli, gan puslegāli notika Rīgas Strādnieku deputātu padomes vēlēšanas. No 120 ievēlētiem deputātiem lielākā daļa bija LSD biedri. 1918. gada 1. decembrī bija paredzēta šīs padomes pirmā sēde. Izpildot vācu varas iestāžu un Latvijas Pagaidu valdības pavēli, policija un vācu karavīri iebruka sanāksmes telpās, dalībniekus izklīdināja, daudzus arestēja. Tomēr Rīgas Strādnieku deputātu padome savu darbību nepārtrauca. Tā kā kopējas sēdes sasaukt nebija iespējams, izveidoja rajonu deputātu padomes, kuras uzturēja visciešākos sakarus ar darbaļaužu masām, gatavojot tās uz bruņotu sacelšanos.

1918. gada 4. decembrī LSD CK nolēma izveidot pagaidu Padomju valdību. Par tās priekšsēdētāju iecēla P. Stučku, par locekļiem J. Daniševski, J. Lencmani, A. Arāju-Bērci, J. Šilfu-Jaunzemu u. c.

Aktīvi šīnī laikā darbojās Latvijas un Rīgas revolucionārās kara komitejas. Visus LSD Rīgas organizācijas kaujas spējīgos biedrus iedalīja 18 kaujas vienībās pa 12—20 cilvēkiem katrā, izveidoja arī divas sanitārās vienības. Vienību dalībniekus apmācīja rīkoties ar ieročiem, kā arī sniegt medicīnisko palīdzību.

1918. gada 27. decembrī notika Latvijas un Rīgas revolucionāro kara komiteju kopēja sēde, kura noteica sacelšanās laiku (kad Sarkanā Armija, kuras rindās cīnījās arī sarkanie latviešu strēlnieki, būs nonākusi līdz Inčukalnam un Ogrei) un izstrādāja sacelšanās plānu. Visu pilsētu sadalīja trijos kaujas rajonos. Svarīgākās operācijas bija paredzētas pirmajā rajonā, kas aptvēra pilsētas centru no Elizabetes (tagad Kirova) ielas līdz Daugavmalai.

Vācu karaspēkā šīnī laikā Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas un Vācijas novembra revolūcijas ietekmē bija sākušies nemieri. Kad 1918. gada decembrī Sarkanā Armija pārgāja uzbrukumā, vācu karaspēks sāka atkāpties no Latvijas teritorijas. Ārzemju imperiālisti «Latvijas valdības» aizsegā mēģināja organizēt jaunu cīņas spējīgu karaspēku, t. s. «landesvēru», kuru sakomplektēja no vietējiem muižniekiem un vācu buržuāzijas pārstāvjiem. Antante pieprasīja izveidot arī latviešu baltgvardu vienības, tomēr līdz 1918. g. beigām izdevās saformēt tikai dažas latviešu kareivju rotas.

Ulmanis griezās pēc palīdzības pie Antantes valstīm. 1918. g. 17. decembrī Daugavā iebrauca angļu eskadra admirāļa Sinklera vadībā. Ar angļu kara kuģu palīdzību Ulmaņa Pagaidu valdība cerēja novērst iespējamo Rīgas darbaļaužu sacelšanos. Angļi piedraudēja apšaudīt ar lielgabaliem tās pilsētas daļas, kur izceltos nemieri. Kad 29. decembra naktī divas latviešu zemessargu rotas atteicās iet cīņā pret Sarkanu Armiju, angļu interventu sāka apšaudīt kazarmas. Sacēlušies bija spiesti padoties. 191 kareivī un 2 virsniekus arestēja, 11 kareivjus nošāva.

1918. gada pēdējās dienās latviešu sarkanie strēlnieki pie Siguldas jau bija sakāvuši landesvēra un «dzelzsdīvīzijas»¹

¹ Dzelzsdīvīziju saformēja 1918. gada beigās no vācu armijas reakcionārākajām daļām.

vienības. 1. janvārī ienaidnieku sakāva pie Inčukalna. Sarkanie strēlnieki tuvojās Rīgai arī no Ogres puses.

1919. gada 2. janvāra naktī Latvijas un Rīgas revolucionārās kara komitejas pieņēma lēmumu sākt sacelšanos. Sacelšanās tiešai vadībai ievēlēja operatīvo štābu, ko vadīja izcilie revolucionāri Jānis Zukovskis-Teodors un Jānis Silfs-Jaunzems. Operatīvais štābs deva rīkojumu kaujiniekiem ieņemt stratēģiski svarīgākās vietas, piemēram, Rīgas dzelzceļa staciju, tiltus u. c. vietas.

3. janvārī ap pulksten 15 Rīgā ieradās pirmie strēlnieku izlūki, kas devās kaujiniekiem palīgā. Šai laikā Rīgā vēl notika sīvas cīņas pie Daugavas tiltiem. Kaujas risinājās arī pilsētas centrā, kur kaujinieki ieņēma policijas pārvaldes ēku, pastu un citas svarīgas iestādes. Lielākās sadursmes izraisījās pie galvenās dzelzceļa stacijas, muitas dārzā, pie elevatora, pie bijušā Krievu teātra un citur. Notikumiem bagāta bija sacelšanās gaita Pārdaugavā, kuru vadīja Pārdaugavas operatīvais štābs ar Rīgas Revolucionārās kara komitejas priekšsēdētāju Frici Šneideru-Indriķi priekšgalā. Laikā, kad Iekšējā cīņas jau tuvojās nobeigumam, Pārdaugava izskatījās pēc kara nometnes, jo te bija sakoncentrējusies armija, kas atkāpās. Cīņas Pārdaugavā sākās 3. janvāra pēcpusdienā vispirms pie Āgenskalna tirgus, tad Jelgavas šosejā, pie Torņakalna stacijas, Kalnciema ielā un citur. 4. janvāra rītā krita pēdējie okupantu atbalsta punkti — 11. policijas iecirknis un dzelzsdīvīzijas štābs Slokas ielas un Mārtiņa ielas stūrī. Angļu flote bija atstājusi Rīgu jau 2. janvārī. Uz Jelgavu aizbēga arī Ulmaņa Pagaidu valdība.

Kopā ar latviešu strēlniekiem Rīgā ieradās Padomju Latvijas valdības locekļi P. Stučka, J. Daniševskis, J. Lencmanis un citi. Tanī pašā naktī notika Latvijas Padomju valdības un Latvijas un Rīgas revolucionāro kara komiteju kopēja sēde, kurā nolēma turpināt Rīgā jau iesākto padomju varas organizēšanas darbu.

Padomju vara Rīgā 1919. gadā

1919. g. 10. janvārī notika Rīgas Strādnieku deputātu padomes sēde, kurā piedalījās 520 delegātu. Tajā pieņēma rezolūciju, kas pasludināja, ka Padome ir saimnieciskās un politiskās varas orgāns Rīgā.

Sanāksme ievēlēja Izpildu komiteju 25 cilvēku sastāvā. To vidū bija tādi izcili, ar darbaļaužu masām cieši saistīti partijas darbinieki kā R. Endrups, J. Andersons-Bērziņš, R. Šneiders, S. Bergis, O. Dzenis, N. Allens, P. Allens un citi.

Pēc dažām dienām, 1919. g. 13. janvārī, Rīgā tagadējā LPSR Valsts operas un baleta teātra telpās sanāca Apvienotās Latvijas pirmais padomju kongress. To atklāja P. Stučka. Kongress proklamēja padomju varu, pieņēma pirmo Padomju Latvijas konstitūciju un apstiprināja Latvijas Padomju valdību ar P. Stučku kā priekšsēdētāju. Kongresā piedalījās arī J. Sverdlovs, kurš VCIK vārdā apsveica kongresu un aicināja stiprināt latviešu un krievu tautu draudzību, kas izveidojusies kopējā cīņā par padomju varu.

Rīgas darbaļaudis Padomju valdības vadībā stājās pie pilnietas ekonomiskās un sabiedriskās dzīves pārkārtošanas uz jauniem — sociālistiskiem pamatiem.

Šis lielais radošais darbs bija jāveic ārkārtīgi grūtos apstākļos. Ārzemju imperiālisti nevarēja samierināties ar savu pozīciju zaudēšanu Baltijā, tādēļ koncentrēja spēkus, lai iznīcinātu šeit padomju varu. Padomju Latvijai no ziemeļiem draudēja baltigauņi, kurus apgādāja angļu imperiālisti, bet no rietumiem un dienvidiem — vācu un baltlatviešu kara spēks. 1919. g. 5. februārī Latvijas Padomju valdība bija spiesta izsludināt aplenkuma stāvokli. Pielāgojoties šai situācijai, vajadzēja organizēt visu ekonomisko un kultūras jaunatnes darbu Rīgā. Rīgas strādnieki un darba jaunatne mācījās rīkoties ar ieročiem. Marta beigās tie nosūtīja uz fronti divus pulkus, bet komunisti — bataljonu, ko komandēja Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas priekšsēdētājs Simanis Bergis. Ridzinieki visiem spēkiem palīdzēja fronteī, sūtīja veļu, apģērbu, apavus un pārtiku, lai gan paši cieta vislielāko trūkumu, dažkārt pat dienām nesaņēma maizi.

Cīņa ar badu bija viens no galvenajiem jaunās padomju

varas uzdevumiem. Karā izpostītajā un okupantu izlaupītajā zemē labības nepietika. Tāpēc Padomju Latvijas valdība griezās pēc palīdzības pie Padomju Krievijas un Ukrainas. Kaut arī bija jāpārvar lielas grūtības transporta ziņā, šīs republikas palīdzēja, cik spēja. Rīgā stipri paplašināja sabiedriskās ēdināšanas tīklu, atvēra jaunus sabiedriskās ēdināšanas punktus, palielināja izsniedzamo porciju skaitu, dubultoja kaloriju skaitu ēdienā. Maijā pārtikas krīzē bija panākts zināms lūzums.

Ne mazāk smags mantojums, ko padomju vara saņēma no okupantiem, bija bezdarbs. Steidzīgi vajadzēja stāties pie rūpniecības atjaunošanas. Padomju valdība nacionalizēja visus lielos tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus, kā arī bankas, un sāka atjaunot darbus tajās rūpnīcās, kurās vēl bija saglabājusies kaut kāda iekārta un kuras varēja strādāt ar vietējām izejvielām. Ar Padomju Krievijas valdību tika saskaņots jautājums par evakuēto rūpnīcu iekārtu reevakuāciju. Ļoti aktīvi rūpnīcu darba atjaunošanā piedalījās paši strādnieki. Savās sapulcēs tie apsprieda jautājumus par darba atjaunošanas iespējām, vēlēja fabriku komitejas utt. Īsajā padomju varas pastāvēšanas laikā darbus atjaunoja ap 100 rūpniecības uzņēmumu, strādnieku skaits pieauga no 3000 1919. g. sākumā līdz 10 000 maija mēnesī.

Lielus panākumus padomju vara guva jaunās sociālistiskās kultūras celtniecībā, sevišķi tautas izglītības sistēmas pārorganizēšanā. Šo darbu, kā arī visas pārējās kultūras dzīves nozares vadīja Izglītības komisariāts ar Jāni Bērziņu-Ziemeli un revolucionāro rakstnieku Ernestu Efertu-Kluso priekšgalā. Svarīgākie pasākumi izglītības laukā bija skolas šķiršana no baznīcas, bezmaksas obligātās vispārējās izglītības ieviešana bērniem vecumā no 8 līdz 14 gadiem un divpakāpju sociālistiskās darba skolas izveidošana, kurā lielu vērtību veltīja darba iemaņu attīstīšanai un skolēnu estētiskajai audzināšanai. Skolu tīkls ļoti paplašinājās. 1918. gadā darbojās tikai 18 pamatskolas un 5 vidusskolas, bet 1919. g. martā Rīgā strādāja jau 74 pamatskolas un 21 vidusskola, kurās mācības notika dzimtajā valodā. Lai gan ekonomiskais stāvoklis bija smags, tomēr padomju vara rūpējās par skolēnu ēdināšanu, par trūcīgo skolēnu apgādi ar apģērbu un apaviem, bija izstrādāts plāns skolēnu vasaras nometņu ierī-

Latvijas Padomju valdības locekļi 1919. gadā

košanai lauku apvidos un atvēlēti līdzekļi šā pasākuma realizēšanai.

Liela vērība tika veltīta arī jaunās padomju inteligēnces radīšanai. Šai nolūkā uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes izveidoja Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas augstskolu ar 5 fakultātēm (ķīmijas, mehānikas, lauksaimniecības, inženierzinātņu un celtniecības), kurās mācījās pāri par 3 tūkstošiem studentu. Izvēršot plašu vakarskolu, dažādu pulciņu, biblioteku un klubu tīklu, padomju vara veicināja arī ārpuskolas izglītību. Kultūrizglītības darba centrā atradās Rozas Luksemburgas komunistiskais strādnieku klubs.

Uzplauka pilsētas mākslas dzīve. Jau 1919. g. sākumā aktīvu darbību atsāka pilsētas latviešu operas trupa, kuras rīcībā nodeva Padomju Latvijas pirmo strādnieku teātri. 1919. g. 23. februārī bijušā Krievu teātra telpās (tagad LPSR Valsts akadēmiskais drāmas teātris) ar L. Paegles lugu «Augšāmcelšanās» savu darbību sāka Padomju Latvijas otrais strādnieku teātris, kas savā neilgajā pastāvēšanas laikā 50 izrādēs uzveda 7 progresīvo latviešu un cittautu rakstnieku darbus: M. Gorkija, A. Upīša u. c. lugas.

Īpatnēja parādība pilsētas sabiedriski politiskajā un kultūras dzīvē bija t. s. koncertmītiņi, kas notika lielākajās biedrību telpās un Rīgas baznīcās. Tajos par dažādiem aktuāliem jautājumiem parasti runāja populārākie Rīgas sabiedriskie un politiskie darbinieki un valdības locekļi P. Stučka, F. Roziņš, J. Daniševskis, S. Bergis un citi. Pēc mītiņiem notika plaši koncerti, kuros piedalījās labākie Rīgas mākslinieki.

Padomju vara aicināja pilsētas radošo inteligenci aktīvi piedalīties jaunās sociālistiskās kultūras celtniecībā, izsludinot konkursus pilsētas izdaiļošanai ar pieminekļiem, aicinot komponistus radīt jaunajai proletāriskajai kultūrai atbilstošus darbus utt. Aktīvāko kultūras dzīves veicinātāju vidū šai laikā bija tautas rakstnieks A. Upīts, kas vadīja Izglītības komisariāta Mākslas sekciju, kā arī revolucionārie rakstnieki A. Arājs-Bērce, L. Paegle, mākslinieki O. Skulme, E. Vītols un citi.

Latvijas Padomju valdības un Rīgas darbaļaužu sekmīgi uzsāktā jauncelsmes darbu pārtrauca starptautiskā imperiālistiska apvienoto spēku uzbrukums. Šiem spēkiem aktīvi pa-

līdzēja latviešu buržuāzija un meņševiki. Jaunā Padomju Krievija, kas šinī laikā atradās ārzemju intervencijas uguns lokā, nevarēja sniegt nepieciešamo palīdzību Padomju Latvijas armijai, kas 1919. g. 22. maijā ar kaujām atstāja Rīgu.

Tūdaļ pēc Rīgas krišanas sākās nežēlīgs terors. 1919. g. maijā Rīgā tika noslepkavoti vairāk nekā 4500 sarkanarmiešu, strādnieku, sieviešu, sirmgalvju un bērnu. I un II pilsētas slimnīcā nošāva visus slimos komunistus un ievainotos sarkanarmiešus. Apšāva arī patērētāju biedrības «Produkts» veikalu kalpotājus, dažkārt pat ar visām ģimenēm. Pilsētas centrā nošauto darbaļaužu liķus savāca 23. maija vakarā, un naktī tos 12 vezumos aizveda un izgāza Matīsa kapu malā, bet pilsētas nomalēs tie gulēja vēl dienām ilgi, liecinot par vācu karaspēka un nacionālistiskās buržuāzijas nežēlīgo patvaļu.

Latviešu buržuāzijai un starptautiskajam imperiālismam uz laiku bija izdevies apspiest padomju varu Rīgā.

Rīgas ekonomikas pagrimums 1920.—1940. gadā

Atrauta no Krievijas bagātajiem izejvielu avotiem un plašajiem realizācijas tirgiem, buržuāziskā Latvija kļuva par Rietumu imperiālistisko lielvalstu agrāro piedēkli un «sanitāro» kordonu.

Rīga zaudēja to lielo rūpniecības, tirdzniecības un ostas pilsētas nozīmi, kāda tai bija pirms pirmā pasaules kara, kad Rīga bija ciēši saistīta ar Krievijas izejvielu avotiem un realizācijas tirgiem. Daudz karā izpostītu rūpnīcu darbu vairs neatjaunoja. Agrāko lielo rūpniecības uzņēmumu vietā radās jauni, sīki uzņēmumi ar nelielu strādnieku skaitu. Pat 1938. gadā, kad Rīgas rūpniecības attīstība buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā sasniedza augstāko pakāpi, ne strādnieku koncentrācija, ne arī rūpnīcu ražotās produkcijas vērtība vairs nerasniedza pirmskara līmeni.

Rīgas lielrūpniecības sadrumstalība¹

Gadi	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits
1913	372	87 606
1925	1100	29 476
1930	1147	48 093
1938	2227	75 936

Neliels ražošanas pieaugums bija saistīts vienīgi ar eksporta produkcijas apstrādāšanu un ar tām vieglās rūpniecības nozarēm, kurās bija ieinteresēti ārzemju kapitālisti.

Tā, piemēram, pārtikas rūpniecība jau 1929. gadā pārsniedza pirmskara līmeni, jo šo ražojumu eksports bija izdevīgs ne tikai vietējai buržuāzijai, bet arī imperiālistiskajām lielvalstīm, sevišķi Anglijai un Vācijai, uz kuriem galvenām kārtām izveda lēto Latvijas sviestu, sieru, bekonu u. tml. Ar ārzemju kapitāla palīdzību Rīgā tika plašašināti vairāki uzņēmumi (V. Ķuzes konditorejas izstrādājumu fabrika u. c.).

Arī kokapstrādāšanas uzņēmumu organizēšanā un finansēšanā piedalījās ārzemju kapitālisti, kuri tad arī noteica kokmateriālu eksportu un cenas. Sevišķi Anglija bija ieinteresēta Latvijas dabas bagātības — «zaļā zelta» izmantošanā un uz turieni zemo muitu dēļ izveda ļoti daudz apstrādāto kokmateriālu.

Šīs rūpniecības nozares attīstību sevišķi sekmēja 1927. gadā ar Padomju Savienību uz 5 gadiem noslēgtais tirdzniecības līgums. Pa Daugavu un dzelzceļiem no Padomju Savienības uz Rīgu plūda kokmateriāli apstrādāšanai vietējās kokzāģētavās, finieru un mēbeļu fabrikās, tā nodrošinot darbu vairākiem tūkstošiem strādnieku. Strādnieku skaita ziņā kokapstrādāšanas rūpniecība pārsniedza pirmskara līmeni jau 1927. gadā.

Lēnāk attīstījās tekstilrūpniecība. Vietējai buržuāzijai

¹ Par lielrūpniecības uzņēmumu buržuāziskās Latvijas statistika uzskatīja katru darbnīcu, kurā bija nodarbināti ne mazāk kā 5 strādnieki vai tika izmantots mehāniskais dzinējspēks.

trūka līdzekļu karā nopostīto fabriku atjaunošanai, un tādēļ te vadošo vietu ieņēma ārzemju, galvenokārt vācu kapitālieguldījumi, kā arī importētās izejvielas. Pirmskara līmeni kā strādnieku skaita, tā arī produkcijas vērtības ziņā Rīgas tekstilrūpniecība pārsniedza tikai 1936. gadā, kad te darbojās tādi lieli uzņēmumi kā a/s «Rīgas audums», «Rīgas zīds», «Juglas manufaktūra» un citi.

Pirmskara līmenim ne tuvu netika metālapstrādāšanas un mašīnbūves rūpniecība. Vairākas lielas rūpnīcas, kas pirmā pasaules kara laikā tika izpostītas vai evakuētas (Krievu-Baltijas vagonu fabrika, a/s «Felzers un Ko», a/s «Unions»), darbu vairs neatjaunoja. To vietā Rīgā bija daudzi sīki amatnieciska rakstura uzņēmumi, kuri nodarbojās ar mašīnu remontu un detaļu ražošanu. Ar 1923. g. darbu uzsāka vagonbūves rūpnīca a/s «Fenikss», kas sākumā ražoja naglas un pakavus. Šīs rūpnīcas ražošanas pieaugumu sekmēja ar PSRS noslēgtais tirdzniecības līgums, un tā plašos apmēros sāka izgatavot Padomju Savienības pasūtītos ledusvagonus.

No sīkām remonta darbnīcām šai laikā izauga velosipēdu fabrikas (P. Ozolnieka, G. Ērenpreisa, a/s «Omega», «Latvello», «Lippert»), kuras montēja velosipēdus no importētām detaļām.

Divdesmito gadu beigās sāka attīstīties arī elektrotehniskā rūpniecība, tomēr elektrotehnisko aparatūru un radiouztvērtējus sākumā ražoja no ievestām detaļām. Par lielāko rūpnīcu Rīgā izveidojās Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF), kas 1938. gadā nodarbināja 2000 cilvēku.

Metāl rūpniecības un mašīnbūves attīstības veicināšanā Rīgā nebija ieinteresētas imperiālistiskās lielvalstis, kuru mašīnām un mašīnu detaļām te bija izdevīgs realizācijas tirgus, jo lielāko daļu mašīnu, dzinēju un darbgaldu buržuāzijas varas gados ievada no ārzemēm, galvenokārt no Vācijas.

Salīdzinājumā ar pirmskara līmeni pilnīgi atpalikusi bija ķīmiskā rūpniecība, kas 1930. gadā deva tikai $\frac{1}{6}$ pirmskara produkcijas. Lielākā Rīgas gumijas fabrika «Provdņiks», kas pirms kara nodarbināja 16 000 cilvēku, karā bija izpostīta un darbu vairs neatjaunoja. 1924. gadā angļu un holandiešu kaučuka kartelis — «Baltic-India Rubber Company» nodibināja gumijas fabriku a/s «Kvadrāts». Kartelis deva gumijas rūp-

niecībai izejvielas, nosakot ražošanas apmērus, sortimentu un cenas. Lai nesamazinātu šo valstu gatavās produkcijas importu, Rīgā bija pilnīgi aizliegts ražot autoriepas.

Arī citas rūpniecības nozares Rīgā nesasniedza pirmskara līmeni ne strādnieku skaita, ne produkcijas vērtības ziņā.

Tirdzniecībā dominēja sīkie uzņēmumi. 1925. gadā ar preču tirdzniecību vien Rīgā nodarbojās 29 212 cilvēku. 1935. gadā to skaits pieauga līdz 36 070. 1936. gadā tirdzniecības uzņēmumu skaits sasniedza augstāko līmeni.

Tāpat kā rūpniecībā, arī tirdzniecībā iespiedās ārzemju kapitāls. Rīgā darbojās vairāku ārzemju monopolu filiāles, piemēram, vācu «Siemens, Schuckert und Halske» firma, angļu-amerikāņu naftas koncerns «R. D. Schell & Co», Amerikas Savienoto Valstu «Singer & Co» šujmašīnu sabiedrības filiāle u. c.

Ārējā tirdzniecībā un tranzīttirdzniecībā Rīgas osta bija zaudējusi to milzīgo nozīmi, kāda tai bija pirms pirmā pasaules kara. Preču apgrozījums Rīgas ostā, kas 1913. gadā pārsniedza 4 milj. tonnu, buržuāzijas varas laikā pat visaugstākās konjunktūras gados tikai nedaudz pārsniedza 2 milj. tonnu. Ārējās tirdzniecības bilance Rīgā ar maz izņēmumiem bija pasīva, jo importa vērtība gandrīz vienmēr pārsniedza eksportu.

Starptautiskie monopoli savus kapitālus ieguldīja arī akciju bankās, pakļaudami tās savai kontrolei. Pilnīgā angļu kapitāla kontrolē atradās Rīgas pilsētas diskonta banka, amerikāņu — Rīgas komercbanka un vācu — Rīgas starptautiskā banka.

Buržuāziskās Latvijas ekonomika, kas bija atkarīga no imperiālistiskajām lielvalstīm, bija neizbēgami pakļauta arī vispārējai ekonomiskai krīzei, kas no 1929. līdz 1933. g. plosījās kapitālistiskajā pasaulē. Krīze Rīgā sasniedza kulmināciju 1932. gadā. Konkurence daudzo sīko uzņēmumu starpā saasinājās, un tie bieži bankrotēja. 1932. gadā Rīgā bankrotēja 161 uzņēmums. Arī lielie uzņēmumi kredīta un izejvielu trūkuma dēļ bija spiesti samazināt ražošanu, pāriet uz saīsinātu darba nedēļu (a/s «Bufalo» u. c.), divām maiņām triju vietā vai pat izbeigt darbību. Darba algas tika samazinātas, un ekspluatācija pastiprinājās. Daudz strādnieku zaudēja darbu un nonāca bezizejas stāvoklī. 1930. g. septembrī Rīgā bija

reģistrēti 1470 bezdarbnieku, bet decembrī to skaits jau sasniedza 14 580 cilvēku. Bezdarbam pastiprinoties un pieaugot bezdarbnieku neapmierinātībai, pilsēta bija spiesta organizēt t. s. sabiedriskos darbus, kur fiziski smagā darbā (kūdras purvos, ceļu būvēs u. c.) par zemu atalgojumu tikai īslaicīgi (parasti uz 2 nedēļām) pārmaiņus nodarbināja nelielu skaitu bezdarbnieku.

Šie pilsētas pašvaldības soļi nespēja mazināt lielo bezdarba postu. Darbaspēka piedāvājums tālu pārsniedza pieprasījumu. Uz strādnieku ekspluatācijas rēķina, samazinot darba algas, kapitālistiskie uzņēmēji centās nostabilizēt savus uzņēmumus.

Pēc fašistiskās diktatūras nodibināšanās trīsdesmito gadu otrajā pusē tika radītas vairākas jauktas akciju sabiedrības, valsts monopolistiskas apvienības un eksporta akciju sabiedrības, kas sagraba savās rokās kā ražošanu, tā arī iekšējo un ārējo tirdzniecību, noteica augstas preču cenas, kā arī diktēja darba algas (a/s «Bekona eksports», «Kūdra», «Šiferis», «Latvijas kokvilna» u. c.). Šo uzņēmumu akcijas atradās valdošās lielburžuāzijas rokās, kas te ar valsts atbalstu ieguva lielu peļņu.

Bet saimniecība vēl nebija kaut cik atspīrgusi pēc 1929.—1933. g. krīzes, kad tuvojās jauna ekonomiska krīze, kas 1935. gadā aptvēra vairākas kapitālistiskās valstis. Arī fašistiskajā Latvijā sāka izpausties pirmās krīzes pazīmes, kaut gan tā sakarā ar lata devalvāciju par lētām cenām paplašināja kokmateriālu un lauksaimniecības produktu piegādi imperiālistiskajām lielvalstīm, sevišķi hitleriskajai Vācijai, kas gatavojās jaunam karam. 1938. gadā eksports strauji samazinājās.

Sākoties otrajam pasaules karam, Rīgas ārējā tirdzniecība pilnīgi tika paralizēta. Rūpniecībai trūka izejvielu, un daudz lielo uzņēmumu samazināja vai pilnīgi pārtrauca ražošanu. Daudz strādnieku tika atlaisti, un bezdarba posts pastiprinājās, kaut arī buržuāzija centās pati sev iegālvot, ka Rīgā bezdarbs esot likvidēts, un buržuāziskie statistiķi jēdzienu «bezdarbnieki» vietā lietoja tikai jēdzienu «darba meklētāji». 1940. gadā saimnieciskais stāvoklis vēl vairāk pasliktinājās un sākās strādnieku masveida atlaišana vai nosūtīšana piepiedu darbos uz laukiem, kūdras purvos vai meža darbos.

Rīgas darbaļaužu revolucionārā cīņa par padomju varas atjaunošanu

Tūlīt pēc savas nodibināšanās buržuāziskā valdība vērsa niknas represijas un teroru pret progresīvi un revolucionāri noskaņotajiem darbaļaudīm. Strādnieku organizācijas tika sagrautas un simtiem to biedru ieslodzīti cietumos. Tomēr Latvijas Komunistiskā partija (tā sāka saukties Latvijas Sociāldemokrātija kopš sava VI kongresa 1919. g. 1. martā) jau 1919. g. augustā atjaunoja darbu, vadot darbaļaužu cīņu pret buržuāziju no pagrīdes. Par piederību pie Komunistiskās partijas buržuāziskā valdība ieslodzīja cietumā vai pat sodīja ar nāves sodu. 1921. gadā par baltā terora upuriem kļuva LKP CK sekretārs J. Šilfs-Jaunzems, CK loceklis A. Arājs-Bērce un vairāki citi revolucionāri. Gatavojoties pirmās saeimas vēlēšanām, politiskā pārvalde 1922. gadā arestēja daudz revolucionāro cīnītāju. Rīgas centrālcietumā tika pakārts LKJS CK loceklis A. Puriņš-Upmalis — viens no komjauņatnes laikraksta «Jaunais Komunārs» redaktoriem. Tomēr cīņa turpinājās. Rīgā darbojās vairākas nelegālas tipogrāfijas, kas turpināja LKP centrālorgāna — laikraksta «Cīņa», LKJS centrālorgāna — laikraksta «Jaunais Komunārs» un neskaitāmu skrejlapu izdošanu, aicinot darbaļaudis turpināt cīņu pret buržuāziju, par padomju varas atjaunošanu.

Lai organizētu masas buržuāzijas kundzības gāšanai, LKP izmantoja arī legālās cīņas iespējas. Daudzi LKP biedri bija strādnieku patērētāju biedrību un kooperatīvu savienību locekļi. Komunisti saņēma savās rokās arī 1919. g. augustā nodibināto Rīgas Arodbiedrību centrālo biroju (RABCB), kas apvienoja 23 kreisās arodbiedrības ar 15 000 strādnieku. Revolucionārās arodbiedrības jau kopš 1922. g. piedalījās ar savu sarakstu pilsētas domes vēlēšanās un pilsētas domē bija nodibinājušas revolucionāro strādnieku frakciju. Kad 1928. gadā pret RABCB vērsās valdības represijas un to slēdza, strādnieki LKP vadībā 22. augustā atbildēja ar plašu protesta streiku un demonstrācijām, kas Rīgā aptvēra gandrīz visus lielākos uzņēmumus. Strādnieku masveida uzstāšanās piespieda buržuāziju pieļaut 1928. g. saeimas vēlēšanās strādnieku-zemnieku deputātu kandidātus. Sākot ar 1928. g.

oktobri, kreisā strādniecība sāka izmantot cīņai saeimas triebīni. Strādnieku-zemnieku frakcija ar L. Laicenu priekšgalā izdeva laikrakstu «Darbs un Maize», kura slejās atsedza strādnieku smago stāvokli un aicināja strādniekus cīnīties par savām tiesībām. Nemitīgo vajāšanu dēļ laikraksts 20 reizes bija spiests mainīt savu nosaukumu.

Strādnieku-zemnieku frakcija kļuva par Latvijas Komunistiskās partijas legālo darbības centru, kas propagandēja partijas lozungus, cīnījās par strādnieku ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu un politiskajām tiesībām.

Strādnieku-zemnieku frakcijas deputāti darbojās arī slimokasēs, kas bija sabiedriskas apdrošināšanas iestādes slimību un nelaiimes gadījumos. Ilgus gadus noteicošā loma te bija sociāldemokrātiem, bet, pieaugot revolucionārajai kustībai, pastiprinājās kreisās strādniecības ietekme. Baidoties no komunistu ietekmes pieauguma, buržuāzija uzsāka reorganizēt slimokases, likvidējot to pašpārvaldi. Atbildot uz to, LKP CK un LKJS CK izlaida uzsaukumu ar aicinājumu gatavoties vispārējam protesta streikam. Pirmie 1929. g. 16. oktobrī sāka streikot Rīgas apavrupniecības strādnieki, kokstrādnieki un transportstrādnieki. 18. oktobrī Rīgā streikoja 44 500 strādnieku.

Rīgas darbaļaužu protesta kustība vēl vairāk pieauga paaules ekonomiskās krīzes laikā (1929—1933). 1931. gadā sākās plaši bezdarbnieku nemieri, kas vēl vairāk pastiprinājās 1932. g. ziemā, kad saeima noraidīja strādnieku-zemnieku frakcijas iesniegto likumprojektu par apdrošināšanu pret bezdarbu. 1932. g. martā notika viena no lielākajām masu kampaņām Rīgā — bezdarbnieku demonstrācijas. Bezdarbnieki izgāja ielās ar lozungiem — «Darbu un maizi!», «Mūs izliek no dzīvokļiem!», «Mūsu bērni mirst badā!», «Apdrošināšanu pret bezdarbu!» u. c. Strādnieku demonstrācijas turpinājās arī 1933. un 1934. gadā, izvirzot ne vien ekonomiskus, bet arī politiskus lozungus. Bieži tās noslēdzās ar sadursmēm starp buržuāzisko policiju un demonstrantiem.

Lai apspiestu strādnieku kustību, buržuāzija slēdza revolucionārās strādnieku arodbiedrības, kultūras un sporta biedrības, aizliedza revolucionāro presi un pastiprināja revolucionāru vajāšanu. 1933. g. sākumā pēc nežēlīgas spīdzināšanas politpārvaldē gāja bojā komjaunietis Fricis Gailis. Viņa

Protesta demonstrācijas izklīdināšana 1928. gadā

bēres, kurās piedalījās vairāk nekā 5000 Rīgas strādnieku, izvērtās par politisku protesta demonstrāciju, kas beidzās ar asām sadursmēm starp policiju un demonstrantiem.

Nedaudz vēlāk it kā bēgot tika nošauts komjaunatnes CK sekretārs Eduards Smiltēns.

Represijas vērsās arī pret saeimas strādnieku-zemnieku frakciju. 1933. g. 21. novembrī saeimas sēdē reakcionārās partijas strādnieku-zemnieku deputātus apsūdzēja «nelegālu» sapulču rīkošanā un komunistiskās literatūras glabāšanā. Ar balsu vairākumu sēdē nolēma, pamatojoties uz nesen izdoto republikas aizsardzības likumu, atņemt strādnieku-zemnieku frakcijas deputātiem neaizskaramības tiesības un nodot tos tiesai par «pretvalstisku darbību». Kad šie deputāti, dziedādami «Internacionāli», atstāja sēžu zāli, tos, nenogaidot saei-

mas lēmuma paziņošanu tiesu iestādēm, nekavējoties apcietināja.

Pēc tam kad 1934. g. 1. Maijā Rīgas darbaļaudis LKP vadībā bija izgājuši demonstrācijā ar lozungiem «Nost fašismul!», «Lai dzīvo vienota antifašistiska fronte!» u. c., lielburžuāzija ar armijas reakcionāro spēku un apbruņoto aizsargu palīdzību naktī no 15. uz 16. maiju izdarīja valsts apvērsumu un nodibināja fašistisku diktatūru ar K. Ulmani priekšgalā.

Tika likvidētas pēdējās demokrātisma paliekas — legālās strādnieku organizācijas, visas politiskās partijas, kā arī slēgti to preses orgāni. Saeimu un pilsētas domi padzina. Nežēlīgi izrēķinājās ar strādnieku-zemnieku frakcijas deputātiem O. Gulbi, F. Bergu, R. Lapiņu u. c., kurus 1934. g. septembrī notiesāja uz 8 gadiem spaidu darbos. Strādnieku demonstrācijas un streikus aizliedza.

Lai gan pret revolucionārās kustības dalībniekiem vērsās ar teror, tomēr LKP rosīgi turpināja savu nelegālo darbu. Nepārtraukti pagrīdē iznāca laikraksts «Cīņa» un LKJS centrālorģāns «Brīvā Jaunatne». Arī Latvijas sociāldemokrātu partijas revolucionārākā daļa noorganizēja nelegālu Latvijas Sociālistisko strādnieku-zemnieku partiju (LSSZP). 1934. g. novembrī izlaistajās proklamācijās tika publicēta vienošanās starp Latvijas Komunistisko partiju un LSSZP par vienotas antifašistiskas frontes dibināšanu. Vienotajai proletariāta fronteī pievienojās arī nelegālā LKJS un Latvijas Sociālistiskās jaunatnes savienība. 1936. gadā tās abas apvienojās un izveidoja vienotu Latvijas Darba jaunatnes savienību.

Arvien vairāk revolucionizējās Rīgas darbaļaužu masas. Daudzās Rīgas rūpnīcās nelegāli darbojās LKP pirmorganizācijas, nelegālas fabriku komitejas un vienības komitejas. Tās vadīja revolucionāro cīņu pret fašismu, izdeva skrejlapas un slepeni izkāra sarkanos karogus ar lozungiem «Pret karu un fašismu!», «Par Padomju Latviju!» u. c., kā arī prasīja pārtraukt teror un represijas. LKP Rīgas organizācijas vadībā notika vairāki masu streiki, lai gan tie bija aizliegti.

LKP Rīgas organizācijas rajonu skaits bija audzis. 1934. gadā bija 4 rajoni, bet 1939. gadā — 11 rajoni. 1939. g. februārī Rīgā, Marijas (tagad Suvorova) ielā 79, 13. dzīvoklī, sanāca Latvijas Komunistiskās partijas XXVI konference, kura ievēlēja jaunu Centrālo Komiteju. Par tās pirmo sekretāru kļuva

Bezdarbnieku demonstrācija 1932. gadā

J. Kalnbērziņš. Kā galveno uzdevumu konference izvirzīja cīņu par plašu tautas fronti, pret ārēju uzbrukumu un fašistisko despotiju, kā arī norādīja, ka nepieciešama strādnieku šķiras vienība un ka cīņā pret fašismu jāiesaista ne vien darba zemniecība un sīkburžuāzija, bet arī plaši inteliģences slāņi.

Pēc hitleriskās Vācijas uzbrukuma Polijai 1939. g. 1. septembrī līdzīgs liktenis draudēja arī Baltijas valstīm. Tādēļ Padomju Savienība ierosināja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valdībām noslēgt ar Padomju Savienību savstarpējas palīdzības un neuzbrukšanas līgumu, kas tautas masu spiediena rezultātā arī tika noslēgts 1939. g. 5. oktobrī. Saskaņā ar līgumu atsevišķās vietās Latvijas teritorijā tika izvietotas padomju karaspēka daļas, lai Latviju arī reāli nodrošinātu pret iespējamo agresiju. Liela nozīme bija arī Latvijas un PSRS 1939. gadā noslēgtajam tirdzniecības līgumam, kas nodrošināja Rīgas rūpniecību ar izejvielām un paplašināja preču eksportu uz Padomju Savienību.

Tomēr fašistiskā valdība līgumu nepildīja un kopā ar pārējām Baltijas valstīm organizēja slepenu pretpadomju bloku. Šo Padomju Savienībai naidīgo politiku atmaskoja Latvijas Komunistiskā partija un aicināja gāzt Ulmaņa valdību. Cīnoties par savas varas saglabāšanu, Ulmaņa valdība 1939. g. beigās un 1940. g. sākumā uzsāka masveidīgus komunistu un antifāšistisko darbinieku arestus. Tika apcietināts gandrīz viss Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sastāvs. Partijas organizāciju darba vadīšanai izveidoja partijas Organizācijas komiteju. Šis komitejas vadībā Rīgas darbaļaužu cīņā par padomju varas atjaunošanu turpinājās un 1940. g. vasarā guva uzvaru.

Progresīvā kultūra cīņā pret buržuāzisko kultūru

Arī kultūras dzīve Rīgā noritēja asas šķiru cīņas apstākļos.

«Katrā nacionālā kultūrā ir, kaut vai neattīstīti, demokrātiskās un sociālistiskās kultūras *elementi*, jo katrā nācijā ir strādājošā un ekspluatējamā masa, kuras dzīves apstākļi

nenovēršami rada demokrātisku un sociālistisku ideoloģiju. Bet *katrā* nācijā ir arī buržuāziskā kultūra (un lielāko tiesu vēl melnsimtnieciska un klerikāla) — turklāt ne tikai «elementu» veidā, bet *valdošās* kultūras veidā.»¹ saka V. I. Ļeņins. Nacionālistiskā buržuāzija, sagrābusi savās rokās visas kultūras dzīves sfēras, pakļāva tās savām šauri šķiriskajām interesēm un reakcionārajiem mērķiem. Progresīvās demokrātiskās kultūras attīstību tā tomēr nespēja aizkavēt. Blakus oficiāli atzītajai buržuāziskajai kultūrai veidojās tautas masu atbalstītā proletāriskā kultūra, kas cīnījās par progresīvām, sociālistiskām idejām pret buržuāzisko ideoloģiju, pret šovinismu.

Kaut gan ar likumu bija noteikta obligāta 6 klašu pamatizglītība, tomēr obligātās skolas apmeklēšanu, kā to atzina pašas buržuāzijas iestādes, nevarēja realizēt visā pilnībā. Daudzi bērni uzsāktās mācības bija spiesti pārtraukt materiālu grūtību dēļ. Iegūt vidējo izglītību 4 klašu vidusskolā daudziem nebija iespējams augstās mācību maksas dēļ. Pēc fašistiskā apvērsuma mācības vidusskolās tika pagarinātas par 1 gadu. Pamatskolu un vidusskolu beigušajiem izsniedza divējādas apliecības — ar un bez tiesībām turpināt izglītību, it kā lai pastiprinātu spējīgāko skolnieku atlasi, kā to paskaidroja buržuāziskās izglītības iestādes, bet īstenībā tādēļ, lai liegtu strādnieku bērniem iespēju iegūt izglītību.

Rīgā darbojās vairākas pilsētas un valsts vidusskolas, amatniecības skola, tehnikumi, komercskola un vairākas minoritāšu skolas. Bez tam bija arī vairākas privātās skolas ar vēl lielāku mācību maksu nekā pilsētas un valsts skolās.

Daudz strādnieku bērnu mācījās 1919. gadā nodibinātajā Rīgas pilsētas 4. vidusskolā Gaiziņa ielā 3. Visu laiku tajā darbojās nelegālā komjaunatnes šūna. Skolā bija skolēnu pašvaldība — skolēnu padome, kā arī darbojās dažādi pulciņi. Sevišķi aktīvu darbību izvērsa sabiedrisko zinātņu pulciņš. Skolēni izdeva savus žurnālus («Vanags», «Mūsu Ceļi» u. c.), kā arī pirmo sienas avīzi Latvijā. Sakarā ar sienas avīzes rakstu revolucionāro virzienu 1930. gadā likvidēja skolēnu pašvaldību. Pēc fašistiskā apvērsuma 4. vidusskolu slēdza. Latviešu buržuāziskie nacionālisti vērsās arī pret

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 20. sēj., 8. lpp.

minoritāšu skolām un vairākas no tām slēdza (8. ebreju pamatskolu, vakarskolu, vairākas krievu un baltkrievu skolas), kā arī apvienoja vairākas poļu un lietuviešu skolas. Skolu skaits Rīgā strauji samazinājās (no 226 skolām 1932. gadā līdz 190 skolām 1938. gadā).

Sakarā ar to vairākās Rīgas skolās nodibinājās nelegālas skolēnu cīņas komitejas LKJS un LSJS vadībā. 1935. gadā tika nodibināta LKJS un LSJS Rīgas skolēnu vienotas cīņas komiteja, kas izlaida vairākus uzsaukumus, kuros protestēja pret skolotāju atlaišanu un skolēnu izslēgšanu, pret uzbrukumu minoritāšu skolām, pret mācību maksas paaugstināšanu, prasīja reliģijas un militārisma vietā zinātni un aicināja skolēnus kopā ar vecākiem gatavoties streikam, ja šīs prasības netiks izpildītas.

Vēl grūtāk iegūstama bija augstākā izglītība. Buržuāzisko nacionālistu kundzības gados Rīgā darbojās tikai 3 augstskolas: Latvijas universitāte, Valsts konservatorija un Mākslas akadēmija.

Latvijas universitāte bija pieejama galvenokārt tikai turīgās buržuāzijas jaunatnei, jo mācību maksa te gadu no gada palielinājās (1923. g. Ls 100,—; 1925. g. Ls 140,—; 1932. g. Ls 200,—; 1937. g. Ls 250,—). Tā kā trūcīgiem studentiem mācību izdevumu segšanai paralēli bija jāstrādā algots darbs, tad liela daļa arī nespēja augstskolu pabeigt. Divdesmit gadu laikā Latvijas universitāti beidza tikai 33% uzņemto studentu.

Pati mācību sistēma, kas neierobežoja studiju laiku Latvijas universitātē, radīja tā sauktos mūžīgos studentus no turīgās pilsētas un lauku buržuāzijas jaunatnes vidus, kuri laiku pavadīja dažādās izpriecās un nebūt necentās iegūt zināšanas un specialitāti.

Mācību iestādēs lielu vērību veltīja buržuāziski nacionālistiskās ideoloģijas un ideālistiskā pasaules uzskata ieaudzināšanai, ierādot izcilu vietu teoloģijai, ideālistiskai filozofijai un rasisma ideoloģijai.

Studentu iekšējo dzīvi kārtoja studentu padome, kas atradās korporāciju un citu reakcionāro studentu organizāciju rokās. Revolucionāro cīņu par darba jaunatnes tiesībām uz izglītību universitātē izvērta Studentu klubs (dib. 1920. g.)

un pēc tā slēgšanas — Darba studentu biedrība (dib. 1923. g.). Pēc fašistiskā apvērsuma arī šo biedrību likvidēja.

Viss zinātniskās pētniecības darbs bija koncentrēts universitātē. Par mācību spēkiem te darbojās arī izcilie zinātnieki, profesori J. Endzelīns, Pauls Lejiņš, A. Kirhenšteins, G. Vanags, P. Stradiņš, A. Ieviņš un citi. 1936. gadā nodibināja atsevišķu zinātniskās pētniecības iestādi — Vēstures institūtu.

Progresīvās kultūras attīstībā, darbaļaužu masu izglītības līmeņa celšanā un politiskajā audzināšanā liela nozīme bija ārpusskolas izglītības iestādēm.

1920. gadā nodibinātajā Rīgas Tautas augstskolā vadošā loma bija kreisajām arodbiedrībām. Par lektoriem Tautas augstskolā darbojās ievērojamie revolucionārie rakstnieki Leons Paegle un Linards Laicens. Klausītāju vidū bija daudz nelegālās komjaunatnes organizācijas biedru. Tautas augstskolā ik vasaru rīkoja kultūras svētkus, kuros pulcējās plašas darbaļaužu masas. Pirmie Rīgas Tautas augstskolas rīkotie kultūras svētki 1921. gadā Saules dārzā ar L. Paegles lugas «Gadsimtu sejas» uzvedumu bija arī pirmā brīvdabas izrāde Rīgā.

Kad Rīgas Tautas augstskolas vadība 1923. gadā nonāca sociāldemokrātu rokās, kuri labi sapratās ar buržuāziskajām partijām, progresīvo, revolucionāro kultūras darbu pārņēma Rīgas Arodbiedrību centrālā biroja klubs, kas bieži sarīkoja koncertus un lekcijas par revolucionārām tēmām. Katru vasaru RABCB klubs rīkoja plašus darba svētkus ar teātra izrādēm, galvenokārt Saules dārzā. Pēdējos darba svētkos — 1928. gadā piedalījās vairāk nekā 10 000 cilvēku. Pēc RABCB slēgšanas revolucionāri ideoloģisko audzināšanas darbu turpināja aģitkolektīvs «Zilā blūze», kura dalībnieki bija nelegālās komjaunatnes organizācijas biedri.

Plašu kultūrizglītības un marksistiskās propagandas darbu veica arī dažādās strādnieku jaunatnes kultūras un sporta biedrības. Visos šajos strādnieku pasākumos aktīvi piedalījās revolucionārie rakstnieki L. Paegle un L. Laicens. Arī lielais proletariāta dzejnieks J. Rainis, kas 1920. g. atgriezās no trimdas Rīgā, aktīvi piedalījās progresīvās kultūras celtniecībā un veicināja arī Latvijas un Padomju Savienības kultūras sakaru biedrības nodibināšanu (1928), ko vadīja līdz pat savai nāvei.

Cīņā pret buržuāzisko ideoloģiju, kā arī marksistisko ideju izplatīšanā liela nozīme bija legālajai un puslegālajai kreisajai presei. Rakstnieks L. Laicens izdeva legālo žurnālu «Kreisā Fronte», vēlāk «Tribīne», kurā piedalījās daudz jauno proletariāta rakstnieku un dzejnieku. RABCB izdeva žurnālu «Vienība», kurš savas pastāvēšanas laikā (1924—1928) buržuāzijas represiju dēļ bija spiests 30 reizes mainīt nosaukumu. RABCB jaunatnes sekcija izdeva žurnālus «Jaunatnes Cīņas Ceļš», «Jaunā Strādnieka Darbs» un citus. Visi šie žurnāli līdz ar literāriem un politiskiem rakstiem sniedza arī plašu informāciju par Padomju Savienību.

Pēc fašistiskā apvērsuma Rīgas Tautas augstskola, arod biedrības, strādnieku kultūras un sporta biedrības tika likvidētas, un legālais, progresīvais kultūras darbs masās paralizēts.

Arī mākslā notika cīņa starp valdošo buržuāzisko ideoloģiju un progresīvajām, revolucionārajām idejām.

Rīgas teātru dzīvē noteicošais vārds bija vienīgajam valsts uzturētajam teātrim — Nacionālajam teātrim (tagad Valsts akadēmiskais drāmas teātris), kas centās saglabāt un turpināt latviešu reālistiskās mākslas tradīcijas un uzveda daudz krievu un rietumu klasiķu lugas, kā arī J. Raiņa un A. Upīša darbus. Daudz spilgtu tēlu šais lūgās ir veidojuši mākslinieki B. Rūmniece, A. Mierlauks, A. Amtmanis-Briedītis, A. Klints, M. Šmithene, L. Ērika, J. Osis un citi. Tomēr teātris bieži bija spiests piekāpties buržuāziskās sabiedrības gaumes priekšā un uzvest bezidejiskas lugas un mazvērtīgas salonkomēdijas.

Jaunus meklējumus teātra mākslā uzsāka 1920. gadā nodibinātais Dailes teātris Lāčplēša ielā 25 agrākā Jaunā teātra telpās. Par pirmo direktoru te darbojās dzejnieks J. Rainis un par māksliniecisko vadītāju no teātra dibināšanas līdz pat mūsu dienām — E. Smiļģis. Teātris atklāja savu darbību ar Raiņa lugu «Indulis un Ārija», un Raiņa darbi arī turpmāk bija teātra repertuāra balsts.

Fašistiskās diktatūras laikā abu teātru repertuārā pilnīgi aizliedza uzņemt progresīvo rakstnieku darbus, bet pieprasīja izrādīt lugas, kas propagandētu valdošās kliķes idejas.

Fašistiskās valdības naidis vērsās pret 1926. g. nodibināto Strādnieku teātri, kurš darbojās nelielā koka namiņā Tērbatas (tagad P. Stučkas) ielā pie Bruņinieku (tagad Sarkanarmijas)

ielas. Teātra repertuārā bija progresīvo latviešu, padomju un vācu antifašistisko rakstnieku lugas (A. Upīša «1905. g.», B. Romašova «Degošais tilts», J. Kiršnera «Slīdes dun» u. c.). Teātra kolektīvs veidojās no J. Jurovska, B. Skujenieces, Tautas augstskolas un RABCB kluba dramatisko studiju audzēkņiem. Pirmais teātra režisors bija J. Jurovskis, kurš kopā ar režisoriem O. Bormani, J. Zariņu u. c. izaudzināja par izciliem māksliniekiem E. Zīli, L. Šmitu, H. Vazdiku, O. Lejaskalni un citus. 1934. gadā fašistiskā valdība teātri slēdza.

Mūzikas popularizēšanā liela loma bija Nacionālajai operai (tagad Valsts akadēmiskais operas un baleta teātris), kuras repertuārā bija gan krievu, gan rietumu klasiķu un latviešu komponistu operas. Pārliecinošu tēlojumu izrādēs sniedza solisti M. Brehmane-Štengele, R. Bērziņš, A. Kaktiņš, N. Vasiļjevs, R. Miķelsons un citi. Nenoliedzama ietekme mūzikas mākslas attīstībā bija slaveno diriģentu E. Kupera un L. Bleha darbībai Nacionālajā operā, kā arī izcilu mākslinieku viesizrādēm. Rīgā vairākkārt viesojās, piemēram, F. Šaļapins un izcilie padomju mākslinieki L. Sobinovs, V. Barsova, M. Maksakova.

Uz Nacionālās operas skatuves izauga arī latviešu balets, kura izveidošanā liels nopelns bija krievu klasiskā baleta mākslas pārstāvei A. Fjodorovai, operas baletmeistarei no 1925. līdz 1932. g. Padomju baletmeistars V. Tihomirows 1933. gadā te iestudēja R. Gliēra baletu «Sarkanā magone» ar H. Tangijevu-Birznieci galvenajā lomā. Uzvedums guva lielus panākumus, un sajūsminātie skatītāji demonstrēja savas simpātijas padomju tautai.

Ekonomiskās krīzes gados, lai uzlabotu kases stāvokli, operas vadība bija spiesta pieskaņoties buržuāzijas prasībām un opera lielā mērā kļuva par operešu un reviju teātri.

Buržuāzijas varas gados tika sarīkoti arī četri vispārēji dziesmu svētki, kurus latviešu buržuāzija centās izmantot reakcionāri nacionālistiskai propagandai.

Tēlotājā mākslā līdzās dziļi reālistiskās mākslas tradīcijām 20. gadu sākumā bija vērojami arī tīri formālistiski novirzieni (R. Suta, N. Strunke u. c.). Tomēr vecās reālistiskās mākslas tradīcijas, kuras pārstāvēja (V. Purvits, R. Tilbergs, B. Dzenis) bija Mākslas akadēmijā jauno mākslinieku audzinātāji, izrā-

dījās, bija spēcīgākas, un daudz jauno mākslinieku, izstaigājuši dažādu formālistisku meklējumu ceļus, 30. gadu vidū atkal atgriezās pie reālisma (V. Tone, E. Melderis, K. Zāle).

Divdesmito gadu beigās proletariāta vidū radās vairāki apdāvināti mākslinieki, kas savu mākslu cieši saistīja ar revolucionārā proletariāta cīņu. Rīgas Tautas augstskolas tēlotājas mākslas studijā, kur par skolotājiem darbojās J. Liepiņš, U. Skulme u. c., izauga revolucionārais mākslinieks E. Kālis (1904—1939), kas savu daiļradi veltīja galvenām kārtām revolucionārām idejām un masu aģitācijas žanram. Arī Mākslas akadēmijā mācījās vairāki revolucionāri mākslinieki. J. Aižens un H. Likums, darbodamies galvenokārt par dekoratoriem, pirmie sāka droši izteikt savu attieksmi pret īstenību, atklājot sava laikmeta sabiedriski politisko seju.

Ulmaņa fašistiskais režīms revolucionārā proletariāta mākslu iedzina pagrīdē, likvidējot progresīvās kultūras iestādes un aizliedzot strādnieku presi. Tomēr arī fašistiskā terora apstākļos revolucionārie rakstnieki noorganizēja Latvijas revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienību, kurā darbojās F. Rokpelnis, I. Lēmanis, A. Sakse, Ž. Grīva, Arturs Lapiņš, kā arī citi rakstnieki un mākslinieki. Ar plašu platformu cīņai pret fašismu, pret imperiālistisko karu un intervenci pagrīdē apvienojās visi revolucionārie kultūras darbinieki bez partiju izšķirības, lai kopējiem spēkiem organizētu pretsparu buržuāzijas uzbrukumam. Apvienība aicināja organizēt strādnieku-žurnālistu, darba vietu korespondentu grupas, kā arī aicināja pievienoties darba inteligenci. Nelegālie laikraksti, žurnāli un skrejlapas joprojām iznāca pagrīdē visus fašistiskās diktatūras gadus, mobilizējot darbaļaudis cīņā par padomju varas atjaunošanu.

Pilsētas izbūve (1920—1940)

Pēc pirmā pasaules kara Rīgā krasi bija izjūtams dzīvokļu trūkums. Kara laikā liels skaits namu bija nopostīti, bet grūto saimniecisko apstākļu dēļ jaunu namu celtniecībai trūka līdzekļu. Īres maksa bija augsta, un nabadzīgie iedzīvotāji

bieži bija spiesti mitināties tumšos un nehigiēniskos pagraba dzīvokļos vai pat pārbūvētos malkas pagrabos.

Smagā dzīvokļu krīze piespieda Rīgas pilsētu uzsākt dzīvojamo ēku celtniecību. 1926. un 1927. gadā pilsēta uzcēla Liepājas ielā un Ropažu ielā 16 divstāvu ēkas ar 96 dzīvokļiem. 1927. gadā pēc arhitekta P. Dreimaņa projekta uzcēla blokēku Ausekļa ielā 3 ar tēlnieka Maura veidotu vārtu ailes rotājumu — Vecās Rīgas naktssarga figūru. 1929. gadā pēc arhitekta O. Tilmaņa projekta pie tagadējā 1905. g. parka tika uzcelta blokēka ar tēlnieka R. Maura rotājumiem un akmens strūklaku pagalmā. Līdz ar to pirmo reizi Rīgas pilsētas komunālo dzīvojamo ēku celtniecībā parādījās mazgabarīta sekciju tips ar maziem, labi iekārtotiem dzīvokļiem un plašu iekšējo pagalmu — parku. 1930. gadā uzcēla 2 blokēkas Samarina ielā 2 un 12 (tagad Lomonosova iela). Blokēka Samarina ielā 2 celta pēc arhitekta H. Pīranga projekta ar panaviem mākslinieka J. Legzdīņa ciļņu «Darbs» un «Atpūta» rotājumiem; otrs nams celts pēc arhitekta E. Štālberga projekta ar tēlnieka K. Zemdegas ciļņu «Mājas māte» un «Vīrs» rotājumu.

Tā kā dzīvokļu īri savos namos pilsēta noteica pēc pašizmaksas, iekalkulējot tur aizņēmuma procentus, amortizācijas un ekspluatācijas izdevumus, tad šādi mākslinieku rotājumi namu izmaksu stipri sadārdzināja, un augstās īres maksas dēļ šie dzīvokļi nebija pieejami vienkāršam strādniekam. Buržuāziskais laikraksts «Jaunākās Ziņas» 1932. gadā publicēja rakstu par to, ka īres parādu dēļ no pilsētas blokmājām Samarina ielā 2 un 12 izlikta 8 ģimenes.

Arī vecajās pilsētas ēkās sakarā ar remontiem un vispārējo dzīves dārdzības pieaugumu īres maksa ar katru gadu auga. Tādēļ joprojām palielinājās arī pagraba dzīvokļu iemītnieku skaits (1925. g. — 5911; 1930. g. — 13 492).

Pēc 1931. g., kad saimnieciskā krīze spieda pārtraukt komunālo dzīvokļu celtniecību, zināmas aizdevumu summas tika atvēlētas privātai celtniecībai. Kapitālisti, izmantodami kapitālu drošo ieguldījumu un neierobežotās īres maksas noteikšanas iespējas jaunceltajos namos, rosīgi sāka celt lielus namus ar labiekārtotiem vairākistabu dzīvokļiem. Privātās celtniecības rezultātā Rīgā trīsdesmitajos gados radās pat

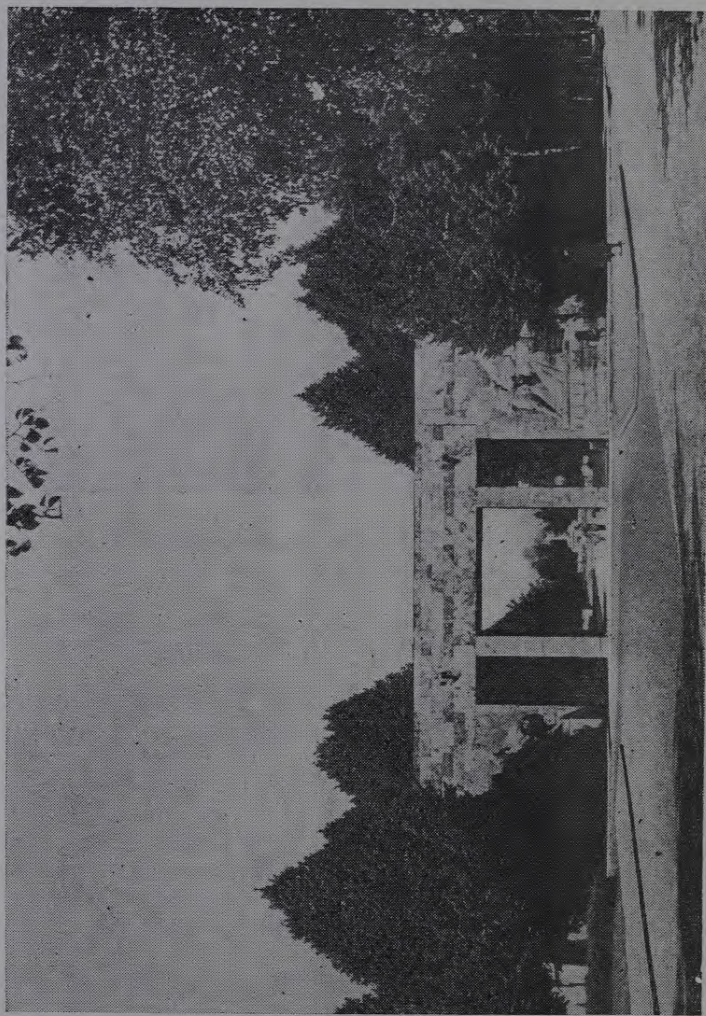

Dzīvokļa vajadzībām pārbūvētas malkas pagraba telpas Merķeļa ielā
(ap 1930. gadu)

jaunas ielas (Zaubes, Vāgnera (tagad Dārzniecības), Indrānu u. c. ielas).

Celtniecībā bija raibs stilu sajaukums. Rīgā no Rietumeiropas, galvenokārt Vācijas, ieplūda modernisma — konstruktīvisma ietekme. Viena no pirmajām ēkām, kura tika celta tīra konstruktīvisma stilā, bija laikraksta «Segodņa» nams, (tagad «Sovetskaja Latvija» nams), kas uzcelts 1926. gadā pēc arhitekta S. Antonova projekta. Tādā pašā stilā celtas arī vairākas skolu ēkas Rīgā, Latvijas akciju bankas (tagad Kiropa un Maskavas rajona banka) nams, ortopēdiskās darbnīcas J. Asara ielā, kā arī bijušo sociāldemokrātu līderu savrupmājas pie Māras diķa.

Rīgas celtniecībā tomēr neizzuda arī veco klasisko stilu atveidojumi buržuāzijas gaumei piemērotā izteiksmē. Tā 1924. gadā pēc arhitekta F. Skujiņa projekta ar plašiem dekoratīviem mākslinieku H. Grīnberga, R. Maura un J. Legzdiņa

Brālu kapi

rotājumiem uzcēla kinoteātri «Splendid-Palace» (tagad «Rīga»), 1938. gadā pēc tā paša arhitekta projekta klasiskās formās celta Tiesu pils (tagad Ministru Padomes nams). Laikā no 1936. līdz 1940. g. tika uzcelts arī pirmais modernais preču nams Rīgā — Armijas ekonomiskais veikals — tagadējais Rīgas Centrālais universālveikals; 1939. un 1940. gadā — Finansu ministrijas nams (tagad LPSR Tautas saimniecības padomes nams), kā arī citas ēkas.

Pilsētas pašvaldība uzcēla arī dažus pieminekļus izcilākajiem latviešu kultūras darbiniekiem. 1929. gadā atklāja prof. T. Zaļkalna pelēkā granītā veidoto rakstnieka R. Blaumaņa pieminekli pilsētas kanāla apstādījumos. 1936. gadā atklāja prof. B. Dzeņa darināto pieminekli gleznotājam J. Rozentālam pie Pilsētas (tagad Latviešu-krievu) mākslas muzeja.

Pilsētas centrā laikā no 1930. līdz 1935. g. izveidoja 42 m augsto Brīvības pieminekli pēc izcilā tēlnieka K. Zāles un arhitekta prof. E. Štālberga projekta. Šī pieminekļa celšanai līdzekļi tika iegūti no uzņēmumu iemaksām, speciāliem atvilkumiem no darbaļaužu algām, kā arī no ziedojumiem.

1929. gadā pēc dzejnieka J. Raiņa apbedīšanas sāka veidot Raiņa kapus, kur jau bija guldīti vairāki revolucionārie cīnītāji. 1932.—1935. gadā tēlnieks K. Zemdega kopā ar arhitektu P. Ārendu veidoja kapa pieminekli Rainim. Granītā izkaltā jaunekļa figūra pauž paša Raiņa vārdus — «Un spēcīgs celšos es pret sauli augšā».

Viens no monumentālākajiem Rīgas pieminekļiem ir tēlnieka K. Zāles, arhitekta A. Birzenieka un dārzu mākslinieka A. Zeidaka no 1924. līdz 1936. g. veidotie Rīgas Brāļu kapi, kuros skulpturālie veidojumi saskaņoti ar arhitektonisko izbūvi un dabas ainavu. Jau 1915. gadā te apglabāja pirmajā pasaules karā kritušos latviešu strēlniekus, kas, aizstāvot Rīgu un Sloku pret vācu iebrucējiem, bija atdevuši savu dzīvību. 1919. gadā Brāļu kapos guldīja izcilo revolūcijas darbinieku, zemkopības komisāru F. Roziņu-Āzi. 1958. gadā uz šejieni pārveda arī Lielajā Tēvijas karā kritušo divdesmit trīs padomju karavīru mirstīgās atliekas. Tagad Brāļu kapi ir kļuvuši par visas tautas svētnīcu.

Moderna pilsēta, par kādu aizvien vairāk izveidojās Rīga, prasīja arī lielākus labiekārtošanas darbus. Viena no izcilākajām komunālām celtnēm bija no 1924. līdz 1930. g. izbū-

vētais Centrāltirgus (tagad Centrālais kolhozu tirgus). Līdz tam laikam galvenais pārtikas preču tirgus atradās Daugavmalā, kur tirdzniecība noritēja antisanitāros apstākļos vaļējās tirgus būdās vai no vezumiem.

1932. gadā Juglas ezera krastā pie Rīgas atklāja Brīvdabas muzeju, kurā tika uzstādītas vairākas raksturīgas senlaiku celtnes un pārvestas pat veselas lauku sētas.

Trīsdesmito gadu beigās Dzegužkalnā pēc arhitekta O. Tilmaņa projekta daļēji izbūvēja amfiteātri un nostiprināja stāvās smilšainās kāpas, no kurām pavērās skaists skats uz Rīgu. Tomēr pabeigt izbūvi pilsētai līdzekļu trūkuma dēļ nebija pa spēkam.

1936. un 1937. gadā iekārtoja Ziedoņa dārzu starp tagadējo Revolūcijas ielu, Suvorova ielu un Artilērijas ielu.

Sakarā ar pilsētas teritorijas paplašināšanos izrādījās, ka tramvaju un kuģišu satiksme ir nepietiekama. 1923. gadā Rīgā atklāja pirmo autobusu satiksmes līniju starp Rīgas centru un Āgenskalnu. Regulāru autobusu satiksmi nodibināja 1924. gadā ar 9 līnijām un 32 autobusiem. 1925. gadā Rīgā tika pārbaudīts arī pirmais taksometrs, un gada beigās Rīgā bija 252 taksometri.

Straujā automobiļu un autobusu satiksmes attīstība spieda iztaisnot un uzlabot galvenās satiksmes maģistrāles un ielas. 1924. gadā uzsāka šoseju virsmu darvošanu, bet ar 1926. g. arī atsevišķu ielu asfaltēšanu. Kad 1934./1935. gadā iekārtoja jauno autobusu staciju tagadējā 13. janvāra ielā, Rīgas iedzīvotājus apkalpoja 20 autobusu līnijas ar 146 autobusiem. Tomēr šīs līnijas neaizsniedza pilsētas administratīvo robežu gala punktus, jo tik garu līniju ekspluatācija neatmaksājās privātajiem uzņēmējiem, kuru rokās atradās lielākā daļa autobusu līniju. Tikai ar padomju varas atjaunošanu sākās plānveidīgs pilsētas labiekārtošanas un izbūves darbs visu Rīgas darbaļaužu interesēs.

Sociālistiskā
Rīga

Socialistiska

Riga

I nodaļa

PADOMJU VARAS ATJAUNOŠANA UN PIRMIE SOCIĀLISTISKĀS CELTNIECĪBAS SOĻI RĪGĀ

(1940—1941)

Fašistiskās valdības prettautiskā iekšējā un ārējā politika arvien vairāk padziļināja politisko krīzi. Tā kā Latvijas valdība nepildīja savstarpējās palīdzības līguma saistības, Padomju valdība 1940. g. 16. jūnijā iesniedza tai notu, kurā pieprasīja izveidot jaunu valdību, kas nodrošinātu līguma noteikumu izpildi, un ielaist Latvijas teritorijā Padomju Bruņoto Spēku papildu daļas. Rīgas darbaļaudis Padomju valdības notu uzņēma ar lielu sajūsmu. Revolucionārās kustības jaunie uzplūdi liecināja, ka Ulmaņa valdībai nav tautas masu atbalsta. Šajos apstākļos Komunistiskā partija aicināja gāzt fašistisko valdību un izveidot demokrātisku tautas valdību, kura būtu spējīga izdarīt demokrātiskas pārmaiņas valstī.

Buržuāziskā valdība visiem līdzekļiem centās saglabāt savu varu. Iekšlietu ministrs deva norādījumus policijas augstākajām amatpersonām neatļaut draudzīgas demonstrācijas sakarā ar Sarkanās Armijas ienākšanu Rīgā.

Izpildot šo norādījumu, Policijas departamenta direktors 16. jūnija vakarā sasauca policijas priekšnieku un to palīgu ārkārtēju apsūdzību un deva rīkojumu mobilizēt visus policijas spēkus nākamajām dienām.

Tomēr 17. jūnijā desmitiem tūkstošu rīdzinieku izgāja ielās apsveikt Sarkanās Armijas. Rīdzinieki ar ziediem un lozungiem sirsnīgi sveica padomju karavīrus. Šī sagaidīšana liecināja par lielo draudzību, ko latviešu tauta jūta pret lielo padomju tautu. Draudzības demonstrācijas notika daudzās Rīgas vie-

tās, bet sevišķi grandiozas tās bija centrā: stacijas laukumā, Aspazijas bulvārī (tagad Padomju bulvāris), Marijas ielā (tagad Suvorova iela), Brīvības ielā (tagad Leņina iela), K. Barona ielā, Raiņa bulvārī un citur. Policija un aizsargi uzbruka mierīgajām demonstrācijām. Sadursmes laikā divus cilvēkus — Borisu Krišu un skolnieku Ilju Tihomirovu nogalināja, 27 ievainoja, bet vairākus simtus pilsoņu piekāva pilsētas ielās, prefektūras un policijas iecirkņu telpās. Stacijas laukumā vairāki desmiti policistu izklīdināja rīdžiniekus ar gumijas nūjām, un uz bēgošajiem šāva pie prefektūras stāvošie policisti.

Stacijas laukumā ieradās policijas jātnieku nodaļa. Pie Goņa ielas viadukta bija izvietota cita policijas jātnieku daļa. Policisti šāva uz strādniekiem un pakritušos mīdīja ar zirgiem.

Policijas terors turpinājās visu dienu, bet novakarē tai palīgā izsauca karaspēka daļas. Nākamajās divās dienās turpinājās izrēķināšanās ar 17. jūnija demonstrācijas dalībniekiem, ieslogot tos cietumos. 18. jūnijā Rīgā tika pasludināts aplenkuma stāvoklis. Rīgas iedzīvotājiem aizliedza pulcēties grupās vairāk par 4 cilvēkiem, uzturēties ielās no 10 vakarā līdz 4 no rīta utt. Bet nekādas represijas vairs nespēja apslāpēt pieaugošo revolucionāro kustību. 18. un 19. jūnijā daudzās Rīgas fabrikās notika mītiņi un streiki, kuros strādnieki atmaskoja asiņainās izrēķināšanās vaininiekus un pieprasīja bankrotējušās Ulmaņa kliķes gāšanu.

Antifašistiskā tautas fronte, balstīdamās uz masu prasībām, panāca Ulmaņa valdības krišanu 20. jūnijā. Šajā pašā dienā tika sastādīta jauna demokrātiska tautas valdība, ko vadīja izcilais zinātnieks profesors A. Kirhenšteins. Tā savā deklarācijā paziņoja, ka jaunā valdība uzskata par savu uzdevumu «veicināt un celt tautas materiālo un garīgo labklājību, nodrošināt brīvību un tautas tiesības, nodrošināt valsts un visu pilsoņu intereses neatkarīgi no viņu mantas stāvokļa, ticības, izglītības vai tautības».

21. jūnijā Rīgā notika Latvijas Komunistiskās partijas organizēta grandioza politiska demonstrācija ar prasību atbrīvot politiskos ieslodzītos. Pēc tautas demokrātiskās valdības lēmuma politiskos ieslodzītos atbrīvoja tajā pašā dienā.

Atbrīvoto vidū bija LKP CK locekļi O. Auguste, K. Gailis,

Rīgas darbaļaudis Raiņa kapos atvadās no fašistiskās Latvijas policijas upuriem (1940. g. 23. jūnijā)

J. Kalnbērziņš, A. Nurža, Ž. Spure, partijas Rīgas komitejas locekļi un citu partijas organizāciju biedri.

Jaunā valdība īsā laikā veica daudzus pasākumus visas valsts demokratizēšanā: pieņēma lēmumus par strādnieku komiteju nodibināšanu, zemu atalgoto strādnieku un kalpotāju algas paaugstināšanu par 15—20%, likvidēja aizsargu organizāciju, demokratizēja armiju un skolas utt.

No amata atcēla reakcionāros Rīgas pilsētas valdes locekļus un iecēla jaunu Rīgas pilsētas valdi, kas realizēja valdības rīkojumus.

5. jūlijā publicēja jauno likumu par Tautas Saeimas vēlēšanām. Rīgā notika plaša darbaļaužu demonstrācija, kas apsveica šo valdības lēmumu. Pēc Komunistiskās partijas iniciatīvas vēlēšanās tika izveidots Latvijas Darba tautas bloks, kas apvienoja visus progresīvos spēkus.

14. un 15. jūlijā pirmo reizi Latvijas vēsturē notika patiešām brīvas vēlēšanas, kur tauta parādīja vēl nepieredzētu politisku aktivitāti. Par Darba tautas bloku Rīgā savas balsis nodeva 98,5% vēlētāju. Tautas Saeimā ievēlēja 100 deputātus, no tiem 22 strādniekus, 3 laukstrādniekus, 13 zemniekus, 17 brīvo profesiju darbiniekus, 14 sabiedriskus darbiniekus, 5 karavīrus, 14 kalpotājus, 11 pedagogus un profesorus, 1 tirgotāju. Šis sastāvs liecina, ka tā bija īsta tautas saeima pretstatā buržuāziskās varas laikā vēlētajām saeimām. Tā, piemēram, 1931. gadā buržuāziskās saeimas sastāvā bija ievēlēti tikai 5 strādnieki, 1 zemnieks un 3 kalpotāji. Pārējie saeimas locekļi bija fabrikanti, budži, namīpašnieki un citi buržuāzijas pārstāvji.

Pēc vēlēšanām Rīgā notika grandiozas demonstrācijas, kurās darbaļaudis ar gavilēm atzīmēja savu vēsturisko uzvaru pār reakciju un prasīja nodibināt padomju varu Latvijā.

21. jūlijā Nacionālajā teātrī Tautas Saeima sanāca uz pirmo sēdi. Pauzot latviešu tautas vienprātīgo vēlēšanos, tā vienbalsīgi pasludināja Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas nodibināšanu un nolēma griezties pie Padomju Savienības Augstākās Padomes ar lūgumu uzņemt Latviju PSRS sastāvā. 1940. g. 5. augustā PSRS Augstākā Padome, ievērojot latviešu tautas lūgumu, ar speciālu lēmumu uzņēma Latviju Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā kā līdztiesīgu padomju republiku. 1940. gadā no 24. līdz 26. au-

Rīgas darbalaužu demonstrācija 1940. g. 21. jūlijā

gustam notika Tautas Saeimas 2. sesija, kas pieņēma svarīgus lēmumus: pieņēma Latvijas PSR konstitūciju, kura Padomju Latviju pasludināja par strādnieku un zemnieku valsti; Tautas Saeimu pārdēvēja par LPSR Augstāko Padomi. Par LPSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētāju ievēlēja prof. A. Kirhenšteinu. Izveidoja jaunu valdību — LPSR Tautas Komisāru Padomi ar V. Lāci kā priekšsēdētāju. Konstitūcijas 118. pantā bija rakstīts: «Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas galvaspilsēta ir Rīga.»

Latvijā mierīgā ceļā bija uzvarējusi sociālistiskā revolūcija. Ar revolūcijas uzvaru bija likti pamati straujai ekonomikas attīstībai un nacionālās kultūras uzplaukumam.

Jau ar pirmo padomju varas dekrētu Latvijā tika likts pamats sociālistiskai saimniecības formai, kas tālākā sociālistiskās celtniecības gaitā kļuva par nedalīti valdošo visā tautas saimniecībā. Šis vēsturiskais dokuments bija 1940. g. 22. jūlijā Tautas Saeimas pieņemtā deklarācija. Pamatojoties uz šo deklarāciju, Ministru kabinets 1940. g. 22. jūlijā pieņēma un pasludināja dekrētu par banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju LPSR teritorijā.

Tika nacionalizēti lielākie Rīgas uzņēmumi: VEF, «Vairogs», Neiburga būvuzņēmumi, «Ērenpreiss», «Latvijas kokvilna», «Lenta», «Rīgas audums» un gumijas fabrika «Kvadrāts». Tā bija gandrīz visa Latvijas lielrūpniecība. Nacionalizācija turpinājās arī 1941. gadā.

Katrā fabrikā un rūpnīcā nodibināja nacionalizācijas komisijas un iecēla valsts komisārus. Valsts komisāra pienākums bija, nepārtraucot un netraucējot ražošanu, pārņemt ar izraudzītās komisijas palīdzību rūpniecības uzņēmumu valsts īpašumā, sastādīt uzņēmuma pieņemšanas-nodošanas aktu un bilanci. Tāpat komisāra uzdevums bija rūpēties, lai pārkārtošanas laikā nenotiktu sabotāža no bijušo īpašnieku puses, kā arī netiktu pārkāpta darba disciplīna un neciestu darba kvalitāte.

Līdz ar partijas un padomju orgānu pārstāvjiem nacionalizācijas komisiju darbībā aktīvi piedalījās arī uzņēmumu strādnieki. Rīgas rūpnīcu strādnieki jau pirms tam, kad tika izsludināts dekrēts par nacionalizāciju, sāka paši kontrolēt fabriku īpašnieku darbību, ievēlējot strādnieku komitejas.

Strādnieku kontroli nodibināja arī visos nenacionalizētajos uzņēmumos.

Pēc nacionalizācijas Rīgas rūpnīcu strādnieki rīkoja sapulces, kur lēma par sava uzņēmuma nosaukuma maiņu. Tāda sapulce, piemēram, notika zeķu un trikotāžas fabrikā «Emil Falkenhof». Fabrikas kolektīvs ierosināja savu uzņēmumu nosaukt par zeķu un trikotāžas fabriku «Aurora», A/s «Eska» strādnieki pieņēma lēmumu nosaukt savu fabriku par «Sarkanā karogu». Tā radās daudz jaunu fabriku nosaukumu — «Sarkanā zvaigzne», «Boļševička» un daudz citu.

Varu zaudējusi latviešu buržuāzija ārēji it kā samierinājās ar Padomju valdības pasākumiem, bet pūlējās kaitēt sociālisma celtniecības darbam slepeni. Padomju varas ienaidnieki centās izjaukt normālu preču apgrozību, organizējot kaitniecību tirdzniecībā. Bija arī vairāki mēģinājumi nodedzināt nacionalizētos uzņēmumus.

Naidīgo aktu novēršanai Padomju Latvijas valdība veica vairākus pasākumus. 1940. g. jūlijā noorganizēja Strādnieku gvardi, kuras tiešais uzdevums bija apsargāt tautas īpašumu un mantu, paralizēt ienaidnieka kaitniecisko darbību pašā dīglī, nepieļaut traucējumus ražošanā. Un Strādnieku gvarde veica šo partijas uzdevumu. Lai gan jaunajai Padomju republikai bija jāpārvar daudzas grūtības, lielrūpniecības nacionalizācijas darbs tika veikts īsā laikā, un tautas rokās nonāca simtiem fabriku un rūpnīcu. Sociālistiskajam sektoram rūpniecībā bija nodrošināta vadošā loma.

1940. g. 29. septembrī publicēja LPSR Augstākās Padomes Prezīdija lēmumu par tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Šis lēmums nostiprināja sociālistiskā sektora pozīcijas tirdzniecībā.

1940. g. 28. oktobrī publicēja dekrētu par lielo namu nacionalizāciju. Jau novembrī šī dekrēta nospraustie uzdevumi bija izpildīti. Rīgā nacionalizēja 4411 namu, un ar 1940. g. 1. decembra lēmumu LPSR Tautas Komisāru Padome noteica jaunu — daudz zemāku dzīvokļu ires maksu.

Privātās slimnīcas nodeva Veselības aizsardzības tautas komisariātam. Sākot ar 1940. g. novembri, Tautas Komisāru Padome ieviesa bezmaksas ārstēšanu visās ārstniecības iestādēs.

Rīgas strādnieki bija izglābti no lielā kapitālisma ļau-

numa — bezdarba. 1940. g. 1. janvārī Rīgā bija 7082 bezdarbnieki. Bez tam bija ap 20 000 daļēju bezdarbnieku. Pieaugot sociālistiskās celtniecības vērienam, ierindā stājās arvien jauni uzņēmumi, un sakarā ar to pirmo reizi pēc ilgiem bezdarba gadiem tūkstošiem strādnieku dabūja darbu. 1941. g. pirmajos mēnešos bezdarbs bija pilnīgi likvidēts.

Ar arodbiedrību palīdzību LKP vēl vairāk nostiprināja savas saites ar strādnieku šķiru un citām darbaļaužu masām. Arvien vairāk pieauga tautas masu politiskā aktivitāte. Arodbiedrību biedru skaits Rīgā sasniedza 80 000.

Jau ar pirmajām Padomju Latvijas pastāvēšanas dienām darbaļaudis uz partijas un valdības gādību atbildēja ar nepieredzētu darba entuziasmu. Sociālisms radīja radikālu apvērsumu ļaužu uzskatos par darbu. Izvirzījās tūkstošiem augstas darba ražības meistaru. Milzīgas darbaļaužu masas aktīvi iesaistījās sociālistiskajā sacensībā. 1940. g. 3. oktobrī bija publicēts LKP CK un Arodbiedrību savienības uzsaukums, kas aicināja darbaļaudis iesaistīties sociālistiskajā sacensībā par godu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 23. gadadienai. Šajā sacensībā piedalījās ap 730 Latvijas uzņēmumu un iestāžu ar 78 200 strādnieku un kalpotāju. Par godu 1. Maija svētkiem 1941. gadā sociālistiskajā sacensībā iesaistījās jau 978 uzņēmumi ar vairāk nekā 150 000 strādnieku. Izcilus panākumus sociālistiskajā sacensībā guva fabrikas «Sarkanā zvaigzne» strādnieki. Viņi izpildīja uzņemtās saistības un saņēma LKP CK un LPSR TKP ceļojošo Sarkanā karogu. Savas saistības sekmīgi izpildīja tādas fabrikas kā «17. jūnijs», «Kurzemes manufaktūra», «Sarkanais karogs», kā arī citas. Daudzu Rīgas fabriku strādnieki uzņēma saistības pirms termiņa izpildīt 1941. g. ražošanas valsts plānu. Plaši izvērsās arī trieciennieku kustība. Visvairāk trieciennieku bija metālrūpniecībā, tekstilrūpniecībā un ķīmiskajā rūpniecībā.

Rūpniecības produkcijas izlaide Latvijā 1940. gadā salīdzinājumā ar 1939. g. pieauga par 21%. 1940. g. beigās sāka izstrādāt Latvijas tautas saimniecības sociālistiskās celtniecības plānu 1941. gadam. Plāna pamatā bija uzdevums pārveidot Latviju no agrārās zemes par augsti attīstītu industriālu padomju republiku. Jau 1941. gadā bija paredzēti lieli kapitālieguldījumi rūpniecībā.

Īpašu uzmanību pievērša ražošanas līdzekļu ražošanas paplašināšanai. Pēc plāna bija paredzēts jau 1941. gadā ievērojami paplašināt pastāvošos metālapstrādāšanas uzņēmumus un celt vairākus jaunus uzņēmumus. Tā, piemēram, rūpnīcas «Vairogs» paplašināšanai bija ielānots 10 milj. rubļu. Vajadzēja paplašināt vagonu montāžas cehu, iegādāties jaunas mašīnas mehāniskajam ceļam, rekonstruēt kalēju cehu un uzstādīt tajā jaunus darbgaldus, uzcelt jauna ceha korpusu, atvērt remonta un mehānisko cehu. Visus šos darbus bija paredzēts veikt 1941. gadā, lai 1942. gadā rūpnīca varētu izlaist 2500 vagonu (1939. gadā izlaida 70 vagonu).

Pārējie svarīgākie rekonstruējamie un jauncejamie objekti bija hidroturbīnu fabrika un čuguna lietuve, kā arī jauna autoremontu darbnīca. Visi partijas un valdības pasākumi bija vērsti uz to, lai izveidotu Rīgu par lielu PSRS rūpniecības centru.

Līdztekus ekonomikas pārveidošanai uz sociālistiskiem pamatiem republikas partijas un padomju organizācijas sekmiņi risināja arī kultūras celtniecības jautājumus, lai radītu jaunu — sociālistisku kultūru.

Darba jauniešiem bija pavērtas plašas iespējas izglītības iegūšanai. Atvēra arī vairākas jaunas skolas.

Pionieru nometnes, kas sāka darboties 1941. gadā, nodrošināja darbaļaužu bērniem labu un veselīgu atpūtu brīvlaikā. Daudzās Rīgas rūpnīcās un fabrikās organizēja bērnudārzus. Bijušo Ulmaņa rezidenci — Rīgas pili nodeva pionieru rīcībā, kur tie daudzajos pulciņos guva iespēju vispusīgi attīstīt savas spējas.

Komunistiskās partijas vadībā Rīgas darbaļaudis noteikti un droši nostājās uz sociālisma un jaunas laimīgas dzīves celtniecības ceļa.

II nodaļa

RĪGA LIELĀ TĒVIJAS KARA GADOS

(1941—1945)

1941. g. 22. jūnijā sākās Lielais Tēvijas karš. Vācu fašistu karaspēks ielauzās mūsu zemes teritorijā. Jau ar pirmajām kara dienām Rīgas darbaļaudis gatavojās aizsargāt savu dzimto pilsētu pret fašistiskajiem iebrucējiem. 23. jūnijā LKP CK griezās pie Latvijas darbaļaudīm ar aicinājumu būt modriem par tautas īpašumu, atmaskot ienaidniekus un panikas cēlējus. Visās Rīgas fabrikās un iestādēs notika mītiņi, kuros strādnieki izteica gatavību atdot savus spēkus ienaidnieka sagrāvei. Daudzi strādnieki, kā arī darba intelīgences kara pirmajās dienās brīvprātīgi iestājās Sarkanās Armijas rindās. Pēc LKP CK lēmuma tika noorganizēti iznīcinātāju bataljoni cīņai pret fašistu izpletņu lēcējiem un diversantiem, kā arī militāro un saimniecisko objektu aizsardzībai. Par šo bataljonu kodolu kļuva Strādnieku gvarde. 26. jūnijā fašistu armija tuvojās Rīgai no Jelgavas puses. Šajā laikā Sarkanās Armijas daļas atkāpās uz Rīgu pa Bauskas šoseju. Pirmās cīņas pilsētā notika Satiksmes ielas un Kāpu ielas rajonā. Pārdaugavā daži iznīcinātāju bataljoni un Sarkanās Armijas daļas turpināja cīņu pret fašistu armiju līdz pat 30. jūnijam. Sevišķi niknas kaujas notika Akmeņu ielā, Valguma ielā un Uzvaras bulvārī. Namā Valguma ielas un Uzvaras bulvāra stūrī vairāk nekā 50 sarkanarmiešu un virsnieku ilgu laiku cīnījās pret hitleriešu pārspēku. Viņi visi krita varoņu nāvē. Sīvas cīņas notika arī citos Pārdaugavas rajonos, sevišķi Tornakalnā.

Pārspēka spiesti, strādnieku gvardi un sarkanarmieši atkāpās uz Daugavas labo krastu, kur ieņēma jaunas pozīcijas. Hitlerieši Daugavas kreisajā krastā nostādīja artilēriju un

29. jūnijā sāka intensīvi apšaudīt Vecrīgu un Daugavmalu. Apšaude ilga 2 dienas, un tās rezultātā izcēlās daudzi ugunsgrēki un cieta daudzi ievērojami arhitektūras pieminekļi, piemēram, Melngalvju nams, Rātsnams, Pētera baznīca, kā arī daudzas 16. un 17. gs. celtnes. 29. jūnijā fašisti mēģināja ieņemt Rīgu tiešā triecienā pāri Daugavas tiltiem. Kad dažas fašistu karaspēka daļas, to starpā izlūku vienības un daži tanki, izlauzās uz otru krastu, tiltus uzspridzināja un fašistus, kas bija izlauzušies, iznīcināja. Tikai pēc Daugavas forsēšanas pie Doles salas fašistiem 1. jūlijā izdevās ieņemt Rīgu.

Ienaidniekam palīdzēja latviešu buržuāziskie nacionālisti. Vairākās vietās tie no paslēptuvēm atklāja šauteņu un ložmetēju uguni pret Sarkanās Armijas karavīriem, strādnieku gvardiem un pat pret civiliedzīvotājiem.

Sarkanās Armijas daļas un Rīgas strādnieku gvardi, turpinādami cīnīties, atkāpās uz ziemeļiem.

Uz aizmuguri evakuējās arī tūkstošiem Rīgas iedzīvotāju. Tur viņi paš aizliedzīgi strādāja Padomju zemes rūpnīcās un kolhozos, dodot lielu ieguldījumu cīņā pret ienaidnieku.

Vairāk nekā trīs gadus ilga vācu fašistu okupācija, kas bija viena no drūmākajām lappusēm Rīgas vēsturē. Fašistiskie okupanti izsludināja Rīgu par «Ostlandes» — okupēto Padomju Savienības rietumu apgabalu galveno pilsētu. Šeit izvietoja okupācijas varas administratīvo aparātu, soda orgānus, karaspēka štābus un sāka realizēt kapitālisma varas atjaunošanas, latviešu nacionālās kultūras likvidācijas un latviešu tautas progresīvās daļas iznīcināšanas plānus.

Vācu avīzēs nereti parādījās raksti, kuros bija izteikta okupantu tieksme noņemt vāciešus uz dzīvi Baltijas zemēs. Šajā laikā izstrādāja vairākus projektus, kuros ieteica Baltiju atdot vāciešiem, kas cīnījušies pret Padomju Armiju. Vienu no tādiem projektiem ar virsrakstu «Ostlandi — austrumfrontes cīnītājiem» izstrādāja Rīgas porcelāna fabrikas direktors P. Fokrots. Mēnešrakstā «Zeitschrift für Geopolitik» tika publicēts raksts, kurā iekarotājiem ieteikts «iegūt tikai zemi bez jebkādiem iedzīvotājiem. Vietējos iedzīvotājus bez kavēšanās jāiznīcina — tie var tikai sabojāt vācu tīrasiņu tautu.» Šos hitleriešu nolūkus — iznīcināt latviešus kā nāciju labi zināja latviešu buržuāziskie nacionālisti.

Pētera baznīcas degšana 1941. g. 29. jūnijā

Cerot uz buržuāziskās Latvijas atdzimšanu, šie latviešu tautas nodevēji jau 1941. g. jūlija pirmajās dienās atjaunoja aizsargu un policistu nodaļas. Bet jau 1941. g. 11. jūlijā tika publicēts Rīgas komandanta rīkojums, ar ko tika aizliegts valkāt aizsargu formas tērpu, kā arī atjaunot buržuāziskās Latvijas valsts iestādes. Šie lēmumi atņēma latviešu buržuāzijai jebkādas ilūzijas par buržuāziskās Latvijas atjaunošanu. Un tomēr tautas nodevēji, pārdevušies okupantiem, iestājās viņu organizētajās speciālajās vienībās, kuras palīdzēja iznīcināt mierīgos Latvijas iedzīvotājus. Šīs nodaļas sevišķi zvēriski un cietsirdīgi rīkojās cīņās pret Latvijas, Baltkrievijas, Ļeņingradas un Pleskavas apgabala partizāniem.

Hitlerieši centās iznīcināt visu, kas bija saistīts ar latviešu tautas nacionālo kultūru. Tie pasludināja vācu valodu par valsts valodu. Daudzas latviešu skolas pārvērta par kazarmām un kara noliktavām. 54 Rīgas ielas, to skaitā A. Pūmpura iela, Ausekļa iela, A. Deglava iela, J. Asara iela, Raiņa bulvāris, tika pārdēvētas latviešu tautas ienaidnieku — Golca, Flečera, Gēringa, Rozenberga, Hitlera u. c. vārdos. Rīgā darbojās ārkārtējās tiesas, kas sodīja tikai vietējos iedzīvotājus, bet ne vāciešus. Labākie veikali, restorāni, frizētavas bija pieejami vienīgi valsts vāciešiem.

Rīgas pilsētas saimnieciskajā dzīvē hitlerieši realizēja laupīšanas politiku. Visi ievērojamākie pilsētas uzņēmumi bija pakļauti vācu monopoliem. No 1942. g. marta līdz 1943. g. jūlijam Rīgā tika organizētas un reģistrētas 120 vācu firmas un savienības. Tikai nelielu daļu sīko uzņēmumu atstāja bijušajiem īpašniekiem. Tirdzniecības uzņēmumus denacionalizēja.

Rīgā darbojās tikai nedaudzī lieli uzņēmumi un fabrikas, piemēram, rūpnīca VEF, «Vairogs», «Kvadrāts» u. c., kas ražoja armijas vajadzībām. Par fabriku un rūpnīcu vadītājiem iecēla vāciešus, kas kontrolēja visu ražošanas procesu.

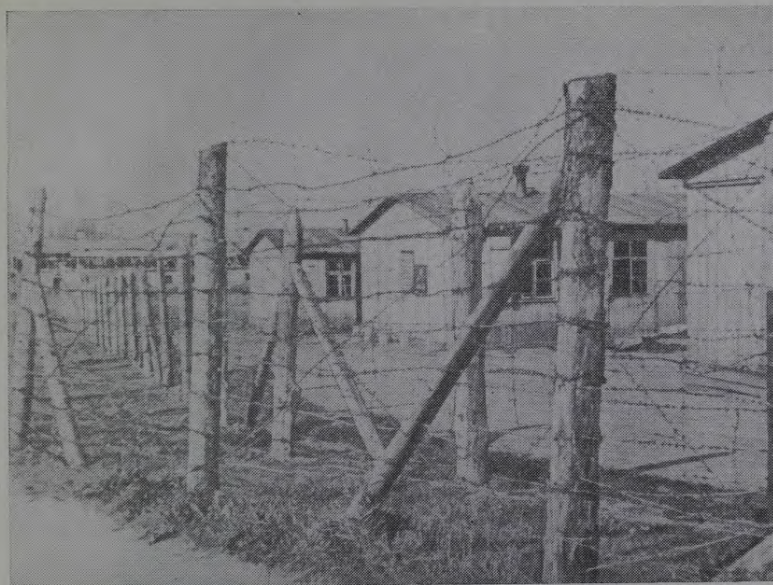
Rīgas strādnieku stāvoklis bija ļoti smags. Darba diena ilga 10—14 stundas. Strādniekus par katru pārkāpumu sodīja ar naudas sodiem un nodeva tiesai. 1942. g. 20. februārī «Ostlandes» dzelzceļa priekšnieks pat izdeva pavēli par miesas sodiem: «Katrs vietējo darbinieku dienesta pārkāpums, sevišķi neierašanās un nokavēšanās darbā, dienesta pavēles neizpildīšana utt., tiks sodīts pastiprinātā veidā:

- a) pirmo reizi ar 15 nūjas sitieniem pa kailu miesu;
- b) atkārtotās gadījumā ar 20 sitieniem.»

Daudzus strādniekus aizsūtīja piespiedu darbos uz Vāciju.

Ieņēmuši Rīgu, vācu fašisti ķērās pie padomju ļaužu masveida iznīcināšanas. Jau 1941. g. 1. jūlijā vācu fašisti kopā ar aizsargiem un citām latviešu tautas padibēm siroja pa aizbraukušo padomju darbinieku dzīvokļiem, pievācot atstātās mantas, apcietināja palikušos strādnieku gvardus, komunistus, komjauniešus, dažādu organizāciju aktivistus, ebrejus. 2. jūlijā apcietināšanas kļuva masveidīgas. Okupanti iekārtoja visapkārt Rīgai un pašā Rīgā daudzus cietumus, koncentrācijas nometnes, geto (ebreju nometnes) un citas nāves nometnes. Ieslodzījumu vietās hitlerieši lietoja visizsmalcinātākās spīdzināšanas metodes. Sevišķi zvērīgas izrēķināšanās metodes lietoja prefektūras un gestapo pagrabos, Rīgas centrālcietumā un Salaspils koncentrācijas nometnē. Prefektūrā un gestapo notika ieslodzīto pirmā nopratināšana, kur tos mocīja un daudzus nogalināja. No šejienes apcietinātos nosūtīja uz centrālcietumu, Salaspils nometni vai citām ieslodzījuma vietām. Rīgas centrālcietumu fašisti pārvērta par asiņainu moku bedri un nāves fabriku. Jau pirmajās okupācijas dienās centrālcietums bija pārpildīts ar padomju cilvēkiem. 1941. g. vasarā fašisti masveidā arestēja latviešu progresīvās inteliģences darbiniekus. Rīgas centrālcietumā bija izveidotas «inteliģento» kameras, kuras vienmēr bija pārpildītas. Daudzus ieslodzītos nobendēja, piemēram, mākslinieku J. Aizenu, dramaturgu R. Luksu, fabulistu F. Stūri, skolotāju un sabiedrisko darbinieku J. Liekni, aktieri V. Perovu un daudzus citus. Ja ieslodzītie pēc spīdzināšanas centrālcietumā palika dzīvi, tos nosūtīja uz nometnēm, kur tie bija nolemti lēnai nāvei.

Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, ebrejiem bija ierīkots geto, kur ieslodzīja 35 000 ebreju. 1941. g. 30. novembrī un 8. decembrī viņus nošāva Rumbulas mežā. Hitleriešu bendes Rīgā un tās apkārtnē vien nogalināja pāri par 24 000 padomju bērnu. Bija ierīkotas speciālas bērnu nometnes Jumaras (tagad Birznieka Upīša) ielā 14, Dubultos un citur, kur no bērniem ņēma asinis frontes vajadzībām. Vispār Rīgā un tās apkārtnē fašisti nogalināja vairāk nekā 300 000 padomju cilvēku.

Salaspils koncentrācijas nometne

1944. g. augustā, kad Padomju Armija tuvojās Rīgai, vācu okupanti gribēja piespiest rīdziniekus evakuēties uz Vāciju. Viņi izdeva speciālu pavēli: «Rīdziniekiem jāevakuējas!» Tā kā rīdzinieki izvairījās no šīs pavēles pildīšanas, fašisti savas varas pēdējās dienās sarīkoja cilvēku medības ielās un ar varu dzina uz Vāciju. Pavisam no Rīgas izveda ap 76 000 iedzīvotāju.

Bēgot no Rīgas, hitlerieši izlaupīja bibliotekas, muzejus un aizveda līdz neaprēķināmas kultūras vērtības. Izpostīja Mākslas akadēmiju un konservatoriju. Pēc Rīgas atbrīvošanas noskaidrojās, ka okupanti pilnīgi sagrauši 2 700 ēkas un izpostījuši gandrīz visas rūpnīcas. Rūpnīcu iekārtas bija izvestas uz Vāciju.

Padomju Armijas straujais uzbrukums un Rīgas darbaļaužu pašizliedzīgā ricība paglāba Rīgu no pilnīgas izpostīšanas.

Padomju Savienības Varonis I. Sudmalis

Riskējot ar savu dzīvību, strādnieki bieži vien paslēpa to rūpnīcu iekārtu, ko okupanti bija paredzējuši izvest uz Vāciju.

Jau ar pirmajām okupācijas dienām Rīgas darbaļaudis cēlās cīņai pret fašistiskajiem iebrucējiem. 1941. g. rudenī Rīgā uzsāka darbību dažas partijas un komjaunatnes grupas. Starp tām lielākā bija komjauniešu un jauniešu grupa, ko noorganizēja Latvijas LKJS CK loceklis — Imants Sudmalis,

Vācu fašistu okupantu sagrautie Rīgas tilti

kuram pēc nāves 1958. gadā piešķīra Padomju Savienības Varoņa nosaukumu. Šo Sudmaļa organizēto pagrīdes organizāciju vadīja LĻKJS Rīgas pilsētas komitejas sekretāri Dž. Bankovičs un M. Skreija.

Rīgā darbojās arī citas pagrīdes organizācijas, piemēram, «Cīņa», ko vadīja O. Urbāns un «Nāve nāvei», kuru vadīja P. Uvarovs.

1943. g. 13. novembrī Doma laukumā (tagad 17. jūnija laukums) hitlerieši nolēma sarīkot rīdzinieku «protesta mītiņu» pret Maskavas konferences lēmumu par Baltijas iekļaušanu Padomju Savienībā pēc kara. Dž. Bankovičs nolika atkritumu kastē pie tribīnes laika mīnu, kas eksplodēja. No citiem sabotāžas un diversijas aktiem jāatzīmē strādnieku organizētais sprādziens Rīgas radiocentrā, Rīgas stacijā un citur. 1944. g. okupanti atklāja vairākas pagrīdes organizācijas un tās sagrāva. I. Sudmali, M. Skreiju, Dž. Bankoviču un daudzus citus apcietināja, spīdzināja un nogalināja. Rīgas darbaļaudis to-

Vācu fašistu izpostītā Vecpilsēta, 1944. g. oktobris

mēr nepārtrauca cīņu līdz pat fašistu izdzīšanai no dzimtās pilsētas.

Frontē tajā pašā laikā notika niknas kaujas par Latvijas atbrīvošanu no hitleriskajiem iebrucējiem. 1944. g. jūlijā Padomju Armija iegāja Latvijas PSR teritorijā. Latvijas atbrīvošanas cīņās piedalījās pirmās, otrās un trešās Baltijas frontes karaspēka daļas. Otrās Baltijas frontes sastāvā ietilpa arī latviešu strēlnieku korpuss.

1944. g. 8. oktobrī otrā un trešā Baltijas fronte sāka tiešas kaujas par Rīgas atbrīvošanu. Galveno triecienu deva trešais Baltijas frontes karaspēks, kas 12. oktobrī pienāca pie Rīgas Ķīšezera rajonā un ar tankiem-amfībībijām forsēja to. Hitleriešu armija, kas negaidīja uzbrukumu no šīs puses, tika ātri izdzīta no Rīgas. Otrās Baltijas frontes karaspēka daļas šajā laikā ieņēma Vecmīlgrāvi un Rīgas ostu. 13. oktobra vakarā Maskava salutēja par godu Rīgas atbrīvošanai no hitleriešu iebrucējiem.

Atzīmējot izcīnīto uzvaru, karaspēka vienībām un daļām, kas bija visvaronīgāk cīnījušās kaujās par Rīgas atbrīvošanu, piešķīra Rīgas nosaukumu un apbalvoja tās ar ordeņiem.

1944. g. 22. oktobrī Komunāru laukumā notika grandiozs Padomju Armijas un darbaļaužu mītiņš par godu Rīgas atbrīvošanai. Mītiņā LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš apsveica rīdziniekus ar lielo uzvaru un aicināja nekavējoties ķerties pie izpostītās pilsētas atjaunošanas.

III nodaļa

RĪGAS SOCIĀLISTISKĀ RŪPNIECĪBA UN CELTNIECĪBA

Pilsētas saimniecības atjaunošana

Līdz ar pirmajām karaspēka daļām atbrīvotajā Rīgā atgriezās Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja un Latvijas Padomju valdība. Partijas un padomju iestādēm bija jāveic grūts un atbildīgs uzdevums — pēc iespējas ātrāk jāatjauno uzņēmumi un jāuzsāk tajos darbs, lai varētu sniegt nepieciešamo palīdzību fronteī un apgādāt iedzīvotājus ar plaša patēriņa precēm. Tas bija jāveic ārkārtīgi grūtos apstākļos, jo kara posts un fašistiskā okupācija bija atstājuši dziļas pēdas Rīgas saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē. Iedzīvotāju skaits bija samazinājies gandrīz par pusi. Pilsēta bija palikusi bez gaismas, bez ūdens, bez pārtikas. Maizi iedzīvotājiem pirmajās dienās cepa no miltiem, ko piegādāja Padomju Armija no saviem krājumiem. Vēl vairāk stāvokli apgrūtināja tuvā fronte, izejvielu un kadru trūkums, bet jo sevišķi — elektroenerģijas trūkums, bez kuras nevarēja iedarbināt fabriku un rūpnīcu darbgaldus un mašīnas.

Latvijas Komunistiskā partija uzsāka organizatorisku un politisku darbu, lai iesaistītu plašas darbaļaužu masas pēckara posta likvidēšanā un pilsētas saimniecības atjaunošanā. Tādi uzņēmumi kā Ķeguma HES, Rīgas spēkstacija un citi, no kuriem lielā mērā bija atkarīga visas tautas saimniecības attīstība, tika pasludināti par tautas celtnēm, un tō atjaunošanā piedalījās desmitiem tūkstošu darbaļaužu.

Rīgas spēkstaciju vajadzēja celt gandrīz no jauna. Kamēr norisā būvdarbi, strāvu pilsētai ražoja divi no Padomju Savienības atsūtītie energovilcieni. 1945. gada janvārī darba

ierindā stājās rūpnīcas VEF elektrostacija, kuras atjaunošanā strādnieki parādīja īstu pašaielīdzību. Stacija deva strāvu ne vien pašai rūpnīcai VEF, bet arī citiem uzņēmumiem. Gada beigās Rīga saņēma enerģiju no atjaunotās Ķeguma HES pirmās kārtas, bet 1946. gada jūlijā sāka darboties arī Rīgas spēkstacija.

Sekojošajās partijās aicinājumam, strādnieki tūlīt pēc pilsētas atbrīvošanas ieradās savās rūpnīcās, bet daudzas no tām bija izpostītas un izlaupītas, trūka nepieciešamāko darba rīku. Dažas rūpnīcas turpretim varēja laist darbā samērā īsā laikā, un tās tika iesaistītas pilsētas atjaunošanā. Tā, piemēram, stikla fabrika «Sarkandaugava» jau otrā dienā sāka dot produkciju, un tāpēc izdevās ātri iestiklot dzīvokļu un uzņēmumu logus. Tas bija sevišķi svarīgi, jo tuvojās ziema. Turbomehāniskās rūpnīcas strādnieki, pašaielīdzīgi strādājot, veidoja caurules ūdensvada atjaunošanai. 11. dienā pēc atbrīvošanas rīdnieki jau saņēma ūdeni. Vagonu rūpnīca «Vairogs» tūdaļ pēc lietuvies ceha atjaunošanas sāka gatavot detaļas Rīgas spēkstacijas, tiltu un citu objektu atjaunošanai.

Samērā ātri sāka dot produkciju rūpnīca VEF, kuru hitlerieši bija izlaupījuši un vērtīgāko iekārtu aizveduši uz Vāciju. Daļu iekārtas, riskējami ar savu dzīvību, bija izglābuši rūpnīcas strādnieki. Viņi paši iestikloja cehu logus, tirīja teritoriju utt. Jau 1944. gada novembrī darba ierindā stājās fotoapāra cehs, pēc tam elektrospuldžu, kabeļu un citi cehi. Rūpnīca sāka dot ļoti svarīgu un nepieciešamu produkciju Padomju Armijai. Tai pašā laikā — 1944. gada novembrī un decembrī sāka darboties vairāki trikotāžas, pārtikas un citi plaša patēriņa preču uzņēmumi.

Pilsētas saimniecības atjaunošanā lielu palīdzību iedzīvotājiem sniedza padomju karavīri, kuri laboja ielas, atjaunoja ūdenssūkņu staciju Baltezerā, tiltus un citus objektus. Jau pašās pirmajās dienās sapieri uzcēla pagaidu tiltu pār Daugavu, kamēr sagrauto pontonu tiltu remontēja Kuģu remonta rūpnīcā, bet jau 1945. g. martā atklāja jauno koka tiltu pār Daugavu, kuru pēc inženieres J. Stoļarskas būvprojekta uzcēla 105 dienās.

Pateicoties rīdnieku darba varonībai, grūtajos rudens un ziemas apstākļos tika veikti nepieciešamie darbi ostā, lai pa-

sargātu piestātņu linijas un hidrotehnisko ierīču paliekas no pavasara plūdiem. 1945. gada oktobrī, atzīmējot pirmo gadadienu kopš atbrīvošanas no fašistiskās okupācijas, rīdzinieki varēja priecāties par savas pilsētas kūsājošo dzīves ritmu: darbojās jau pāri par 200 rūpniecības uzņēmumu, tapa un stājās ierindā jauni uzņēmumi. Ostā ieradās pirmie kuģi. Daugavas krastus savienoja trīs tilti. Bija atjaunota tramvaju un autobusu satiksme, darbojās gāzes vads, pirtis u. c. Tā tika radīts pamats pilsētas tālākai attīstībai un izbūvei, ko tagad jau noteica PSRS perspektīvie plāni un ciešā sadarbība ar citām padomju republikām.

1946. gada martā PSRS Augstākā Padome apstiprināja likumu par PSRS tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības piecgadu plānu 1946.—1950. gadam. Tā bija plaša programma visu PSRS republiku tautas saimniecības vispusīgai attīstībai. Sevišķi liela vērība tika veltīta rūpniecības, it sevišķi smagās rūpniecības attīstībai kā valsts industriālās varēības un ražošanas spēku attīstības pamatam.

Latvijas PSR tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības piecgadu plāna likumu pieņēma LPSR Augstākā Padome 1946. g. 25. jūlijā.

Tas bija latviešu tautas vēsturē pirmais piecgadu plāns, kas pavēra jaunu posmu — plānveidīgās sociālistiskās celtniecības posmu. Latvijas republika tika iesaistīta Vissavienības saimnieciskajā sistēmā, kas attīstās pēc kopēja plāna un paredz savstarpēju palīdzību un darba dalīšanu starp republikām. Padomju Latvijas galvaspilsētu Rīgu, kas jau no agrākiem laikiem bija pazīstama kā rūpniecības centrs ar lielražošanas tradīcijām, bija paredzēts pārvērst par ievērojamu PSRS industriālu centru.

Rīgas sociālistiskā industrializācija

Sociālistiskā industrializācija ir raksturīgākā iezīme Rīgas pilsētas attīstībā pēckara gados. Saskaņā ar piecgadu plānu ātriem tempiem uzsāka rūpniecības uzņēmumu atjaunošanu. Pie tam tā nebija atjaunošana vien, tā bija rūpniecības radi-

kāla rekonstruēšana un paplašināšana uz jaunas modernas tehnikas bāzes, ieviešot jaunus tehnoloģiskus procesus un jaunu produkcijas veidu ražošanu. Tā, piemēram, jau 1945. gadā rūpnīca VEF saņēma uzdevumu ražot automātiskās telefonu stacijas, komutatorus, darbgaldus u. c. Pēc atjaunošanas un rekonstrukcijas darbiem, kas ilga divus gadus, Rīgas Vagonu rūpnīca (bijušais «Vairogs») sāka ražot elektrisko dzelzceļu un tramvaju vagonus. Kuģu remontu rūpnīcai bez kuģu remontiem uzdeva turpmāk uzsākt arī kuģu būvi. Šai sakarā rūpnīcā tika veikts ļoti liels kapitālās celtniecības un rekonstrukcijas darbs.

Paralēli rūpniecības rekonstrukcijai norisa jaunu rūpniecības uzņēmumu celtniecība. Kādreizējā «Provodņika» teritorijā uzcēla jaunus korpusus Rīgas elektromašīnu rūpnīcai. Bijušās nelielās tekstilfabrikas vietā iekārtoja Hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīcu. 1946. gadā pirmo produkciju deva Autoelektroaparātu rūpnīca un daudz citu ar modernu tehniku iekārtu apgādātu rūpnīcu.

1948. gadā Rīgas rūpniecība sasniedza pirmskara ražošanas līmeni, bet 1950. gadā deva jau 2,2 reizes vairāk produkcijas nekā visa Latvija 1940. gadā un 1,5 reizes vairāk nekā 1913. gadā. Piecgades laikā rūpniecības kopprodukcijas izlaide pieauga 7,5 reizes. Tas kļuva iespējams tāpēc, ka industrializāciju veica ar visas PSRS dabas bagātību un tehnisko resursu palīdzību. No Maskavas un Ļeņingradas, Ukrainas un Urālu rūpniecības centriem Rīga saņēma visu nepieciešamo rūpniecības attīstībai: kurināmo, izejvielas, darbgaldus, mašīnas, aparātus utt. Ieradās arī augsti kvalificēti speciālisti, inženieri, kuri apmācīja un sagatavoja strādniekus darbam pie jaunajām mašīnām. Kadru sagatavošanai pilsētā nodibināja plašu FRA un arodskolu tīklu.

Radās jauna sociālistiska rūpniecība ar augstu tehnisko līmeni un jaunām ražošanas nozarēm. Rīgas uzņēmumi sāka ražot tādu svarīgu produkciju kā elektrificētā dzelzceļa vagonus, tramvajus, pārvietojamas elektrostacijas mežrūpniecības vajadzībām, peldošus tvērējceltnus darbam lielās upju ostās, hidroturbīnas lauku elektrostacijām, automātiskās telefonu stacijas un daudzus citus ražojumus, kam bija liela nozīme visas PSRS tautas saimniecības atjaunošanā un tālākā attīstībā.

Lielas pārmaiņas notika arī strādnieku attieksmē pret darbu. Jau agrāk Rīgas strādnieki bija pazīstami ar lielu darba mīlestību un darba prasmi. Tagad nāca klāt apziņa, ka tie strādā nevis privātīpašniekiem, bet visas tautas labā. Sekojot Maskavas un Ļeņingradas pirmrindnieku paraugam, Rīgas strādnieki aktīvi iesaistījās sacensībā par darba ražīguma celšanu un ražojumu kvalitātes uzlabošanu.

Sociālistiskā sacensība izvirzīja no strādnieku vidus izcilus meistarus, slavenus pirmrindniekus, kuru vārdus pazina visa tauta. Slavenas kļuva Rīgas audējas Emilija Vagina un Elizabete Saveļjeva, pēc kuru iniciatīvas sākās kustība par vairāku steļu vienlaicīgu apkalpošanu. Plaši cildināja Aleksandru Grasu, Juri Masuli, Alfrēdu Gravu un citus pirmrindniekus. Daudziem no viņiem tauta parādīja lielu godu, ievēlējot par saviem pārstāvjiem PSRS un LPSR Augstākajā Padomē.

Arī turpmākajos gados Rīgas rūpniecības attīstības tempi bija augsti.

Šai laikā darba ierindā stājās tādi jauni uzņēmumi kā dižeļu rūpnīca (1950), elektropuldžu rūpnīca (1951), Bolderājas silikātu ķieģeļu rūpnīca (1952) un citi uzņēmumi.

Lai nodrošinātu rūpniecībai enerģētisko bāzi, ar brālīgo republiku palīdzību Rīgā 1951. gadā sāka celt termoelektrocentrāli, kuras pirmo kārtu nodeva ekspluatācijā 1955. gadā. Līdz ar to elektroenerģijas ražošana palielinājās 2,2 reizes salīdzinājumā ar 1950. gadu.

1955. gadā rūpniecībā bija nodarbināti vairāk nekā 46 procenti pilsētas iedzīvotāju. Skaidri iezīmējās rūpniecības jaunais ražošanas profils, kur galveno vietu ieņēma metālapstrādāšana, it īpaši augsti attīstītā mašīnbūve, precīzo aparātu būve, elektrotehniskā un radiotehniskā rūpniecība. Sevišķi straujiem tempiem attīstījās mašīnbūve: piektās piecgades laikā tā palielinājās 2,57 reizes. Arī citas rūpniecības nozares paplašināja produkcijas izlaidi, ieņemot izcilu vietu Vissavienības rūpnieciskajā ražošanā.

Šos panākumus lielā mērā veicināja plašā sociālistiskā sacensība: tajā piedalījās gandrīz 85 procenti Rīgas strādnieku. 1955. gadā 36 pilsētas uzņēmumi iekaroja pirmās vietas Vissavienības sociālistiskajā sacensībā. Masveida raksturu ieguva arī racionalizatoru un izgudrotāju kustība, kurā aktīvi

1965. gadā salīdzinājumā ar 1958. gadu par 165 procentiem. Mašīnbūves un metālapstrādāšanas kopprodukcija bija jāpalielina apmēram 2,3 reizes, elektrotehniskā rūpniecība — gandrīz trīs reizes, radiotehniskā — divas reizes. Plašas attīstības perspektīvas septiņgadē pavērās ķīmiskajai, būvmateriālu un vieglajai rūpniecībai, kā arī pārējām rūpniecības nozarēm.

Lai realizētu šo programmu, bija paredzēts turpināt uzņēmumu paplašināšanu un rekonstrukciju, pievēršot vislielāko uzmanību tehnikas līmeņa celšanai un ražošanas procesu plaša mēroga automatizācijai un mehanizācijai.

Ar lielu darba pacilātību un radošu enerģiju visa padomju tauta stājās pie septiņgades uzdevumu īstenošanas. Komunistiskās partijas vadībā sākās sociālistiskā sacensība par komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanu. Latvijas darbaļaudis uzņēmās augstas saistības: izpildīt septiņgadu plānu piecos gados.

Jau pirmajos septiņgades gados Rīgas darbaļaudis guva izcilus darba panākumus, ievērojami pārsniedzot septiņgadē paredzētos rūpniecības attīstības tempus un dodot daudz virsplāna produkcijas. Par izcilu sniegumu septiņgades uzdevumu pildīšanā partija un valdība 1960. gadā piešķīra Sociālistiskā Darba Varoņa Zelta Zvaigzni rūpnīcas VEF montētājai E. Siliņai un atslēdzniekam V. Bušam, fabrikas «Sarkanais kvadrāts» brigadierai T. Barinovai, kombināta «Rīgas audums» audējai I. Dāvidai, Kuģu remonta rūpnīcas brigadierim J. Luriņam.

Daudziem ražošanas pirmrindniekiem piešķīra goda nosaukumus, Vissavienības un republikāniskās balvas. 1963. gada pirmajā pusē Rīgas rūpniecība izpildīja septiņgades uzdevumu mēbeļu, radiouztvērēju, lauksaimniecības mašīnu un dažu citu produkcijas veidu ražošanā, bet gada beigās jau visumā bija izpildīts septiņgadu plāns.

Šo uzdevumu realizēt bija iespējams, pateicoties lielajiem panākumiem tehnikas progresā.

Rūpniecības un zinātnes darbinieku radošās sadarbības rezultātā Rīgā izgatavoti un ieviesti rūpnīcu darbā radioaktīvi aparāti ražošanas procesu kontrolei un uzskaitēi. Augstu attīstības pakāpi sasniegusi radioelektronika un aparātu būve. Uzņēmumos uzstādīti jauni konveijeri, automātiskas līnijas

un mehanizētas plūsmas līnijas. Piecos gados ražošanā ieviests ap 80 tūkstoš izgudrojumu un racionalizācijas priekšlikumu, kuri devuši kopsummā ap 60 miljonu rubļu ekonomijas gadā.

Daudzi uzņēmumi iesaistījušies sociālistiskajā sacensībā par atsevišķu ceļu, iecirkņu un veselu rūpniecību kompleksu automatizāciju un mehanizāciju.

Šajos gados vēl ciešāk nostiprinājušies saimnieciskie sakari un sadarbība ar citiem PSRS ekonomiski administratīvajiem rajoniem. Rīgas sociālistiskā rūpniecība balstās uz PSRS industriālo varenību un saņem visu, kas nepieciešams tās tālākai attīstībai: no KPFSR Centrālā rūpniecības rajona un Urāliem — metālgriežamos darbgaldus, elektromotorus, krāsainos metālus, velmējumus un dažādas komplicētas mašīnas un iekārtas; no Ukrainas PSR — akmeņogles, melnos metālus, naftas produktus, gāzi. No Kazahijas PSR un Vidusāzijas republikām nāk vilna, kokvilna, labība un no Aizkaukāza republikām — naftas produkti, augļi, vīni.

Rīga — ievērojams PSRS rūpniecības centrs

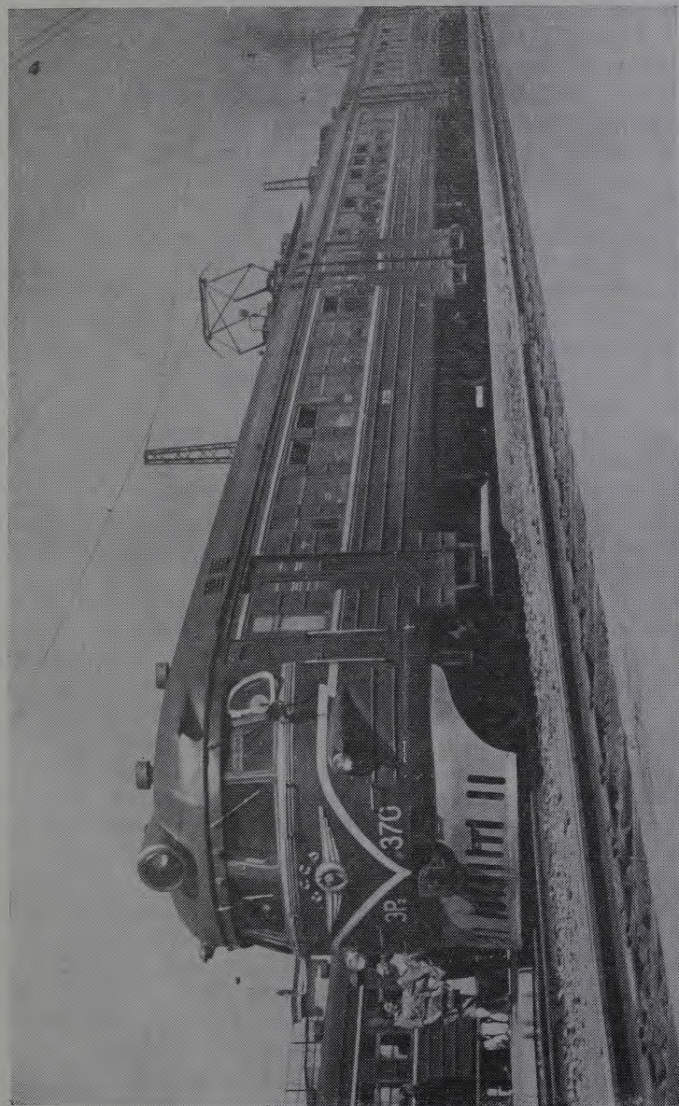
Panākumi, kas gūti ar darbaļaužu varonīgo darbu un brālīgo republiku palīdzību, izvirzījuši Rīgu ievērojamā vietā padomju republiku saimē. Tā par vienu no lielākajiem un modernākajiem Vissavienības nozīmes uzņēmumiem izveidojusies Rīgas Vagonu rūpnīca (RVR), kas ražo elektrovagonus PSRS elektrificētajiem dzelzceļiem. Rūpnīcas kolektīvs nepārtraukti strādā, lai uzlabotu vagonu konstrukciju, kā arī konstruē jaunus vagonus. Jau 1953. gadā rūpnīcā konstruēja jaunu elektrovagonu sekciju SR (t. s. Rīgas sekciju), bet 1958. gadā sāka sērijveidā ražot elektrovilcienu ER-1, kas sastāv no desmit vagoniem ar uzlabotu apgaismes, apsildīšanas un ventilācijas sistēmu. To ātrums ir 130 km stundā agrāko 85 km vietā. Viens no pēdējiem šeit ražotajiem elektrovilcieniem ir elektrovilciens ER-9, kas, izmantojot pusvadītājus, enerģiju ņem no maiņstrāvas līnijas, un elektrovilciens ER-2, ko darbina līdzstrāva.

Sakarā ar PSRS dzelzceļu plašo elektrifikāciju un lielo pieprasījumu pēc elektrovagoniem Rīgas Vagonu rūpnīca specializēta tikai motorvagonu ražošanai. Bez tam RVR ražo arī 25 procentus tramvaju Padomju Savienībā. 1961. gadā sērijveida ražošanā tika nodots jauns, rūpnīcā konstruēts komfortabls tramvajs ar uzlabotu bremzēšanas sistēmu un gumijas amortizatoriem. Rūpnīcā izstrādāts arī dīzeļvilciena DR-1 projekts un uzsākta pirmo paraugu izgatavošana.

Elektrisko vilces iekārtu Rīgas Vagonu rūpnīcas elektrovilcieniem un tramvajiem ražo Rīgas Elektromašīnu rūpnīca, kas kļuvusi par vienu no galvenajiem uzņēmumiem Padomju Savienībā komplicēto elektrisko iekārtu ražošanā pasažieru vilcienų apgaismošanai. Radošā sadarbībā ar Rīgas Vagonu rūpnīcu un LPSR Zinātņu akadēmijas Enerģētikas un elektrotehnikas institūtu Elektromašīnu rūpnīcas konstruktori izstrādājuši jaunu, pilnīgāku elektroapgādes sistēmu, par ko 1958. gadā saņēma LPSR Valsts prēmiju. 1962. gadā rūpnīcai piešķirts PSRS Tautas saimniecības sasniegumu izstādes Goda diploms par jaunas elektroizolācijas — eskapona izgudrošanu un jaunas elektrovilkmes iekārtas izstrādāšanu. Eskaponu izgudroja rūpnīcas darbinieku grupa inženiera Pētera Minaka vadībā, kuram piešķirts republikas Nopelniem bagātā izgudrotāja goda nosaukums. Aizstājot dārgos un deficītus vizlas materiālus ar sintētisko kaučuku, panākts liels līdzekļu ietaupījums. Bez tam eskapons ļauj pilnīgi mehanizēt elektromašīnu tinumu aptīšanu. Tas deva iespēju radīt jaunas oriģinālas elektromašīnu un aparātu konstrukcijas.

Rīgas Elektromašīnu rūpnīca ražo arī elektriskās veļas mazgājamās mašīnas, pēc kurām ir liels pieprasījums ne vien Padomju Savienībā, bet arī ārzemēs.

Jūras transportam svarīgu produkciju dod Rīgas Kuģu būves un remonta rūpnīca. 1948. gadā tā sāka būvēt nelielus jūras velkoņus un metāla liellaivas, bet piektās piegādes laikā no rūpnīcas stapeļiem nolaida jau spēcīgus velkoņus ar ātru gaitu un lielu kustības spēju naftas un citu kravas lielaiu vilkšanai. 1960. gadā rūpnīca apguva jaunu kabotāžas sauskravas motorkuģu ražošanu. Rūpnīca ir arī viena no svarīgākajām PSRS kuģu remonta bāzēm. Tā veic lielu okeāna kuģu kapitālo un tekošo remontu.

Elektrovilciens ER-2

Automobiļu transporta mašīnbūvē ievērojama loma ir Rīgas Autobusu virsbūvju fabrikai, kas piektās piecades laikā radās uz autoremonta darbnīcas bāzes. Izmantojot smagās automašīnas GAZ-1 šasiju, šeit sāka būvēt pasažieru un kravas un pasažieru autobusus, kā arī pirmo reizi Padomju Savienībā konstruēja mazgabarīta autobusus. Uz vieglās automašīnas «Pobeda» šasijas tika konstruēts desmitvietīgais mikroautobuss «Festivāls», kas sava glītā izskata un tehnisko ekspluatācijas īpašību dēļ ieguvis vispārēju atzinību. 1959. gadā mikroautobusa konstruktoru kolektīvu apbalvoja ar LPSR Valsts prēmiju. Izmantojot automašīnas «Volga» šasiju, Autobusu virsbūvju fabrika ražo pasažieru mikroautobusus «Latvija», furgona tipa mašīnas nelielu kravu un pasta pārvadāšanai, kā arī citām vajadzībām. Fabrikā konstruēta arī jauna labi iekārtota sanitārā mašīna.

Ļoti populāri PSR Savienībā bija Rīgas rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» ražotie velosipēdi. 1960. gada beigās sērijveida ražošanā ieviests rūpnīcā konstruētais pirmais padomju mopēds «Rīga-1», sakarā ar ko rūpnīca stipri paplašināta un rekonstruēta. Pašreiz tā ražo tikai mopēdus un motovelosipēdus.

Svarīgu nozīmi Rīgā ieguvusi enerģētiskā mašīnbūve. Bez jau minētās Elektromašīnu rūpnīcas šai nozarē darbojas vēl vairāki uzņēmumi — piemēram, Rīgas Dīzeļu rūpnīca, kas ražo nelielus dīzeļus un dīzeļelektrostacijas lopbarības fermām, lauku radiomezgliem un citām vajadzībām. Rūpnīca «Kompresors» ražo elektriskās saldēšanas iekārtas. Rīgas turbomehāniskā rūpnīca ražoja turbīnas lauku elektrostacijām, dozējošus sūkņus, centrālapkures radiatorus, pēdējos gados arī visai svarīgu produkciju ķīmijas uzņēmumiem, un tagad tā pārveidota par Ķīmiskās mašīnbūves rūpnīcu.

Sakarā ar partijas un valdības vēsturiskajiem lēmumiem par lauksaimniecības kāpināšanu Rīgā ir izveidojusies ievērojama lauksaimniecības mašīnbūve. 1956. gadā Rīgas Lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā tika nodibināts speciāls konstruktoru birojs, kura uzdevums ir konstruēt mašīnas, kas piemērotas PSRS ziemeļrietumu zonas augsnes un klimata īpatnībām, piemēram, akmeņu novācamās mašīnas, kūlīšu sējējus, mēsļu izkaisītājus, kartupeļu kombainus u. tml. Šai konstruktoru birojā konstruētās mašīnas tiek pārbaudītas vie-

tējos apstākļos un pēc tam ieviestas ražošanā Rīgas Lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā un citos uzņēmumos.

Ievērojamu vietu Rīgas rūpnieciskajā bilancē ieņem elektrotehniskā un radiotehniskā rūpniecība.

Rīgas lepnums — Valsts elektrotehniskā rūpnīca (VEF) strādnieku skaita ziņā ir lielākais uzņēmums republikā un reizē arī viens no pazīstamākajiem uzņēmumiem Padomju Savienībā. Pēc ražošanas profila VEF ir universāls sakaru līdzekļu ražošanas uzņēmums, kas apgādā mūsu lielo zemi ar automātiskajām telefona stacijām, rokas telefona stacijām, telefona aparātiem, arī automātiskām telegrāfa centrālēm, dažāda veida tālvadīšanas aparātiem u. c. Rūpnīcā ir ļoti moderna tehniskā iekārta, un arī pati tā dod svarīgu ieguldījumu tehnikas progresā veicināšanā, par ko pastāvīgi saņem PSRS un republikāniskās prēmijas. 1958. gadā rūpnīcas konstruktoru grupa, ko vadīja inženieris A. Ratnieks, saņēma LPSR Valsts prēmiju par automātiskas telegrāfa centrāles konstruēšanu; tajā izmantota īpaša elektronu iekārta, tādējādi panākot daudz lielāku ātrumu un precizitāti telegrammu pārraidē. 1959. gadā lielai VEF racionalizatoru un izgudrotāju grupai, arī J. Meņģelim un V. Bušam, piešķirta LPSR Valsts prēmija par oriģinālu automātu, pusautomātu un automātisko līniju konstruēšanu un ieviešanu radio un telefonu ražošanā.

Rūpnīcai VEF ir arī lieli nopelni radiotehniskās rūpniecības attīstībā Rīgā. Jau tūlīt pēc kara vispārēju atzinību ieguva VEF ražotais radiouztvērējs M-557, kuram turpmākajos gados sekoja vesela sērija uztvērēju un radiolu: «Baltika», «Miers», «Lukss», «Latvija», portatīvais uztvērējs «Tūrists» un jaunākais — pusvadītāju aparāts «Spidola», kas uzskatāms par labāko no PSRS ražotajiem portatīviem radiouztvērējiem. Vispasaules izstādē Briselē 1958. gadā VEF radiouztvērējiem piešķirta izstādes lielā balva — «Grand prix».

Bez rūpnīcas VEF radiotehnikas nozarē darbojas arī Rīgas A. Popova radiorūpnīca, kas no nelielas fabrikas izveidojusies par modernu Vissavienības nozīmes uzņēmumu. Arī A. Popova radiorūpnīcas konstruktoru un tehnologu kolektīvs parādījis daudz radošas iniciatīvas un izdomas jaunu radioaparātu konstruēšanā. Plašu atzinību izpelnījušies uztvērēji «Rīga-6», «Rīga-10», «Daugava». Par augstas kvalitā-

Mopēdu «Rīga» montāžas konveijers

tes radiouztvērēju un radiolu sistemātisku izlaidi Popova radiatorpūnīca 1957. gadā saņēma PSRS Tirdzniecības palātas eksporta padomes pirmās pakāpes diplomu. Aparāti «Festivāls» ar tālvadišanas pulti un «Sakta» atbilst jaunākajiem sasniegumiem radiotehnikā. 1961. gadā rūpnīcā konstruēts kabatas uztvērējs «Gauja», kurā parastās lampiņas aizstāj pusvadītāji. Jaunākais popoviešu radošās darbības sniegums ir uzlabotais kabatas uztvērējs «Selga» un stereofoniskā radiola «Rigonda-stereo», «Simfonija» u. c.

Sakarā ar VEF un A. Popova radiatorpūnīcas panākumiem Rīga kļūvusi par vienu no PSRS ievērojamākajiem radiotehnikas rūpniecības centriem. Radioaparātu ražošanā abās rūpnīcās ir augsta mehanizācijas un automatizācijas pakāpe, visur ieviesta konveijeru sistēma, tiek izmantoti pusvadītāji, iespīestās shēmas un citi jauninājumi. 1963. gadā Rīgā ražots 931 000 radioaparātu — pāri par 14 procentu no visā Padomju Savienībā ražotajiem radioaparātiem. Rīgas radioaparātu plaši eksportē arī uz ārzemēm.

Vissavienības nozīme ir arī Elektrospludžu rūpnīcai un Apgaismes tehnikas rūpnīcai.

Elektrospludžu rūpnīca nodibināta uz VEF elektrospludžu ceha bāzes un 10 gadu laikā izveidojusies par pirmrindas uzņēmumu ar augsti mehanizētu ražošanas procesu. 1960. gadā rūpnīcā sāka ražot jaunas konstrukcijas elektrospludzes, kas dod spilgtāku gaismu nekā parastās, patērējot daudz mazāk elektroenerģijas. 1963. gadā rūpnīca izlaida 91 miljonu elektrospludžu; no tām lielu daudzumu eksportē uz 11 Eiropas, 10 Āzijas, 6 Āfrikas un vienu Amerikas valsti (Kubu).

Apgaismes tehnikas rūpnīca specializēta dažāda veida apgaismošanas armatūras, piemēram, lustru un dienas gaismas spludžu ražošanai. Sakarā ar produkcijas izlaides paplašināšanu rūpnīca rekonstruēta un stipri paplašināta.

Pēckara gados Rīgā izveidojusies jauna rūpniecības nozare — precīzo aparātu būve, kas prasa īpaši augstu ražošanas kultūru un augsti kvalificētus kadrus. Šai nozarē darbojas Padomju Savienībā plaši pazīstamā Autoelektroaparātu rūpnīca un Hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca. Autoelektroaparātu rūpnīca ražo mūsu Dzimtenes automobiļu un traktoru rūpniecībai augstas precizitātes mēraparātus — spidometrus, ampērmetrus, benzīna un eļļas līmeņa rādītājus

u. tml. Šos ražojumus eksportē arī uz ārzemēm. Rīgas hidro-meteoroloģisko aparātu rūpnīca Padomju Savienībā ir galvenais šāda veida uzņēmums, kas apgādā hidrometeoroloģiskās stacijas, hidrotehniskās celtnes un aviāciju ar dažāda veida mēraparatūru: radiozondi, barogrāfiem, termogrāfiem, mikroseismiskām stacijām un citiem līdzīgiem aparātiem. No Rīgas šie aparāti aiziet uz daudzām PSRS republikām un aizrobežu valstīm.

Ievērojami panākumi gūti arī citās rūpniecības nozarēs, kurām Rīgā ir senas tradīcijas.

Sevišķi strauji attīstījusies ķīmiskā rūpniecība. Sakarā ar PSKP CK 1958. gada maija plēnuma lēmumu par ķīmiskās rūpniecības attīstību sākās plaša šo uzņēmumu rekonstrukcija un specializācija.

Pēc vēsturiskajiem PSKP CK 1963. gada decembra plēnuma lēmumiem varenas ķīmiskās industrijas radišana kļuvusi par komunisma celtniecības triecienfronti, par visas tautas lietu. Lielās ķīmijas uzņēmumi uzcelti vairākās Latvijas pilsētās, un arī Rīgas produkcijai ir svarīga nozīme komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanā.

Rīgai raksturīgas ķīmiskās rūpniecības nozares ir minerāl-mēslu ražošana, gumijas izstrādājumu, laku un krāsu, ķīmiski farmaceitiskā un parfimērijas rūpniecība, arī porcelāna un stikla izstrādājumu ražošana.

Rīgas superfosfāta rūpnīca pēckara posmā paplašinājusi produkcijas izlaidi un apgādā ar minerālmēsliem arī kaimiņu republikas.

Rīgas ķīmiskais kombināts un Laku un krāsu rūpnīca ražo dažāda veida spirta lakas, sausās un emaljas krāsas un citu produkciju.

Septiņgades laikā Laku un krāsu rūpnīca stipri paplašināta, uzcelti moderni cehi alkidu laku un sausā cinkabaltuma ražošanai. Rīgas ķīmiskajā kombinātā organizēta sintētiskās miecvielas ražošana no degakmens atkritumiem un 1964. gadā sāka ražot sintētisko mentolu. Pašreizējais celtniecības un rūpniecības vēriens rada lielu pieprasījumu pēc šiem ražojumiem.

1959. gadā sāka dot produkciju Rīgas polietilēna izstrādājumu rūpnīca, kas nodibināta uz nelielās ķīmiskās fabrikas «Spodriņa» bāzes. Tā apgādāta ar speciālu iekārtu polietilēna

plēves ražošanai. Šo plēvi plaši izmanto lauksaimniecībā. 1960. gadā rūpnīca sāka ražot polietilēna caurules, kurām liela nozīme tautas saimniecībā, jo tās ir izturīgas pret sārmiem un skābēm.

Plaši pazīstami ir rūpnīcas «Varonis» ražotie tehniskie gumijas izstrādājumi — piemēram, dažādas šļūtenes un mašīnu detaļas. Rūpnīcas ražoto izstrādājumu veidu skaits pārsniedz tūkstoti, tos izmanto daudzās rūpniecības nozarēs. Gumijas fabrikas «Metears» un «Sarkanais kvadrāts» ražo dažāda sortimenta gumijas apavus.

Lielu popularitāti ieguvuši Rīgas porcelāna un stikla izstrādājumi. Briseles starptautiskajā izstādē 1958. gadā Rīgas porcelāna fabrikas ražojumiem piešķirta izstādes lielā balva.

Rīgā koncentrēti arī lielākie republikas kokapstrādāšanas uzņēmumi — piemēram, saplākšņu rūpnīcas «Furniers», «Latvijas bērzs», «Lignums», kā arī Juglas papīra fabrika.

Visā Padomju Savienībā pazīstamas ir Rīgas mēbeles. Agrāko pusamatniecisko mēbeļu darbnīcu vietā Rīgā izveidoti lieli mēbeļu kombināti ar modernu tehnisko iekārtu un mehānizētu ražošanas procesu. Kombinātos pastāv speciāli konstruktoru biroji, kas konstruē un ievieš ražošanā jaunas modernas mēbeles. Rīgas mēbeļu kombināti ir izpildījuši pasūtījumus, piemēram, Kremļa Kongresu pils vajadzībām, Maskavas Valsts universitātei, Galvenajam Maskavas universālveikalam.

Pēckara celtniecības plašie apjomi izraisīja nepieciešamību pēc jauniem būvmateriāliem, sevišķi pēc saliekamām dzelzsbetona konstrukcijām. Septiņgadē paredzētā plašā celtniecības programma bija cieši saistīta ar būvmateriālu rūpniecības attīstību. Šai sakarā vairāki būvmateriālu uzņēmumi apvienoti lielos kombinātos, piemēram, Rīgas Būvmateriālu rūpnīcā. Uzcelti vairāki saliekamā dzelzsbetona ražošanas uzņēmumi, no kuriem ievērojamākais ir Māju celtniecības kombināts, kura projektētā jauda ir 70 000 m² sienu paneļu gadā.

Vieglā rūpniecība, kas pirms kara bija vadošā nozare, attīstījās lēnāk nekā metālapstrādāšana, tomēr ieņem svarīgu vietu pilsētas ekonomikā. Rīga dod ievērojamu ieguldījumu audumu un apavu ražošanā Vissavienības mērogā.

Ar lielo Padomju Savienības rūpniecības centru palīdzību Rīgas tekstilrūpniecības uzņēmumi paplašināti un pilnīgi rekonstruēti, to vecā iekārta nomainīta ar modernu, augst-ražīgu iekārtu. Kokvilnas kombināti «Rīgas manufaktūra», «Zasulauka manufaktūra», «Boļševička», «Sarkanā tekstil-niece» u. c. saņem no brālīgajām republikām kokvilnu un ražo plaša sortimenta audumus.

Visā Padomju Savienībā pazīstama ir zīda kombināta «Rī-gas audums» produkcija. Tas kļuvis par vienu no lielākajiem zīda aušanas uzņēmumiem Padomju Savienībā.

Ļoti iecienīti ir fabrikku «8. marts», «Parīzes Komūna», «Rī-gas tekstils», kā arī citu fabriku ražotie vilnas audumi.

Jauna nozare vieglajā rūpniecībā ir šūšanas rūpniecība, kurā darbojas tādi lieli uzņēmumi kā «Rīgas drēbnieks», «21. jūlijs», «Avangards», «Latvija» un citi. 1962. gadā tie apvienoti divās šūšanas firmās: «Rīgas apģērbs» un «Lat-vija». Tas dod iespēju plaši izvērst uzņēmumu specializāciju, paplašināt kopprodukcijas izlaidi un pazemināt pašizmaksu. Šūšanas procesu par 79 procentiem veic ar konveijeriem.

Ražošanas procesa mehanizācija pēdējos gados plaši ieviesta apavu rūpniecībā. Rīgas apavu fabrikas saņem mo-dernāko iekārtu no citiem PSRS rūpniecības centriem un arī no Čehoslovākijas un Vācijas Demokrātiskās Republikas. 1963. gadā Rīgas apavu fabrikas izlaida 6,7 miljonus pāru ādas apavu.

Pārtikas un garšvielu rūpniecība, kas pirms kara ieņēma vadošo vietu Rīgā, ir radikāli mainījusi savu raksturu. Agrāk pastāvēja simtiem sīku šīs nozares uzņēmumu, bet tagad Rīgā darbojas milzīgi kombināti, kas apgādāti ar modernu iekārtu. Maizi un makaronus ražo maizes kombināti, kur viss ražoša-nas process, sākot ar miltu iebēršanu tvertnēs un beidzot ar maizes izcepšanu, ir pilnīgi mehanizēts.

Piena produktu ražošana koncentrēta Rīgas piena kombi-nātā, kas ik dienas pārstrādā 150 tonnu piena, dodot daudz-veidīgu produkciju.

Rīgas gaļas un konservu kombināts ražo dažādu šķirņu desas, gaļas konservus un citus gaļas izstrādājumus, kā arī svarīgus medicīniskus preparātus — insulīnu, hematogenu u. c. Iecienītu produkciju dod zivju konservu fabrikas «Kaija» un «Latvijas konservi». Kopš 1957. g. darbojas Rīgas

sardiņu fabrika — viens no modernākajiem un tehniski vislabāk iekārtotajiem uzņēmumiem savā nozarē.

Plaši pazīstami Padomju Savienībā ir Rīgas alus darītavu, tabakas fabriku, šokolādes fabrikas «Laima», konditorejas izstrādājumu fabrikas «17. jūnijs» un citu uzņēmumu ražojumi. Daudzās starptautiskās izstādēs — Leipcīgā, Vinē, Briselē Rīgas konservi, konditorejas un parfimērijas izstrādājumi izpelnījušies augstas balvas.

Šie lielie panākumi pilsētas ekonomikas attīstībā gūti vēsturiski īsā laika posmā un izskaidrojami ar tādu faktoru iedarbību, kuru agrāk nebija.

Vispirms, padomju vara, nododot ražošanas līdzekļus darbaļaužu rokās, radikāli mainījusi ražošanas attiecības. Nometuši kapitālisma važas, Padomju Latvijas darbaļaudis stājās pie sociālisma celtniecības, parādot līdz šim neredzētu pašaieliedzību un darba varonību.

Jauns faktors, kas stimulēja ražošanas spēku attīstību, ir padomju tautu draudzība un savstarpējā palīdzība. Padomju Latvija, iestājusies draudzīgo republiku saimē, guva plašas iespējas izmantot visas padomju zemes neizsmeļamās dabas bagātības un tehniskos resursus savas ekonomikas attīstībai.

Jaunajos apstākļos varēja izveidoties radoša sadarbība starp strādniekiem un tehnisko inteligenci, starp zinātnes darbiniekiem un rūpniecības inženieriem, un tas milzu soļiem virza uz priekšu tehnikas progresu.

Šo uzvaru un panākumu iedvesmotāja un organizētāja — Latvijas Komunistiskā partija nav taupījusi pūles, lai virzītu darbaļaužu spēkus un radošo iedvesmu sarežģītu ekonomisko uzdevumu risināšanai.

Sekojojot partijas aicinājumam, Rīgas darbaļaudis aktīvi piedalās visās sabiedriskajās kustībās, kas veicina šo uzdevumu ātrāku izpildīšanu.

Cīņa par komunistiskā darba kolektīva un komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu atradusi plašu atbalstu Rīgas darbaļaudīs. Šī kustība izvirzījusi no strādnieku vidus jaunus varoņus, kuru vārdi un darbi kļuvuši par paraugu daudziem citiem strādniekiem. Tāds, piemēram, ir rūpniecības «Kompresors» virpotājs Alfrēds Kļava, kas izstrādājis savu individuālo plānu septiņgades uzdevumu izpildei

četrarpus gados un pirmais Rīgā izcīnījis lielo godu saukties par komunistiskā darba trieciennieku.

Tādi ir arī pirmo komunistiskā darba brigāžu nodibinātāji — Jāzeps Luriņš Živju rūpniecības pārvaldes Kuģu remonta rūpniecā un Vadims Čerņecs rūpniecā VEF. Sekojot viņu ierosmei, daudzi simti brigāžu un cehu, kuru devīze ir strādāt un dzīvot komunistiski, ar savu teicamo darbu un uzvedību izpelnījušies godu saukties par komunistiskā darba kolektīviem. Rīgā daudzi jo daudzi kolektīvi cīnās par komunistiskā darba uzņēmuma goda nosaukumu. Fabrikas «17. jūnijs» kolektīvs šo godu izcīnījis pirmais. Šī patriotiskā komunistiskā darba kustība lielā mērā sekmējusi panākumus, ko guvuši Rīgas darbaļaudis, pildot septiņgades uzdevumus.

Savā jaunajā Programmā Padomju Savienības Komunistiskā partija norāda skaidru un konkrētu ceļu, kā uzcelt komunistisko sabiedrību. Gūtie darba panākumi ir droša ķīla tam, ka Rīgas darbaļaudis, tāpat kā visi padomju darbaļaudis, dos savu ieguldījumu dižās Programmas īstenošanā.

Rīgas izbūve pēckara gados

Padomju valdība un Komunistiskā partija, stājoties pie karā nopostīto mūsu zemes pilsētu atjaunošanas, izvirzīja arhitektiem un celtniekiem uzdevumus pārveidot šo pilsētu apbūves plānus saskaņā ar jaunākajiem atzinumiem pilsētu celtniecībā un labiekārtošanā. Sociālistiskais ražošanas veids un plānveidīgā saimniecība sagādāja materiālas iespējas plaša mēroga celtniecības darbiem.

Pēc Rīgas atbrīvošanas no fašistiskajiem iebrucējiem sākās arī tās sociālistiskā rekonstrukcija.

1944. g. oktobrī no evakuācijas atgriezās pilsētas Izpildu komiteja un tūlīt stājās pie kara posta likvidēšanas un komunālās saimniecības atjaunošanas, iesaistot šai darbā plašas darbaļaužu masas. Sabiedriskā kārtā tika novāktas drupas, uzpostas ielas un laukumi, iekārtoti skvēri un apstādījumi

sagrauto namu vietā. Tajā pašā laikā norisa plaša mēroga pilsētas izbūves un rekonstrukcijas plānošana.

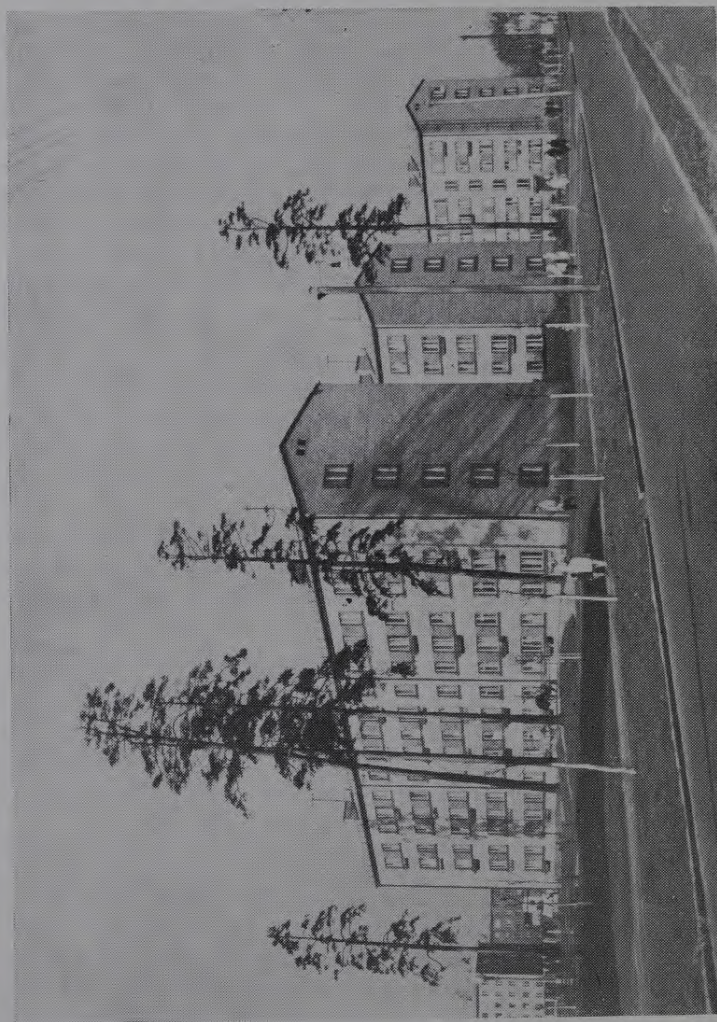
Rīgai tika piešķirti lieli līdzekļi turpmākās izbūves un rekonstrukcijas ģenerālplāna sastādīšanai. Plānu izstrādāja ilgākam laika posmam (20—30 gadiem), un tam bija jāatrisina visi svarīgākie jautājumi pilsētas izbūvē — rūpniecības izvietojums, apbūves veids, satiksme, apstādījumi utt. Šai darbā iesaistīja daudzus arhitektus, ekonomistus, ģeologus, transporta inženierus un citus speciālistus. Ģenerālplānu vairākkārt apsprieda, piedaloties citu padomju pilsētu arhitektiem un speciālistiem. To vairākkārt laboja un grozīja, jo dzīves attīstības tempi un arvien jaunie sasniegumi zinātnē un tehnikā izvirzīja nepieciešamību to koriģēt. Kā dzīvojamo namu, tā arī sabiedrisko un komunālo ēku celtniecība Rīgā pēckara gados norisa saskaņā ar šo ģenerālplānu.

Viens no svarīgākajiem uzdevumiem, ko vajadzēja steidzīgi atrisināt, bija nopostītā dzīvokļu fonda atjaunošana un jaunu dzīvokļu celtniecība. Šim nolūkam valdība asignēja lielas summas, un jau pirmās piegādes laikā atjaunoja un izremontēja pāri par 50 000 m² dzīvojamās platības, bet 30 000 m² uzcēla no jauna.

Arī lielie uzņēmumi un organizācijas sāka celt dzīvojamās mājas saviem darbiniekiem — piemēram, Rīgas kuģu būves un remonta rūpnīca — Vecmīlgrāvī, silikātu ķieģeļu rūpnīca — Bolderājā, dīzeļu rūpnīca un citi uzņēmumi — Viesūra prospektā un citur. Tā ap lielām rūpnīcām pilsētas nomalēs izveidojās īpatnēji arhitektoniski ansambļi — labiekārtoti strādnieku ciemati ar kanalizāciju, gāzi, radio un telefona tīklu, ar bērnu dārziem, veikaliem un ēdnīcām. Ātri un ērti satiksmes līdzekļi — elektriskais dzelzceļš, autobusi un trolejbusi savieno šīs kādreizējās nomales ar pilsētas centru, un vārds «nomale» zaudējis savu agrāko jēgu.

Partija un valdība plaši atbalstīja arī tā saukto celtniecību pašu spēkiem, kad pēc Gorkija pilsētas darbaļaužu ierosmes uzņēmumi sāka celt dzīvojamās mājas ar valsts līdzekļiem, bet savu darbaspēku. Tādā veidā, isā laikā izauga VEF strādnieku ciemats Ūnijas ielā, daudzi desmiti māju Ziepniekkalnā, Biķernieku ielas apkaimē un citur.

Tomēr dzīvokļu celtniecības tempi ne tuvu netika līdzīti rūpniecības attīstības tempiem, kas izraisīja strauju iedzīvotāju

Jaunas dzīvojamās mājas Āgenskalna priedēs

skaita pieaugumu pilsētā un līdz ar to arī arvien lielāku vajadzību pēc dzīvojamās platības.

1957. gadā Rīgas pilsētas Izpildu komitejā nodibināja Kapitālās celtniecības pārvaldi, kas kopā ar pilsētas galveno arhitektu sāka koordinēt būvdarbus un apbūves sistēmu pilsētā. 1959. gadā nodibināja Rīgas Ģenerālplāna biroju, kuram uzdeva pārstrādāt Rīgas pilsētas izbūves un rekonstrukcijas ģenerālplānu atbilstoši jaunākajiem atzinumiem pilsētu plānošanā un izbūves praksē.

Tas izraisīja lielas pārmaiņas gan celtniecības projektēšanā, gan apbūves veidā. Valsts pilsētu celtniecības projektēšanas institūta arhitekti izstrādāja jaunus tipveida dzīvojamo namu projektus ar jauna tipa dzīvokļiem tikai vienai ģimenei.

Pārmainījās pats pilsētas apbūves veids — atsevišķu izkaišītu ēku vietā sāka celt lielus dzīvojamo namu kompleksus, kur līdzās dzīvokļiem ceļ arī sabiedriskās un kultūras ēkas, bērnu iestādes, ēdnīcas, veikalus un citas sadzīves pakalpojumu iestādes. Šādos lielos būvlaukumos iespējams koncentrēt un racionālāk izmantot būvmehānismus un jaunākos būvmateriālus — saliekamās dzelzsbetona konstrukcijas un palpaneļu blokus, ko ražo jaunuzceltās rūpnīcas Rīgā un Garikalnē.

Šī celtniecības industrializācija lielā mērā veicināja celtniecības tempu kāpināšanu: no 1951. līdz 1955. g. Rīgā uzcēla 158 000 m² dzīvojamās platības, 1959. gadā vien jau pāri par 120 000 m², bet piecos septiņgades gados ekspluatācijā nodots pāri par 900 000 m² dzīvojamās platības. Šai laikā izaudzis dzīvojamo namu masīvs Tirzas ielā un Āgenskalna priedēs Pārdaugavā, kur bijušo smilšu kāpu vietā pēc arhitekta N. Rendeļa projekta uzcelti vairāki desmiti piecstāvu dzīvojamie nami, bērnu iestādes, veikali u. c. 1963. gadā pabeigta dzīvojamo namu masīva celtniecība V. Tereškovas ielā, bet drīzumā paredzēts pabeigt būvdarbus t. s. «Lielās Juglas» masīvā, kur uzcels 218 000 m² dzīvojamās platības. Apbūve šeit sāka 1961. gadā skaistā vietā netālu no Juglas ezera, kas ir iemīļota rīdzinieku atpūtas vieta.

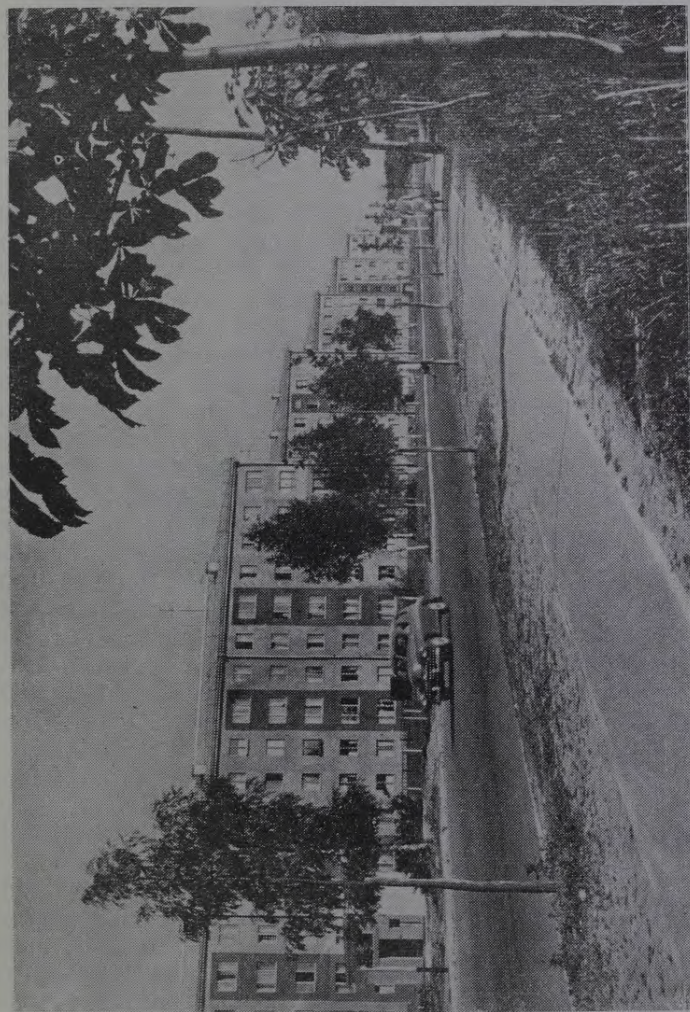
Šāda veida apbūve paredzēta arī citos pilsētas rajonos — Maskavas ielā pie «Sarkanā kvadrāta» gleznaivā vietā Dauģavas krastā, Purvciemā, Vecmīlgrāvī un citur.

Šeit agrāk bija tikai smilšu kalni

Šo jaunceltņu kvartālu īpatnējā arhitektūra ienesusi jaunu elementu pilsētas sejā. Tiem raksturīgais māju brīvais izvietojums rada kompozīciju dažādību un ļauj saules stariem un gaisam iekļūt visos dzīvokļos. Pavisam jaunu arhitektonisku stilu rada lielpaneļu bloki ar saviem platajiem logiem, īpatnējo faktūru un krāsojumu.

Jauno māju apdare, kuru veido baltie un sarkanie ķieģeļi, lielpaneļu māju spilgtais krāsojums un apkārtējo koku un zaļumu ieloks piešķir jaunajiem kvartāliem gleznainu, dzīves priecīgu izskatu.

Juglas dzīvojamā ēku masīvs

Līdzās dzīvokļu celtniecībai noris arī plaša sabiedrisko un komunālo ēku celtniecība. Jau piektās piecgades laikā Rīgā uzcēla desmit bērnu dārzus, sešas mazbērnu novietnes, sešas skolas, lidostas ēku, jaunu kinoteātri, lielu estrādi Kultūras un atpūtas parkā u. c. Turpmākajos gados ekspluatācijā nodeva viesnīcu «Rīga», Zinātņu pils augstceltni, Politehniskā institūta ēku, Popova radiorūpnīcas klubu, VEF kultūras pili, Fiziskās kultūras institūtu, kinostudiju, dažādas skolu ēkas.

Septiņgades gados uzcēla pāri par 20 jaunu izglītības un ārstniecības iestāžu, sevišķi tajos rajonos, kur plašās jauncelsmes rezultātā stipri pieaudzis iedzīvotāju skaits. No ievērojamākajiem republikāniskas nozīmes objektiem, kuriem cels jaunas — mūsdienu prasībām atbilstošas ēkas, jāmin J. Raiņa Valsts dailes teātris, Valsts biblioteka, ZA Fundamentālā biblioteka, Panorāmas kinoteātris, kā arī citi objekti.

Izvēršot jaunu ēku celtniecību, valdība rūpējas arī par kultūras mantojuma saglabāšanu, piešķirot ievērojamus līdzekļus Vecrīgas arhitektūras pieminekļu un vēsturisko ēku restaurācijai. Izcilākie no šiem pieminekļiem ir valsts pārziņā un aizsardzībā. Pēckara periodā Vecrīgā atjaunoti vairāki 15.—17. gs. dzīvojamie nami un noliktavas. Pēc restaurēšanas darbiem 1962. gadā darbaļaužu apskatei kā muzejs un koncertzāle nodots izcilais arhitektūras un vēstures piemineklis — Doma baznīca. Pilnīgi atjaunotas arī plaši pazīstamās Doma baznīcas ērģeles. Doma koncertzālē tiek rīkoti koncerti, kuros uzstājas izcili padomju un ārzemju ērģeļu mūzikas meistari. Atjaunošanas darbi turpinās arī Pētera baznīcā.

Plašā celtniecība pēckara laikā radījusi lielas pārmaiņas Rīgas siluetā. Rīgas augsto torņu starpā ierindojusies Zinātņu pils zeltītā smaile ar piecstūraino zvaigzni (arhitekts O. Tilmanis). Jaunie tilti pār Daugavu un jaunie dzīvojamie un administratīvie ēku ansambļi labajā krastā pilnīgi pārveidojuši Daugavas (tagad Komjaunatnes) krastmalu, ko fašistiskie iebrucēji bija pārvērtuši par drupu kaudzi. Jau 1948. gadā krastmalas posms starp dzelzs un bijušo koka tiltu Gorkija ielas galā tika ietērpts granītā, bet 1957. gadā pabeigta krastmalas izbūve līdz Andrejostai. Sakarā ar jaunā Oktobra tilta būvi Komjaunatnes krastmala rekonstruēta. Tā pārklāta ar

Politehniskais institūts

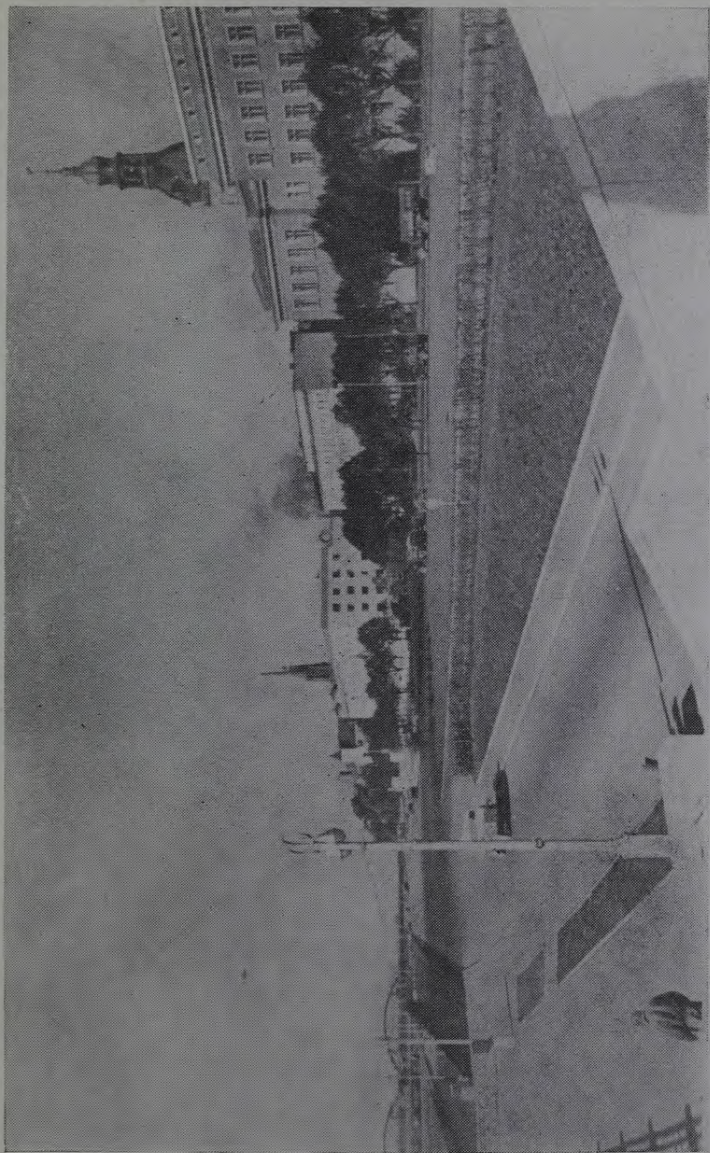
asfaltu, un iekārtoti jauni apstādījumi. Izveidots arī plašs priekštilta laukums ar skvēru bijušā Rātslaukuma un tam pieguļošo kvartālu teritorijā. Šeit starp Ļeņina ielu, Imanta Sudmaļa ielu un Daugavas ielu 1955. gadā uzcelts dzīvojamo namu ansamblis, kura fasādes pieskaņotas Vecrīgas seno celtnu arhitektūrai. 1958. gadā, kad pabeidza Politehniskā institūta ēkas (arhitekts O. Tilmanis) būvi, rekonstruēta Ļeņina iela un I. Sudmaļa iela, piešķirot pārveidotajam laukumam laikmetīgu seju.

Ievērojami mainīsies arī Rīgas panorāma Daugavas kreisajā krastā, kad, realizējot ģenerālplāna biroja izstrādāto projektu, apbūvēs rajonu Oktobra tilta galā — t. s. Klīversalu. Šeit Daugavas krastā pacelsies modernas daudzstāvu ēkas. Tornakalna preču stacijas un malkas laukuma vietā ar laiku tiks izveidots rotaļu un spēļu laukums, kas iekļausies XXII kongresa parka teritorijā.

Intensīvās apbūves rezultātā stipri mainījušās arī pilsētas centrālās ielas. Tā, piemēram, Gorkija iela posmā aiz A. Barbisa ielas pilnīgi rekonstruēta un apbūvēta daudzstāvu dzīvojamajiem namiem un skolu ēkām. Jaunceltņu kvartāli izauguši K. Barona ielas un Pērnavas ielas krustojumā, J. Gagarina ielā, Maskavas ielā, kā arī citās ielās Sarkandaugavā un Pārdaugavā. Rekonstruēta galvenā maģistrāle — Ļeņina iela. Posmā aiz Biķernieku ielas līdz pašai Juglai tā paplašināta, asfaltēta un apbūvēta ar daudzstāvu namiem, moderni iekārtotiem veikaliem un sadzīves pakalpojumu iestādēm.

Pēc Ļeņingradas arhitektu V. Kuzņecova un V. Cipuļina projekta uzcelta jauna moderna stacijas ēka ar plašām uzgaidāmajām telpām un ērtām izejām uz peroniem. Stacijas priekšā izveidots plašs laukums ar apstādījumiem un stāvvietām dažāda veida autotransportam. Virzienā uz 13. janvāra ielu, kur nojauktas vecās ēkas un paplašināts kanāla tilts, izveidota plata maģistrāle, kas saplūst kopā ar 1960. gadā rekonstruēto 13. janvāra ielu. Turpinot stacijas kompleksa izbūvi, Suvorova ielas pusē uzcelta galvenā pasta ēka, pie kuras sāksies jauna maģistrāle — Pērnavas ielas loks.

Pilsētas transporta attīstība. Plašais celtniecības darbs cieši saistīts ar pilsētas transporta un satiksmes attīstību. Ārējā transporta ziņā Rīga ieņem svarīgu vietu vienotajā PSRS transporta sistēmā, jo sava ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ veicina

Rekonstruētā Komjaunatnes krastmala

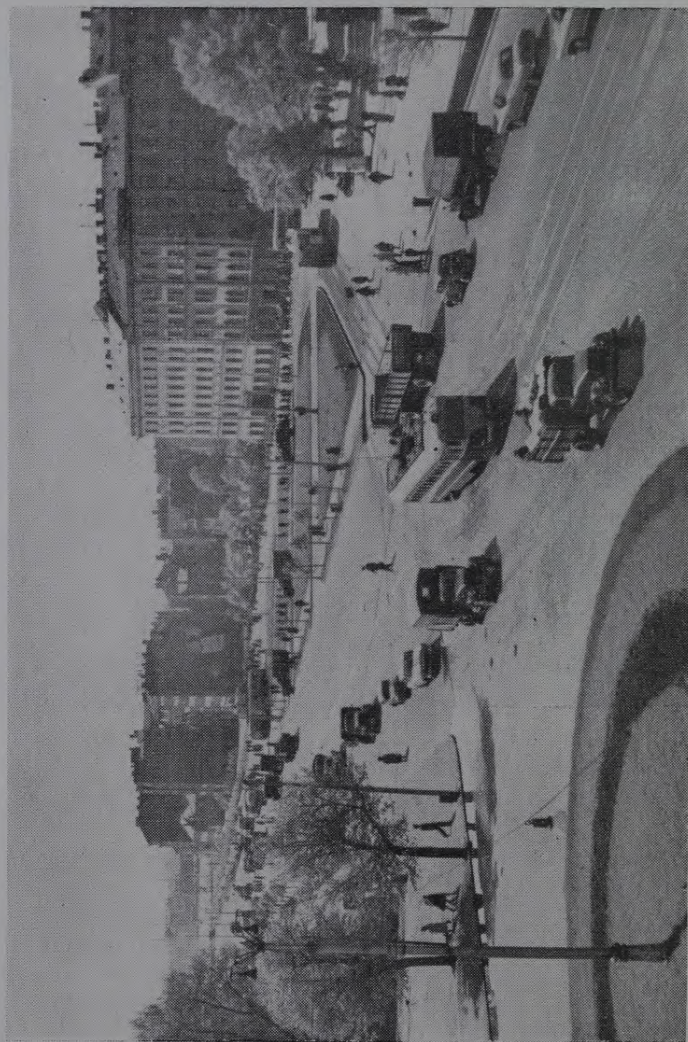
Jaunā Rīgas stacijas ēka

Rīgas osta

PSRS sakaru attīstību ar ārzemēm. Vislielākā nozīme ir jūras un dzelzceļa transportam.

Rīgas jūras osta izveidojusies par vienu no ievērojamākajām un visvairāk mehanizētām PSRS ostām. Jau atjaunojot ostu pirmajos pēckara gados, partija un valdība sprauda mērķi apgādāt to ar modernu iekārtu. Ostā uzcēla plašas noliktavas, mehanizētu elevatoru, lielu saldētavu un citas ēkas. Kuģu iekraušanas un izkraušanas darbus veic jauni moderni mehānismi — portālceltņi, greiferi, peldošie celtņi,

Rekonstruētā 13. janvāra iela

kā arī t. s. mazās mehanizācijas mašīnas — autoiekrāvēji, transportieri u. c. Ostas darbi ir kompleksi mehanizēti, un Rīgas ostas darbinieki Vissavienības sociālistiskajā sacensībā bieži izcīna pirmās vietas. Gandrīz visu gadu ostā ienāk ar dažādu kravu padomju un ārzemju okeāna kuģi no dažādām pasaules malām. 1960. gadā bijušās importa ostas rajonā uzceltas piestātnes pasažieru kuģiem un uzsākta modernas Jūras pasažieru stacijas būve pēc arhitekta M. Ģelža projekta.

Rīga ir svarīgs dzelzceļu mezgls. Te krustojas vairākas dzelzceļa līnijas, kas savieno pilsētu ar svarīgākajiem PSRS un republikas centriem. Rīgas mezgla dzelzceļi veic arī svarīgu tautas saimniecības uzdevumu, pārvadājot kravas, kas pienāk Rīgas ostā, un otrādi, — nogādājot uz ostu dažādas preces eksportam.

Pēckara gados plaši izvērsta Rīgas dzelzceļa piepilsētas līniju elektrifikācija: 1950. gadā atklāja pirmo elektrificētā dzelzceļa līniju Rīga—Dubulti; 1951. gadā to pagarināja līdz Ķemeriem. 1958. gadā elektrificēts posms līdz Saulkrastiem, 1959. gadā — līdz Ogresi. Rīdziniekiem tagad ir ātra un ērta satiksme ar Jūrmalu un citām atpūtas vietām. Šīs elektrificētās līnijas plaši izmanto arī attālāko pilsētas rajonu iedzīvotāji satiksmei ar centru.

Sakarā ar Rīgas pasažieru stacijas rekonstrukciju un jaunās stacijas ēkas celtniecību izbūvēti vairāki viadukti un pārkārtoti sliežu ceļi. Līdz ar to vilcienu kustība vairs netraucē satiksmei pilsētas centrā. Paredzēts uzcelt gaisa tiltus arī pār A. Deglava, Kalnciema un citām ielām.

Rīgas satiksmē ar daudzām Padomju Savienības un republikas pilsētām liela nozīme ir arī autotransportam. Pastāv regulāra autobusu satiksme ar Ļeņingradu, Tallinu, Minsku, Viļņu, kā arī citām pilsētām. 1964. gadā ekspluatācijā nodota jauna autostacija, kas uzcelta pēc arhitekta G. Mīnca projekta.

Rīga izveidojusies arī par svarīgu gaisa satiksmes mezglu starp lielākajiem Padomju Savienības centriem un ārzemēm.

Grūta problēma pēckara laikā bija Rīgas pilsētas iekšējā transporta izkārtošana. Samērā ātri atjaunoja hitleriešu nopostīto tramvaju satiksmi, un turpmākajos gados to nepārtraukti uzlaboja, maksimāli ievērojot darbaļaužu intereses.

Tā, piemēram, iekārtoja otro sliežu ceļu sestajā līnijā, tādējādi paātrinot satiksmi ar plašo rūpniecības rajonu Juglā. 1951. gadā iekārtoja jaunu līniju pa Kronvalda bulvāri līdz tekstilkombinātam «Boļševička» un otro sliežu ceļu Pērnavas ielā. No apgrozības izņēma gandrīz visus vecos tramvajus, tos aizstājot ar moderniem, komfortabliem tramvajiem, ko ražo Rīgas Vagonu rūpnīca. Jaunuzceltais gaisa tilts pie Brassas radikāli uzlaboja tramvaja satiksmi ar Kultūras un atpūtas parku, uz kuriem atpūtas brīžos izbrauc desmitiem tūkstošu pilsētas darbaļaužu.

Strauji pilsētā attīstījusies trolejbusu satiksme. 1947. gadā atklāja pirmo līniju — Viestura dārzs—Daugavpils iela, pa kuru kursēja pieci trolejbusi, bet 1964. gadā Rīgā darbojās jau 10 līnijas 104 km kopgarumā ar 197 trolejbusiem. Šis ātrais un ērtais satiksmes līdzeklis nomainīja tramvaju pilsētas lielākajās maģistrālēs — Ņeļņina ielā, Gorkija ielā un Sverdlova ielā. Radikāli uzlabojās satiksme ar Pārdaugavu pēc tam, kad 1957. g. novembrī atklāja jauno Oktobra tiltu, pa kuru vienlaikus abos virzienos var braukt tramvaji, trolejbusi un automašīnas. Nākotnē paredzēts vēl vairāk paplašināt trolejbusu satiksmi.

Ģenerālplāna birojā darbojas īpaša transporta speciālistu grupa, kura saskaņā ar Rīgas tautas saimniecības attīstības un apbūves perspektīvo plānu projektē jaunas maģistrāles, tiltus u. c.; tas veicinās transporta problēmas atrisināšanu.

Komunālā saimniecība. Rīgas komunālās saimniecības attīstīšanās lielu palīdzību sniegušas brālīgās padomju republikas.

1951. gadā Rīgā sāka celt termoelektrocentrāli pilsētas apgādei ar elektrību, izmantojot vietējo kurināmo — kūdru. 1955. gadā tā deva pilsētai pirmo strāvu, bet 1960. gadā sasniedza projektēto jaudu. TEC ir viena no ievērojamākajām sociālisma laikmeta celtnēm Rīgā ar lielu nozīmi tautas saimniecībā. Tā apgādā pilsētu ne tikai ar elektroenerģiju, bet arī ar karstu ūdeni apkurei un māsasaimniecības vajadzībām. Šim nolūkam 1956. gadā Rīgā uzsāka celt siltuma trasi. 1958. gadā Rīgas Vagonu rūpnīca kā pirmais patērētājs saņēma silto ūdeni apkurei, pēc tam to sāka saņemt VEF un citas rūpnīcas, kā arī dzīvojamās mājas un komunālās iestādes. Siltuma trases tīkla garums 1963. gadā pārsniedza 100 km, un tās izbūve

turpinās. Bez tam 1959. gadā no TEC uz Juglu izbūvēja 5,3 km garu tvaika trasi, pa kuru tekstilkombināti «Rīgas audums», «Rīgas manufaktūra» un citi Juglas uzņēmumi saņem TEC ražoto karsto tvaiku. Agrāk to ražoja piecas kurtuves un 11 tvaika katli, piesārņojot gaisu ar dūmiem un kaitīgām gāzēm. Ar tvaika trases izbūvi iegūts liels līdzekļu ietaupījums un uzlaboti sanitārie apstākļi šai rajonā.

Lai izmantotu TEC lielo apsildīšanas jaudu, uzcelts liels siltumnīcu kombināts, kas nepārtraukti visu gadu apgādās rīdziniekus ar svaigiem dārzeņiem.

Pilsētas elektrifikācijas problēma lielā mērā atrisināta, atklājot 1960. gadā augstsprieguma līniju Baltijas VRES — Rīga, pa kuru elektroenerģiju Rīgai pievada no Igaunijas PSR. Līdz ar to izveidota PSRS Ziemeļrietumu vienotā enerģētiskā sistēma, kurā ietilpst Latvijas PSR, Lietuvas PSR, Igaunijas PSR, kā arī Ļeņingradas, Novgorodas un citi KPFSR apgabali. Rīga ir šīs sistēmas centrs.

Tikpat sekmīgi Rīgā izdevies realizēt plašu saimniecības gazifikāciju.

Jau tūlīt pēc kara Rīgas gāzes fabrika sāka apgādāt pilsētas dzīvokļus ar gāzi, ko ieguva no akmeņoglēm. Tomēr tās jauda neapmierināja pieaugušās vajadzības, tāpēc kopš 1953. g. sāka plaši izmantot arī šķidro gāzi, ko ievada no Baškīrijas. Šķidrās gāzes pavardu skaits 1960. gadā Rīgā bija 25 000. Plašas Rīgas gazifikācijas iespējas pavērās 1962. gadā, kad Rīga sāka saņemt Dašavas dabisko gāzi pa Dašavas-Ļeņingradas tālvada atzarojumu Viļņa—Rīga. Šīs dabiskās gāzes sildspēja ir apmēram 2,5 reizes lielāka nekā mākslīgās gāzes sildspēja, un tās izmaksa ir ievērojami zemāka. Tagad lielākos rūpniecības uzņēmumus apkurina ar gāzi. Pāri par 20 000 dzīvokļu pieslēgti gāzes tīklam, bet ap 40 000 dzīvokļu izmanto šķidro gāzi. Arvien plašāka gāzes izmantošana veicinās pilsētas gaisa attīrīšanu no sodrējiem un kaitīgām gāzēm, ar kurām to piesārņo rūpnīcu dūmeņi, bet valstij tiks ietaupīti milzīgi līdzekļi, ko agrāk patērēja malkas, ogļu un cita kurināmā piegādei. Dabiskā gāze paver arī plašas perspektīvas ķīmiskās rūpniecības attīstībai Rīgā.

Speciāla pilsētas Izpildu komitejas komisija risina ūdens apgādes jautājumu. 1962. gadā ierindā stājies trešais ūdens-

vads un uzcelta jauna ūdenssūkņu stacija. Tiek projektēti un celti jauni ūdensvadi.

Pilsētu labiekārtojot, liela uzmanība tiek pievērsta arī tās izdaiļošanai ar zaļumu un apstādījumu joslām. Jau pirmajos pēckara gados ierīkoja vairākus apstādījumus un skvērus sagrauto kvartālu vietās: Vecrīgā pretī Valsts filharmonijai, Ļeņina ielā pie Padomju bulvāra, 13. janvāra ielā, Dzirnavu ielas un Gogoļa ielas krustojumā un citur. 1949. g. Mežaparka neapbūvētajā daļā ar sabiedriskiem spēkiem iekārtoja Kultūras un atpūtas parku. Vairāku gadu laikā tur izbūvēja asfaltētus ceļus, rotaļu laukumus, Zaļo teātri, laivu piestātni utt. Atzīmējot Padomju Latvijas 15. gadadienu, dziesmu svētku vajadzībām Kultūras un atpūtas parkā uzcēla lielu estrādi (arhitekts V. Špitņikovs) ar 14 000 vietu uz skatuves un 30 000 vietu skatītājiem. Šo estrādi izmanto koncertiem un brīvdabas uzvedumiem.

1955. un 1956. gadā pilnīgi pārveidoja Komunāru laukumu, ierīkojot jaunus apstādījumus ar krāšņām puķu dobēm, ērtiem soliņiem un strūklakām. Tā kādreizējā puteklainā Esplanāde izveidota par vienu no skaistākajiem Rīgas dārziem. Arī bijušā Uzvaras laukumā, kas nosaukts PSKP XXII kongresa vārdā, tiek iekārtots jauns parks, kur kuplos arī draudzības birztaļa, ko iestādījuši tie, kas cīnījās par Rīgas atbrīvošanu no fašistiem.

Rīgas zaļumu joslas ar katru gadu paplašinās. Tā, piemēram, 1960. gadā ierīkoti apstādījumi 60 objektos 28 ha platībā. Rīgas dārzu, skvēru un ielu apstādījumu platība 1963. gadā pārsniedza 300 ha. Pilsētas Izpildu komitejas dārzu un parku tresta siltumnīcās ik gadus izaudzē tūkstošiem dekoratīvo koku un krūmu, miljoniem viengadīgo un ilggadīgo puķu dēstu pilsētas izdaiļošanai un darbaļaužu vajadzībām. Rīga kļuvusi pazīstama visā Padomju Savienībā kā dārzu un parku pilsēta.

Rīgai veidojoties par skaistu, labi iekārtotu sociālistisku lielpilsētu, nav aizmirsti tie, kas savu dzīvi atdevuši par tautas gaišo nākotni. Pilsētas skvēros un laukumos izcilajiem revolucionārajiem cīnītājiem uzstādīti pieminekļi un monументi. 1950. gadā Ļeņina ielas un Kirova ielas krustojumā atklāts piemineklis pasaules proletariāta vadonim V. I. Ļeņinam (tēlnieki V. Ingals un V. Bogoļubovs, arhitekts E. Štāl-

Piemineklis kritušajiem revolucionāriem Matīsa kapos

bergs). Laika gaitā izveidojušās skaistas tradīcijas: ik gadus, uzsākot jaunu mācību gadu, Rīgas skolnieki nāk pie pieminēkļa, lai noliktu tā pakājē ziedus. Skaistā ziedu rotā Rīgas darbaļaudis grezno pieminēkli Ļeņina piemiņas dienā un revolucionāros svētkos.

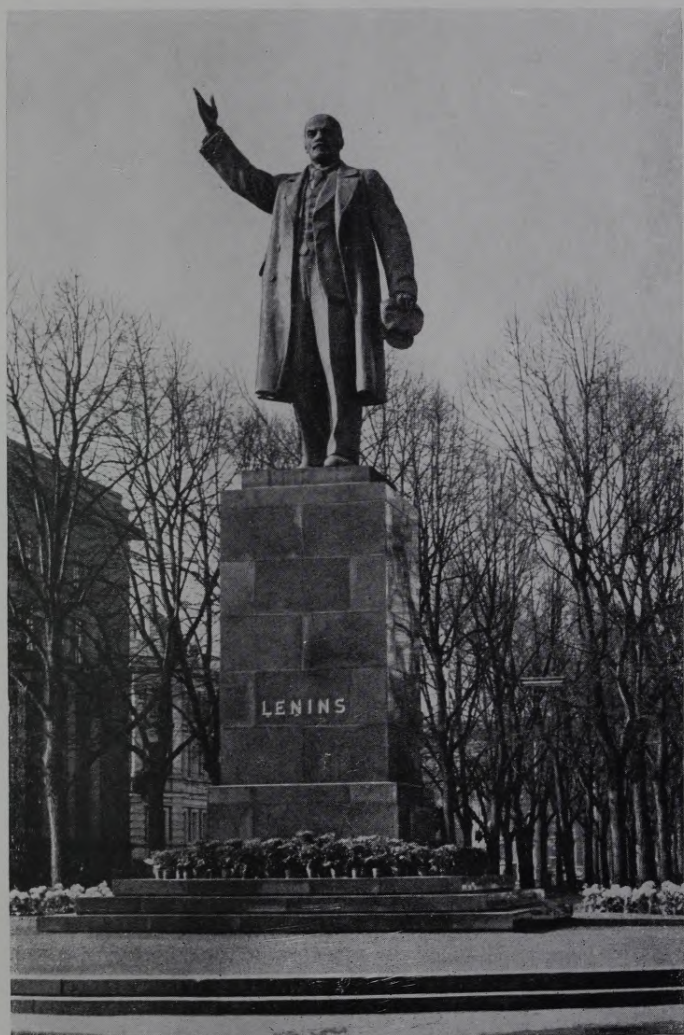
1959. gadā Komjaunatnes krastmalā atklāts pieminēklis 1905. gada 13. janvāra upuriem (tēlnieks A. Terpilovskis, arhitekts K. Plūksna) un Matīsa kapos — pieminēklis kritušajiem revolucionāriem. Šo monumentālo un izteiksmīgo pieminēkli darinājuši tēlnieks L. Bukovskis un arhitekti A. Birznieks un O. Zakamenijs. Tas atrodas tai kapsētas daļā, kur apakti daudzi nošautie politiešlodzītie. Pieminēkli veido pe-

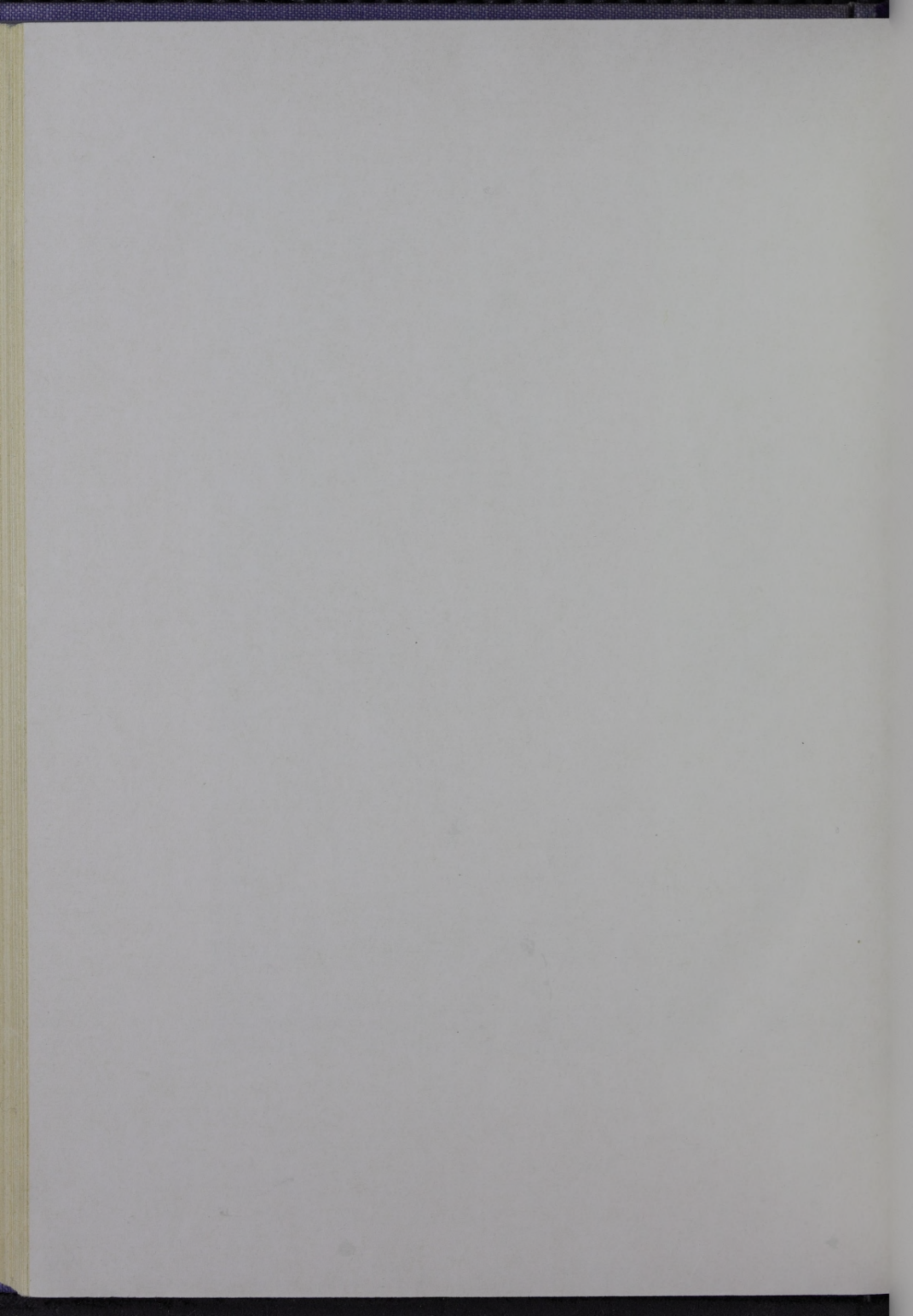
lēka granīta siena, kuras centrā izcirstais cilnis tēlo grupu revolucionāru, kas augsti paceltām galvām, paužot nelokāmu uzticību revolūcijas idejai, drosmīgi iet nāvē.

Padomju Latvijas 20. gadadienā 1960. gadā Komunāru laukumā uzstādīti izcilo latviešu revolucionāru — J. Šilfa-Jaunzema, A. Arāja-Bērces, J. Rudzutaka, J. Jansona-Brauna, F. Roziņa-Āža un Imanta Sudmaļa krūšutēli. Šeit tiek veidots arī pieminēklis Tautas dzejniekam J. Rainim.

1962. gadā Pionieru laukumā uzstādīja pieminēkli Latvijas pirmās Padomju valdības vadītājam — Pēterim Stučkam (tēlnieks E. Melderis, arhitekts Ģ. Melderis).

Pilsētas izbūves perspektīvajā plānā paredzēti plaša mēroga celtniecības un labiekārtošanas darbi, lai īstenotu komunisma celtniecības galveno mērķi — viss cilvēka labā, viss cilvēku labklājībai!

IV nodaļa

RĪGA — LATVIJAS PSR KULTŪRAS CENTRS

1940. gadā raženi sāktā kultūras revolūcija Rīgā dabūja smagu triecienu vācu fašistiskās okupācijas laikā. Lai gan tajā laikā progresīvos kultūras darbiniekus nežēlīgi terorizēja, tomēr daudzi no viņiem Lielā Tēvijas kara pēdējās dienās, riskējot ar savu dzīvību, glāba no iznīcināšanas un izaupīšanas vēl palikušās mūsu kultūras iestāžu vērtības. Pēc kara Rīgas darbaļaudis LKP vadībā ar lielu degsmi ķērās ne tikai pie to kultūras iestāžu atjaunošanas, ko fašistiskie iebrucēji bija izlaupijuši un izdemolējuši, bet arī pie jaunu kultūras iestāžu noorganizēšanas un jaunās sociālistiskās kultūras veidošanas.

Viens no pirmajiem darbiem jaunās kultūras celtniecībā bija padomju skolas atjaunošana. 1944. gadā LKP CK un PSR Tautas Komisāru Padome pieņēma lēmumu par obligātu vispārēju septiņgadīgu izglītību. 1945. g. rudenī Rīgā izsāka mācības 89 vispārizglītojošas skolas, 20 tehnikumi un speciālas vidusskolas ar 36 600 skolēniem un 6 augstskolas ar 1100 studentiem. 20 darba rezervju skolās arodu apguva pāri par 5000 audzēkņus. Skolu un skolēnu skaits nepārtraukti auga. Tagad skolu skaits Rīgā jau gandrīz divkārtšojies, bet skolēnu un studentu skaits trīskārtšojies.

Pirmajā pēckara piecgadē noorganizēja vairākas strādnieku jaunatnes septiņgadīgās skolas un vidusskolas, lai dotu iespēju mācīties tiem jauniešiem, kuriem kara laikā tas nebija iespējams, kā arī tiem, kas gribēja turpināt izglītību līdzekļus darbam ražošanā. Darbu uzsāka arī pilnīgi jauna tipa mācību iestāde — neklātienes vidusskola ar 2000 skolēniem. Jeklātienes nodaļas atvēra vairākās augstākajās mācību iestādēs un tehnikumos. Mācību maksas atcelšana vidējās un

augstākajās mācību iestādēs piecdesmito gadu sākumā un stipendiju piešķiršana speciālajās skolās un augstskolās veicināja jaunas intelīģences rašanos un plašu speciālistu kadru sagatavošanu visām tautas saimniecības un kultūras nozarēm.

Pavisam no 1945. līdz 1963. gadam sagatavoti 26 914 speciālisti ar augstāko un 47 537 speciālisti ar vidējo izglītību.

Ar 1954./1955. mācību gadu Rīgas vidusskolās sāka ieviest politehnisko apmācību, lai jaunatnei dotu praktiskajam darbam nepieciešamās iemaņas un radītu interesi par kādu noteiktu specialitāti. Šādā virzienā jau agrāk darbojās pulciņi septiņgadīgajās skolās un dažādās ārpuskolas bērnu iestādēs (Pionieru pilī, Jauno tehniķu stacijā, Saules dārzā). Skolu politehnizāciju sevišķi attīstīja pēc PSKP XX kongresa sākārā ar V. I. Ļeņina norādījumu, ka «nevar iedomāties nākotnes sabiedrības ideālu, neapvienojot mācības ar jaunās paaudzes darbu ražošanas procesā, nedz mācības un izglītību bez ražīga darba, nedz ražīgu darbu bez līdztekus ejošām mācībām un izglītības nevar nostādīt tādā augstumā, kā to prasa mūsdienu tehnikas līmenis un teorētisko zināšanu stāvoklis»¹.

Pamatojoties uz 1959. g. Latvijas PSR likumu par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību, ražošanas apmācības notiek arī rūpnīcās. 1960. g. pavasarī Rīgā vidusskolu beidza pirmie abiturienti, kam līdz ar gatavības apliecību tika izsniegta arī apliecība par noteiktas kategorijas piešķiršanu kādā ražošanas specialitātē un reizē ar to arī ceļazīme uz rūpnīcu. Par darba politehniskām vidusskolām tagad ir kļuvušas visas Rīgas vidusskolas.

1956. gadā Rīgā atvēra pirmo jauna tipa mācību un audzināšanas iestādi — internātskolu, kas ir liels palīgs valstij un ģimenei jaunatnes komunistiskajā audzināšanā. 1962./1963. mācību gadā Rīgā darbojās jau septiņas internātskolas.

1962. gadā Rīgā pabeidza pāreju no vispārējās obligātās septiņgadīgās izglītības uz vispārējo obligāto astoņgadīgo izglītību, bet tuvākajos divdesmit gados pāries uz obligāto vidējo izglītību, saistot mācības ar ražošanas praksi.

Grandiozie komunistiskās celtniecības uzdevumi, ko no-

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 2. sēj., 423. un 424. lpp.

spraudis PSKP XXII kongress, izvirza lielas prasības audzināšanas darbā, ieaudzinot jaunajā paaudzē augstas morālās īpašības un sagatavojot to sabiedriski derīgam darbam.

Lai skolēnos ieaudzinātu proletārisko internacionālismu, Rīgā vairākās skolās vienā maiņā ir atvērtas paralēlas klases ar latviešu un krievu mācību valodu. Te draudzīgā pulkā latviešu un krievu bērni apgūst zināšanas un aug komunistiskajai rītdienai.

Sakarā ar skolēnu skaita lielo pieaugumu un jaunu mācību iestāžu noorganizēšanu radās vajadzība pēc jaunām skolu ēkām. Rīgā pēckara gados (līdz 1963. g.) uzceltas 28 jaunas vidusskolu ēkas. Skolu celtniecība nepārtraukti turpinās; caurmērā gadā nodod ekspluatācijā 4—5 ēkas.

Skolu tīkla paplašināšanās radīja nepieciešamību papildināt skolotāju kadrus, kas būtu ne tikai jaunās paaudzes audzinātāji, bet arī aktīvi sociālistiskās kultūras cēlāji. Pirmajā pieeģadē nodibināja Rīgas Pedagoģisko institūtu, kura organizēšanas darbi bija uzsākti jau 1940. gadā. Izglītības ministrija noorganizēja Skolotāju kvalifikācijas celšanas institūtu, kura rīkotajosursos skolotāji nemitīgi var papildināt savas zināšanas.

Blakus trim vecākajām Rīgas augstskolām — P. Stučkas Latvijas Valsts universitātei, J. Vītola Latvijas Valsts konservatorijai un Mākslas akadēmijai Rīgā pēckara gados ir nodibinātas vairākas jaunas mācību iestādes: Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūts (1946), Rīgas Medicīnas institūts (1950), Rīgas Politehniskais institūts (atjaunots 1958. g. uz LVU tehnisko fakultāšu bāzes) un Ļeņina komjaunatnes Rīgas Civilās gaisa flotes inženieru institūts (1960). Rīgas Pedagoģisko institūtu 1958. gadā pārcēla uz Daugavpili. Arī Latvijas Lauksaimniecības akadēmiju, kas pēckara gados darbojās Rīgā, ar 1960./1961. mācību gadu pārcēla uz Jelgavu.

Pie augstākajām mācību iestādēm noorganizētas vakara nodaļas, kas ļauj iegūt augstāko izglītību, nepārtraucot darbu ražošanā. Studenti bieži izstrādā savus diplomdarbus rūpnīcā, kur tos arī aizstāv, un pēc augstskolas beigšanas kā speciālisti atgriežas rūpnīcā, lai diplomdarbā izstrādātos projektus ieviestu praksē.

Bez stacionārajām augstskolām Rīgā darbojas arī vairākas Vissavienības institūtu neklātienes filiāles tādās specialitātēs,

kādas neapgūst pārējās Rīgas augstskolās, piemēram, Vis-savienības Tekstilrūpniecības un Vieglās rūpniecības neklā-tienes institūta, kā arī Vissavienības Padomju tirdzniecības neklā-tienes institūta Rīgas filiāle.

Augstākās mācību un zinātniskās pētniecības iestādes Rīgā aspirantūrā sagatavo augsti kvalificētus pedagogus un zināt-nieku kadrus.

Rīga padomju laikā izveidojusies par ievērojamu PSRS zi-nātnes centru. Svarīgu zinātniskās pētniecības darbu veic augstākās mācību iestādes. LPSR Zinātņu akadēmija, kas no-dibināta 1946. gadā, apvieno un koordinē visu zinātniskās pētniecības darbu republikā un dod lielu ieguldījumu zināt-nes tālākajā attīstībā. Cieši sadarbojoties ar rūpniecības un lauksaimniecības darbiniekiem, Padomju Latvijas zinātnieki ir atrisinājuši daudz svarīgu tautas saimniecības problēmu. Buržuāziskajā Latvijā bija tikai viens vienīgs zinātniskās pēt-niecības institūts — Vēstures institūts, bet tagad LPSR Zi-nātņu akadēmijā darbojas 12 zinātniskās pētniecības institūti, 1 zinātniskās pētniecības laboratorija, Botāniskais dārzs, vai-rākas eksperimentālas bāzes, Fundamentālā biblioteka un izdevniecība. Fundamentālā biblioteka nodibinājusi apmaiņas fondu ar citu padomju republiku zinātņu akadēmijām un tau-tas demokrātijas valstīm. Ar 1947. g. LPSR Zinātņu akadēmija regulāri izdod mēnešrakstu «LPSR ZA Vēstis» un institūtu rakstus, kas iepazīstina ar jaunākajiem pētījumiem.

Tautas saimniecībā svarīgas problēmas risina LPSR ZA Mežsaimniecības problēmu un koksnes ķīmijas institūts, pie-mēram, veic pētījumus par koksnes atkritumu izmantošanu pārtikas rūpniecībā un plastmasu izgatavošanā. 1951. g. aka-dēmiķiem prof. A. Kalniņam un S. Hilleram, kuri, strādājot ciešā kontaktā ar Rīgas farmaceitiskās rūpnīcas inženieriem, bija izstrādājuši jauna tuberkulozes līdzekļa PASK masveida ražošanas tehnoloģiju, tika piešķirta PSRS Valsts prēmija. Pēc tam tika apgūti jaunu, vēl efektīvāku prettuberkulozes līdzekļu oriģinālas iegūšanas paņēmieni.

1957. g. izveidojās jauns — Organiskās sintēzes institūts, kas turpina dažādu medikamentu sintezēšanu. Institūta izga-tavotos furfuroļu atvasinājumus ar panākumiem lieto medi-cīnas praksē visās PSRS republikās, kā arī ārzemēs. Mežsaim-niecības problēmu un koksnes ķīmijas institūts sadarībā ar

Pāri Rīgai paceļas Zinātņu akadēmijas augstceltne

Organiskās sintēzes institūtu un medicīnas darbiniekiem apguvuši furacilina ražošanu, par ko akadēmiķim A. Kalniņam, S. Zajevai, E. Gudriniecei un A. Blugeram piešķirta LPSR Valsts prēmija. Akadēmiķa prof. G. Vanaga pētījumu rezultātā iegūti vairāki preparāti ar antikoagulantu īpašībām. Par šiem darbiem G. Vanags apbalvots ar republikānisko prēmiju.

Nozīmīgu darbu veselības aizsardzībā veic LPSR ZA Mikrobioloģijas institūts, kas sadarbībā ar Veselības aizsardzības ministriju ieviesis medicīnas praksē dzīvās vakcīnas poti pret saslimšanu ar poliomiēlītu. Institūtā daudz darba ieguldījis Nopelniem bagātais zinātnieks — akadēmiķis prof. A. Kirhenšteins (1872—1963).

Plaši pazīstami ir LPSR ZA Bioloģijas institūta pētījumi par mikroelementu izmantošanu lauksaimniecībā. Lieli nopelni šai darbā ir akadēmiķim prof. J. Peivem, par ko 1964. g. viņam piešķirta Ļeņina prēmija.

Svarīgas problēmas enerģijas resursu nodrošināšanā risina LPSR ZA Enerģētikas institūts. Patlaban institūts sadarbībā ar pārējo Baltijas rēpubliku zinātņu akadēmijām un PSRS ZA iestādēm cenšas atrisināt Baltijas enerģētikas problēmas, lai turpinātu vienotas PSRS Ziemeļrietumu enerģētikas sistēmas izveidošanu. Par siltumapmaiņas automātisko regulatoru gomas zinātnisko pamatojumu un ieviešanu tautas saimniecībā institūta līdzstrādniekiem — akadēmiķim K. Plaudem un V. Grīslim piešķirta LPSR Valsts prēmija.

LPSR ZA Radioaktīvo izotopu laboratorijas radītos automātiskos ražošanas procesu kontroles aparātus dažādām rūpniecības nozarēm lieto vairākās PSRS republikās. Par rūpniecības automatizācijas releja tipa radioaktīvo aparātu zinātnisko pamatu izstrādāšanu laboratorijas līdzstrādnieki H. Gunne, I. Taksars, A. Tumuļkans un V. Januškovskis apbalvoti ar LPSR Valsts prēmiju.

LPSR ZA Organiskās sintēzes, Bioloģijas un Enerģētikas institūts ar PSRS Ministru Padomes Valsts zinātniskās pētniecības darba koordinācijas komitejas lēmumu ir pieskaitīti pie Padomju Savienības vadošajām zinātniskām iestādēm svarīgu teorētisku un praktisku uzdevumu risināšanai.

Rosīgi darbojas Vēstures institūts, kas publicējis vairākas monogrāfijas un kapitālu darbu par Latvijas vēsturi. 1946. g.

ar PSRS Valsts prēmiju apbalvoja akadēmiķi prof. J. Zuti (1893—1962) par darbu «Baltijas jautājums 18. gadsimtā»; tāpat PSRS Valsts prēmija piešķirta akadēmiķim J. Krastiņam par darbu «1905.—1907. g. revolūcija Latvijā». 1957. gadā LPSR Valsts prēmiju piešķir prof. M. Stepermanim par monogrāfiju «Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.—1784. g.».

LPSR ZA Valodas un literatūras institūts izdod fundamentālu latviešu literatūras vēsturi un latviešu valodas gramatiku. 1958. gadā akadēmiķim prof. J. Endzelīnam (1873—1961) par pētījumiem baltu filoloģijā piešķir Ļeņina prēmiju. Tajā pašā gadā viņš par darbu «LPSR vietvārdi» un akadēmiķis prof. A. Upīts par darbu «Sociālistiskā reālisma jautājumi literatūrā» saņēma LPSR Valsts prēmiju.

Rīgā darbojas arī vairāki citi zinātniskās pētniecības institūti ārpus Zinātņu akadēmijas. Kopš 1945. g. darbojas LKP CK Partijas vēstures institūts, kas pēti Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas strādnieku šķiras revolucionārās kustības vēsturi, kā arī tulko un sagatavo publicēšanai marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus latviešu valodā.

Lauksaimniecības attīstības jautājumus risina Vissavienības zinātniskās pētniecības augu aizsardzības institūta Baltijas filiāle, kura ir vadošā pētniecības iestāde augu aizsardzībā. Tā cieši saistīta ar kolektīvo saimniecību praksi.

1960. gadā Rīgā nodibināts PSRS Valsts plāna komitejas Viegļās rūpniecības Latvijas kompleksais Zinātniskās pētniecības institūts — Padomju Savienībā viens no pirmajiem, kas nodarbojas ar tehnikas progresa problēmām tekstilrūpniecības, trikotāžas, šūšanas, ādu un apavu rūpniecības nozarēs.

Par ciešo un auglīgo sadarbību ar visas Padomju Savienības zinātniekiem liecina vairākas Rīgā sarīkotas Vissavienības mēroga zinātniskās apspriedes un starprepublikāniskās konferences par svarīgiem zinātniskās pētniecības jautājumiem. Latvijas zinātnieki piedalījušies vairākās starprepublikāniskās konferencēs ārzemēs (bioķīmiķu konferencē Beļģijā, konferencē Šveicē par atomenerģijas izmantošanu miera laika vajadzībām u. c.).

Septiņgadē vislielākā uzmanība tiek veltīta atomenerģijas izmantošanai miera laika vajadzībām. Šo pētījumu veikšanai kalpo arī atomreaktors Salaspilī, kas stājās ierindā 1961. gadā.

Te plecu pie pleca ar Padomju Latvijas zinātniekiem strādā arī Lietuvas un Igaunijas PSR zinātnieki.

Ne tikai zinātnē, bet arī literatūrā un mākslā Rīga ieņem izcilu vietu Padomju Savienības pilsētu vidū. Latvijas Padomju rakstnieku savienība, kas nodibināta 1940. gadā, pulcē ap sevi republikas rakstniekus. Pēckara gados tiem bija izvirzīti ļoti lieli uzdevumi socialistiskās kultūras celtniecībā, cīņā par kapitālisma atlieku likvidēšanu cilvēku apziņā un jaunā padomju cilvēka ideoloģiskajā audzināšanā. Latvijas Padomju rakstnieku II kongress 1947. gadā pozitīvi novērtēja mūsu rakstnieku ieguldījumu socialistiskās kultūras pilnveidošanā. 1946. gadā PSRS Valsts prēmiju piešķīra Tautas rakstniekam A. Ūpītim par romānu «Zaļā zeme». 1948. gadā ar PSRS Valsts prēmiju apbalvoja Tautas dzejnieku J. Sudrabkalnu par dzejoļu krājumu «Brāļu saimē», 1949. gadā — A. Saksi par romānu «Pret kalnu». Par romānu «Dzirksteles nakti» A. Sakse saņēmusi republikānisko prēmiju. Viens no populārākajiem Padomju Savienības rakstniekiem — latviešu Tautas rakstnieks V. Lācis apbalvots ar PSRS Valsts prēmiju par romāniem-epopejām «Vētra» un «Uz jauno krastu» (1949. un 1952. g.). Latvijas Padomju rakstnieku savienībā sekmīgi darbojas arī krievu rakstnieku sekcija. Sevišķi atzinīgi ir novērtēti N. Zadornova darbi, un vairākiem no tiem piešķirta PSRS Valsts prēmija.

Ar republikānisko prēmiju apbalvoti A. Balodis, M. Birze, J. Grants, Ž. Grīva, V. Lukss, M. Ķempe, G. Priede, F. Rokpelnis, A. Vējāns un Ē. Vilks.

Popularitāti ieguvuši arī vairāki jauno rakstnieku darbi, kuri sniedz spilgtus jaunā cilvēka — komunisma cēlāja tēlus. Z. Skujiņa romāns «Kolumba mazdēli» ir ne tikai dramatiszēts, bet pēc tā top arī mākslas filma. To pašu var teikt arī par D. Zigmontes romānu «Jūras vārti», kura dramatisējumu ar panākumiem uzved Valsts akadēmiskajā drāmas teātrī, un I. Indrānes romānu «Lazdu laipa».

Rakstnieki godam veic uzdevumus, ko nospraudusi partija un valdība.

Latvijas Padomju rakstnieku IV kongress mūsu rakstniekiem izvirzīja uzdevumu, kas ir kopīgs visas mūsu zemes rakstniekiem — vērigāk ielūkoties savas tautas dzīvē un ar

Grāmatu veikals «Politiskā grāmata»

savu radošo darbu palīdzēt Komunistiskajai partijai uzcelt komunismu mūsu zemē.

Lielu un nozīmīgu darbu politiskās, zinātniskās, pedagoģiskās un tehniskās literatūras, latviešu un krievu klasiķu, padomju un pasaules rakstnieku darbu izdošanā veic Latvijas Valsts izdevniecība. Pēckara gados tā izdevusi J. Raiņa, A. Upīša, E. Birznieka-Upīša, L. Laicena, L. Paegles, V. Lāča, J. Sudrabkalna u. c. rakstnieku kopotos rakstus.

No 1944. līdz 1963. g. Latvijas Valsts izdevniecība laidusi klajā 14 086 dažāda nosaukuma grāmatas 152 milj. 803 tūk-

stošus eksemplāru lielā tirāžā. Daīlliteratūras vidējais metiens tagad ir ap 17 000 eksemplāru, turpretī 1936. gadā, kad buržuāziskajā Latvijā bija pati augstākā grāmatu raža, vidējais metiens bija tikai 2700 eksemplāru.

Ik gadus vairākas Latvijas Valsts izdevniecības izdotās grāmatas saņem prēmijas Vissavienības grāmatu konkursos par labu poligrāfisko un māksliniecisko apdari.

Izcilākie latviešu padomju rakstnieku darbi tulkoti vairāk nekā 50 pasaules tautu valodās un ir tālu pazīstami ārpus mūsu valsts robežām. A. Upīša, V. Lāča un A. Sakses darbu tulkojumi izdoti vairāk nekā 10 miljonu eksemplāru lielā tirāžā.

Pēckara gados Rīgā izaugusi plaša un daudzpusīga periodika. Laikrakstu un žurnālu izdevniecība Rīgā 1945. gadā izdeva tikai 9, turpretī 1961. gadā — 27 dažāda nosaukuma laikrakstus un žurnālus, kas iepazīstina darbaļaudis ar mūsu dzīves lielo daudzpusību. Bez tam vairākas avīzes un žurnālus izdod arī atsevišķas Rīgas rūpnīcas un iestādes. 1959. gadā Rīgā nodibināja Latvijas Padomju žurnālistu savienību ar 5 radošām sekcijām, kas koordinē žurnālistu darbu un ceļ viņu darba kvalitāti.

Pēc Lielā Tēvijas kara liela rosība sākās Rīgas teātru dzīvē. Darbu atjaunoja visi vadošie teātri. To repertuārs kļuva bagātāks ar krievu, latviešu un rietumu klasiķu lugām, kā arī ar jaunākajiem padomju dramaturgu darbiem. Mākslinieciskās meistarības izkopšanā daudz devusi pieredzes apmaiņa ar izcilākajiem Maskavas teātriem un citu republiku mākslas meistarību biedriskā palīdzība. 1947. gadā, kad Jāņa Raiņa LPSR Valsts dailes teātris viesojās Maskavā, par J. Raiņa lugas «Uguns un nakts» uzvedumu ar PSRS Valsts prēmiju apbalvoja lugas režisoru un inscenētāju E. Smiļģi, galveno lomu tēlotājus L. Bērziņu un A. Filipsonu (1906—1950) un dekoratoru O. Skulmi. Tāpat Maskavā 1949. gadā panākumus guva mūsu Akadēmiskais drāmas teātris ar vairākām krievu klasiķu un latviešu oriģināllugām. Par A. Upīša romāna «Zaļā zeme» un V. Lāča romāna «Zvejnieka dēls» dramatisējumiem, kā arī par A. Grigūļa lugas «Māls un porcelāns» uzvedumu autoru, teātri un māksliniekus apbalvoja ar PSRS Valsts prēmiju. Šo teātru dzīvē sevišķi auglīgs bija 1955. g., kad tie ar saviem labākajiem uzvedumiem piedalījās Latviešu

literatūras un mākslas dekādē Maskavā un izpelnījās lielu Maskavas skatītāju atsaucību. Radošā sadarbībā ar brālīgo republiku teātriem Rīgā 1956. gadā noorganizēja pirmo Baltijas teātru pavasari — triju Baltijas padomju republiku un Karēļu-Somu APSR sacensību skatuves mākslā, kur 1. vietu ieguva Valsts akadēmiskais drāmas teātris ar J. Raiņa lugas «Jāzepe un viņa brāļi» uzvedumu.

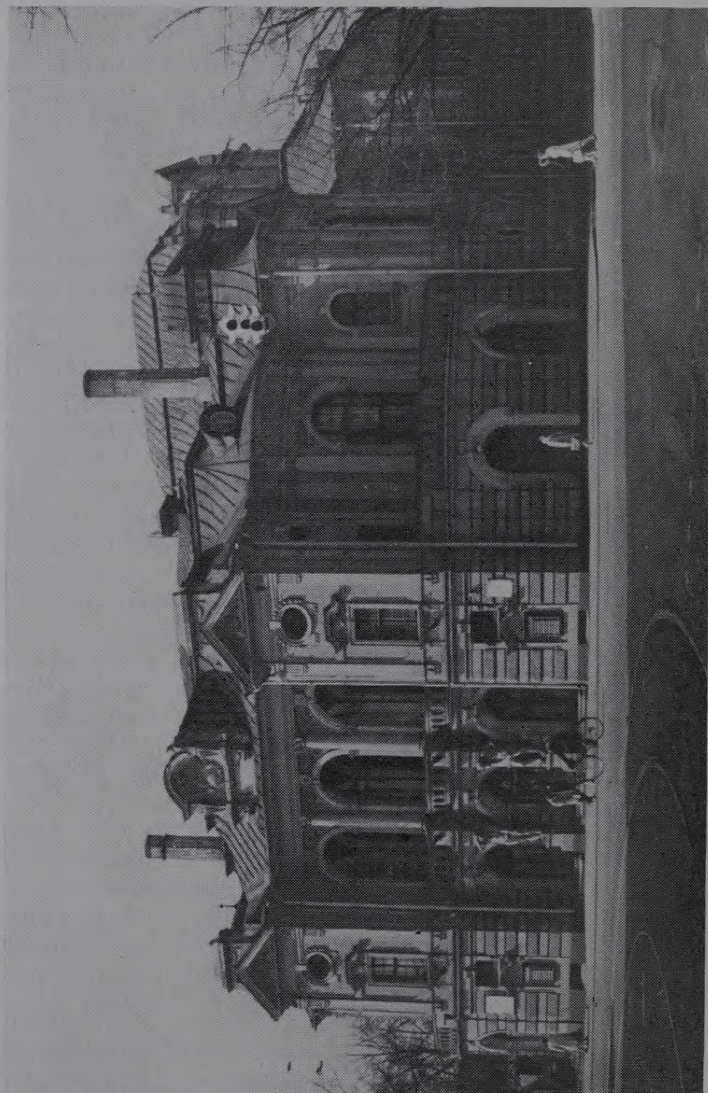
Augstu meistarību sasniedzis viens no vecākajiem Rīgas teātriem — Krievu drāmas teātris.

Ļeņina komjaunatnes LPSR Valsts jaunatnes teātri, kas nodibināts 1941. gadā, sekmīgi darbojas krievu un latviešu trupā. Vismazākajiem skatītājiem un arī pieaugušajiem izrādes sniedz LPSR Valsts leļļu teātris, kuru noorganizēja jau Lielā Tēvijas kara laikā Ivanovā. Vissavienības bērnu un leļļu teātru skatē 1962. gadā mūsu Jaunatnes teātri par A. Brigaderes lugas «Princese Gundega un karalis Brusubārda» un G. Šmeļova lugas «Tas nav tik vienkārši» uzvedumiem apbalvoja ar 1. pakāpes diplomu. Rīgas Leļļu teātris ieguva tiesības pārstāvēt PSRS Starptautiskajā leļļu un marionešu teātru festivālā Varšavā ar E. Stērstes «Tips un Taps», J. Grabovska «Vilks un kazlēni» un A. Andrijeviča lugas «Saslauku vecis» izrādēm un ieguva augstāko atzinības balvu — 1. pakāpes diplomu.

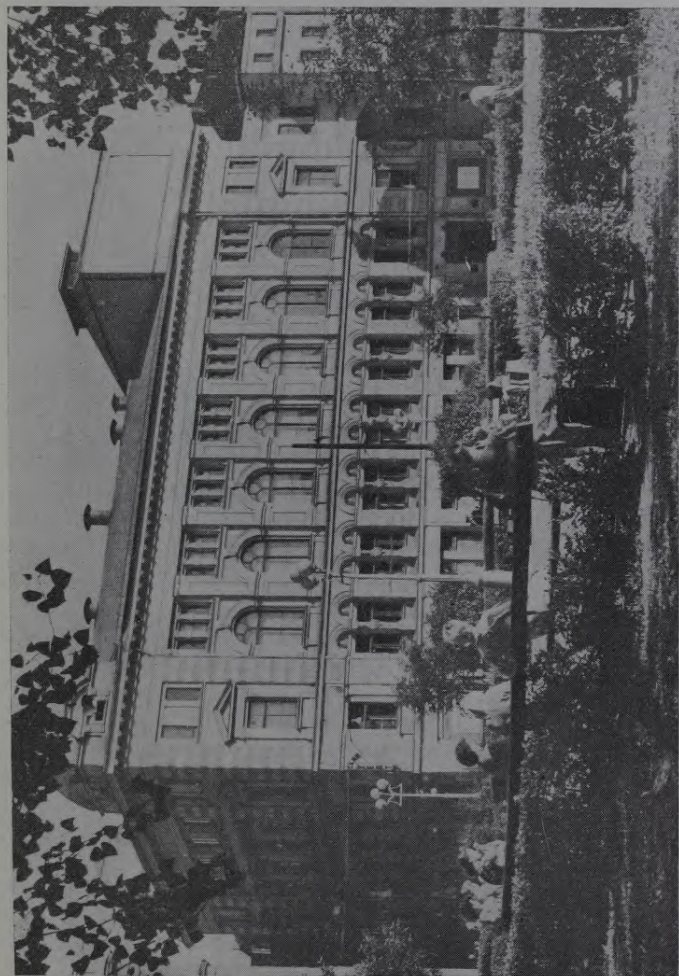
Par izciliem sasniegumiem skatuves mākslā Rīgas teātru mākslas meistariem A. Amtmanim-Briedītim, E. Smilģim, J. Juroskim (1894—1959), L. Bērziņai un J. Osim piešķirts PSRS Tautas mākslinieka goda nosaukums. R. Zandersons par Ļeņina tēlu N. Pogodina lugā «Trešā patētiskā» 1959. gadā apbalvots ar LPSR Valsts prēmiju.

Ar PSRS Valsts prēmijām, republikāniskajām prēmijām, LPSR Tautas skatuves mākslinieka un Nopelniem bagātā skatuves mākslinieka goda nosaukumiem apbalvoti daudzi mūsu skatuves mākslinieki: V. Baļuna, A. Klints, O. Lejaskalne, J. Bunčuka, A. Ābele, M. Klētniece, V. Līne, L. Freimane, V. Singajevska, V. Artmane, E. Zīle, A. Videnieks, Ž. Katlaps, A. Dimiters, A. Jaunušāns, L. Šmits, H. Liepiņš, E. Pāvuls, J. Kubilis. Līdzās tiem izauguši jauni, spējīgi talanti: A. Liedskalniņa, D. Kuple, M. Šneidere, U. Lieldidžs un citi.

Muzikālās dramaturģijas laukā Rīgā darbojas LPSR Valsts akadēmiskais operas un baleta teātris. Tā repertuārā liela

Valsts akadēmiskais drāmas teātris

Valsts Rīgas Krievu drāmas teātris

vieta ierādīta baletam. Blakus labākajiem krievu klasiskā un padomju baleta uzvedumiem spožus panākumus ir guvuši arī latviešu padomju baleti. Par R. Grinblata baletu «Rigonda», kas veidots pēc V. Lāča romāna «Pazudusī dzimtene» motīviem, komponistu un vairākus šī uzveduma māksliniekus apbalvoja ar LPSR Valsts prēmiju. Mūsu baleta mākslas augsto līmeni veicinājuši baletmeistari LPSR Tautas skatuves māksliniece H. Tangijeva-Birzniece un Nopelniem bagātais mākslas darbinieks J. Čanga, kā arī solisti LPSR Tautas skatuves mākslinieces A. Priede un V. Vilciņa, Nopelniem bagātie skatuves mākslinieki J. Pankrate, I. Gintere, V. Švecova, A. Lembergs, J. Grauds, A. Ozoliņš, H. Ritenbergs u. c.

Operas un baleta teātra atjaunošanā pēc kara lieli nopelni bija LPSR Tautas skatuves māksliniekiem E. Pakulei, R. Bērziņam (1881—1949), A. Daškovam, A. Viļumanim, A. Ludiņai u. c. Uz operas teātra skatuves no jauna iestudēja klasiskās krievu, kā arī itāliešu, franču, vācu un jaunākās padomju operas, kurās šie mākslinieki snieguši neaizmirstamus tēlus. M. Musorgska operas «Boriss Godunovs» uzvedums Operas un baleta teātrī 1951. gadā tika apbalvots ar PSRS Valsts prēmiju. Uz operas skatuves uzvestas arī vairākas latviešu padomju operas, no kurām lielāko atsaucību guvusi M. Zariņa opera «Uz jauno krastu» kā pirmā isti laikmetīgā latviešu padomju opera (1955).

Par lielo darbu, ko LPSR Valsts akadēmiskais operas un baleta teātris veicis mākslas laukā, tam piešķirts Darba Sarkanā Karoga ordenis.

Valsts akadēmiskajā operas un baleta teātrī pēckara gados ieplūdis daudz jaunu, svaigu spēku: PSRS tautas mākslinieks A. Frinbergs, LPSR Tautas skatuves mākslinieki Ž. Heine-Vāgnere, P. Grāvelis, Nopelniem bagātie skatuves mākslinieki R. Frinberga, M. Fišers, V. Pilāne, E. Zvirgzdiņa u. c., kuri pazīstami arī ārpus mūsu republikas robežām.

1945. gadā Rīgā nodibināja Valsts muzikālās komēdijas teātri (tagad Rīgas Operetes teātris). Par svarīgu uzdevumu šī teātra vadība uzskatīja latviešu padomju muzikālās komēdijas radīšanu. Tas veiksmīgi izdevās komponistam A. Žilinskim un rakstniecei E. Zālītei, kuri radīja muzikālo komēdiju «Zilo ezeru zeme» par tautu draudzības un sadarbības tēmu.

Rīgas teātru mākslinieki savu mākslu nes tautā vārda pilnā nozīmē. Rīgas teātri arvien biežāk viesojas pie lauku ļaudīm.

1945. g. Rīgā nodibināja Latvijas Padomju komponistu savienību. Tās biedri ar lielu degsmi ķērās pie laikmetīgu darbu radīšanas visdažādākajos žanros. Pēckara gados ražīga bijusi vecākās paaudzes komponistu — profesoru Jāzeps Mediņa (1877—1947), Alfrēda Kalniņa (1879—1951), Emiļa Melngaiļa (1874—1954) un Jēkaba Mediņa darbība. Viņi komponējuši daudz solo un kora dziesmu. Lielu ieguldījumu simfoniskās mūzikas laukā devis LPSR Tautas mākslinieks J. Ivanovs. Viņa 6. simfonijai 1950. gadā piešķirta PSRS Valsts prēmija un 8. simfonija kopā ar simfonisko tēlojumu «Lāčplēsis» 1959. gadā apbalvota ar LPSR Valsts prēmiju. Profesora A. Skultes balets «Brīvības sakta» 1951. gadā apbalvots ar PSRS Valsts prēmiju. Oratoriju žanra dibinātājs latviešu mūzikā ir M. Zariņš. Viņa oratoriju «Valmieras varoņi» 1951. gadā apbalvoja ar PSRS Valsts prēmiju. Dziesmu žanrā darbojas P. Līcīte, J. Ozoliņš, A. Žilinskis un citi, kuru dziesmas nekad neizzūd no koncertu repertuāra. Izauguši arī daudz jaunu apdāvinātu komponistu, piemēram, O. Grāvītis, V. Kaminskis, Ģ. Ramanis, R. Grīnblats, Aldonis Kalniņš, kuri savu muzikālo izglītību ieguvuši Valsts konservatorijā pēckara gados.

1963. g. beigās Latvijas Padomju komponistu savienības plēnums pēc PSKP CK jūnija plēnuma sniedza savu kārtējo pārskatu, kur līdz ar Padomju Latvijas komponistu darbiem skanēja arī brālīgo republiku komponistu mūzika. «Mūsdienu apstākļos aktuāls ir jautājums par vienotas komunistiskas kultūras veidošanos, nacionālajām kultūrām savstarpēji bagātinoties,» teica L. Iljičovs 1962. g. 26. decembrī PSKP CK Ideoloģiskās komisijas sēdē.

Lielu un nozīmīgu darbu mūzikas mākslas attīstībā veic padomju laikā nodibinātā LPSR Valsts filharmonija. Tās pamatkodols ir Lielā Tēvijas kara laikā Ivanovā noorganizētais Valsts koris, kura izveidošanā lieli nopelni bija diriģentam un komponistam, Nopelniem bagātajam mākslas darbiniekam J. Ozoliņam. Viegļās mūzikas žanrā ievēribu izpelnījies arī Rīgas estrādes orķestris.

Valsts filharmonija koncertdarbībā iesaistījusi LPSR radio simfonisko orķestri un vairākus izcilus LPSR māksliniekus.

Valsts filharmonija kopā ar Valsts konservatoriju un Valsts universitāti rīko dažādu koncertlekciju ciklus, lai padarītu mūziku tuvu un saprotamu visplašākajām darbaļaužu masām. Tā organizē arī pasauleslaveni mākslinieku un ansambļu vieskoncertus Rīgā. Te viesojušies gan izcilākie Maskavas un Ļeņingradas teātri, daudzi slaveni padomju mākslinieki (N. Kazanceva, Z. Doluhanova, G. Gasparjana, S. Ļemeševs, D. Oistrahs, L. Kogans, S. Rihters, V. Aškenazi u. c.), gan Kubas balets ar slaveno primabalerīnu A. Alonso, Varšavas Nacionālās filharmonijas orķestris, koris un solisti, Rumānijas radio un televīzijas simfoniskais orķestris, vairāki tautas mūzikas ansambļi no visdažādākajām pasaules valstīm. Mūzikas mākslas cienītājus sevišķi iepriecināja Starptautiskā Čaikovska konkursa laureāta — amerikāņu piānista Vena Klaiberna un Kanādas mākslinieces Luizes Maršalas koncerti, kā arī vairāku izcilāko Sofijas un Ņujorkas Metropolitena operas solistu viesizrādes mūsu Operas un baleta teātrī.

Savukārt labākie latviešu padomju mākslinieki ar panākumiem viesojas citās mūsu zemes brālīgajās republikās un ārzemēs — Ungārijā, Čehoslovākijā, Kanādā, Somijā utt., iepazīstinot arī aizrobežu ļaudis ar padomju mākslas sasniegumiem.

LPSR Valsts filharmonijas ansambļi kopā ar pašdarbības koriem piedalās dziesmu svētkos, demonstrējot Padomju Latvijas kora mākslas sasniegumus un masu dziesmas. Pirmie Padomju Latvijas dziesmu svētki tika noorganizēti Rīgā 1948. gadā, un tajos piedalījās vairāk nekā 380 kori ar pāri par 19 000 dziedātāju. Vēl grandiozāki bija trešie Padomju Latvijas dziesmu svētki 1955. gadā jaunajā estrādē Kultūras un atpūtas parkā. Tie kļuva par īstiem visas latviešu tautas padomju kultūras svētkiem, kur blakus profesionāliem dziedātājiem ar lielu aizrautību dziesmas skandināja rūpnīcu un kolektīvo saimniecību darbaļaudis.

Mākslinieciskā pašdarbība Rīgā guvusi plašu vērīenu. Pāri par 20 000 cilvēku darbojas mākslas pašdarbības kolektīvos, ko apvieno Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams. Latvijas republikāniskās arodbiedrību padomes Kultūras nama koris diriģenta Tautas skatuves mākslinieka L. Vignera vadībā ieguvis Nopelniem bagātā kora nosaukumu un piedalījies tādu lielu koncertu kā L. Bēthovena IX simfonijas, V. Mo-

Doma koncertzāle

carta «Rekviēma» u. c. atskaņojumos. No mākslinieciskās pašdarbības vokālajiem ansambļiem nākuši vairāki izcili dziedātāji; mākslinieciskā pašdarbība ir plaša arēna tautas talantu izkopšanai. Rīgā pieciem pašdarbības koriem piešķirts Tautas kora goda nosaukums. Arī vairāki Rīgas pašdarbības deju kolektīvi ir ieguvuši profesionālu meistarību. Valsts universitātes deju kolektīvam «Dancis», Profesionāli tehniskās izglītības pārvaldes Kultūras nama deju kolektīvam

un citiem piešķirts Tautas horeogrāfiskā ansambļa goda nosaukums. Bez tam Rīgā darbojas arī liels skaits dramatisko ansambļu. Baltijas kara apgabalā dramatiskajam ansamblim piešķirts Tautas teātra nosaukums. Ļoti rosīgi darbojas pašdarbnieki arī lietišķās mākslas laukā. Daudziem no tiem piešķirts Tautas daiļamata meistara goda nosaukums.

Muzikālo talantu izkopšanai lielu atbalstu sniedz 1962. gadā nodibinātā Tautas konservatorija ar 5 fakultātēm, kurās māca sabiedriskā kārtā gan Valsts konservatorijas mācību spēki, gan mūzikas skolu skolotāji.

Nozīmīgu darbu tautas idejiskajā un estētiskajā audzināšanā veic tēlotāja māksla. LPSR Mākslinieku savienības V kongress 1960. gadā konstatēja, ka latviešu tēlotāja māksla piltiesīgi nostājusies padomju mākslinieku kaujinieciskajā ierindā. Tas vislabāk bija redzams Baltijas republiku tēlotājas mākslas izstādē Maskavā, ko atsaucīgi novērtēja šīs izstādes apmeklētāji. Te liela nozīme bija tematiskajiem mākslas darbiem, kas atspoguļo cīņu par padomju varu, mūsdienu celtniecību un padomju cilvēka — komunisma cēlāja seju.

Viens no pirmajiem izcilākajiem darbiem, kas veltīts sociālistiskā darba tēmai un darba cilvēkam, ir E. Kalniņa 1945. gadā darinātā glezna «Jaunās buras». Vēsturiskām tēmām pievērsies O. Skulme, kas savos darbos «Ļeņins LSDSP IV kongresā», «Ļeņins pie latviešu strēlniekiem» u. c. sniedz dziļi izjustus un pārdomātus V. I. Ļeņina, latviešu revolucionāru un sarkano strēlnieku tēlus. Par dzimtenes ainavu iejutīgo attēlojumu ar republikāniskām prēmijām apbalvoti PSRS Tautas mākslinieks Ļ. Svemps un K. Ubāns. Arī grafikas laukā Rīgā darbojas daudz izcilu grafiķu: A. Apinis, P. Uptis, V. Valdmanis un daudzi citi. Grafiķim A. Junkeram piešķirta LPSR Valsts prēmija par kokgriezumiem.

Blakus glezniecības un grafikas vecmeistariem pēckara gados ir izaugusi apdāvināta jauno mākslinieku paaudze. Lielu atzinību guvis J. Osis ar savu gleznu «Latviešu zvejnieki», kas kļuvusi pazīstama arī ārpus Padomju zemes robežām. Plaši pazīstami ir arī E. Iltnera, I. Zariņa, U. Zemzara, E. Andersona, M. Oša un citu darbi.

Arī tēlniecībā blakus vecmeistariem — PSRS Tautas māksliniekam prof. T. Zaļkalnam, prof. E. Melderim, K. Zemde-

gam, A. Jansonam izaugusi spējīga jaunā paaudze. Ar republikānisko prēmiju apbalvots tēlnieks J. Zariņš par vairākām skulptūrām («Rīts», «Bagātā raža», «Sievas portrets», «Dirigenta Melbārža portrets»).

Par lielu rosību tēlotājā mākslā liecina daudzās mākslas darbu izstādēs Rīgā. 1957. un 1958. gadā tika sarīkota Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 40. gadadienai veltīta izstāde, republikas pirmā portretu izstāde, vairākas jauno mākslinieku izstādes, marīnistu, astoņu tēlnieku, vairākas skatuves gleznotāju izstādes, pirmā akvarēlistu izstāde un vairākas personālizstādes, kā arī vairākas ārzemju mākslinieku izstādes. Portretu izstādē 1961. gadā pirmoreiz centrālo vietu ieņēma Sociālistiskā Darba Varoņu, darba pirmrindnieku un zinātnes darbinieku portreti. Arī PSKP XXII kongresam veltītajā izstādē dominēja padomju dzīves un darba attēlojums. VĻKJS 45. gadadienai veltīto republikas tēlotājas mākslas izstādi Rīgā apmeklēja vairāk nekā 16 000 cilvēku.

Rīgas mākslinieku darbi izstādīti arī ārzemēs. 1956. gadā E. Kalniņa gleznu «Jaunās buras» izstādīja Venēcijā, 1957. gadā Indijā izstādīja J. Oša gleznu «Latviešu zvejnieki»; 1958. gadā Briselē starptautiskajā izstādē bija izstādīti E. Kalniņa, dekoratora E. Vārdaņa un tēlnieces M. Zaļkalnes darbi, kuriem piešķīra bronzas medaļas. Šai izstādē sevišķu atzinību izpelnījās Rīgas lietišķās mākslas paraugi: keramikas, ādas un koka izstrādājumus apbalvoja ar zelta medaļām. Arī 1962. gadā Prāgas starptautiskajā keramikas izstādē Rīgas keramiķes S. Ozoliņa un A. Žūriņa ieguva zelta, bet G. Kruglovs un S. Šmidkena — sudraba medaļas par saviem darbiem.

Padomju vara daudz darījusi, lai novērstu grūtības, ar kādām māksliniekiem bija jāsaduras buržuāziskās varas apstākļos. 1960. gadā mākslinieku rīcībā nodeva namu ar daudzām labi iekārtotām darbnīcām. Radošos atpūtas namos mākslinieki var smelties spēkus un realizēt savas ieceres. Māksliniekiem piešķir radošus komandējumus uz vietām, kur pulsē darba dzīve, kur darbaļaudis iegulda visu savu degsmi komunisma celtniecībā (uz hidroelektrostaciju būvēm, jaunapgūtajām zemēm, pie Atlantijas zvejniekiem u. c.). Padomju māksliniekiem ir visas iespējas, lai radītu labus, lielā laika meta cienīgus darbus.

Viens no vismasveidīgākajiem darbaļaužu audzināšanas līdzekļiem ir kino. Latviešu mākslas kinematogrāfija sāka veidoties tikai pēc Lielā Tēvijas kara, jo buržuāziskās varas 20 gados šī mākslas nozare bija atstāta novārtā.

Latviešu padomju mākslas filmas pirmie soļi bija veiksmīgi. Te daudz palīdzēja sadarbība ar izcilākajiem padomju kinorežisoriem un operatoriem. 1945. gadā nodibinātā Rīgas kinostudija kopā ar Ļeņingradas studiju «Ļeņfiļm» 1947. gadā izlaida pilnmetrāžas mākslas filmu «Mājup ar uzvaru», kas veidota pēc V. Lāča lugas «Uzvara.» Tai sekoja kopā ar Maskavas studiju «Mosfiļm» ražotā mākslas filma «Rainis» (1949) pēc F. Rokpeļņa scenārija ar A. Skultes mūziku. Šī filma apbalvota ar PSRS Valsts prēmiju. 1955. gadā Rīgas mākslas un hronikālo filmu studija kopā ar Maskavas M. Gorkija kinostudiju izlaida krāsainu mākslas filmu «Uz jauno krastu» pēc V. Lāča populārā romāna. Pirmā Rīgas kinostudijas pilnīgi patstāvīgi veidotā mākslas filma bija «Salna pavasarī» (1955) pēc R. Blaumaņa noveļu motīviem ar J. Ivanova mūziku. Pirmajā Vissavienības kinofestivālā III prēmiju ieguva Rīgas kinostudijas ražotā mākslas filma pēc J. Vanaga scenārija «Kā gulbji balti padebeši iet» ar M. Zariņa mūziku. 1957. gadā pēc L. Leimaņa scenārija, kas bija godalgots Vissavienības kinoscenāriju konkursā, uzņēma mākslas filmu «Nauris», ko ar lieliem panākumiem demonstrēja arī ārpus republikas robežām. II Vissavienības kinofilmu festivālā apbalvoja Rīgas kinostudijas ražoto mākslas filmu «Rita» kā vienu no labākajām bērnu filmām.

1961. gadā pabeidza Rīgas kinostudijas jauno, moderni iekārtoto paviljonu būvi. Šeit var uzņemt 8 pilnmetrāžas mākslas filmas un 15 populārzinātniskas un mācību filmas gadā. Tas dos iespēju uzlabot studijas izlaisto filmu kvalitāti, jo kinostudijas līdzšinējo filmu klāstā ir arī neveiksmīgi darbi.

Jaunajā Rīgas kinostudijā pēdējos gados uzņemtas vairākas vērtīgas mākslas filmas — operas. Sadarbībā ar brālīgo republiku režisoriem un māksliniekiem te tapa mākslas filma — N. Rimska-Korsakova opera «Mocarts un Saljeri» un krāsaina mākslas filma — P. Čaikovska opera «Jolanta», ko uzņēmis operators PSRS Valsts prēmijas laureāts V. Māss.

Lielu darbu veica studijas režisors PSRS Valsts prēmijas laureāts M. Šulatins, inscenējot dokumentālo filmu «Vilkāči» pēc Ž. Grīvas, J. Brenča un V. Lorenca scenārija, sameklējot visus iespējamus kinodokumentus ne tikai mūsu zemes, bet arī tautas demokrātijas valstu arhīvos un patiesi atspoguļojot buržuāzisko nacionālistu un fašistu briesmu darbus Latvijā Lielā Tēvijas kara laikā.

Rīgas, kā arī brālīgo republiku kinostudiju izlaistajās mākslas filmās savas mākslinieciskās dotības ir apliecinājuši daudzi Rīgas skatuves mākslinieki.

1950. gadā lielisku tēlojumu sniedza J. Jurovskis Maskavas kinostudijas filmās «Tikšanās pie Elbas» un «Žukovskis». Starptautiskajā kinofestivālā Kannās par labāko sieviešu lomas tēlojumu 1957. g. piešķīra Volpi kausu Dz. Ritenbergai Kijevas kinostudijas ražotajā mākslas filmā «Malva». Par vairākām lomām gan Rīgas, gan Baltkrievijas kinostudiju ražotajās filmās ar LPSR Valsts prēmiju apbalvots E. Pāvuls. II Baltijas republiku un Baltkrievijas kinofestivālā par labāko vīriešu lomas tēlotāju 1960. g. atzina L. Šmitu filmā «Šķēps un roze» Grēves lomā. Arī izcilo skatuves mākslinieku B. Rūmnieces, L. Špilbergas un A. Filipsona meistariskos tēlojumus ir iemūžinājusi filma. Savas dotības kinomākslā apliecinājuši J. Grantiņš, J. Osis, B. Indriksone, H. Liepiņš, V. Zandbergs un citi.

1964. g. starptautiskajā kinofestivālā Buenos-Airesā (Argentīnā) Ļeņingradas kinostudijas filma «Dzimtas asinis», kurā galveno lomu tēloja mūsu māksliniece V. Artmane, ieguva E. Džonstona prēmiju par cilvēku savstarpējo attiecību problēmu vispilnīgāko atrisinājumu un humānismu.

Kinomāksla guvusi lielu popularitāti Rīgas darbaļaužu vidū. Nepārtraukti aug apmeklētāju skaits Rīgas kinoteātros. 1963. g. tos apmeklējuši vairāk nekā 13 miljoni skatītāju. Rīgā darbojas 29 pastāvīgi kinoteātri, kā arī pārvietojamas kinoiekārtas rūpnīcu klubos. Rīgā paredzēts uzcelt vairākus jaunus kinoteātrus, no kuriem lielākais būs panorāmas kinoteātris, kurā vienlaicīgi varēs noskatīties filmu 2500 skatītāju.

Jaunā cilvēka — komunisma cēlāja audzināšanā ļoti liela nozīme ir arī radiofonam un televīzijai. Pēckara gados radio-klausītāju skaits Rīgā ir pieaudzis piekārtīgi. 1954. gadā uz-

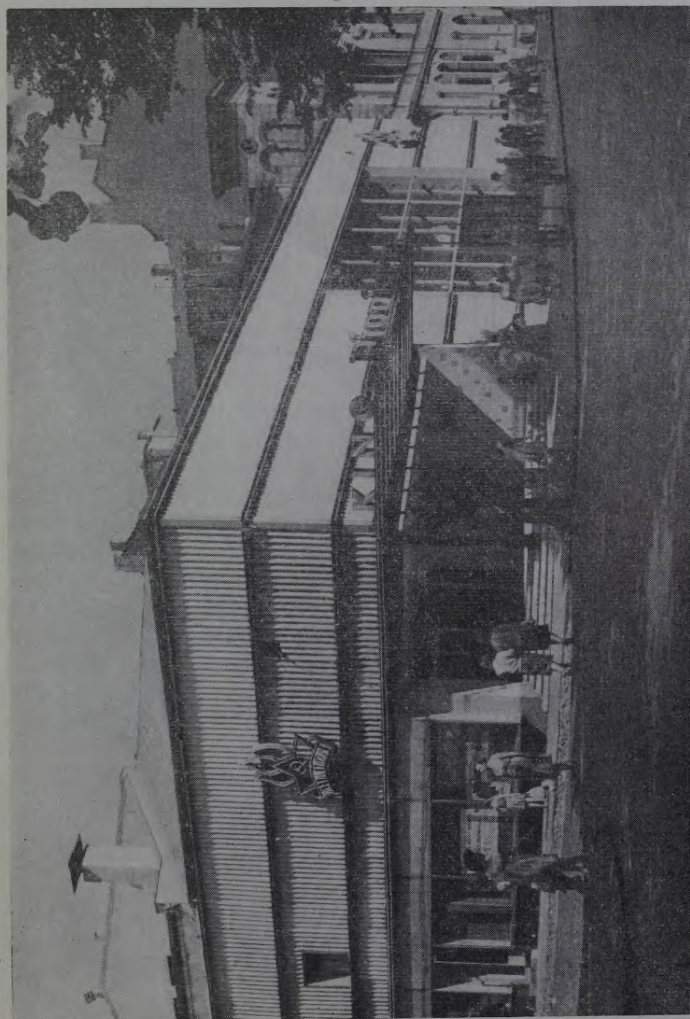
sāka darbu Rīgas televīzijas mazā studija. 1955. gadā stājās ierindā lielā studija. Pēc starpstaciju uzcelšanas Rīgas televīzijas centra raidīto programmu tagad var noskatīties arī attālākajos mūsu republikas rajonos.

Rīgas darbaļaužu kultūras un izglītības līmeņa celšanai un politisko zināšanu papildināšanai pēckara gados izveidots plašs kultūrizglītības iestāžu tīkls. LKP CK Republikāniskā partijas skola sagatavojusi daudz kvalificētu partijas un padomju darbinieku, kuri veic lielu organizatorisku darbu ražošanā un masu politiski ideoloģiskajā audzināšanā.

Marksisma-ļeņinisma ideju apgūšanai, partijas un kultūras darbinieku politiskās audzināšanas un ideoloģiskā līmeņa celšanai nodibināta Marksisma-ļeņinisma vakara universitāte un Partijas izglītības nams. Par visdažādākajiem politiski ideoloģiskiem un kultūras dzīves jautājumiem lekcijas organizē Zinību biedrība.

Liela nozīme ir kultūras namiem un klubiem — sociālistiskās kultūras izplatītājiem visplašākajās tautas masās. Rosīgi darbojas VEF Kultūras pils, 39 kultūras nami un klubi, kuros noorganizēti ne tikai mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi, bet arī tautas universitātes. Tautas universitātes ir jauna darbaļaužu komunistiskās audzināšanas forma, kur klausītāji papildina savas zināšanas literatūrā, mākslā, zinātnē un tehnikā, iepazīstas ar marksistiski ļeņiniskās estētikas un ētikas pamatiem. 1962./1963. mācību gadā Rīgā darbojās 10 tautas universitātes ar 30 fakultātēm, kurās lekcijas lasa — bieži vien sabiedriskā kārtā — labākie augstskolu mācību spēki, ražošanas pirmrindnieki, studenti utt. Cik populāras šodien Rīgā ir kļuvušas tautas universitātes, to liecina klausītāju skaita pieaugums — no 2000 1958./1959. mācību gadā līdz 7000 klausītājiem 1962./1963. mācību gadā.

Rīgā ievērojami audzis biblioteku un lasītāju skaits, jo padomju cilvēks interesējas par visdažādākajiem jautājumiem. Buržuāziskās varas pēdējos gados Rīgā darbojās tikai 10 pilsetsas publiskās bibliotekas, turpretī tagad to skaits ir pieaudzis vairāk nekā trīskārt. Bez tam Rīgā darbojas 2 fundamentālās — Valsts biblioteka un Zinātņu akadēmijas biblioteka. Bibliotekas ir iekārtotas visās lielākajās rūpnīcās un iestādēs. Vairākas bibliotekas darbojas sabiedriskā kārtā namu pārvaldēs. Tās vada pensionāri. Bibliotekas bieži riko

Kino «Pionieris»

izstādes un lasītāju konferences, kur iztirzā atsevišķus jautājumus vai dziļāk iepazīstas ar atsevišķu rakstnieku darbiem.

Plašs ir Rīgas muzeju darbs. Vecie vēstures muzeji — Latvijas PSR un Valsts Rīgas vēstures muzejs pēckara gados izveidojuši plašas tematiskas ekspozīcijas, nemitīgi papildinot tās ar jauniem materiāliem. Pilnīgi no jauna iekārtotais LPSR Revolūcijas muzejs iepazīstina ar Latvijas revolucionāro pagātņi un sociālistisko celtniecību. Ar latviešu un krievu glezniecības un tēlniecības attīstību, kā arī ar ārvalstu mākslu iepazīstina Valsts latviešu un krievu un Valsts tēlotājas mākslas muzejs. Par latviešu tautas seno būvniecību un zemnieku sadzīvi 16.—19. gadsimtā uzskatāmi stāsta Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, kas tagad aizņem 97 ha lielu platību. 1961. gadā Rīgā atklāja prof. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeju — pirmo šāda veida muzeju Padomju Savienībā. Muzeja pamatā ir Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka prof. Stradiņa (1896—1958) visu mūžu vāktās bagātās kolekcijas dažādos medicīnas jautājumos. Par mūsu Dzimtenes dabu un varenajiem dabas pārveidošanas darbiem stāsta Dabas muzejs. J. Raiņa Valsts literatūras muzeja ekspozīcijas iepazīstina ar mūsu rakstnieku dzīvi un darbību.

Muzeji ir ne tikai kultūrizglītības iestādes, kas kalpo plašām darbaļaužu masām, bet tie veic arī nopietnu zinātniskās pētniecības darbu, rīko arheoloģiskus izrakumus un etnogrāfiskas ekspedīcijas, vāc kolekcijas un tās zinātniski apstrādā.

Ar Padomju valdības un Komunistiskās partijas gādību Rīgā krāšņi uzplaukusi kultūra — nacionāla pēc formas, sociālistiska pēc satura, jo «nekur tautas masas nav tā ieinteresētas istā kultūrā kā pie mums, nekur šās kultūras jautājumi netiek aplūkoti tik dziļi un tik konsekventi kā pie mums»¹.

Noslēgumā vēl īsumā jāapskata sasniegumi, kādi gūti fiziskajā kultūrā un sportā.

Lielā Tēvijas kara laikā cīņā pret vācu fašistiskajiem okupantiem piedalījās arī daudzi Rīgas sportisti. Varoņa nāvē krita Baltijas republikas čempions boksā A. Knīsis un slēpotāja E. Gaile.

Jau pirmajās dienās pēc Rīgas atbrīvošanas atjaunoja

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 33. sēj., 413. lpp.

LPSR Revolūcijas muzejs

darbu 1940. g. septembrī nodibinātā sporta biedrība «Dinamo». Sporta biedrība «Daugava», kas bija nodibināta Maskavā 1944. g. maijā, 29. oktobrī Rīgā sarīkoja pirmās sporta sacīkstes.

Tālākajā sporta dzīves attīstībā liela nozīme bija PSKP CK 1948. g. 27. decembra lēmumam «Par fiziskās kultūras un sporta masveidīgu attīstību un sporta meistarības celšanu». 1949. g. fizikultūriešu skaits Rīgā vairāk nekā divas reizes pārsniedza to skaitu buržuāziskajā Latvijā.

Sporta masveidību Rīgā sevišķi veicinājušas daudzās jauniekārtotās sporta bāzes. Pēc kara rekonstruēta un pabeigta «Daugavas» stadiona izbūve. Tas ir lielākais Rīgas stadions ar 20 000 skatītāju vietām. Bez centrālā laukuma iekārtoti vairāki jauni laukumi sporta spēlēm un izbūvēta mākslīgā ledus slidotava ar tribīnēm 5000 skatītājiem. 1959. gadā sportistu lietošanā nodeva pilnīgi rekonstruēto «Dinamo» stadionu. No jauna uzcelta Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūta (dib. 1946. g.) mācību ēka ar vairākām sporta zālēm un laukumiem, kā arī slēpošanas sporta bāze Šmerlī. Rekonstruēts sporta biedrības «Lokomotive» stadions un citi stadioni.

Vairākas sporta celtnes radušās pēc atsevišķu uzņēmumu un iestāžu, sabiedrisko organizāciju un fizikultūriešu iniciatīvas. Rūpnīca VEF sportistu lietošanā nodeva pirmo slēgtu peldbaseinu Rīgā. Tramvaju un trolejbusu pārvalde iekārtojusi sporta zāli un sporta spēļu laukumus. Pārvaldes tenisa laukumos, kas ir vieni no labākajiem Eiropā, notikuši vairāki starptautiski tenisa turnīri.

1962. gadā atklāja «Daugavas» centrālo sporta namu, kas ir modernākā un lielākā šāda tipa celtnē Baltijas republikās ar lielisku zāli sporta spēlēm un slēgtu peldbaseinu. Uzsākta arī vieglatlētikas manēžas celtniecība.

No lielās Rīgas fizikultūriešu saimes izvīzījušies daudzi izcili sportisti un sporta kolektīvi. Pirmajos pēckara gados par PSRS čempioniem riteņbraukšanā kļuva A. Džarcāns, A. un V. Lasi, tāllēkšanā L. Gaile, peldēšanā L. Pētersone, kā arī citi. Viena no pirmajām sportistēm, kas startēja starptautiskajā sporta arēnā, bija L. Gaile, kas Eiropas meistarsacīkstēs 1946. gadā tāllēkšanā ieguva otro vietu. PSRS izlases komandas dalībniece I. Zeltiņa atgriezās no II Vispasaules jaunatnes

un studentu festivāla Budapeštā 1949. gadā ar divām zelta medaļām.

Rīgā viena no populārākajām sporta spēlēm ir basketbols. Tam mūsu pilsētā jau ir senas tradīcijas. 1952. gadā rīdzinieks M. Valdmanis startēja PSRS izlases sastāvā XV olimpiskajās spēlēs Helsinkos un ieguva sudraba medaļu. Arī nākamajās olimpiādēs PSRS izlasē spēlēja mūsu basketbolisti M. Valdmanis, J. Krūmiņš, V. Muižnieks, C. Ozers, atkal izcīnot sudraba medaļas. Rīgas ASK basketbola komanda ir vairākkārtēja PSRS čempione un trīs reizes ieguvusi Eiropas kausu. VEF basketbola komanda guvusi labus panākumus PSRS A klases meistarsacīkstēs. Te lieli nopelni ir bijušajam trenerim A. Krauklim un basketbola veterāniem R. Karnītim, J. Ostrouham un citiem.

Vēl lielāki panākumi basketbolā ir TTT sieviešu vienībai ar vairākkārtējo Eiropas čempioni Nopelniem bagāto sporta meistari D. Karamiševu un pasaules čempionēm S. Smildziņu un H. Hehtu priekšgalā. TTT basketbola vienība ir vairākkārt uzvarējusi PSRS meistarsacīkstēs un četras reizes ieguvusi Eiropas kausu.

Par mūsu basketbola augsto līmeni liecina Latvijas PSR izlases uzvara pār Amerikas Savienoto Valstu izlasi 1964. gadā.

Arī volejbolā Rīgas sportisti devuši lielu ieguldījumu. M. Sakse, V. Varkēviča, A. Vilciņa un J. Košeļevs palīdzējuši PSRS izlasei izcīnīt Eiropas un pasaules čempiona nosaukumu. 1960. gadā no pasaules meistarsacīkstēm Brazīlijā kā uzvarētāji atgriezās Rīgas volejbolisti E. Libiņš, I. Bugajenkovs, S. Plismane un V. Varkēviča, kuri spēlēja PSRS izlasē. 1962. g. pasaules čempiona nosaukumus atkal izcīnīja S. Plismane, I. Bugajenkovs un J. Labuckis.

Volejbols un basketbols kļuvuši par masu sportu. Gandrīz visās lielākajās Rīgas skolās ir iekārtoti volejbola un basketbola laukumi, tāpat šādus laukumus iekārto namu pārvaldēs, lai jau no mazotnes audzinātu jaunus sportistus.

Pēdējos gados rīdzinieki guvuši teicamus rezultātus vieglatlētikā. No XVI olimpiādes Melburnā 1956. gadā ar zelta medaļu atgriezās I. Jaunzeme. Viena no labākajām sportistēm pasaulē grūtajā 800 m distancē 1958. gadā bija D. Levicka. Viens no pasaules labākajiem šķēpa metējiem tagad

ir J. Lūsis, kas 1962. gadā vairākās starptautiskās sacīkstēs uzvarēja spēcīgākos pasaules šķēpa metējus, izcīnot arī Eiropas čempiona un PSRS rekordista nosaukumu. PSRS Tautu III spartakiādē un Vispasaules universiādē Porto Alegre 1963. gadā viņš ieguva zelta medaļas. XVIII olimpiādē Tokijā J. Lūsis izcīnīja bronzas medaļu.

Ievērojamus panākumus guvuši Rīgas bokseri. 1961. g. Eiropas un PSRS čempions A. Tumiņš piedalījies daudzās starptautiskās sacensībās, izcīnot pirmās vietas.

Paukošanā ar špagu 1959. gadā B. Habarovs izcīnīja pasaules jaunatnes čempiona nosaukumu un pēc tam arī pasaules čempiona nosaukumu (pieaugušiem).

Daudz uzvaru izcīnījuši riteņbraucēji. Viens no pazīstamākajiem rīdziniekiem to vidū ir seškārtējais PSRS čempions sprinta braucienos trekā I. Bodnieks un pasaules čempione E. Sonka.

Uzvaru 1963. un 1964. g. Eiropas meistarsacīkstēs pārairu divniekā izcīnīja Rīgas studentes D. Mellenberga un M. Kaufmane. Arī starptautiskajās sacensībās Prāgā viņas ieguva pirmo vietu.

Rīgā notikušas ne tikai Vissavienības meistarsacīkstes, bet arī daudz starptautisku sacīkšu. 1958. gadā te tika sarīkots Vissavienības šaha čempionāts, kurā čempiona nosaukumu izcīnīja M. Tāls, kas no 1960. līdz 1961. g. bija arī pasaules čempions šahā.

Starptautiskajos motokrosos Rīgā piedalās daudzi izcili ārzemju sportisti, jo Rīgas motokrosa trase ir viena no interesantākajām Eiropā. Te uzvaras laurus vairākkārt guvuši PSRS čempioni R. Rešetniks, E. Ķirsis u. c.

1959. gadā nodibinātā Sporta biedrību un organizāciju savienība sekmējusi vēl plašāku fiziskās kultūras un sporta attīstību. Tagad ir izveidotas sabiedriskās sporta sekcijas, kas aptver 36 sporta veidus.

Par sekmīgiem startiem rūpnīcas VEF, Rīgas pārtikas tehnikuma un Celtniecības tehnikuma fizikultūras kolektīviem piešķirts Vissavienības sporta kluba goda nosaukums.

Rīgā ir daudzas sporta skolas. Daudzi bijušie izcilie sportisti veltī visus spēkus un zināšanas jaunās maiņas audzināšanai.

1964. g. 1. janvārī Rīgā bija 134 956 fizkultūrieši. Patlaban Rīgā dzīvo 17 Nopelniem bagātie sporta meistari un vairāki simti PSRS sporta meistarū, kuri palīdz kaldināt padomju sporta uzvaras visā pasaulē.

Rosīgā sabiedriskā, ekonomiskā un kultūras dzīve Rīgu ir izveidojusi par vienu no Padomju Savienības centriem. Ciešie sakari ar brālīgajām republikām, pieredzes apmaiņa ekonomikas un kultūras jomā, savstarpējā palīdzība un draudzīgā sacensība ar citām padomju tautām ir veicinājusi Padomju Latvijas galvaspilsētas strauju uzplaukumu. Atšķirībā no buržuāziskās kultūras, kas bija domāta tikai valdošajām šķirām, sociālistiskās kultūras apcirkņi kļuvuši pieejami visai plašajai darba tautai. Visas kultūras dzīves sfēras palīdz audzināt jauno cilvēku — komunisma cēlāju, kas iet roku rokā ar visām padomju tautām, aktīvi piedalās valsts darbā, rada komunisma materiāli tehnisko bāzi un veido jaunu, internacionālu kultūru.

Sociālisms ir tuvinājis tautas un zemes. Rīgas darbaļaudīm izveidojušies draudzīgi sakari ar visas pasaules tautām, kas cīnās par mieru, par cilvēces laimi un labklājību.

SATURS

No redakcijas	: 5
-------------------------	-----

RĪGAS VĒSTURES SĀKUMI UN FEODĀLĀ RĪGA

I nodaļa. Rīgas vēstures sākumi	9
Arheoloģiskie atradumi un pirmās rakstītās ziņas par Rīgu	9
Rīgas ciemi — pilsētas tipa apmetne	13
Cīņa ar vācu iebrucējiem un vācu iekarotāju nostiprināšanās Rīgā 13. gs. sākumā	23
II nodaļa. Rīga — Livonijas metropole (13.—16. gs.)	28
Rīgas ekonomiskais un politiskais stāvoklis 13.—16. gadsimtā	28
Cīņa starp Rīgas pilsētu, Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapu. Reformācijas kustība	37
III nodaļa. Rīga Polijas un Zviedrijas varā (1581—1710)	41
Pilsētas ekonomiskais stāvoklis 16. gs. otrajā pusē un sociālie nemieri	41
Rīga 17. gadsimtā	47
IV nodaļa. Rīga Krievijas impērijas sastāvā (18. gs.)	52
Rīgas iekļaušana Krievijas impērijā	52
Pilsētas ekonomiskais uzplaukums	54
Šķirisko un nacionālo pretrunu saasināšanās	57
V nodaļa. Feodālās Rīgas celtniecība un kultūra	60
Pilsētas izbūve (13. gs. — 19. gs. vidus)	60
Sadzīve un kultūra	80

KAPITĀLISTISKĀ RĪGA

I nodaļa. Kapitālisma attīstība un imperiālisma sākuma posms Rīgā (19. gs. — 20. gs. sākums)	97
---	----

Rīgas ekonomika	97
Rīgas izbūve	111
Kultūras dzīve Rīgā	118
II nodaļa. Revolucionārā kustība Rīgā (19. gs. otrā puse — 20. gs. sākums)	: 127
Revolucionārās kustības sākums Rīgā	127
Revolucionārā kustība Rīgā Krievijas pirmajā buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā, reakcijas laikā un jauno revolucionāro uzplūdu posmā (1905—1914)	137
Rīga pirmā imperiālistiskā pasaules kara un Februāra revolūcijas laikā (1914—1917)	146
III nodaļa. Rīgas darbaļaužu cīņa par padomju varu (1917—1940)	152
Rīga Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas periodā	152
Vācu okupācijas jūgs Rīgā 1917. un 1918. gadā	157
Padomju vara Rīgā 1919. gadā	165
Rīgas ekonomikas pagrimums 1920.—1940. gadā	169
Rīgas darbaļaužu revolucionārā cīņa par padomju varas atjaunošanu	: 174
Progresīvā kultūra cīņā pret buržuāzisko kultūru	179
Pilsētas izbūve (1920—1940)	185

SOCIĀLISTISKĀ RĪGA

I nodaļa. Padomju varas atjaunošana un pirmie sociālistiskās celtniecības soļi Rīgā (1940—1941)	193
II nodaļa. Rīga Lielā Tēvijas kara gados (1941—1945)	202
III nodaļa. Rīgas sociālistiskā rūpniecība un celtniecība	212
Pilsētas saimniecības atjaunošana	212
Rīgas sociālistiskā industrializācija	214
Rīga — ievērojams PSRS rūpniecības centrs	219
Rīgas izbūve pēckara gados	230
IV nodaļa. Rīga — Latvijas PSR kultūras centrs	249

R I G A

Apcerējumi par pilsētas vēsturi

M. Svidlera mākslinieciskā apdare

Redaktore Z. Valle. Māksl. redaktors A. Lipins.

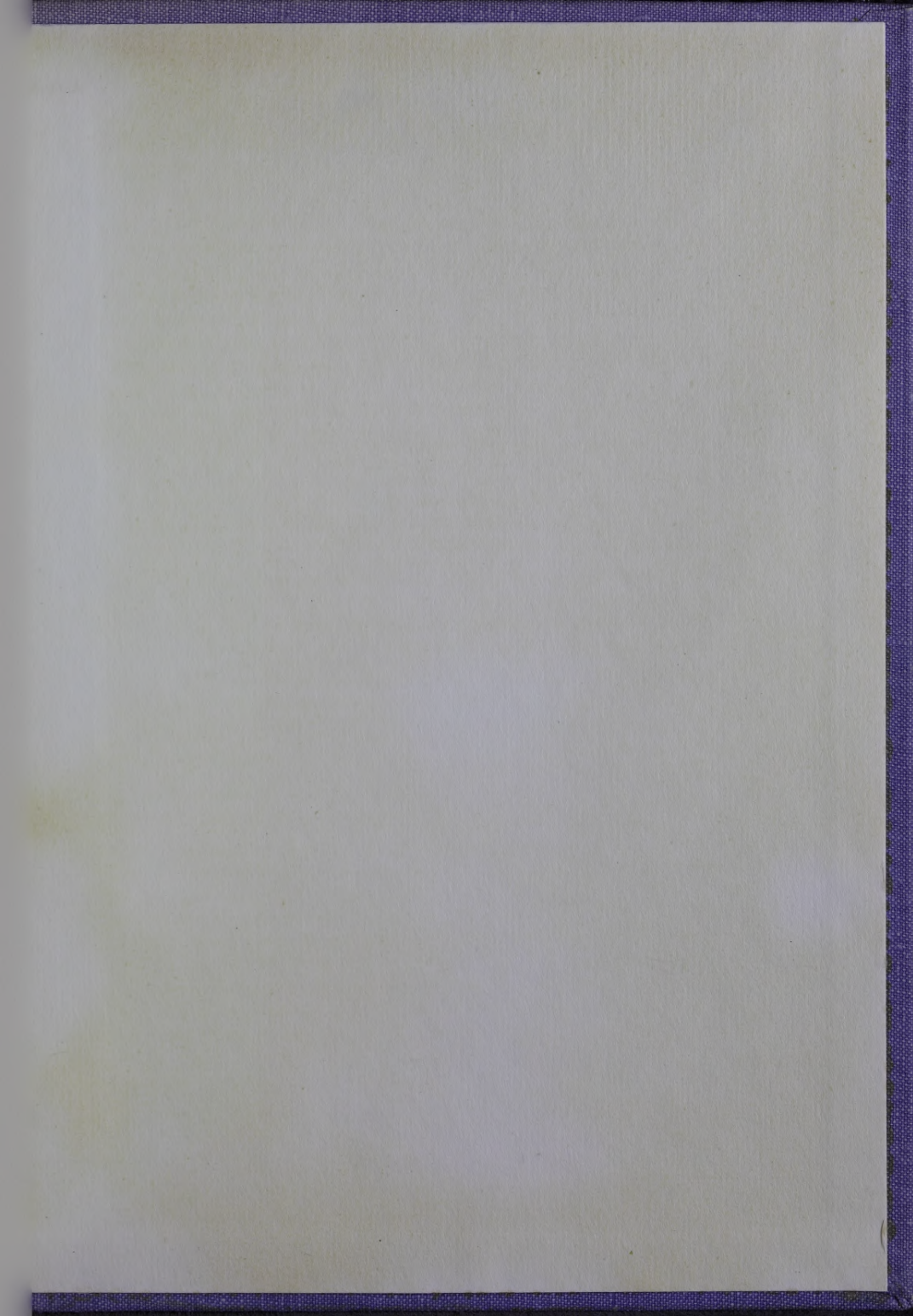
Tehn. redaktors V. Silipš.

Korektore Dz. Reigase.

Nodota salikšanai 1964. g. 5. septembrī. Parakstīta iespiešanai 1964. g. 9. decembrī. Papīra formāts 60×84/16. 17,63 fiz. iespiedl. 17,63 uzsk. iespiedl. 16,66 izdevn. l. Metiens 10 000 eks. JT 19597. Maksā 54 kap.

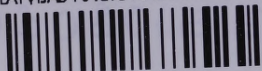
Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulvārī 24. Pasūtījums 16983-P475. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes Paraugtipogrāfijā Rīgā, Puškina ielā 12. Pasūt. 1451.

9(L)

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0308016535